

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Nowe partie w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej

Author: Maciej Marmola

Citation style: Marmola Maciej. (2020). Nowe partie w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz tak długo jak utwory zależne będą również obejmowane tą samą licencją.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Maciej Marmola

N O W E P A R T I E

w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej

RECENZENT

DR HAB. ROBERT ALBERSKI, PROF. UWr

REDAKTOR PROWADZĄCY

Daniel Kawa

REDAKTOR TECHNICZNY

Iwona Banasiak

KOREKTA

Zespół

PROJEKT OKŁADKI

Krzysztof Galus

© Copyright by Wydawnictwo Adam Marszałek

Toruń 2020

ISBN 978-8180-224-6

Publikacja współfinansowana przez
Uniwersytet Śląski w Katowicach

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Wydawnictwo prowadzi sprzedaż wysyłkową:

tel./fax 56 648 50 70, e-mail: marketing@marszalek.com.pl

Wydawnictwo Adam Marszałek, ul. Lubicka 44, 87-100 Toruń

tel./fax 56 648 50 70; tel. 56 660 81 60, 56 664 22 35

e-mail: info@marszalek.com.pl www.marszalek.com.pl

Drukarnia, ul. Warszawska 54, 87-148 Łysomice, tel. 56 678 34 78

Agacie

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
Rozdział I NOWE PARTIE POLITYCZNE – UJĘCIE TEORETYCZNE	24
1. Nowe partie polityczne – sposoby definiowania	27
2. Instytucjonalizacja partii politycznych	36
3. Typologie nowych partii politycznych	44
4. Nowe ugrupowania a modele partii politycznych	47
5. Czynniki warunkujące powstawanie nowych partii politycznych ...	53
6. Czynniki warunkujące parlamentarny sukces nowych partii politycznych	62
Rozdział II SYSTEMY PARTYJNE PAŃSTW GRUPY WYSZEHRADZKIEJ	77
1. Kształtowanie się pluralizmu politycznego i systemów partyjnych ..	77
2. Ewolucja prawa wyborczego	85
3. Format systemu partyjnego	113
4. Wzorce rywalizacji politycznej	127
5. Geneza i struktura podziałów socjopolitycznych	131
6. Chwiejność wyborczych preferencji	136
Rozdział III DROGA NOWYCH PARTII POLITYCZNYCH DO PARLAMENTÓW PAŃSTW GRUPY WYSZEHRADZKIEJ	142
1. Droga nowych partii politycznych do polskiego parlamentu	144
1.1. Liga Polskich Rodzin	144
1.2. Samoobrona RP	155
1.3. Ruch Palikota	165
1.4. Kukiz'15	174
1.5. Nowoczesna Ryszarda Petru	182
2. Droga nowych partii politycznych do czeskiego parlamentu	187

2.1. TOP 09 (<i>Tradice Odpovědnost Prosperita 09</i>)	187
2.2. Sprawy Publiczne (<i>Věci veřejné, VV</i>)	192
2.3. ANO 2011	196
2.4. Świt Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury (<i>Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury</i>)	202
2.5. Burmistrzowie i Niezależni (<i>Starostové a nezávislí, STAN</i>)	206
2.6. Czeska Partia Piratów (<i>Česká pirátská strana</i>)	209
3. Droga nowych partii politycznych do słowackiego parlamentu	214
3.1. Partia Porozumienia Obywatelskiego (<i>Strana občianskeho porozumenia, SOP</i>)	214
3.2. Sojusz Nowego Obywatela (<i>Aliancia nového občana, ANO</i>)	220
3.3. Wolność i Solidarność (<i>Sloboda a Solidarita, SaS</i>)	227
3.4. Most-Híd	231
3.5. Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości (<i>Obyčajní Ľudia a nezávislé osobnosti, OĽaNO</i>)	237
3.6. Partia Ludowa Nasza Słowacja (<i>Ľudová strana – Naše Slovensko, ĽSNS</i>)	248
3.7. Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár (<i>Sme Rodina – Boris Kollár</i>)	254
3.8. Sieć (SIEŤ)	257
4. Droga nowych partii politycznych do węgierskiego parlamentu	261
4.1. Ruch na rzecz Lepszych Węgier (<i>Jobbik Magyarorszáért Mozgalom, Jobbik</i>)	261
4.2. Polityka Może Być Inna (<i>Lehet Más a Politika!, LMP</i>)	268

Rozdział IV NOWE PARTIE W SYSTEMACH PARTYJNYCH PAŃSTW GRUPY

WYSZEHRADZKIEJ – PERSPEKTYWA PORÓWNAWCZA	277
1. Nowe partie w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej z perspektywy geografii wyborczej	277
1.1. Perspektywa geografii wyborczej w badaniach politologicznych	277
1.2. Nowe partie w państwach Grupy Wyszehradzkiej z perspektywy geografii wyborczej – założenia metodologiczne	279
1.3. Nowe partie w Polsce z perspektywy geografii wyborczej	282
1.4. Nowe partie w Czechach z perspektywy geografii wyborczej	285
1.5. Nowe partie na Słowacji z perspektywy geografii wyborczej	288
1.6. Nowe partie na Węgrzech z perspektywy geografii wyborczej	293
2. Nowe partie w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej – czynniki sukcesu politycznego	295

2.1. Zmienne objaśniające i objaśniane	295
2.2. Hipotezy badawcze	299
2.3. Wyniki analizy – schemat korelacyjny	302
2.4. Wyniki analizy – regresja logistyczna	305
 ZAKOŃCZENIE	 314
 BIBLIOGRAFIA	 319
 SPIS TABEL	 347
 SPIS RYSUNKÓW	 351
 SUMMARY	 353
 ANEKSY	 357

WSTĘP

Wolne, cykliczne i rywalizacyjne wybory są powszechnie uznawane za fundament funkcjonowania współczesnych demokracji przedstawicielskich. Zapewniają one obywatelom pośrednią możliwość oddziaływania na kierunki polityki państwa, pozwalając na wyrażenie politycznych preferencji, czego skutkiem może być odnowienie kredytu zaufania dla dotychczasowych elit rządzących bądź alternacja władzy. W ostatnich dekadach, w obliczu zmian w strukturze społecznej, a co z tym związane osłabienia więzi elektoratu z partiami politycznymi, coraz częściej akt głosowania prowadzi do zdobycia parlamentarnej reprezentacji przez nowe ugrupowania. Niektóre z nich na trwałe wpisują się w konfigurację systemu partyjnego, inne zaś, jak swoiste meteoryty, znikają ze sceny politycznej równie szybko jak się pojawiły. Niniejsza monografia dotyczy właśnie tego typu formacji i omawia sposób powstania oraz proces uzyskiwania atrybutów relewancji przez nowe ugrupowania w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej.

Problematyka nowych partii politycznych jest dość dobrze zbadana na gruncie państw Europy Zachodniej, a zainteresowanie tym kierunkiem badań rozpoczyna się wraz z procesem odmrożenia systemów partyjnych demokracji skonsolidowanych w połowie lat 70. XX wieku. Jednak nawet w warunkach tychże demokracji brakuje opracowań, które w sposób całościowy ujmowałyby zagadnienia teoretyczne związane z tworzeniem i potencjalnym sukcesem wyborczym nowych formacji politycznych. Pojęmowane refleksje dotyczą zwykle konkretnego systemu politycznego (zob. np. Rochon 1985; Lucardie 2007; Krouwel, Lucardie 2008) bądź też

ugrupowań politycznych o sprofilowanym apelu programowym, głównie tzw. partii jednej kwestii (*single-issue parties*)¹. Opracowania aspirujące do miana całościowych ujęć problematyki nowych partii cechuje natomiast brak koherentnego, wspólnego dla wszystkich rozpatrywanych przypadków podejścia teoretycznego. Część badaczy rozpatruje bowiem powstanie i sukces nowych ugrupowań z punktu widzenia funkcjonujących instytucji politycznych, inni zaś akcentują znaczenie czynników politycznych (m.in. strategii istniejących ugrupowań, liczby partii w systemie, poziomu politycznej polaryzacji czy układu ugrupowań relewantnych na skali lewica–prawica) bądź społecznych (przede wszystkim pojawienia się nowych kwestii lub podziałów socjopolitycznych).

Zdecydowanie gorzej prezentuje się stan badań nad nowymi partiami politycznymi w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Z racji niedługiej tradycji demokratycznej tego obszaru badania z zakresu systemów partyjnych ogniskują się przede wszystkim na ich kształtowaniu i postępującej stabilizacji. Pierwsze analizy badające fenomen powstawania nowych ugrupowań i źródła ich parlamentarnego sukcesu w warunkach państw pokomunistycznych powstają na początku XXI stulecia, kiedy to następują znaczne zmiany w konfiguracji systemów partyjnych państw bałtyckich. To właśnie nowe partie powstałe w warunkach Litwy, Łotwy i Estonii stają się przedmiotem zainteresowania Allana Sikka, który jako pierwszy w sposób przekrojowy bada powstawanie i sukces nowych ugrupowań w tej części Europy. Uczynił on te zagadnienia tematem rozprawy doktorskiej (Sikk 2006) oraz kilku artykułów naukowych, w których rozpatruje nowe ugrupowania przez pryzmat: podejmowanych kwestii (Sikk 2012), systemu wyborczego (Sikk 2005) oraz sposobu finansowania partii politycznych (Sikk 2004). Na uwagę zasługują również prace Margit Tavits, która analizuje proces powstania partii i ich drogę do parlamentów państw Europy Środkowej i Wschodniej. Autorka ta skupia się na barierach wejścia na scenę polityczną, proporcjonalności systemu wyborczego, poziomie niezadowo-

¹ Analizie poddawane są przede wszystkim ugrupowania nurtu tzw. „Nowej Polityki”, powstałe na przełomie lat 70. i 80. XX stulecia (partie ekologiczne, antyimigracyjne czy antysystemowe) (Zob. m.in. Müller-Rommel 1998; Ignazi 1992; Ignazi 1996; Keman, Krouwel 2007). W ostatnich latach wzmożonym zainteresowaniem badaczy cieszy się również powstawanie i czynniki wpływające na uzyskanie atrybutów relewancji przez partie regionalne i etnoregionalne (Zob. np. De Winter, Türsan 1998; Chhibber, Kollman 2004).

lenia z kierunków polityki kształtowanej przez istniejące partie, wpływie bezpośredniego wyboru głowy państwa oraz stopnia homogeniczności społeczeństwa, określając warunki korzystne dla powstawania nowych ugrupowań oraz czynniki wpływające na przepływ wyborczych preferencji w kierunku nowych inicjatyw politycznych (Tavits 2006; 2008).

W polskiej politologii również występuje deficyt opracowań ukazujących problematykę nowych partii politycznych. Większość badaczy skupia się na procesie kształtowania się systemu partyjnego i inicjalnej fazie instytucjonalizacji partii politycznych. Na szczególną uwagę w tym zakresie zasługują publikacje Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta, którzy podejmują komparatystyczną refleksję nad poziomem stabilności systemów partyjnych państw Europy Środkowej i Wschodniej (zob. np. Antoszewski 1994; Antoszewski, Herbut 1998; Antoszewski, Fiala, Herbut, Sroka 2003; Antoszewski 2006) oraz procesem instytucjonalizacji partii politycznych na tym obszarze (Herbut 2002). Podobne badania prowadzą również politolodzy z innych państw Grupy Wyszehradzkiej, m.in. Attila Ágh (1998), Zdenka Mansfeldova (1999) czy Petr Kopecký (1995).

Problematyka nowych partii politycznych podejmowana jest natomiast głównie w kontekście konkretnych ugrupowań. Na uwagę w tym zakresie zasługują m.in. publikacje Radosława Markowskiego wraz z Joshua Tuckerm (2010; 2011), Waldemara Wojtasika (2012; 2014) oraz Marzeny Cichosz (2014), którzy ukazują specyfikę procesu nabywania politycznej relewancji przez nowe byty polityczne na tle koncepcji teoretycznych ukształtowanych w państwach Europy Zachodniej. W nurcie badań nad nowymi partiami w warunkach polskich obecne są również publikacje dotyczące bazy wyborczej tychże formacji (zob. np. Marzęcki, Stach 2013) czy przepływów elektoratów partyjnych (Cześnik, Kotnarowski, Markowski 2012). Ciekawe poznawczo analizy prowadzą także Beata Kosowska-Gąstoł oraz Katarzyna Sobolewska-Myślik, które badają nowe ugrupowania w kontekście modelu partii politycznych przedsiębiorców (Kosowska-Gąstoł, Sobolewska-Myślik 2017; Sobolewska-Myślik, Kosowska-Gąstoł 2017) czy przez pryzmat rozwiązań zawartych w statutach partyjnych (Sobolewska-Myślik 2018). O wzroście zainteresowania nowymi ugrupowaniami w warunkach państw byłego bloku wschodniego świadczy także numer specjalny „Politologický časopis/Czech Journal of Political Science”, w którym badacze z zakresu nauk o polityce przedstawili analizy nowych ugrupowań, które w ostatnich latach pojawiły się w warunkach czeskich, polskich, słowackich, słoweń-

skich i rumuńskich². Podobne analizy w odniesieniu do państw Grupy Wyszehradzkiej prowadził zespół założony przez badaczy ze słowackiego Instytutu Spraw Publicznych (*Inštitút pre verejné otázky*, IVO)³. Żadna ze wspomnianych prac nie oferowała jednak całościowej analizy nowych partii politycznych w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej, obejmującej sposób definiowania tych partii oraz czynników wpływających na ich powstanie i parlamentarny sukces. Założeniem prezentowanej monografii jest wypełnienie tej luki w obrębie badań politologicznych. Podjęcie tej problematyki w odniesieniu do Polski, Czech, Słowacji i Węgier wydaje się konieczne z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, ze względu na znaczną odmienność warunków społecznych i politycznych niemożliwa wydaje się bezkrytyczna adaptacja istniejących modeli teoretycznych. Niedługa tradycja funkcjonowania instytucji demokratycznych w Europie Środkowej i Wschodniej wpłynęła bowiem na wytworzenie specyficznego wzorca powstawania nowych partii politycznych, diametralnie odmiennego od występującego w warunkach demokracji skonsolidowanych. Ukształtował się on w obrębie kryterium genetycznego, który determinował proces powstawania partii będących następcami ugrupowań reżimowych oraz formacji wywodzących się ze środowisk opozycyjnych. Po drugie, w przypadku państw pokomunistycznych wskaźniki tradycyjnie opisujące stan systemów partyjnych (m.in. indeks chwiejności wyborczej czy efektywnej liczby partii) nie dostarczają pełnej informacji o jego rzeczywistej dynamice, wynikającej z przeniesienia wyborczych preferencji na nowe, pozaparlamentarne byty polityczne. W warunkach słabej instytucjonalizacji partii politycznych dochodzi bowiem do rozłamów wewnątrzpartyjnych czy tworzenia trwałych bądź doraźnych aliansów politycznych. Dokładna analiza bytów partyjnych pojawiających się na scenie politycznej pozwala tym samym na bardziej precyzyjne przedstawienie procesu konsolidacji systemów partyjnych.

Podjęmowane w monografii badania komparatystyczne miały na celu stworzenie całościowego ujęcia dotyczącego mechanizmów uzyskiwania atrybutów relewancji przez nowe partie w Polsce, Czechach oraz na Wę-

² Artykuły dotyczące nowych inicjatyw politycznych opublikowane zostały w numerze 24(2) czasopisma „Politologický časopis/Czech Journal of Political Science” w 2017 roku.

³ Badania prowadzone były we współpracy z polskim Instytutem Spraw Publicznych, Uniwersytetem Masaryka w Brnie oraz politologami z Węgierskiej Akademii Nauk (Mesežnikov, Gyárfášová, Bútorová 2013).

grzech i Słowacji. Celem refleksji nad tą problematyką było stworzenie modelu teoretycznego, uwzględniającego czynniki polityczne, społeczne, instytucjonalne i ekonomiczne oraz ukazującego specyfikę nowych partii w realiach politycznych Grupy Wyszehradzkiej. Analiza stanowi kontynuację prowadzonych przeze mnie badań nad czynnikami sukcesu nowych inicjatyw politycznych (Marmola 2014; 2017) oraz społecznym zapotrzebowaniem na powstawanie takich ugrupowań w warunkach polskich (Marmola 2014). Można z nich wysunąć kilka ciekawych wniosków. Po pierwsze, mimo braku reprezentatywności partii politycznych, polskie społeczeństwo nie wyraża oczekiwań, aby na scenie politycznej pojawiały się nowe ugrupowania. Po drugie zaś, sukces nowych partii nie wynika z mobilizacji elektoratu charakteryzującego się wyborczą absencją, lecz z przejęcia części wyborców ugrupowań parlamentarnych. W obliczu takich ustaleń, tym ciekawsze wydaje się pytanie jakie czynniki wpływają na uzyskanie atrybutów relewancji przez nowe partie.

W prezentowanej analizie głównym przedmiotem zainteresowania był sam proces wejścia do parlamentu przez nowe partie, choć niektórzy badacze podkreślają, że decyzje o utworzeniu ugrupowania i starcie w wyborczej rywalizacji również wpływają na ewentualne osiągnięcie wyborczego sukcesu (Meguid 2005; Hug 2000). Z analizy wyłączone zostały pierwsze w pełni rywalizacyjne wybory parlamentarne na badanym obszarze. Przyjęcie takiego założenia wynika ze specyfiki tych elekcji, które stanowiły swoisty plebiscyt dotyczący wizji politycznej i ekonomicznej przyszłości państw Grupy Wyszehradzkiej, a podmioty w nich startujące wywodziły się z charakterystycznych dla tego obszaru ruchów typu forum (Solidarność, Forum Obywatelskie, Społeczeństwo Przeciw Przemocy, Węgierskie Forum Demokratyczne) bądź też były spadkobiercami partii komunistycznych. Z tego względu za właściwą fazę kształtowania systemu partyjnego należy uznać kolejne wybory, w których dzięki utrwaleniu się pluralizmu politycznego wystartować mogła większa liczba ugrupowań. Tym samym przeanalizowane zostały ogólnokrajowe komitety wyborcze partii politycznych, które wystawiły swoje listy wyborcze w trakcie następujących elekcji parlamentarnych: Polska – wybory z lat 1993–2015, Węgry – wybory z lat 1994–2014, Słowacja – wybory z lat 1994–2016 oraz Czechy – wybory z lat 1996–2017. Za kryterium sukcesu przyjęte zostało przekroczenie przez partie progu parlamentarnej reprezentacji (uzyskanie mandatów w organie przedstawicielskim).

W toku rozważań postawiono jedną hipotezę główną oraz kilka hipotez szczegółowych uwzględniających oddziaływanie czynników politycznych, społecznych, instytucjonalnych oraz ekonomicznych na zdobycie parlamentarnej reprezentacji przez nowe partie polityczne.

Hipoteza główna zakłada, że istnieje podobieństwo w procesie uzyskiwania relewancji przez nowe partie w państwach Grupy Wyszehradzkiej wynikające z warunków historycznych i politycznych.

Wśród hipotez uwzględniających czynniki polityczne znalazły się następujące hipotezy: (1) liczba partii w parlamencie oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (2) polaryzacja ideologiczna w systemie partyjnym oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (3) poziom korupcji oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji.

W obrębie hipotez odnoszących się do czynników społecznych przyjęto, że: (1) poziom frekwencji wyborczej oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (2) poziom społecznego zaufania do Unii Europejskiej oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (3) poziom społecznego zaufania do sądownictwa i systemu prawnego oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (4) poziom społecznego zaufania do instytucji politycznych na poziomie państwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (5) skłonność do głosowania retrospektywnego oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (6) skłonność do głosowania prospektywnego oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (7) poziom społecznego zadowolenia z demokracji oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (8) zróżnicowanie religijne społeczeństwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (9) zróżnicowanie językowe społeczeństwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (10) zróżnicowanie etniczne społeczeństwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji.

Hipotezy odnoszące się do czynników instytucjonalnych sformułowane zostały w następujący sposób: (1) permissywność systemu wyborczego oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (2) stan rozwoju demokracji oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji.

W odniesieniu do czynników ekonomicznych postawiono natomiast następujące hipotezy: (1) poziom PKB *per capita* oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (2) poziom stopy wzrostu PKB oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (3) poziom stopy inflacji oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (4) poziom stopy bezrobocia oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji; (5) poziom rozwarstwienia dochodowego społeczeństwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji.

W trakcie procesu badawczego wykorzystane zostały następujące metody: historyczne, systemowa, instytucyjno-prawna oraz porównawcza. W obrębie badań politologicznych metody historyczne obejmują m.in.: badanie genezy zjawisk politycznych, traktowanie łącznie ich aspektów strukturalnych, funkcjonalnych i genetycznych; stosowanie ujęć wycinkowych oraz gromadzenie materiału empirycznego, na bazie którego przebiega proces formułowania praw naukowych (Chodubski 2004: 127). W prezentowanej pracy metody te wykorzystano przede wszystkim w celu ukazania genezy podziałów socjopolitycznych i ewolucji systemów partyjnych na analizowanym terenie.

W obrębie metody instytucjonalno-prawnej, czyli analizy norm prawnych, fundament stanowi rozpoznawanie tekstów aktów normatywnych. W niniejszej publikacji ten sposób analizy ma charakter pomocniczy. Dotyczy on głównie instytucji wyborczych (w szczególności prawa wyborczego) oraz ich wpływu na kształt i dynamikę systemu partyjnego, a konkretnie szanse nowych partii na uzyskanie atrybutów politycznej relewancji.

W pracy wykorzystano również metody charakterystyczne dla analizy systemowej. Przedmiotem analizy w tym względzie były konfiguracja partii w analizowanych systemach partyjnych i relacje między nimi.

Największą wartość dla przedstawianych rozważań ma metoda porównawcza, polegająca na poszukiwaniu podobieństw oraz różnic między procesami i zjawiskami. W tej pracy stosowano ją w dwóch celach: dopasowania modelu i siatki pojęć do zdiagnozowanych zależności oraz udoskonalenia teorii i wykrywania cech różniących analizowane przypadki. Różnice te tworzą ramy interpretacyjne dla równoległych procesów przemian, które w analizowanych przypadkach miały bądź mają miejsce (Skocpol, Somers 1980).

Efekt prowadzonych badań komparatystycznych stanowi model łączący w sobie elementy ilościowe i jakościowe. W aspekcie oddziaływania czynnika instytucjonalnego wzięto pod uwagę wszystkie elementy składające się na poziom proporcjonalności systemu. Stopień deformacji woli wyborców w wyniku przyjętego modelu systemu wyborczego określono w sposób proponowany przez Andrzeja Antoszewskiego (2002: 54–56). W tym ujęciu poziom dyskryminacyjności systemu wyborczego w stosunku do nowych partii politycznych zależy od trzech współczynników: proporcjonalności, redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu.

W obrębie oddziaływania czynników społecznych miernikami użytymi w procesie weryfikacji hipotez badawczych były wskaźniki stworzone na podstawie danych opublikowanych przez ośrodki badania opinii publicznej oraz indeksy frakcjonalizacji, ukazujące poziom homogeniczności społeczeństwa (etnicznej, językowej i religijnej).

Wśród czynników politycznych podstawę zmiennych objaśniających stanowiły oficjalne wyniki wyborów oraz dane dotyczące poziomu korupcji publikowane przez Transparency International. Oddziaływanie konwergencji ideologicznej głównych partii w systemie zobrazowano natomiast przy użyciu indeksu polaryzacji zaproponowanego przez Russella J. Daltona (2008: 906).

W przypadku czynników ekonomicznych główne źródło danych stanowiły analizy Banku Światowego oraz Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Za mierniki uznane zostały: PKB *per capita* (miernik obrazujący oddziaływanie sytuacji gospodarczej państwa), stopa wzrostu PKB, stopa inflacji, stopa bezrobocia oraz wskaźnik nierówności społecznej (indeks Giniego).

W procesie przedstawienia danych empirycznych i zależności między nimi w pewnym zakresie wykorzystano elementy analizy statystycznej, dzięki której określono istotność zidentyfikowanych zależności. Wyliczenia zawarte w tej części analizy przeprowadzono z wykorzystaniem programu SPSS (*Statistical Package for Social Sciences*).

Na wybór Polski, Czech, Słowacji i Węgier jako obszaru terytorialnego badań wpłynęła wspólnota geograficzno-historyczna, która uprawnia do prowadzenia analizy komparatystycznej. Kontakty między tymi państwami trwają w zasadzie od zarania ich państwowości, przez stulecia łączyły je do-
rażne bądź trwałe sojusze polityczne, a w niektórych okresach nawet unia personalna. Odrębność tego terenu względem Europy Zachodniej i Europy

Wschodniej zauważalna jest już w czasach średniowiecza. Badacze tego okresu wskazują, że Polskę, Czechy i Węgry cechowało wówczas: niepełne utrwalenie zachodnich struktur feudalnych; znacznie bardziej liczny stan rycerski; mniejsza rola Kościoła niż w Europie Zachodniej; wielonarodowościowy charakter państw oraz wpływ zagranicznych nacji na kształtowanie się społeczeństwa i kultury (Wandycz 1995: 59–73; Czyż, Kubas 2014: 14). Na specyfikę obszaru w pierwszych latach epoki nowożytnej zwraca uwagę Jenő Szücs podkreślając, że został on ukształtowany „w warunkach «wschodnioeuropejskich» przy dominujących, choć nierozwiniętych strukturach typu «zachodniego»” (Szücs 1994: 88). Kolejną cechą wspólną jest utrata państwowości i zakończenie podległości państwowej względem innych państw w 1918 roku. Zarówno Czechy, Węgry, jak i część terytorium Polski przez lata należały do monarchii habsburskiej, co częściowo znalazło odbicie w trakcie formowania instytucji politycznych.

Podobnie prezentują się również losy analizowanych państw na przestrzeni XX i XXI stulecia. Po II wojnie światowej ich terytoria znalazły się bowiem w strefie wpływów radzieckich, co wiązało się z zawłaszczeniem sfery publicznej i politycznej przez partie komunistyczne oraz funkcjonowaniem w warunkach gospodarki nakazowo-rozdzielczej. Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku doszło do przemian rozpoczynających proces transformacji systemowej w byłym bloku socjalistycznym. Wiąże się to również z zacieśnieniem współpracy przez analizowane państwa, której kulminacją jest stworzenie organizacji międzynarodowej łączącej Polskę, Węgry i ówczesną Czechosłowację, początkowo znanej jako Trójkąt Wyszehradzki, a po rozpadzie Czechosłowacji – Grupa Wyszehradzka. Jednym z podstawowych celów w zakresie polityki zagranicznej państw wyszehradzkich stała się wówczas możliwie szybka integracja z państwami Unii Europejskiej. Starania elit politycznych w tym zakresie zakończyły się wejściem tych państw do wspólnoty europejskiej 1 maja 2004 r. Wspólną akcesję można uznać za wydarzenie umacniające wspólnotę polityczną tych państw.

Mimo wskazanych podobieństw dokładna analiza sytuacji państw Grupy Wyszehradzkiej pozwala na określenie płaszczyzn znacząco różniących je względem siebie, co uprawnia do przeprowadzenia badań komparatystycznych. Podstawowa różnica w tym zakresie widoczna jest w strukturze narodowościowej i wyznaniowej badanych państw. W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na odrębność tożsamościową Węgier, wynikającą z językowej przynależności mieszkańców tego państwa do kręgu ludów

ugrofińskich, diametralnie odmiennego od słowiańskich Polski, Czech i Słowacji. Ponadto, wymienione państwa charakteryzują się dużymi odrębnościami w zakresie struktury etnicznej. Najbardziej jednorodna pod tym względem jest Polska, w której przeszło 97% mieszkańców deklaruje narodowość polską (GUS 2011). Umiarkowanie homogeniczną strukturę wykazują społeczeństwa czeskie⁴ i węgierskie⁵. Na przeciwległym biegunie znajduje się Słowacja, którą zamieszkują dwie duże mniejszości narodowe – Węgrzy (8,5%) oraz Romowie (2%)⁶.

Odrębność państw Grupy Wyszehradzkiej jest jeszcze bardziej widoczna w aspekcie religijnym. Po raz kolejny najbardziej jednorodna w tym względzie okazuje się Polska, w której przeszło 90% obywateli deklaruje przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego (Eurobarometer 2012). Bardziej zdywersyfikowaną strukturę wyznaniową charakteryzują się Słowacja⁷ oraz Węgry⁸. Diametralnie odmiennie prezentują się natomiast dane dotyczące czeskiej struktury wyznaniowej. Czechy (obok Estonii) stanowią jeden z dwóch najbardziej laickich państw Unii Europejskiej. W przeprowadzonym w 2011 roku spisie powszechnym jedynie co piąty

⁴ W tym przypadku najbardziej miarodajnymi danymi wydają się rezultaty czeskiego spisu powszechnego z 2001 roku (*Sčítání lidu domů a bytů 2001*), w którym 90,5% mieszkańców Republiki Czeskiej zadeklarowało narodowość czeską. Dziesięć lat później podobną deklarację wyrażało już jedynie 63,7% obywateli, jednak na taki wynik wpłynął fakt, że ponad jedna czwarta społeczeństwa odmówiła odpowiedzi na pytanie dotyczące narodowości w ramach antyrządowego protestu.

⁵ Według spisu powszechnego z 2011 roku (2011. Évi Népszámlálás) 98% mieszkańców Węgier deklaruowało narodowość węgierską. Największymi mniejszościami narodowymi są Romowie (3,6%) oraz Niemcy (1,6%). Węgierski spis umożliwia wskazanie obywatelom więcej niż jedną narodowość.

⁶ Dane pochodzą ze słowackiego spisu powszechnego z 2011 roku (*Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011*).

⁷ Według słowackiego spisu powszechnego z 2011 roku (*Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011*) największą grupę religijną na Słowacji stanowią obywatele wyznania rzymskokatolickiego (62%). Innymi ważnymi grupami religijnymi są wyznawcy innych odłamów chrześcijaństwa: ewangelicko-augsburskiego (5,9%), greckokatolickiego (3,8%) oraz kalwinizmu (1,8%). Przeszło jedna ósma (13,4%) słowackiego społeczeństwa zadeklarowała się jako osoby bezwyznaniowe.

⁸ Według węgierskiego spisu powszechnego z 2011 roku 54,7% obywateli tego kraju deklaruje religijność, w tym: 37,1% wyznanie rzymskokatolickie, 1,8% greckokatolickie, 13,8% protestanckie (głównie kalwiniści). Prawie jedną piątą (18,2%) stanowią natomiast zadeklarowani ateści.

(20,6%) mieszkańiec tego państwa określił się jako wierzący (z tego tylko 13,9% deklaroowało przynależność do któregoś z Kościołów lub organizacji religijnych)⁹. Specyfika ziem czeskich pod względem religijnym zaczęła się zresztą kształtować już w XV stuleciu, w związku z rozwojem ruchu husyckiego i wyborem Jerzego z Podiebradów, pierwszego niekatolickiego króla w Europie. Skutkiem husytyzmu był proces stopniowej desakralizacji kultury czeskiej (Czyż, Kubas 2014: 15–16).

Państwa Grupy Wyszehradzkiej różnią się również na płaszczyźnie tradycji demokratycznych, do których mogły odwoływać się ich elity polityczne po wyjściu ze strefy wpływów bloku socjalistycznego na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Najgorzej w tej materii prezentują się Słowacy, którzy w zasadzie dopiero na przełomie XVIII i XIX stulecia zaczęli mocniej akcentować swoją tożsamość narodową i zapoczątkowali dążenia do odrębności od państwa węgierskiego. Po nieudanej próbie uzyskania autonomii w ramach Cesarstwa Austriackiego w czasie Wiosny Ludów coraz bardziej popularny wśród Słowaków stał się nurt podkreślający konieczność współpracy z Czechami. Ostatecznie dążenia tego nurtu zrealizowały się na mocy traktatu wersalskiego, w którym potwierdzono utworzenie Czechosłowacji. Dopiero po jej rozpadzie powstało pierwsze demokratyczne państwo słowackie. Lepiej prezentują się tradycje państwowe Polski, Czech i Węgier, które mogły nawiązywać do swoich państwowości w okresie międzywojennym, a Węgrzy dodatkowo do autonomii z czasów austro-węgierskich.

Kolejny aspekt, na który należy zwrócić uwagę podczas analizy państw wyszehradzkich stanowi ich sytuacja ekonomiczna. Mimo że ich PKB *per capita* jest na zbliżonym poziomie¹⁰, to od momentu rozpoczęcia transformacji ustrojowej rośnie on w różnym tempie. Największy wzrost w tym zakresie zanotowała Polska, która ponadto charakteryzuje się stałym wzrostem PKB, a nawet brakiem technicznych recesji na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat (Marmola, Wojtasik 2014: 154). Ważnym czynnikiem ekonomicznym, wpływającym na pozycję państwa w globalnym systemie finansowym, jest stabilność waluty narodowej. Odrębność w tym względzie

⁹ Dane według czeskiego spisu powszechnego z 2011 roku (*Ščítání lidu domů a bytů 2011*).

¹⁰ Według danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego poziom PKB *per capita* w oparciu parytetu siły nabywczej (PPP) tych państw wynosi odpowiednio: Czechy – 35 512 USD, Słowacja – 33 025 USD, Polska – 29 521 USD, Węgry – 29 474 USD. Dane za: *International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2018*.

ujawniła się szczególnie po wejściu Słowacji do strefy euro (1 stycznia 2009 roku). Wydarzenie to spowodowało jej umocnienie na arenie międzynarodowej, przekładające się także na szybsze tempo wzrostu wskaźników gospodarczych. Czynnikiem różnicującymi analizowane państwa są także m.in. powierzchnia, liczba mieszkańców, poziom urbanizacji czy przyjęte rozwiązania ustrojowe.

Wskazane powyżej różnice oddziałują na sceny polityczne państw Grupy Wyszehradzkiej. Wpływ ten ujawnia się przede wszystkim na płaszczyźnie linii podziałów socjopolitycznych, konfiguracji w systemie partyjnym oraz charakterze i wzorcach rywalizacji politycznej, co niewątpliwie może różnicować możliwości uzyskania politycznej relewancji przez nowe byty partyjne w analizowanych państwach.

Monografia została podzielona na cztery rozdziały. W pierwszym zaprezentowane zostały zagadnienia teoretyczne związane z nowymi partiami politycznymi. Na wstępie, odnosząc się do koncepcji zawartych w literaturze przedmiotu, ustalono że sposoby konceptualizacji pojęcia nowej partii politycznej proponowane w warunkach zachodnich demokracji skonsolidowanych nie przystają do rzeczywistości funkcjonowania systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej. Na potrzeby prowadzonych badań zdecydowano się na wyprowadzenie własnej definicji nowych ugrupowań, które w pewnym stopniu odpowiadają pojęciu rzeczywiście nowych partii (*genuinely new parties*), zaproponowanemu przez Allana Sikka (2005: 399). W odniesieniu do badanych państw zaproponowana została następująca definicja nowych partii politycznych: *partie, które nie są sukcesorkami ugrupowań powstałych w wyniku pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborów (ugrupowań staroreżimowych i noworeżimowych), mają nową nazwę, a w swojej strukturze nie posiadają ważnych aktorów politycznych z przeszłości*. W przypadku ostatniego kryterium, podobnie jak w przypadku analizy Sikka, założono że brak ważnych aktorów politycznych wiąże się z nieobecnością w strukturze członkowskiej prezydentów, premierów, istotnego odsetka ministrów lub członków parlamentu (w prezentowanej analizie założono, że warunek ten spełniają formacje, w których wśród parlamentarzystów wybranych z list wyborczych nowej partii mniej niż połowę stanowią byli ministrowie lub członkowie parlamentu). Przyjęto przy tym funkcjonalne rozumienie partii politycznej, co pozwoliło na włączenie do badań tych podmiotów polityki, które choć nie spełniają definicji normatywnej (nie są zarejestrowane jako partie politycz-

ne), to że względu na wypełniane przez nie funkcje mogą być analizowane przy użyciu aparatu pojęciowego oraz za pomocą metod stosowanych w przypadku badań nad partiami politycznymi. W dalszej części analizy dokonano przeglądu koncepcji instytucjonalizacji partii politycznych, typologii nowych partii politycznych, a także czynników wpływających na powstawanie nowych podmiotów polityki oraz uzyskiwanie przez nie reprezentacji na poziomie parlamentu. Rozważania nad politycznym sukcesem nowych ugrupowań prowadzono w odniesieniu do czynników: społecznych (głównie dotyczących ujawnienia się nowych kwestii bądź nowej linii politycznego podziału); politycznych (dotyczących strategii istniejących ugrupowań czy też polaryzacji politycznej) oraz strukturalnych (obejmujących m.in.: elementy systemu wyborczego, finansowanie partii politycznych czy stopień centralizacji).

W drugim rozdziale podjęto rozważania dotyczące systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej. Rozpoczęto od nakreślenia specyfiki transformacji systemowej na badanym obszarze oraz oddziaływania doświadczeń historycznych na proces kształtowania się pluralizmu politycznego i formowanie się systemów partyjnych. W dalszej części przedstawiono uwarunkowania procesu ewolucji prawa wyborczego w państwach Grupy Wyszehradzkiej wraz z autorską oceną poziomu dyskryminacyjności systemów wyborczych tychże państw. W toku analizy podjęto także problematykę formatu systemu partyjnego, którego stan diagnozowano w oparciu o powszechnie stosowane wskaźniki (m.in. indeks frakcjonalizacji, indeks efektywnej liczby partii, indeks dysproporcjonalności Gallaghery, stosunek głosów i mandatów dwóch największych ugrupowań czy poziom uczestnictwa wyborczego). Pozwoliło to na przedstawienie ewolucji konfiguracji partii w badanych państwach w kontekście popularnych typologii systemów partyjnych sformułowanych przez Jeana Blondela (1990: 302–310), Petera Maira (1991: 47), Gordona Smitha (1992: 116–117) i Giovanniego Sartoriego (1990: 316–349). W dalszej części rozdziału podjęto problematykę specyfiki państw Grupy Wyszehradzkiej w zakresie wzorców rywalizacji politycznej, struktury podziałów socjopolitycznych oraz chwiejności wyborczych preferencji (w tym przeniesienia poparcia na nowe byty partyjne).

W rozdziale trzecim przedstawiono genezę powstania oraz zdobycia parlamentarnej reprezentacji przez 21 ugrupowań, które zaklasyfikowano do grona nowych ugrupowań na podstawie definicji zaproponowanej

w rozdziale pierwszym. W tej części pracy zaprezentowano zasoby tychże formacji, ich sposób pozycjonowania na scenie politycznej oraz uwarunkowania, które pozwoliły na uzyskanie atrybutów relewancji. Ukazano także specyfikę elektoratu każdego z ugrupowań w wymiarze przestrzennym, psychologicznym i socjodemograficznym. W ten sposób wskazano główne determinanty poparcia dla analizowanych nowych partii. W procesie określania czynników sukcesu poszczególnych ugrupowań każdorazowo odwoływano się do badań empirycznych, zarówno własnych, jak i tych prowadzonych przez ośrodki badania opinii publicznej. Wśród formacji, które zostały objęte analizą znalazły się: Liga Polskich Rodzin, Samoobrona RP, Ruch Palikota, Kukiz'15, Nowoczesna Ryszarda Petru; TOP 09 (*Tradice Odpovědnost Prosperita* 09), Sprawy Publiczne (*Věci veřejné*, VV), ANO 2011, Świt Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury (*Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury*), Burmistrzowie i Niezależni (*Starostové a nezávislí*, STAN), Czeska Partia Piratów (*Česká pirátská strana*); Partia Porozumienia Obywatelskiego (*Strana občianskeho porozumenia*, SOP), Sojusz Nowego Obywatela (*Aliancia nového občana*, ANO), Wolność i Solidarność (*Sloboda a Solidarita*, SaS), Most-Híd, Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości (*Obyčajní Ľudia a nezávislé osobnosti*, OĽaNO), Partia Ludowa Nasza Słowacja (*Ludová strana – Naše Slovensko*, ĽSNS), Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár (*Sme Rodina – Boris Kollár*), Sieć (*SIETĚ*); Ruch na rzecz Lepszych Węgier (*Jobbik Magyarorszáért Mozgalom*, Jobbik) oraz Polityka Może Być Inna (*Lehet Más a Politika!*, LMP). Tę część monografii kończy porównanie profiliów ideologicznych powyższych ugrupowań oraz zestawienie wspólnych cech ich politycznego sukcesu.

W rozdziale czwartym zaproponowano całościowy model obejmujący czynniki potencjalnego sukcesu politycznego dla nowych ugrupowań w warunkach systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej. Najpierw w sposób pogłębiony przeanalizowano tenże sukces z perspektywy geografii wyborczej, ustalając że jedynie w przypadku Republiki Czeskiej można mówić o przestrzennych prawidłowościach związanych z głosowaniem na nowe byty partyjne. Zdiagnozowano również, że w wielu przypadkach istnieją zależności w sposobie rozmieszczenia elektoratów poszczególnych ugrupowań (zarówno o charakterze dodatnim, jak i ujemnym). Wreszcie, osadzono analizowane formacje w modelu uwzględniającym czynniki polityczne, społeczne, instytucjonalne oraz ekonomiczne. W tej części wykorzystane zostały metody statystyczne (współczynniki

korelacji oraz analiza regresji). W trakcie analizy wskazane zostały zarówno te czynniki, które oddziaływały na sukces poszczególnych ugrupowań, jak i ogólne uwarunkowania sprzyjające przenoszeniu wyborczego poparcia na pozaparlamentarne inicjatywy polityczne. Przedstawione ustalenia natury teoretycznej oraz model empiryczny ujmujący czynniki sukcesu politycznego nowych ugrupowań mogą być przydatne również w trakcie rozpatrywania kolejnych cykli wyborczych w analizowanych państwach, a także w procesie badania innych systemów partyjnych Europy Środkowej i Wschodniej.

NOWE PARTIE POLITYCZNE – UJĘCIE TEORETYCZNE

W ostatnich latach wzrasta poparcie dla nowych inicjatyw politycznych, co znajduje swe odzwierciedlenie w kształcie systemów partyjnych państw europejskich, szczególnie w przypadku Europy Środkowej i Wschodniej. Do parlamentów państw tego obszaru w ostatnim pięcioleciu dostało się kilkanaście nowych ugrupowań o różnym potencjale politycznym. Część z nich zdobyła jedynie kilka mandatów i pozostaje na marginesie politycznej relewancji, jak choćby: Estońska Partia Wolności (*Eesti Vabaerakond, EVA*), Od Serca dla Łotwy (*No sirds Latvijai*), Łotewskie Stowarzyszenie Regionów (*Latvijas Reģionu apvienība, LRA*), chorwacki Żywy Mur (*Živi zid*). Inne stały się znaczącymi ogniwami parlamentarnej opozycji bądź koalicji rządowej, czasem obsadzając nawet urząd premiera i większość stanowisk rządowych (najlepszym przykładem tak spektakularnego sukcesu jest zwycięstwo Partii Mira Cerara w słoweńskich wyborach parlamentarnych w 2014 roku¹). Tendencja ta widoczna jest również w przypadku

¹ W wyborach z 2014 roku Partia Mira Cerara (w marcu 2015 roku nazwę ugrupowania zmieniono na Partia Nowoczesnego Centrum) zdobyła 34,5% głosów (36 z 90 mandatów parlamentarnych), a jej lider Miro Cerar stanął na czele koalicyjnego rządu tworzonego z Demokratyczną Partią Emerytów Słowenii (*Demokratična stranka upokojenecv Slovenije, DeSUS*) i Socjaldemokratami (*Socialni demokrati, SD*). Wygrana Partii Mira Cerara stanowiła zresztą potwierdzenie otwarcia słoweńskiego systemu partyjnego na nowe inicjatywy polityczne, zapoczątkowanego w 2011 roku sukcesem dwóch nowych ugrupowań Pozytywnej Słowenii (*Pozitivna Slovenija, PS*) i Listy Obywatelskiej (*Državljska lista, DL*), które współtworzyły rząd Alenki Bratušek.

państw Grupy Wyszehradzkiej, gdzie ostatnie cykle wyborcze przyniosły znaczne zmiany w systemach partyjnych. W 2010 roku nastąpiło otwarcie węgierskiej sceny partyjnej, a status ugrupowań relewantnych uzyskały Ruch na rzecz Lepszych Węgier (*Jobbik*) oraz Polityka Może Być Inna (*Lehet Más a Politika!*, LMP). W tym samym roku dokonano się także „odmrożenie” czeskiego systemu partyjnego, którego konfiguracja, obok węgierskiego, uznawana była za najbardziej trwałą w warunkach dawnego bloku wschodniego. Jego symptomem było uzyskanie parlamentarnej reprezentacji przez TOP09 (*Tradice Odpovědnost Prosperita 09*) oraz ugrupowanie Sprawy Publiczne (*Věci veřejné*), a potwierdzeniem dobre rezultaty ANO 2011 oraz założonego przez Tomio Okamurę Świtu Demokracji Bezpośredniej (*Úsvit přímé demokracie*). Zmiany nastąpiły również na słowackiej scenie politycznej, gdzie sukces Most–Híd oraz partii Wolność i Solidarność (*Sloboda a Solidarita*, SaS) w wyborach parlamentarnych z 2010 roku, dwa lata później powtórzyła formacja Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości (*Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*, OĽaNO), a w kolejnej elekcji ugrupowanie Borisa Kollára Jesteśmy Rodziną (*Sme Rodina*), Partia Ludowa Nasza Słowacja (*Ludová strana Naše Slovensko*) oraz Sieć (*SIET'*). Wreszcie, sukces Ruchu Palikota w 2011 roku oraz formacji Kukiz'15 i Nowoczesnej w 2015 roku zadały kłam tezie o petryfikacji polskiego systemu partyjnego.

Podobne przeobrażenia, jednak w bardziej ograniczonym zakresie, zachodzą także w demokracjach zachodnioeuropejskich, szczególnie w państwach najbardziej dotkniętych negatywnymi następstwami kryzysu gospodarczego oraz zmagających się z kryzysem migracyjnym. Biorąc pod uwagę jedynie wybory przeprowadzone w 2015 roku, wzrost znaczenia nowych ugrupowań w warunkach tychże demokracji potwierdza wejście do hiszpańskiego Kongresu Deputowanych dwóch nowych partii (Podemos i Partia Obywatelska – *Ciudadanos*), uzyskanie mandatów parlamentarnych przez greckie ugrupowania (Rzeka – *To Potami* i Unia Centrystów) czy też obsadzenie przez partię Alternatywa (*Alternatívet*) dziewięciu miejsc w duńskim Folketingu. Konfiguracja w parlamencie uległa również zmianie w systemach partyjnych uznawanych za wzór stabilności i konsolidacji, o czym świadczy przede wszystkim zwycięstwo Emmanuela Macrona w wyborach prezydenckich i jego Republiki Naprzód (*La République En Marche!*) w wyborach parlamentarnych we Francji w 2017 roku, a także rosnąca pozycja Alternatywy dla Niemiec w systemie politycznym naszego

zachodniego sąsiada, która zaowocowała uzyskaniem 12,6% głosów w wyborach do Bundestagu z września 2017 roku.

Większa częstotliwość zmian w europejskich systemach partyjnych implikuje potrzebę badania nowych partii politycznych, zarówno w aspekcie ich tworzenia, jak i uzyskiwania atrybutów relewancji. Jak wskazuje Simon Hug analizy w tym zakresie wynikają zasadniczo z trzech powodów (Hug 2001: 1–4). Po pierwsze, co najbardziej oczywiste, powstanie nowych ugrupowań stwarza możliwość zmiany konfiguracji w systemie partyjnym, utraty relewancji jednych partii kosztem innych. Po drugie, nawet jeśli nowe ugrupowania nie osiągną wyborczego sukcesu, mają wpływ na rywalizację wyborczą. Ich obecność niewątpliwie może determinować przewodnie tematy kampanii wyborczej, a także włączenie do debaty publicznej nowych, nieporuszanych w przestrzeni politycznej kwestii. Dla przykładu można odwołać się do systemów partyjnych demokracji skonsolidowanych na przełomie lat 70. i 80. XX stulecia, kiedy to pojawienie się tzw. ugrupowań „Nowej Polityki” spowodowało m.in. instytucjonalizację partii zielonych oraz uwzględnienie postulatów ekologicznych przez ugrupowania parlamentarne większości tychże państw. Po trzecie wreszcie, nowe ugrupowania mogą stanowić czynnik szantażu dla partii parlamentarnych, zmuszając istniejące partie do uwzględnienia w programach interesów określonych grup społecznych. Na szczególne znaczenie tego czynnika zwraca uwagę Anthony Downs (1957: 128), który stwierdza, że celem nowego ugrupowania nie musi być przejęcie władzy, lecz osiągnięcie wpływu na istniejące partie, mającego doprowadzić do modyfikacji ich platform programowych. W skrajnym przypadku wystarczająca dla uwzględnienia postulatów jest już sama groźba instytucjonalizacji nowego ugrupowania. W sytuacji, gdy określona grupa społeczna lub organizacja dąży do włączenia do agendy politycznej niereprezentowanych dotąd postulatów, jedna z partii relewantnych może je „przejąć” i korzystając z parlamentarnego doświadczenia wykreować siebie jako formację, która w najlepszy sposób reprezentować będzie te postulaty w przestrzeni politycznej. Dodatkowo, gdy grupa lub organizacja będzie cieszyła się dobrą ekspozycją medialną naturalną konsekwencją przejęcia jej postulatów przez ugrupowanie relewancjne może stać się również włączenie jej liderów w struktury partyjne bądź wystawienie ich na listach wyborczych jako kandydatów niezależnych.

1. Nowe partie polityczne – sposoby definiowania

Podstawowym problemem, z jakim borykają się przedstawiciele nauk politycznych zajmujący się badaniem nowych partii (zarówno ich powstawaniem, jak i wyborczymi rezultatami) w trakcie procesu badawczego jest konceptualizacja samego przedmiotu badań. Nieostrość ram pojęciowych może wpłynąć nie tylko na trudności natury metodologicznej, ale także spowodować wypaczenie rezultatów badań (Hug 2000; Bolin 2006). Niezdolność do sformułowania ścisłej definicji może powodować zarówno odrzucenie, jak i potwierdzenie stawianych hipotez przy uwzględnieniu tych samych danych. Tym samym, jak słusznie wskazują Janet Buttolph Johnson, Henry T. Reynolds oraz Jason D. Mycoff, „definicje pojęć wpływają bezpośrednio na jakość wiedzy uzyskanej w wyniku realizacji badań” (2010: 97).

Na wstępie rozważań dotyczących nowych partii politycznych warto więc podjąć refleksję związaną z cechami, jakie odróżniają je od ugrupowań istniejących w systemie. Na ich podstawie można wyróżnić trzy sposoby definiowania nowych partii. Po pierwsze, jako ugrupowania uformowane w celu reprezentowania interesów i podejmowania kwestii pomijanych przez partie politycznego mainstreamu. W tym ujęciu termin „nowa partia” jest ściśle skorelowany z nowym wymiarem konfliktu na arenie politycznej oraz fundamentalną zmianą charakteru partyjnej rywalizacji. W ten sposób zostały utworzone m.in. ugrupowania nurtu tzw. „Nowej Polityki” powstałe na przełomie lat 70. i 80. XX stulecia (partie ekologiczne czy antyimigracyjne). Po drugie, jako ugrupowania powstałe w związku z ważnym wydarzeniem historycznym, stanowiącym cezurę trwale zmieniającą układ i logikę sceny politycznej (np. II wojna światowa, rozpad bloku socjalistycznego). W tym przypadku cechą konstytutywną nowej partii są więc zmiany następujące w środowisku politycznym poprzedzające utworzenie partii. Po trzecie zaś, przyjmując najszerze z możliwych ujęć, za nową partię należy uznać każde ugrupowanie, które pojawia się w systemie partyjnym (Harmel 1985: 405). Najczęściej przyjmuje się ostatnie z prezentowanych ujęć, gdyż w znaczący sposób ogranicza ono arbitralność związaną z oceną nowości kwestii podejmowanych przez partie czy też z ważnością danego wydarzenia².

² Taki sposób definiowania nowych partii można określić jako formułowanie definicji negatywnej opartej na kryterium chronologicznym. W tym przypadku „nową partią” stają się

Przyjęcie któregoś z powyższych ujęć nie kończy jednak dyskusji dotyczącej definiowania nowych partii. W literaturze przedmiotu panuje bowiem zgodność, że sama rejestracja partii nie oznacza zmiany konfiguracji w systemie partyjnym. Z tego względu za istotny czynnik, poza samym faktem formalnego utworzenia ugrupowania, uznawana jest jego geneza. Biorąc pod uwagę współczesne uwarunkowania polityczne, na podstawie kryterium genetycznego można wyróżnić cztery sposoby powstawania nowych partii:

- 1) fuzje w obrębie funkcjonujących formacji politycznych;
- 2) podziały wewnątrz nich;
- 3) transformacje istniejących ugrupowań;
- 4) stworzenie od podstaw zupełnie nowej partii (Krouwel, Lucardie 2008: 279)³.

W pierwszych trzech przypadkach mamy do czynienia z genezą wewnątrzsystemową (*internal emergence*), gdyż powstałe partie wykazują powiązania z ugrupowaniami tworzącymi system partyjny. Szczegółne kontrowersje wzbudza klasyfikowanie w grupie nowych ugrupowań formacji utworzonych w wyniku transformacji istniejących partii, objawiającej się gruntowną zmianą struktury członkowskiej, przywództwa, apelu programowego, a czasem również samego sztyldu partyjnego⁴. Tworzenie partii od podstaw najczęściej przyjmuje natomiast jeden z trzech wariantów:

- 1) utworzenie partii przez międzynarodowy ruch społeczny bądź międzynarodową organizację polityczną jako jej „oddział” w konkretnym państwie (*branching*)⁵;

wszystkie ugrupowania, których nie można zaliczyć do gronach „starych partii”, funkcjonujących wcześniej na scenie politycznej. Może to budzić dalsze problemy metodologiczne, gdyż, jak słusznie wskazują m.in. Renate Mayntz, Kurt Holm i Peter Hübner (1985: 23), definicja, jeśli to możliwe, nie powinna być sformułowana w formie przeczenia.

³ Podobną, choć bardziej obrazową, typologię nowych partii z uwzględnieniem ich genezy przedstawia Peter Mair, który wyróżnia partie tworzone przez: małżeństwo (*marriage*), rozwód (*divorce*), transformację (*transformation*) oraz narodziny (*birth*) (Mair 1999: 216–217).

⁴ Za przykład takiej sytuacji w warunkach polskich można uznać przemianę Unii Wolności w ugrupowanie demokraci.pl (Wojtasik 2012: 160).

⁵ Przykładem ugrupowań powstałych w taki sposób mogą być np. Partie Piratów, wywodzące się z międzynarodowego ruchu społeczno-politycznego propagującego wolny dostęp do dóbr kultury i wolność Internetu (*Pirates Party International*). Ugrupowania tego nurtu funkcjonują lub funkcjonowały w ponad 40 państwach świata. W warunkach polskich

2) przekształcenie się w partie polityczne i wystawienie swoich kandydatów w wyborach przez ruchy społeczne bądź grupy nacisku (*realignment*);

3) stworzenie ugrupowania przez jednostkę spoza świata polityki (*political entrepreneurship*) (Krouwel, Lucardie 2008: 281).

Kwestię genezy nowych ugrupowań rozważa również Paul Lucardie (2000: 179), który wyróżnia dwa rodzaje partii:

1) powstające w sposób odgórny (*from the top down*) – zakładane przez regionalnych lub centralnych aktorów politycznych, którzy wykorzystują przysługujące im zasoby wynikające z piastowania funkcji publicznych w celu uzyskania poparcia wyborczego;

2) powstające w sposób oddolny (*from below*) – zakładane na bazie ruchów społecznych.

Bezsporne wyróżnienie kategorii nowych partii staje się tym samym niezwykle trudne ze względu na adaptacyjny charakter partii politycznych, które zmieniają się, odnawiają, a nawet kompletnie zmieniają formułę organizacyjną w zależności od rzeczywistości społecznej, politycznej czy wyborczej. Trudność ta implikuje znaczące różnice w obrębie kategorii nowych partii w analizach politologicznych. Część badaczy, m.in. Elisabeth Bakke i Nick Sitter (2005), przyjmuje restryktywną definicję nowych ugrupowań, traktując byty powstałe w wyniku transformacji, rozłamów i fuzji jako kontynuacje dawnych partii. Inni, np. Piero Ignazi (1996), Simon Hug (2000; 2001: 14), Margit Tavits (2006) czy Gregor Zons (2015), za nowe ugrupowania uznają partie stworzone od podstaw i powstałe w wyniku rozłamów. Jeszcze inni, jak np. Peter Mair (1999:

wyodrębniła się z niego Partia Piratów (działająca w okresie 29 listopada 2007–28 grudnia 2009 roku) oraz Polska Partia Piratów (powstała w lipcu 2012 roku i nawiązująca do swojej poprzedniczki) (Głajcar, Turska-Kawa, Woźtasik 2017: 255–256 i 322–323). W ramach tego ruchu funkcjonuje również obecna trzecia siła w czeskiej Izbie Poselskiej – Czeska Partia Piratów (*cz. Česká pirátská strana*), która w wyborach parlamentarnych w 2017 roku zdobyła 10,79% głosów, co przełożyło się na 22 mandaty poselskie. Wśród innych odgałęzień międzynarodowych organizacji politycznych funkcjonujących w warunkach polskich można wyróżnić m.in. Libertas, powstały przed wyborami do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku na bazie paneuropejskiego stowarzyszenia założonego przez irlandzkiego biznesmena Declana Ganleya czy też Europejską Partię Federalistyczną – Sekcję Polską, powstałą w marcu 1991 roku jako odgałęzienie paneuropejskiego ugrupowania o tej samej nazwie, postulującego stworzenie Europy bez granic, ze wspólną walutą oraz instytucjami politycznymi.

216), negują jedynie zasadność klasyfikowania w obrębie tej kategorii ugrupowań powstałych w wyniku transformacji istniejącego podmiotu politycznego. W niektórych badaniach autorzy dokonują dokładnej analizy powstania ugrupowania, przyjmując dodatkowe kryteria nowości partii. Sarah Birch (2003) włącza np. do grona nowych partii formacje powstałe od podstaw, utworzone w wyniku rozłamów, niuansując jednak podejście do fuzji istniejących ugrupowań (zakłada, że za nowe partie można uznać jedynie te, mające inną nazwę niż formacje, które dokonały połączenia). Nieco więcej warunków przyjmują choćby Eleanor Powell i Joshua Tucker (2014). W ich ujęciu za nowe ugrupowania powstałe w wyniku fuzji można uznać tylko te formacje, w przypadku których wszystkie łączące się partie osiągnęły w poprzednich wyborach co najmniej 5% głosów. W stosunku do formacji utworzonych poprzez rozłam zakładają natomiast, że nowe ugrupowania to te, które nie są wyraźnym sukcesorem dawnej partii. Jeszcze inne ujęcie przyjmują Scott Mainwaring i Edurne Zoco (2007), uznając byt powstały w rezultacie fuzji za kontynuację jedynie największej partii, która jej dokonała.

Na drugim biegunie znajdują się tzw. rzeczywiście nowe partie (*genuinely new parties*)⁶, które są uznawane za nowe przez całe środowisko naukowe. Do grupy tej należy zaliczyć ugrupowania, które nie są sukcesorami wcześniejszych partii parlamentarnych, mają nową nazwę i strukturę oraz nie posiadają w swoich szeregach ważnych aktorów politycznych z przeszłości. Spełnienie ostatniego warunku wiąże się z brakiem w strukturze członkowskiej prezydentów, premierów bądź istotnego odsetka ministrów lub członków parlamentu (Sikk 2005: 399).

Wszystkie powyższe ujęcia wpisują się w dychotomiczne postrzeganie nowych partii politycznych. W ostatnich latach coraz częściej środowisko badawcze zaczyna jednak analizować nowość partii jako zmienną niedychotomiczną, nie skupiając się jedynie na tym czy dane ugrupowanie jest nowe lub stare, ale wskazując stopień nowości konkretnej formacji (Kosowska-Gąstoł, Sobolewska-Mysłik 2019). Takie postrzeganie problematyki nowych partii jako jedni z pierwszych prezentują Shlomit Barnea i Gideon Rahat (2011: 306–308), którzy, nawiązując do trzech płaszczyzn aktywności

⁶ Na określenie tej grupy używa się również terminów „autentycznie” nowe partie (Cichosz 2014) bądź też nowe partie utworzone w sposób naturalny (*new parties formed ‘naturally’*) (Harmel 1985: 408).

partii politycznych sformułowanych przez Valdimera O. Keya⁷, wyróżniają osiem możliwych kryteriów nowości bytów partyjnych. Są one szczególnie przydatne w przypadku określenia stopnia nowości formacji powstałych w wyniku fuzji bądź rozłamów (tabela 1.1). Autorzy za wyznacznik nowości partii przyjmują ostatecznie kryterium organizacyjne, konkludując że za nowe ugrupowanie należy uznać formację, która posiada nową nazwę i mniej niż połowa jej czołowych przedstawicieli wywodzi się ze struktur istniejącej wcześniej partii (Barnea, Rahat 2011: 311).

Tabela 1.1. Kryteria nowości partii politycznych według Shlomita Barnei i Gideona Rahata

PLASZCZYZNA AKTYWNOŚCI	KRYTERIUM NOWOŚCI	DEFINICJA OPERACYJNA
partia-wobec-wyborcy	Etykieta partyjna (<i>party label</i>)	Czy podmiot ma nową nazwę czy zawiera ona nazwę „starej” partii?
	Ideologia (<i>ideology</i>)	W jakim stopniu program „nowej” partii różni się od programu „starej” partii?
	Wyborcy (<i>voters</i>)	W jakim stopniu baza wyborcza „nowego” ugrupowania różni się od bazy wyborczej „starego” ugrupowania?
partia-jako-organi-zacja	Status prawny (<i>formal/legal status</i>)	Czy partia jest zarejestrowana jako nowy podmiot?
	Instytucje (<i>institutions</i>)	Czy partyjne instytucje są odrębne i niezależne od instytucji „starej” partii?
	Aktywiści (<i>activists</i>)	Czy partia posiada nowych działaczy czy pochodzą oni z szeregów „starych” partii?
partia-w-rządzie	Parlamentarzyści (<i>representatives</i>)	Czy czołowi kandydaci pierwszy raz startują w wyborach/nie pełnili funkcji parlamentarzysty? Czy większość bądź wszyscy z nich pochodzą z jednej partii?
	Polityka (<i>policy</i>)	Czy kierunki polityki „nowej” partii różnią się względem kierunków „starych” partii?

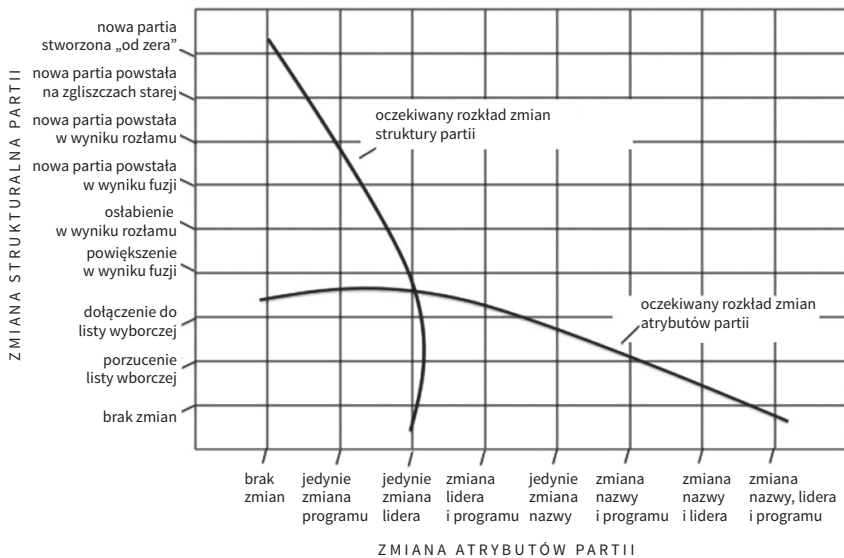
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Barnea, Rahat (2011: 306).

⁷ Twórcą oryginalnej koncepcji jest Valdimer O. Key (1942). Jej wyjaśnienie i adaptacja na grunt polski znajduje się w: Sobolewska-Myślik (2006: 24–28).

Podobne podejście do określania nowości nowych ugrupowań reprezentuje Krystyna Litton (2015). W tym przypadku badaczka przyjmuje jednak szersze spojrzenie, analizując nie tylko formacje, które pojawiły się na arenie politycznej rywalizacji, ale również przeobrażenia istniejących partii w odniesieniu do kolejnych cykli wyborczych. Zakłada przy tym, że nowość partii powinno wskazywać się w przestrzeni dwuwymiarowej. Pierwszy z wymiarów odzwierciedla zmiany lub kombinację zmian atrybutów partii politycznej, takich jak: nazwa ugrupowania, jego lider i program. W ramach tego wymiaru najniższy stopień zmiany reprezentuje modyfikacja programu, a najwyższy jednoczesna zmiana nazwy, programu i partyjnego przywódcy. Drugi wymiar odnosi się natomiast do zmian strukturalnych partii na przestrzeni kolejnych cykli wyborczych. W tym przypadku wyróżnione zostaje dziewięć różnych wariantów: (1) partia nie zmienia swojej struktury; (2) partia porzuca listę wyborczą, z której startowała poprzednio; (3) partia dołącza do nowej listy wyborczej; (4) partia dokonała fuzji bądź włączyła w swoje struktury elity innego ugrupowania; (5) partia doznała rozłamu bądź odejścia części elity partyjnej; (6) nowa partia powstała w wyniku fuzji istniejących wcześniej ugrupowań; (7) nowa partia powstała w wyniku podziału istniejących wcześniej ugrupowań; (8) nowa partia powstała w związku z rozwiązaniem istniejącego wcześniej ugrupowania; (9) partia powstała „od zera” (Litton 2015: 714). Wszystkie możliwości kombinacji obu wymiarów pokazane zostały na poniższej macierzy (rysunek 1.1).

Nieco odmienne kryteria określania poziomu nowości partii politycznych przyjmują Allan Sikk oraz Philipp Köker (2019). Proponują oni trzy wymiary, dzięki którym można ustalić tenże poziom w dwóch kolejnych cyklach wyborczych zobrażowany wskaźnikiem partyjnej zgodności/nowości (*index of party congruence/novelty*). Każdy z wymiarów przyjmuje wartości z przedziału 0–1, gdzie punkt 0 oznacza całkowitą nowość ugrupowania, natomiast punkt 1 całkowitą zgodność ugrupowania z partią startującą w poprzedniej elekcji.

Pierwszy z wyróżnionych wymiarów Sikk i Köker określają mianem organizacji (*organization*). Składają się na niego struktura organizacyjna oraz nazwa partii. W przypadku utrzymania struktury i nazwy partii badacze zakładają całkowitą zgodność organizacyjną z ugrupowaniem startującym w poprzedniej wyborach (przypisując w tym wymiarze wartość 1), podczas gdy brak powiązań pod względem organizacyjnym i nowa nazwa świadczy

Rysunek 1.1. Dwuwymiarowe określenie poziomu nowości partii w ujęciu Krystyny Litton

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Litton (2015: 714).

o całkowitej niezgodności organizacyjnej, a co z tym związane przypisaniu w tym wymiarze wartości 0. Oprócz tego istnieje paleta rozwiązań pośrednich obejmujących: niewielkie zmiany organizacyjne (odpowiadające wartości 0,75 w analizowanym wymiarze); znaczące zmiany, np. połączenie dwóch formacji o podobnym potencjale politycznym (odpowiadające wartości 0,5 w analizowanym wymiarze) czy pozostanie przy starej nazwie przy całkowitej zmianie struktury organizacyjnej (odpowiadające wartości 0,25 w analizowanym wymiarze).

Drugi wymiar w ujęciu Sikka i Kökera obejmuje przywództwo partyjne. W tym przypadku brak zmian w strukturze przywództwa oznacza całkowitą zgodność z formacją startującą w poprzedniej elekcji (tym samym przypisanie wartości 1). Nowy lider wiąże się natomiast z określonym poziomem zgodności. Najmniejszy występuje wówczas, gdy nie posiadał on wcześniej politycznego doświadczenia (0). Większy, gdy lider był wcześniej szeregowym członkiem partii (0,25), piastował w partii stanowisko wyższego szczebla (0,5) lub należał do wąskiej elity partyjnej (0,75).

Ostatni z wymiarów analizowanych przez Sikka i Kökera dotyczy kandydatów wystawionych przez partię w dwóch kolejnych wyborach (konkretnie tych, którzy zajmowali czołowe miejsca na listach wyborczych). W tym przypadku pełna zgodność (a więc przypisanie w tym wymiarze wartości 1) występuje, jeśli wszyscy kandydaci startowali poprzednio z list wyborczych tego samego ugrupowania, a całkowita nowość (wartość 0), gdy żaden z kandydatów w ogóle nie uczestniczył w poprzedniej elekcji.

Na podstawie wartości przypisanych dla każdego z powyższych wymiarów można ustalić dla każdego ugrupowania wskaźnik partyjnej zgodności/nowości, stanowiący ich średnią arytmetyczną. Im niższą wartość przyjmuje ten wskaźnik, tym większy poziom nowości reprezentuje analizowane ugrupowanie.

Podejście to, choć ciekawe z punktu widzenia poznawczego, może rodzić szereg obaw natury metodologicznej, odnoszących się do adekwatności plasowania partii w przyjętych wymiarach. Przypisanie wartości w konkretnych wymiarach w wielu przypadkach może mieć bowiem arbitralny charakter, co nie rozwiązuje potencjalnych problemów z określeniem czy daną partię można uznać za nową, czy starą.

Wybranie (dychotomicznego bądź wielowymiarowego) kryterium partyjnej nowości i tym samym wyodrębnienie kategorii „nowych partii” nie stanowi końca problemów metodologicznych, jakie napotykają badacze tego zagadnienia. Kolejną trudnością, szczególnie w przypadku badania sfragmentaryzowanych systemów partyjnych funkcjonujących w niestabilnych warunkach politycznych, jest ustalenie kryterium pozwalającego na uwzględnienie konkretnej partii w trakcie prowadzonej analizy. Takimi kryteriami mogą być: wystawienie kandydatów w wyborach, osiągnięcie w nich określonego progu poparcia lub też zdobycie reprezentacji parlamentarnej.

Powyższy problem dotyczy również państw Europy Środkowej i Wschodniej, w których mamy do czynienia z częstymi zmianami sztyldów partyjnych, co jest jedną z najważniejszych przyczyn wysokiej labilności wyborczych preferencji (Sikk 2005: 391–394). Jak słusznie zauważają Elisabeth Bakke i Nick Sitter (2005), w przypadku nowych demokracji traktowanie wszystkich bytów powstałych w wyniku fuzji i rozłamów jako nowe partie polityczne może znacząco wypaczyć obraz systemów partyjnych oraz zawyżać mierniki wskazujące na ich niestabilność. Dodatkowo, proces transformacji systemowej zapoczątkowany na tym obszarze na przełomie

lat 80. i 90. XX stulecia wpłynął na ukształtowanie się specyficznego wzorca powstawania partii politycznych, opartego na kryterium genetycznym (Wojtasik 2014: 110). Na jego podstawie wyróżnić można dwie grupy partii: staroreżimowe (*Old Regime Parties*) i noworeżimowe (*New Regime Parties*) (Tucker 2006). Wzorzec ten znalazł swoje odzwierciedlenie również w przypadku państw wyszehradzkich, bowiem podmioty kształtujące system partyjny utrwalony po pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborach wywodziły się z charakterystycznych dla tego obszaru ruchów typu forum (Solidarność, Forum Obywatelskie, Społeczeństwo Przeciw Przemocy, Węgierskie Forum Demokratyczne) (Olson 1998) bądź też były spadkobiercami partii komunistycznych. Oczywiście, w momencie utrwalania się demokratycznych systemów partyjnych w okresie tranzycji mamy do czynienia z pewnymi odstępstwami od tego modelu za sprawą tzw. „partii reaktywowanych” (Antoszewski 2006: 113), nazywanych także „partiami historycznymi” (Sobolewska-Myślik 1999). Nawiązują one do ugrupowań działających w okresie przedkomunistycznym, takich jak np. Czeska Partia Socjaldemokratyczna (*Česká strana sociálně demokratická, ČSSD*), odwołująca się do formacji powstałej w 1893 roku czy węgierska Partia Drobnych Posiadaczy (*Független Kisgazdapárt*), sięgająca swoim rodowodem ugrupowania utworzonego w 1930 roku.

Przedstawiony genetyczny model tworzenia formacji politycznych w Europie Środkowej i Wschodniej determinuje sposób klasyfikowania poszczególnych ugrupowań do kategorii nowych partii. Z tego względu w warunkach Polski, Węgier, Czech i Słowacji należy do nich zaliczyć rzeczywiście nowe partie (*genuinely new parties*), niebędące bezpośrednio bądź też pośrednio (personalnie lub organizacyjnie) powiązane z partiami mającymi wcześniej parlamentarną reprezentację (Marmola 2014: 84). Na badanym obszarze w obrębie tej kategorii będą mieścić się zatem te partie, które nie wykazują powiązań z ugrupowaniami staroreżimowymi czy noworeżimowymi.

W niniejszej pracy przyjęta została najbardziej restryktywna definicja nowych partii politycznych, eliminująca z tej kategorii ugrupowania powstałe w wyniku rozłamów, fuzji i transformacji partii relewantnych. W odniesieniu do badanych państw proponuję następującą definicję nowych partii politycznych – partie, które nie są sukcesorkami ugrupowań powstałych w wyniku pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborów (ugrupowań staroreżimowych i noworeżimowych), mają nową nazwę,

a w swojej strukturze nie posiadają ważnych aktorów politycznych z przeszłości. W przypadku ostatniego kryterium przyjmuję założenie, że brak ważnych aktorów politycznych wiąże się z nieobecnością w strukturze członkowskiej prezydentów, premierów, istotnego odsetka ministrów lub członków parlamentu (mniej niż połowa parlamentarzystów wybranych z list ugrupowania wcześniej piastowała powyższe funkcje). W toku analizy odchodzę także od normatywnego rozumienia partii politycznej na rzecz funkcjonalnego. Pozwala to na włączenie do badań podmiotów polityki, które choć formalnie nie są zarejestrowane jako partie polityczne (np. stowarzyszenie Kukiz'15), to ze względu na wypełnianie przez nie funkcje mogą być analizowane przy użyciu aparatu pojęciowego oraz za pomocą metod stosowanych w przypadku badań nad partiami politycznymi.

2. Instytucjonalizacja partii politycznych

Samo powstanie i spełnienie warunków formalnych związanych z rejestracją partii politycznej nie kończy procesu jej instytucjonalizacji, czyli najogólniej rzecz ujmując „przekształcenia istniejącej organizacji w określony rodzaj instytucji” (Herbut 2006: 41). Jak zauważa Ryszard Herbut (2002: 48), „partia powstaje (...) jako organizacja, luźna struktura, i dopiero z czasem zaczyna pojawiać się określony układ norm, zasad, reguł i procedur jako wyraz zorganizowania kolektywnych form działania. Wówczas może być ona traktowana jako instytucja”. Instytucjonalizacja jest więc procesem długotrwałym, nie następuje od razu, lecz stanowi rezultat trwania organizacji w czasie, nawarstwiania się kolejnych elementów sprawiających, że partia polityczna, poprzez sprecyzowanie swoich funkcji, celów, norm i wartości, nabiera organizacyjnej spójności oraz kształtuje lojalność swoich członków i zwolenników (Sobolewska-Myślik 2006: 43–44). W trakcie kolejnych faz rozwojowych ugrupowania jego elity decyzyjne muszą reagować na zmieniający się kontekst polityczny. Czasem wymaga to uruchomienia nowych zasobów, a w skrajnych przypadkach skutkuje całkowitą zmianą struktury partyjnej bądź też reorientacją pozycjonowania ugrupowania w systemie partyjnym. Adaptacyjny charakter partii politycznych wiąże się więc ze stałym przechodzeniem przez kolejne cykle instytucjonalizacji, wynikające z określonego kontekstu politycznego. Przykładowo, uzyskanie mandatów parlamentarnych przez nową formację wymusza niejako zmianę

dotychczasowej struktury, stylu kierowania lub też przyjęcie odmiennej strategii politycznej (Herbut 2002: 42).

Proces instytucjonalizacji partii rozpatrywany jest przez przedstawicieli nauk politycznych z różnych perspektyw badawczych. Jedni akcentują wagę aspektu prawnego, inni zwracają uwagę na stabilność struktury organizacyjnej oraz stabilizację ugrupowania na arenie wyborczej bądź też parlamentarno-gabinetowej.

Przez pryzmat szerszego procesu konsolidacji organizacji politycznej instytucjonalizację rozpatruje Samuel Huntington, który pod pojęciem instytucjonalizacji rozumie „proces, w którym organizacja i procedury uzyskują wartość i stabilność” (1968: 12). W jego ujęciu instytucjonalizacja stanowi finalny etap procesu konsolidacji, prowadzący do ukształtowania dojrzałej organizacji politycznej (Herbut 2002: 48). Poziom instytucjonalizacji każdej organizacji politycznej (jak również systemu politycznego jako całości) według Huntingtona można rozpatrywać przez pryzmat czterech wymiarów tego procesu: adaptowalności (*adaptability*), złożoności (*complexity*), autonomii (*autonomy*) i koherencji (*coherence*).

Rozpatrując instytucjonalizację przez pryzmat pierwszego z wymienionych wymiarów – adaptowalność vs. sztywność (*adaptability vs. rigidity*) – Huntington zauważa, że organizacje polityczne (a więc także partie polityczne) cechujące się wysokim stopniem instytucjonalizacji powinny wykazywać większą zdolność do przystosowywania się do zmieniających się warunków otoczenia. Analogicznie, „młode” organizacje polityczne o niskim stopniu instytucjonalizacji charakteryzują się sztywnością reguł i procedur (Huntington 1968: 13). Zależność ta może wydawać się paradoksalna ze względu na fakt, że z pojęciem instytucjonalizacji powszechnie utożsamiane są silnie utrwalone reguły i wzorce zachowań, kojarzące się raczej ze sztywnością, a nie adaptowalnością. W ujęciu Huntingtona o adaptowalności organizacji politycznych świadczy jednak dobre zakorzenienie reguł, które nawet w obliczu nowych wyzwań stojących przed aktorami politycznymi, stanowią dla nich punkt odniesienia i pozwalają zapewnić przetrwanie organizacji, mimo zmieniającej się rzeczywistości (Rafałowski 2017: 66–67). Najważniejsze dla partii politycznej w wymiarze adaptowalności powinny więc być stałe dostosowywanie się do oczekiwań wyborców (tak, aby jej elektorat dostrzegał zgodność własnego interesu z postulatami partii) oraz modyfikacja celów politycznych w odpowiedzi na zmieniające się uwarunkowania społeczne.

Drugi wymiar odwołuje się do dychotomii złożoność vs. prostota (*complexity vs. simplicity*). W tym przypadku Huntington, analizując przykłady funkcjonowania organizacji politycznych na przestrzeni dziejów, stwierdza że mamy do czynienia z następującą relacją: im bardziej złożona jest struktura organizacji politycznej, tym wyższy poziom jej instytucjonalizacji (Huntington 1968: 17–18). Wydaje się to oczywiste, biorąc pod uwagę funkcjonowanie partii, gdyż wraz z wynikającą z adaptowalności zdolnością do agregacji interesów poszczególnych grup społecznych, powinno pójść dostosowanie się struktur organizacyjnych ugrupowania (np. tworzenie nowych komórek organizacyjnych w centrali partyjnej, powstawanie terenowych oddziałów partii czy zmiany w strukturze członkowskiej). Część badaczy słusznie zauważa, że nadmierna złożoność może stanowić jednak broń obosieczną i w przypadku funkcjonowania ugrupowania na poziomie rządu powodować „typowe dla struktur biurokratycznych trudności koordynacyjne obniżające efektywność działania” (Rafałowski 2017: 68).

Kolejny wymiar analizy instytucjonalizacji organizacji politycznych stanowi badanie poziomu jej autonomii bądź subordynacji (*autonomy vs. subordination*). Zdaniem Huntingtona wyższym poziomem instytucjonalizacji charakteryzują się systemy polityczne i organizacje partyjne o wysokim poziomie autonomii, czyli takie, które nie są podporządkowane innym podmiotom czy grupom społecznym (Huntington 1968: 20). Nie ulega wątpliwości, że partie polityczne, które są podporządkowane innym podmiotom (np. organizacjom religijnym, związkom zawodowym czy innym grupom interesu), charakteryzują się niższym poziomem instytucjonalizacji. Nie oznacza to jednak, że ugrupowanie powinno funkcjonować w oderwaniu od tychże podmiotów. Mogą być one niezbędne dla długoletniego sprawnego działania partii politycznej. Z jednej strony poparcie ze strony Kościołów różnych wyznań, stowarzyszeń czy związków zawodowych może sprzyjać utrzymaniu bazy wyborczej oraz pomagać w wytworzeniu silnej identyfikacji partyjnej elektoratu. Z drugiej zaś, podmioty te mogą stanowić dla partii zaplecze intelektualne, a nawet źródło pozyskiwania członków. Takie stanowisko reprezentuje m.in. Kenneth Janda, który nie uznaje autonomii od innych aktorów społecznych za warunek *sine qua non* instytucjonalizacji partii politycznej. W jego ujęciu autonomiczność powinna odnosić się do wewnątrz organizacji partyjnej, a konkretnie relacji partia–przywódca partyjny. Cechą zinstytucjonalizowanej partii jest według niego niezależność

ugrupowania względem lidera. Partia nie powinna być uzależniona od swojego przywódcy, a co z tym związane winna móc funkcjonować i przetrwać na rynku politycznym także bez niego (Janda 1980).

Ostatni z wymiarów instytucjonalizacji wyróżnionych przez Huntingtona stanowi dychotomia koherencja vs. nieciągłość (*coherence vs. disunity*). W tym przypadku według amerykańskiego politologa występuje następująca zależność: „im bardziej zjednoczona i spójna jest organizacja polityczna, tym charakteryzuje się ona wyższym poziomem instytucjonalizacji” (Huntington 1968: 22). Podobnie, jak w przypadku poprzedniego wymiaru, koherencja ideologiczna partii, spójność postaw elektoratu czy brak frakcyjności, choć zazwyczaj pomagają w organizacyjnym przetrwaniu partii politycznych, mogą w pewnych sytuacjach ograniczać jej możliwości dostosowawcze. Przykładem funkcjonalności frakcyjności i niespójności programowej może być strategia przyjęta przez japońską Partię Liberalno-Demokratyczną. Liderzy tego ugrupowania, dostosowując się do panujących warunków instytucjonalnych (system pojedynczego głosu nieprzechodniego), zdecydowali się na wyłonienie kilku frakcji wewnątrz partii, które wystawiały poszczególnych kandydatów i kierowały swój apel wyborczy do konkretnych, relatywnie wąskich grup elektoratu. Taka strategia umożliwiła partii nie tylko organizacyjne przetrwanie, ale również maksymalizację jej potencjału politycznego (Pierzgalski 2008; Rafałowski 2017: 69).

Podobne ujęcie instytucjonalizacji partii politycznej przedstawia Angelo Panebianco, który uznaje ten proces za fazę przejściową między modelem genetycznym partii politycznej (charakteryzującym się luźnym powiązaniem tworzących ją jednostek, które dążą do realizacji wspólnego celu) a modelem partii dojrzałej (Panebianco 1988: 19–20; Herbut 2002: 48). W tym ujęciu instytucjonalizacja rozumiana jest jako „proces, poprzez który organizacja inkorporuje wartości i cele jej założycieli” (Panebianco 1988: 53). Włoski politolog analizuje poziom instytucjonalizacji przez pryzmat dwóch wymiarów: (1) autonomii wobec środowiska; (2) systemowości, pod którą Panebianco rozumie wewnętrzną spójność organizacji. Za silnie zinstytucjonalizowane uznaje on organizacje partyjne o wysokim stopniu autonomii i systemowości. Podobnie, jak w ujęciu Huntingtona, autonomia organizacji partyjnej wiąże się z niezależnością ugrupowania względem innych organizacji, natomiast brak autonomii oznacza pozycję zależną partii w relacji z jej otoczeniem. Systemowość natomiast dotyczy

stopnia samodzielności podgrup składających się na organizację partyjną. Jeśli poziom samodzielności jest wysoki, to systemowość jest niska, a sama partia mało spójna, wewnętrznie zróżnicowana. Analogicznie, jeśli mamy do czynienia z wzajemną zależnością podgrup i centralizacją wymiany ze środowiskiem, to systemowość jest wysoka, a samo ugrupowanie bardziej zinstytucjonalizowane (Sobolewska-Myślik 2006: 44–45). Tym samym systemowość, jak wskazują Vicky Randall i Lars Svåsand (2002: 10), można rozpatrywać jako kombinację koherencji i złożoności zawartych w koncepcji instytucjonalizacji Samuela Huntingtona.

Nawiązując do Huntingtona, Panebianco wyodrębnia także pięć kryteriów świadczących o poziomie instytucjonalizacji partii politycznej: (1) rozwinięcie aparatu centralnej biurokracji; (2) homogeniczność struktur wewnętrznych; (3) różnorodność źródeł finansowania; (4) autonomiczny charakter relacji z innymi organizacjami; (5) podobieństwo między formalnie określoną strukturą władzy a strukturą rzeczywistą (Panebianco 1998: 55; Rafałowski 2017: 72). Ich analiza prowadzi do konkluzji, że silnie zinstytucjonalizowana partia „posiada silną, dobrze rozwiniętą biurokrację partyjną na szczeblu centralnym, jej struktury wszystkich szczebli są do siebie podobne, jest niezależna finansowo ze względu na pewność oraz wiele źródeł dochodów, kontroluje organizacje zewnętrzne, z którymi współpracuje, a stanowiska decyzyjne są w niej zajmowane przez osoby, które swoją legitymację do ich zajmowania opierają na poparciu płynącym z wnętrza partii, a nie spoza niej” (Sobolewska-Myślik 2006: 46). Ważną cechą procesu instytucjonalizacji według Angelo Panebianco jest jego dynamiczność. Włoski badacz podkreśla, że określony poziom instytucjonalizacji nie jest dany raz na zawsze, a partie mogą się pod tym względem zmieniać. Co ważne, zmiana ta nie musi dotyczyć jedynie wzrostu poziomu instytucjonalizacji związanego z trwaniem organizacji partyjnej, lecz może także oznaczać spadek tegoż poziomu, wynikający z oddziaływania czynników wewnętrznych czy zewnętrznych (Panebianco 1998: 63).

Instytucjonalizację partii politycznych w kategoriach wielostopniowego procesu postrzega także Scott Mainwaring (1998: 68–71), który rozważa instytucjonalizację jako kontinuum określone czterema płaszczyznami: stabilnością wzorców międzypartyjnej rywalizacji, zakorzenieniem partii w społeczeństwie, legitymizacją i utrwaleniem wyborów oraz stopniem partyjnej organizacji.

Proces instytucjonalizacji w ujęciach Samuela Huntingtona i Angelo Panebianco kładzie nacisk przede wszystkim na biurokratyzację i rutynizację działań podmiotów polityki, które mają zapewnić im organizacyjne przetrwanie. Odmienne ujęcie przedstawia Steven Levitsky (1998), który nawiązując do koncepcji Philipa Selznicka (1957), traktuje instytucjonalizację jako infuzję wartości (*value infusion*). Podstawowe założenie tego ujęcia określa, że istnieją dwie kategorie organizacji – „nieinstytucjonalizowane” oraz takie, które podlegają procesowi instytucjonalizacji (Herbut 2002: 49). W przeciwieństwie do poprzednich ujęć koncepcja ta nie dotyczy jednak aspektów organizacyjnych partii politycznej, lecz opiera na tym, jak jednostki oceniają własną organizację (jej cele czy funkcje) i ustaleniu, jak ta ocena wpływa na losy organizacji jako całości. W sytuacji, gdy członkowie organizacji cenią szczególnie cele, dla których powstała, a samą organizację traktują jako mechanizm prowadzący do osiągnięcia tychże celów, moment osiągnięcia celu staje się praktycznie końcem sensu funkcjonowania organizacji. Proces instytucjonalizacji każdej organizacji (także partii politycznej) wiąże się więc nie z traktowaniem jej jako narzędzia osiągania celów, a z postrzeganiem jej przez członków jako wartość autoteliczną, co implikuje, że zasadniczą racją podejmowanych działań staje się jej przetrwanie organizacyjne. Tym samym nawet, gdy pierwotne cele organizacji ulegają erozji bądź, po ich osiągnięciu, wymianie na inne, organizacja ma szanse przetrwać ze względu na fakt, że jest traktowana przez swoich członków jako stała forma organizowania działań kolektywnych. Istotą instytucjonalizacji partii politycznej jako infuzji wartości wydaje się więc być nie tyle rutynizacja określonych norm i wzorców zachowań, co wytworzenie specyficznej kultury organizacyjnej zapewniającej identyfikację z partią jej członków, a także potencjalnego elektoratu.

Modele przywództwa politycznego oraz związki partii z otoczeniem stanowią podstawę koncepcji instytucjonalizacji zaproponowanej przez Roberta Harmela oraz Larsa Svåsand (1993). Podobnie jak u Panebianco, Jandy czy Huntingtona, proces instytucjonalizacji wpisuje się w tym ujęciu w rozwój ugrupowania i dążenie do jego trwałości. Następuje ona poprzez przejście przez trzy fazy: identyfikacji, organizacji i stabilizacji. W pierwszej z nich partia formułuje swój zasadniczy cel oraz stara się dotrzeć z nim do świadomości społecznej. Faza organizacji związana jest z rozwojem i rutynizacją procedur wewnętrznych. Na tym etapie różne frakcje tworzące ugrupowanie starają się doprowadzić do utrwalenia konsensusu między

sobą oraz następuje budowanie potencjalnej bazy wyborczej. W ostatniej fazie – stabilizacji – ugrupowanie wchodzi w interakcje z innymi partiami politycznymi, starając się budować z nimi stabilne i wiarygodne relacje, nie zapominając jednak także o pogłębianiu wiarygodności i reputacji partii wśród elektoratu oraz dalszej koordynacji procedur wewnętrznych (Sobolewska-Myślik 2006: 49). Faza stabilizacji uznawana jest przez Harmela i Svåsanda za etap organizacyjnej dojrzałości partii politycznej i z perspektywy zawartych rozważań można ją uznać za najwyższy stopień instytucjonalizacji partii.

Interesującą koncepcję instytucjonalizacji partii politycznych, podsumowującą w zasadzie wszystko, co do tej pory przedstawiono w tym podrozdziale, prezentują Vicky Randall oraz wspomniany już Lars Svåsand, którzy analizują ten proces w ramach interakcji czterech wymiarów: wewnętrznego (*internal*), zewnętrznego (*external*), strukturalnego (*structural*) oraz związanego z postawami (*attitudinal*) (Randall, Svåsand 2002). W ich ujęciu czynniki wewnętrzne, jak sama nazwa wskazuje, odnoszą się do wewnętrznej aktywności partii, natomiast zewnętrzne określają relacje między partią a obywatelami oraz pozostałymi ogniwami otoczenia (Turska-Kawa 2015: 87). Czynniki te odniesione zostały do wymiaru strukturalnego i związanego z postawami (niektórzy badacze drugi z wymienionych wymiarów nazywają wymiarem kulturowym⁸). W ten sposób Randall i Svåsand konstruują macierz pokazującą wzajemne relacje między wyróżnionymi wymiarami.

Tabela 1.2. Wymiary instytucjonalizacji partii politycznej w ujęciu Vicky Randall i Larsa Svåsanda

	WEWNĘTRZNY (INTERNAL)	ZEWNĘTRZNY (EXTERNAL)
strukturalny (<i>structural</i>)	systemowość (<i>systemness</i>)	autonomia decyzyjna (<i>decisional autonomy</i>)
związany z postawami (<i>attitudinal</i>)	infuzja wartości (<i>value infusion</i>)	reifikacja (<i>reification</i>)

Źródło: Randall, Svåsand (2002: 13).

⁸ Takim określeniem posługuje się np. Ryszard Herbut (2006: 41–43). Określenie „wymiar kulturowy” niewątpliwie odpowiada rozumieniu wymiaru *attitudinal* wyróżnionemu przez V. Randall i L. Svåsanda, w dalszej części podrozdziału konsekwentnie stosowane będzie jednak dosłowne tłumaczenie „wymiar związany z postawami”.

Pierwszy z wymiarów – strukturalny wewnętrzny – dotyczy procesów tworzenia struktur wewnętrznych w obrębie ugrupowania i mechanizmów regulujących zachowania podmiotów aktywnych w jej ramach (Herbut 2006: 41). Odpowiada on systemowości w ujęciu Angelo Panebianco i odnosi się do rutynizacji oraz stabilizacji określonych wzorców zachowań wewnątrz organizacji partyjnej. W wyniku ukonstytuowania się regularnych wzorców zachowań i wzajemnych interakcji podmiotów oraz sformalizowanych norm i zasad stworzona zostaje stabilna organizacja partyjna, a tym samym ograniczeniu ulega wewnętrzne zróżnicowanie w obrębie partii, które nie sprzyja ukształtowaniu trwałej instytucji w ramach określonego systemu partyjnego.

Wymiar związany z postawami wewnętrzny odpowiada wspomnianej już koncepcji instytucjonalizacji jako infuzji wartości. Proces ten związany jest z wykształceniem przez partię polityczną własnej odrębnej kultury, opartej na systemie wartości, która umożliwia aktorom politycznym i innym podmiotom (np. sympatykom, wyborcom) identyfikację z ugrupowaniem, a co z tym związane zachowaniem wewnętrznej spójności.

Kolejnym wymiarem wyróżnionym przez Randall i Svåsanda jest autonomia decyzyjna (wymiar strukturalny zewnętrzny), który dotyczy poziomu niezależności partii politycznej (szczególnie pod względem zasobów) od podmiotów otoczenia zewnętrznego. Wymiar ten w zasadzie odpowiada kryterium autonomii u Huntingtona i Panebianco. O wysokim poziomie instytucjonalizacji partii politycznej świadczy względna niezależność w relacji z innymi podmiotami. Oczywiście, tak jak wskazano wcześniej, partia polityczna nie może działać „w próżni” i zawsze będzie tworzyć sieć powiązań z organizacjami zewnętrznymi (np. stowarzyszeniami, związkami zawodowymi, organizacjami religijnymi), jednak powinna w tym układzie zajmować pozycję dominującą, a nie być jego „zakładnikiem” i uzależniać przetrwanie od wsparcia instytucji zewnętrznych.

Ostatni wymiar – reifikacja – dotyczy stopnia zakorzenienia partii politycznej w świadomości społecznej. Jak wskazuje Agnieszka Turska-Kawa: „Czynnik ten zależy jest m.in. od momentu historycznego, od reprezentowanych wartości symbolicznych, ale również od siły organizacyjnej partii politycznej, która przekłada się na przykład na dostęp do środków masowej komunikacji. Reifikacja ma szczególne znaczenie w zakresie budowania stabilnej tożsamości partii politycznej w przestrzeni społecznej.” (Turska-Kawa 2015: 88). Na znaczenie tego wymiaru zwraca

uwagę m.in. Kenneth Janda, który sugeruje, że poziom instytucjonalizacji jest wypadkową długości okresu funkcjonowania partii oraz jej stabilności wyborczej i parlamentarnej. Podobne rozumienie procesu instytucjonalizacji widoczne jest w koncepcji Roberta Harmela i Larsa Svåsand, którzy fazę stabilizacji partii politycznej wiążą z jej uczestnictwem w przetargach parlamentarno-gabinetowych (Herbut 2006: 43–44). Tym samym partie stają się nie tylko wiarygodnym partnerem dla innych ugrupowań w ramach systemu partyjnego, ale także ugruntowują się w świadomości społecznej i gwarantują sobie ciągłą obecność w przestrzeni publicznej.

3. Typologie nowych partii politycznych

W momencie powstania nowej partii politycznej podstawowym problemem jej liderów staje się pozycjonowanie ugrupowania i jego oferty na rynku politycznym. Organizacyjne przetrwanie nowo powstałej formacji partyjnej wiąże się z jej stałą rywalizacją w przestrzeni politycznej z podmiotami o ugruntowanej pozycji w systemie partyjnym i zakorzenionymi w świadomości elektoratu. Tym samym elity decyzyjne partii muszą przyjmować określone strategie, aby nie być jedynie efemerycznym podmiotem na scenie politycznej, ale uzyskać atrybuty relewancji i trwale zmienić konfigurację w systemie partyjnym. Biorąc pod uwagę strategie przyjmowane przez nowe partie, Thomas R. Rochon (1985) wyróżnia:

- 1) partie mobilizujące (*mobilizing parties*) – ugrupowania odwołujące się do zmieniającej się struktury podziałów socjopolitycznych. Wykorzystują one pojawienie się nowego podziału bądź też osłabienie istniejących podziałów (a co z tym związane osłabienie związków społeczeństwa i partii politycznych), mobilizując w ten sposób pewną część elektoratu. W obrębie tej grupy, zdaniem Rochona, znajdują się: partie ekologiczne, ugrupowania skrajnej prawicy oraz partie regionalne.
- 2) partie „konkurenci” (*challenging parties*) – próbujące uzyskać poparcie na bazie utrwalonych podziałów socjopolitycznych. Ugrupowania tego typu rywalizują z partiami relewantnymi, oferując danemu segmentowi wyborców skuteczniejsze reprezentowanie jego interesów. Geneza takich bytów politycznych wiąże się zwykle z rozłamami w strukturach istniejących partii.

Analizując proces zmian zachodzących w systemach partyjnych w warunkach demokracji skonsolidowanych Rochon stwierdza, że partie „pretendenci” zwykle osiągają najlepsze wyniki wyborcze w pierwszej elekcji, w której biorą udział. Trudność w utrzymaniu atrybutów relewancji przez tę grupę ugrupowań wynika ze specyfiki ich pojawienia się na scenie politycznej. Powstają one bowiem w warunkach utrwalonych identyfikacji politycznych i aby na stałe zmienić konfigurację w systemie partyjnym muszą przekonać część elektoratu partii od lat posiadających parlamentarną reprezentację, że konieczna jest zmiana w ich ofertach programowych. Partie mobilizujące, gospodarując nowe podziały społeczne, napotykają natomiast problemy w inicjalnej fazie swojej działalności, ale mają większe szanse na zaistnienie na scenie politycznej w perspektywie długookresowej (Rochon 1985: 421–422).

Inną typologię rozpatrującą nowe ugrupowania przez pryzmat realizowanych strategii politycznych proponują Robert Harmel i John D. Robertson (1985). W swoich rozważaniach biorą oni jednak pod uwagę cel nowego ugrupowania. Wśród nowych ugrupowań w tym ujęciu wyróżnione zostały:

- 1) partie „pretendenci” (*contender parties*) – nastawione na sukces wyborczy oraz
- 2) partie „promotorzy” (*promoter parties*) – nastawione na zwrócenie uwagi na określoną kwestię bądź interes grupy społecznej, oceniające przy tym swoje szanse na wyborczy sukces za niewielkie.

Odminną typologię prezentuje Paul Lucardie (2000), który modyfikuje typologię Rochona, kierując swoją uwagę na pozycjonowanie oferty nowych partii na scenie politycznej. W oparciu o to kryterium holenderski badacz wyróżnia trzy typy nowych ugrupowań:

- 1) partie profetyczne (*prophetic parties*) – formacje artykułujące nowe kwestie, odwołujące się do nowych ideologii;
- 2) partie prolokutorskie (*prolocutors*) – rzecznicy interesów grup pomijanych przez funkcjonujące partie polityczne. Jak wskazuje Lucardie, często partie tego typu mają na celu wprowadzenie interesów pomijanej grupy do agendy politycznej, następnie znikają ze sceny politycznej bądź też zmieniają swój profil ideologiczny, włączając w platformę programową inne postulaty;
- 3) partie „czyściciele” (*purifying parties*) – ugrupowania odnoszące się do ideologii, która jest już reprezentowana w przestrzeni politycz-

nej. Partie tego typu „przedstawiają się jako «obrońcy» czystości ideologii czy doktryny w opozycji do innych podmiotów, które «zblądziły»” (Cichosz 2014: 416).

Pierwsze dwa typy stanowią według Lucardiego dwa możliwe warianty wymienianych przez Rochona partii mobilizujących. Partie „czyściciele” są natomiast odpowiednikiem ugrupowań typu *challenger*. W przypadku zachodnich demokracji skonsolidowanych dominujący wzorzec powstawania nowych partii związany jest zwykle z nowym podziałem politycznym, co implikuje przewagę partii profetycznych (np. partie ekologiczne, partie piratów) i prolokutorskich (np. ugrupowania reprezentujące emerytów i rencistów czy mniejszości etniczne). Zgola odmiennie prezentują się nowe ugrupowania w warunkach Europy Środkowej i Wschodniej. Jak zauważa Marzena Cichosz, „nowe organizacje polityczne to przede wszystkim «czyściciele» odwołujący się do ideologii już prezentowanej na politycznych scenach krajowych, albo prolokutorzy broniący interesów określonych segmentów/nisz wyborczych, «zapomnianych» przez partie mainstreamowe” (Cichosz 2014: 417).

Kilka lat później, w artykule napisanym wraz z André Krouwelem, Paul Lucardie proponuje modyfikację powyższej typologii i poszerzenie jej o dwie kolejne kategorie. Holenderscy badacze wyróżniają:

- 1) partie profetyczne (*prophetic parties*), które poprzez propagowanie konkretnego zbioru ideałów i wartości nieartykułowanych przez ugrupowania ustabilizowane dążą do drastycznych zmian systemu politycznego i społecznego;
- 2) partie „konkurenci” (*challengers*), rywalizujące z partiami ustabilizowanymi na gruncie kwestii i wartości reprezentowanych już w przestrzeni politycznej;
- 3) partie „advokaci” (*advocates*), broniące interesów grup pomijanych (w ich ocenie) przez partie istniejące w systemie (odpowiednik partii prolokutorskich), zwykle powstające na bazie ruchów społecznych;
- 4) partie reformatorskie (*reform parties*), dążące do zmiany bądź naprawy systemu politycznego i kultury politycznej, nieodwołujące się do konkretnej ideologii (do tej grupy należą: partie „czyściciele” oraz pragmatyczni reformatorzy);
- 5) partie idiosynkratyczne (*idiosyncratic parties*), odzwierciedlające osobiste ambicje oraz profil ideologiczny ich twórców (Krouwel, Lucardie 2008: 284).

Pierwsze dwa typy zorientowane są na kwestie ideologiczne bądź konkretny kierunek polityki, w przeciwieństwie do ugrupowań reformatorskich i „adwokatów”, które częściej powoływane są przez aktorów politycznych ze względów taktycznych bądź strategicznych. Partie idiosynkratyczne są natomiast ściśle powiązane z osobistymi ambicjami politycznymi konkretnych liderów, które podsycone są motywacjami ideologicznymi i względami taktycznymi związanymi z istniejącym systemem wyborczym.

Paul Lucardie zauważa, że w warunkach skonsolidowanych demokracji zachodnich w zależności od okresu historycznego i obowiązującego systemu politycznego dominują określone typy nowych partii. Wraz z końcem zimnej wojny nastąpił spadek liczby nowych partii o motywacjach ideologicznych oraz wzrost liczby partii reformatorskich i ugrupowań typu „adwokaci”; choć w niektórych państwach (np. Kanadzie) w gronie nowych ugrupowań dominują partie profetyczne i „konkurenci” (Lucardie 2007).

4. Nowe ugrupowania a modele partii politycznych

Biorąc pod uwagę praktykę polityczną, przydatne w trakcie analizy nowych bytów partyjnych są również modele partii politycznych (nie tylko nowych), które opierają się na założeniu, że centralną rolę w tworzeniu i funkcjonowaniu ugrupowań pełni ich lider. Cechę charakterystyczną tych modeli stanowi utożsamianie formacji z osobą partyjnego przywódcy (często jego nazwisko zawarte jest nawet w nazwie ugrupowania⁹), który, starając się skanalizować niezadowolenie społeczne związane ze sposobem funkcjonowania mechanizmów politycznych i/lub standardami etycznymi elit politycznych, za pomocą środków masowego przekazu zwraca się bez-

⁹ Ekspozowanie nazwiska lidera w szyldzie nowo powstałej partii politycznej jest widoczne na przykładzie Polski, gdzie w ostatnich dwóch cyklach wyborczych do parlamentu dostały się Ruch Palikota (2011), Kukiz'15 oraz Nowoczesna Ryszarda Petru (2015). Umieszczanie nazwiska lidera w szyldzie partyjnym jest także charakterystyczne dla nowych partii powstałych w warunkach słowackich (Kotleba – Partia Ludowa Nasza Słowacja, Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár) i czeskich (Świt Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury). Podobną strategię zastosowały również nowe ugrupowania, które osiągały sukces w słoweńskich wyborach parlamentarnych: Partia Mira Cerara (2014), Lista Zorana Jankovicia – Pozytywna Słowenia oraz Obywatelska Lista Gregora Viranta (2011).

pośrednio do obywateli w celu uzyskania społecznego poparcia. Ugrupowania te analizowane są z różnych perspektyw przez badaczy zajmujących się problematyką partii i systemów partyjnych. W obrębie tej grupy partii politycznych znajdują się ugrupowania określane w literaturze przedmiotu mianem: partie idiosynkratyczne (*idiosyncratic parties*) (Krouwel, Lucardie 2008); partie jako narzędzie lidera (*personal vehicle parties*) (Rochon 1985); partie personalistyczne (*personalistic parties*) (Gunther, Diamond 2003: 187–188); medialnie zapośredniczone partie personalistyczne (*media-mediated personality parties*) (Seisselberg 1996); partie-firmy (*business-firm party*) (Hopkin, Paolucci 1999; Krouwel 2005); partie politycznych przedsiębiorców (*parties of political entrepreneurs*) (Sobolewska-Myślik, Kosowska-Gąstoł 2017); partie przedsiębiorców (*entrepreneurial parties*)¹⁰ czy partie kreowane przez przedsiębiorczą jednostkę wokół określonej kwestii (*entrepreneurial issue parties*) (Harmel, Svåsand 1993).

W przypadku pierwszych dwóch grup ugrupowanie traktowane jest jako „osobiste narzędzie” (*personal vehicle*) dla osoby, która inicjuje jego powstanie. Jak zauważają Katarzyna Sobolewska-Myślik oraz Beata Kosowska-Gąstoł (2017: 118), partia traktowana jako narzędzie lidera „nie służy rozwiązywaniu problemów społecznych, lecz jedynie właśnie realizacji osobistych celów założyciela. Przesłanie programowe takiego ugrupowania jest niejasne, może opierać się na zestawie haseł zaczerpniętych z rozmaitych nurtów, których dobór jest czytelny jedynie dla kręgu założycieli”. Fakt ten odróżnia ją nieznacznie od wspomnianych już partii idiosynkratycznych, których powstanie determinowane jest nie tylko osobistymi ambicjami liderów, ale również motywacjami natury ideologicznej. Podobną charakterystykę ma natomiast zaproponowany przez Richarda Gunthera i Larry’ego Diamonda model partii personalistycznych (*personalistic parties*). Głównym celem ugrupowania tego typu jest dostarczenie liderowi narzędzia do wygranania wyborów i sprawowania władzy poprzez mobilizację wyborców za pośrednictwem środków masowego przekazu. Apel programowy partii personalistycznych nie opiera się na żadnej konkretnej ideologii, a sposobem na uzyskanie wyborczego poparcia jest wykreowanie partyjnego przywódcy jako osoby gwarantującej rozwiązanie problemów postrzega-

¹⁰ Ten typ ugrupowania bywa również nazywany w polskiej literaturze politologicznej „partią stworzoną przez przedsiębiorczą jednostkę usytuowaną poza strukturami władzy państwowej” (Herbut 2002: 53).

nych za istotne przez konkretny segment elektoratu (Gunther, Diamond 2003: 187).

Na podobny aspekt funkcjonowania partii politycznych zwraca uwagę Jörg Seisselberg (1996), który analizując casus Forza Italia, wyróżnia nowy typ ugrupowań politycznych – medialnie zapośredniczone partie personalistyczne (*media-mediated personality parties*). Centralny punkt takiego ugrupowania stanowi przywódca, a sama struktura partyjna zorientowana jest na zapewnienie mu pozycji w organach władzy publicznej. Czynnikiem determinującym wyborcze poparcie jest natomiast efektywna komunikacja medialna, pozwalająca na przedstawienie swojej oferty programowej oraz wykreowanie takiego wizerunku partyjnego lidera, który przyciągnie wyborców pojmowanych w kryteriach konsumentów na rynku politycznym. W tym celu partie prowadzą badania sondażowe, których efektem ma być dostarczenie takiego „produktu”, na jaki aktualnie istnieje popyt (Sobolewska-Myślik, Kosowska-Gąstoł 2017: 117).

W nurt koncepcji postrzegających przestrzeń polityczną w kategoriach rynkowych wpisują się również partie-firmy André Krouwela. Punktem wyjścia holenderskiego badacza jest wyróżnienie pięciu klastrów¹¹, obrazujących proces ewolucji partii politycznych. Pierwsze cztery obejmują ugruntowane na płaszczyźnie nauk o polityce: partie kadrowe, masowe, wyborcze oraz partie kartelu. Krouwel zauważa, że większość ugrupowań utworzonych po 1990 roku nie pasuje do wymienionych klastrów i proponuje dodanie kolejnego, który określa terminem partie-firmy (*business-firm party*). W skład tego klastra wchodzi: zaproponowany przez Jonathana Hopkina i Caterinę Paolucci model „partii-firmy”, model „partii franczyzowej” R. Kennetha Carty’ego, model „partii profesjonalnych polityków” Klausa von Beyme oraz „partii przedsiębiorców” autorstwa Krouwela (Sobolewska-Myślik, Kosowska-Gąstoł 2017: 111). Cechą wspólną tych ugrupowań jest fakt, że powstały one poza kartelem partii jako prywatne inicjatywy politycznych przedsiębiorców, zorganizowane i zarządzane na wzór struktur firm komercyjnych. Ugrupowania tego typu przenoszą także mechanizmy rynkowe na proces zdobywania poparcia elektoratu, po-

¹¹ W swojej analizie Krouwel nie zachowuje jednak stałości terminologicznej, gdyż określenie klastry (*clusters*), a konkretnie klastry modeli partii politycznych (*clusters of party models*) stosuje zamiennie z ugruntowanym w naukach o polityce terminem modele partii politycznych (*models of political parties*) (Krouwel 2005).

strzegając wyborców jako konsumentów, a wizerunek lidera jako produkt sprzedawany na „niestabilnym rynku wyborczym” (Krouwel 2005: 260). Na podobne cechy zwracają uwagę Jonathan Hopkin i Caterina Paolucci, którzy analizując przykłady hiszpańskiej Unii Demokratycznego Centrum (*Unión de Centro Democrático*, UCD) Adolfo Suáreza oraz Forza Italia Silvio Berlusconi, konstruuje własny model partii-firmy (*business-firm party*). W tym ujęciu partia przestaje być nastawiona na realizację celów społecznych, a „staje się rodzajem «przedsiębiorstwa» (*business-firm*) nastawionego na osiągnięcie osobistego sukcesu dla elit kierowniczych, a zwłaszcza dla lidera, a ewentualne «dobro wspólne» w postaci realizacji interesów grup społecznych jest swojego rodzaju «ubocznym produktem» jej działania” (Sobolewska-Myślik, Kosowska-Gąstoł 2017: 114). Funkcjonowanie partii-firmy jest również zależne od zasobów, które pozostają w dyspozycji bądź są kontrolowane przez lidera. Nie chodzi tu jedynie o środki finansowe, ale również takie zasoby, jak np. zapewnienie ekspozycji medialnej i znajomość logiki mediów. Organizacja partyjna tego typu nie potrzebuje rozbudowanej i wieloszczeblowej struktury członkowskiej, a jej liderzy aspekt ideologiczny swojego działania traktują w sposób instrumentalny, konstruując program ugrupowania w oparciu o badania opinii publicznej (wykonywane przez wyspecjalizowane podmioty prywatne) i „sprzedając” go w kampanii na wzór rynkowy, jako swoisty produkt.

Na powiązanie partii ze sposobem organizacji charakterystycznym dla podmiotów gospodarczych zwraca także uwagę R. Kenneth Carty (2004), konstruując model partii franczyzowej (*franchise party*). Punktem wyjścia modelu zaproponowanego przez kanadyjskiego politologa jest konstatacja, że struktury organizacyjne współczesnych partii politycznych coraz częściej ulegają „spłaszczeniu” a struktury hierarchiczne zastępowane są przez stratachiczne. Część z nich, na wzór rozpowszechnionej w świecie biznesu franczyzy, składa się z autonomicznych, indywidualnie wykonujących swoje zadania elementów, które „łączy dosyć ogólnie określona tożsamość całości, podobna do marki w biznesie” (Sobolewska-Myślik, Kosowska-Gąstoł 2017: 114). Najważniejszy dla takiej organizacji partyjnej jest „kontrakt franczyzowy” (*franchise contract*), który określa pozycje jej elementów składowych (poziom ich autonomii i odpowiedzialności), a tym samym miejsce oraz rolę każdego elementu struktury partii (Carty 2004: 12–13). W odróżnieniu od partii-firm w ugrupowaniu franczyzowym według Carty’ego przywództwo partyjne jest jednocześnie „silne i kruche” (*strong and fragile*).

Z jednej strony lider dysponuje mocną pozycją na poziomie politycznego centrum, ma bowiem decydującą rolę w wytyczaniu kierunków partyjnej polityki i działalności ugrupowania na arenie parlamentarnej. Z drugiej jednak musi nie tylko sprostać żądaniom elektoratu, ale również ze względu na szeroką autonomię struktur na poziomie lokalnym i regionalnym stale zaspokajać oczekiwania członków organizacji tworzących partię francyzową (Carty 2004: 20–21).

Kolejny typ ugrupowań, w którym centralną rolę pełni lider, są partie przedsiębiorców (*entrepreneurial parties*), nazywane również partiami politycznych przedsiębiorców (*parties of political entrepreneurs*). To drugie określenie wydaje się zresztą zdecydowanie bardziej trafne, gdyż podkreśla właściwy charakter tego typu formacji politycznych. Nazwa „partie przedsiębiorców” błędnie sugeruje, że są one tworzone i kierowane przez osoby wywodzące się ze środowiska biznesu, co nie tylko rzadko spotykane jest w praktyce politycznej, ale przede wszystkim wypacza pierwotny sens tej koncepcji. Cechę konstytutywną tego ugrupowania stanowi bowiem fakt, że powstaje ono z inicjatywy przedsiębiorczej jednostki pochodzącej spoza świata polityki. Minimalną charakterystykę partii przedsiębiorców, uwzględniającą specyfikę systemów partyjnych Europy Środkowej i Wschodniej, prezentują Vít Hloušek oraz Lubomír Kopeček. W ich ujęciu:

- 1) partia ta stanowi prywatną inicjatywę lidera, który odgrywa w niej centralną rolę;
- 2) partia jest traktowana przez założyciela (i zarazem głównego inicjatora jej powstania) jako „osobiste narzędzie” (*personal vehicle*) służące jego własnym interesom;
- 3) twórca partii ma decydujący wpływ na projekt polityczny (przynajmniej w początkowej fazie), sama partia jest powiązana z kwestią, która stanowi priorytet dla jej założyciela, a tworzony przez niego przekaz jest istotny dla zapewnienia identyfikacji wyborców i zwolenników z partią;
- 4) ugrupowanie nie jest „produktem” organizacji promotora/sponsora czy ruchu społecznego, w związku z czym nie posiada społecznego zakorzenienia;
- 5) geneza partii nie jest związana z parlamentem (Hloušek, Kopeček 2017: 87–88).

Na ważny aspekt związany z trwałym wpisaniem się partii przedsiębiorcy w logikę systemu partyjnego zwraca uwagę David Arter, który wskazuje,

że instytucjonalizacja tego typu ugrupowania, a tym samym dobre wyniki w ujęciu długoterminowym, wymaga nie tylko przywództwa charyzmatycznego, ale też przywództwa organizacyjnego, które prowadzi do stworzenia struktur partyjnych opartych na dobrowolnym członkostwie¹².

Nieco odmienną charakterystykę posiadają partie kreowane przez przedsiębiorczą jednostkę wokół określonej kwestii (*entrepreneurial issue parties*). W tym przypadku ugrupowanie ma przede wszystkim służyć realizacji określonych postulatów programowych, sprawą drugorzędną są natomiast osobiste ambicje partyjnego przywódcy. Choć takie ugrupowanie nie tworzy rozbudowanego programu, to konstruuje swój przekaz programowy w oparciu o konkretną, jasno zdefiniowaną kwestię. Głoszony apel programowy powinien być oczywiście zgodny z wizerunkiem partyjnego lidera, który go przekazuje. Jednak w tym przypadku to nie lider jest najważniejszy, a partyjne postulaty.

Interesującą klasyfikację partii politycznych, która może być pomocna w procesie analizy bytów partyjnych w warunkach systemów partyjnych państw pokomunistycznych, przedstawia Herbert Kitschelt (1995: 449–451). Wyróżnia on ugrupowania: charyzmatyczne (*charismatic*), klientelistyczne (*clientelistic*) oraz programowe (*programmatic*). Charakterystyka pierwszej z grup w dużym stopniu odpowiada wspomnianemu już typowi partii politycznych przedsiębiorców, z tą różnicą, że w tym przypadku partyjnym liderem nie musi być jednostka spoza świata polityki. Cechą charakterystyczną ugrupowań charyzmatycznych są niskie koszty powstania, ponieważ sama formacja stanowi „nieustrukturyzowaną masę ludzi skupionych wokół lidera” (Kitschelt 1995: 449). Przeciwnieństwem tego typu ugrupowań są partie klientelistyczne, które charakteryzuje rozbudowana struktura organizacyjna, a za podstawę ich funkcjonowania uznać należy zaspokajanie oczekiwań osobistych oraz pozyskiwanie korzyści natury materialnej i niematerialnej. Partie programowe muszą natomiast zbudować

¹² David Arter, który choć zgadza się, że sama charyzma lidera nie jest zasobem wystarczającym do osiągnięcia stabilnej pozycji na arenie parlamentarnej, to w przeciwieństwie do Nicole Bolleyer i Evelyn Bytzeck (2013) zwraca uwagę, że zakorzenienie społeczne nie jest jedynym czynnikiem gwarantującym taką pozycję. Tworzy przy tym koncept partii „charyzma plus” (*‘charisma plus’ parties*), nazywaną przez niego zamiennie jako prężna partia politycznego przedsiębiorcy (*resilient entrepreneurial parties*), w której oprócz rozpoznawalnego lidera, ważnym czynnikiem jest umiejętność przywódcy do zbudowania struktury organizacyjnej ugrupowania po osiągnięciu przez nie sukcesie wyborczym (Arter 2016).

odpowiednią strukturę organizacyjną w celu promowania idei związanych z pośrednimi korzyściami oferowanymi wyborcom w formie kolektywnych dóbr w przypadku, gdy partia w wyniku wyborów uzyska wpływ na kierunki polityki państwa. Oczywiście proponowane typy ugrupowań są konstrukcjami modelowymi w ujęciu weberowskim i w rzeczywistości mogą przyjmować rozmaite kombinacje kilku „czystych” typów.

5. Czynniki warunkujące powstawanie nowych partii politycznych

Politologiczne analizy dotyczące nowych partii politycznych ogniskują się na trzech głównych płaszczyznach: ich powstawaniu, rywalizacji w wyborach oraz mechanizmach wejścia do systemu partyjnego. Wśród najczęściej przytaczanych czynników wpływających na tworzenie nowych ugrupowań wymienia się: determinanty instytucjonalne, dynamikę podziałów socjopolitycznych i napięć społecznych oraz reakcję istniejących partii politycznych (Hauss, Rayside 1978). Tym samym proces powstawania nowych partii politycznych analizowany jest przez pryzmat: istniejących instytucji politycznych, żądań i postaw elektoratu bądź też interakcji między istniejącymi partiami (Marmola, Olszanecka 2013: 116).

Oddziaływanie czynnika instytucjonalnego na powstawanie nowych ugrupowań stanowi jeden z najczęściej podejmowanych tematów z zakresu zmian zachodzących w systemach partyjnych. Jedną z pierwszych analiz uwzględniających determinanty instytucjonalne w procesie powstawania nowych ugrupowań przeprowadzili Charles Hauss i David Rayside. W ich ujęciu nowa partia powstaje w celu reprezentowania nowych kwestii, ale tylko wówczas, gdy czynniki instytucjonalne i polityczne umożliwiają to powstanie. Wśród czynników instytucjonalnych, które potęgują szanse powstania nowych ugrupowań wymieniają proporcjonalność systemu wyborczego oraz regionalizm, natomiast w grupie czynników politycznych za najważniejsze uważają takie elementy, jak: popularny i kompetentny lider; silna struktura organizacyjna; zaniedbanie nowej kwestii przez istniejące partie oraz pozytywny stosunek wyrażany przez wyborców niezadowolonych z istniejącej oferty partyjnej. W toku analizy ich uwaga zostaje skierowana nie tylko na powstawanie nowych ugrupowań, ale także możliwość uzyskania przez nie mandatów parlamentarnych. Ostatecznie konkludują, że większy wpływ na powstanie nowych partii mają czynniki

natury politycznej, natomiast czynniki instytucjonalne (a w szczególności system wyborczy) w niewielkim stopniu wpływają na rozwój nowych partii, ale mają znaczenie dla ich ewentualnego sukcesu wyborczego (Haus, Rayside 1978: 54). Ta niewątpliwie interesująca analiza napotyka jednak podstawowe ograniczenie w odniesieniu do procesu operacjonalizacji, gdyż badacze (co widocznie jest także w innych analizach) utożsamiają proporcjonalność systemu wyborczego jedynie z formułą wyborczą, a to, co oczywiste, nie jedyny czynnik determinujący poziom jego proporcjonalności. Oprócz niego można wymienić m.in.: progi wyborcze; rozmiar okręgu wyborczego (rozumiany jako liczba mandatów do obsadzenia w tymże okręgu); kształt okręgu; parzystość bądź nieparzystość liczby mandatów do obsadzenia w okręgu czy nawet liczbę mandatów do obsadzenia w całym organie przedstawicielskim.

Do czynników instytucjonalnych wpływających na możliwość powstawania nowych partii politycznych należą również procesy decentralizacji. Zauważają to Praddep Chhibber i Ken Kollman (2004), wskazując że im niższy stopień ekonomicznej oraz politycznej kontroli politycznego centrum nad regionalnymi i lokalnymi strukturami władzy publicznej, tym większa możliwość tworzenia nowych inicjatyw politycznych.

Wydaje się, że ważniejszą rolę w procesie powstawania nowych partii politycznych odgrywają żądania i postawy elektoratu. Niewątpliwie decyzję o utworzeniu nowego ugrupowania aktorzy polityczni powinni podejmować w powiązaniu ze społecznym zapotrzebowaniem na tworzenie inicjatyw politycznych. Nowe partie reprezentują więc niejako stronę podażową będącą odpowiedzią na popyt wyrażany przez elektorat (Marmola 2014: 77). Zapotrzebowanie na zmiany w systemie partyjnym jest zależne od szerokiej gamy czynników natury społecznej, politycznej i strukturalnej. Jedną z głównych determinant stanowi układ systemu partyjnego oraz jego społeczna percepcja. Na korzyść nowych partii politycznych działa postępująca ideologiczna konwergencja ugrupowań parlamentarnych, co wpływa na zawężenie pola politycznej rywalizacji. W warunkach niewielkiego dystansu ideologicznego między partiami relevantnymi powstaje nisza programowa, która może zostać dostrzeżona i zagospodarowana przez nową inicjatywę polityczną (Katz, Mair 1995; Krouwel, Bosch 2004).

Za czynniki sprzyjające zwiększeniu zapotrzebowania na nowe inicjatywy polityczne (szczególnie rzeczywiście nowe partie) należy uznać także zniechęcenie względem partii istniejących w systemie oraz niezadowolenie

ze stylu prowadzenia polityki i charakteru partyjnej rywalizacji. W tej sytuacji elektorat może oczekiwać pojawienia się formacji spoza grona partii relevantnych. Negatywna ocena tychże ugrupowań może jednak skutkować także ogólną niechęcią do partii politycznych oraz całej sfery polityki. Wówczas wyborcy nie będą skorzy do przeniesienia swoich preferencji na nowe inicjatywy polityczne, a negatywna recepcja działalności partii *in gremio* będzie powodować ich demobilizację, a w skrajnych przypadkach nawet polityczną alienację.

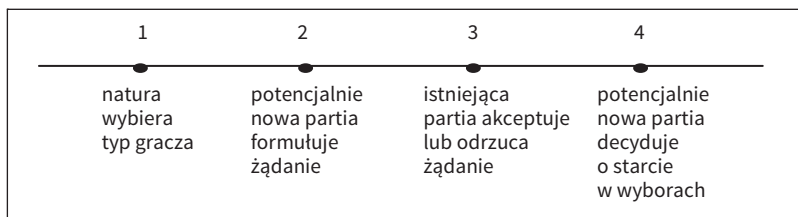
Na wzrost zapotrzebowania na określony typ partii wpływa także pojawienie się nowego podziału społecznego, który nie jest przeniesiony na arenę politycznej rywalizacji przez ugrupowania parlamentarne. Następuje wówczas potrzeba powstania siły politycznej, artykułującej nowe kwestie i żądania. Nie oznacza to jednak automatycznego utworzenia nowego ugrupowania. Proces ten będzie determinowany reakcją partii istniejących w systemie na dynamikę podziałów społecznych. Przykładowo, w warunkach polskich pojawienie się nowego podziału społecznego związanego z finalizacją procesu akcesji do struktur Unii Europejskiej (euroentuzjaści vs. eurosceptycy) było na początku XX stulecia jednym z głównym czynników warunkujących powstawanie nowych partii politycznych oraz parlamentarny sukces Samoobrony RP i Ligi Polskich Rodzin (Markowski, Tucker 2010; Marmola 2014).

Na szczególne znaczenie interakcji między istniejącymi partiami zwraca uwagę Simon Hug, który uważa, że zapotrzebowanie na nową partię jest związane z akcentowaniem przez zbiorowość nowej kwestii bądź pomijanych dotąd żądań. W opartym na teorii gier modelu powstawania nowych ugrupowań szwajcarski politolog odwołuje się do istniejącego układu zależności w systemie partyjnym, rozpatrując strategiczne relacje między „potencjalnie nowymi partiami” a istniejącymi partiami (Hug 2001). Podstawowe założenie teorii stanowi teza, że podmioty polityki działają w warunkach niepełnej informacji. Wielość nowych kwestii i żądań powoduje, że partie istniejące w systemie muszą zdecydować, które z nich włączyć do swojego programu politycznego. Wśród czynników determinujących szanse sukcesu nowych partii Hug wymienia potencjał (silny lub słaby) zaistnienia nowego ugrupowania oraz polityczne i społeczne zapotrzebowanie (wysokie lub niskie) na jego działalność. Potencjał nowego ugrupowania tworzą następujące składowe: oryginalność i odmienność apelu programowego; poziom nakładów organizacyjnych konieczny do utworzenia ugrupowania; społecz-

ne zapotrzebowanie na nowe ruchy polityczne; istnienie formalnych barier wejścia do systemu partyjnego; relacja oczekiwanych korzyści i kosztów działalności (Wojtasik 2012: 163). Sukces nowej partii możliwy jest jedynie wtedy, gdy kwestie przez nią podejmowane są społecznie istotne, a istniejące partie nie włączają ich do swoich programów politycznych. Schemat procesu powstawania nowego ugrupowania według Huga wygląda następująco:

- 1) w przestrzeni politycznej pojawia się „potencjalnie nowa partia” (może to być ruch społeczny, inicjatywa pewnej grupy wyborców, frakcji członków istniejącego ugrupowania bądź nawet pojedynczych aktorów politycznych);
- 2) elita partii relewantnej decyduje czy wprowadzić w życie żądania, nie wiedząc dokładnie, jakim potencjałem dysponuje „potencjalnie nowa partia”;
- 3) jeśli partia relewantna zaakceptuje żądania, „potencjalnie nowa partia” osiąga swój cel i nie przekształca się w partię polityczną. Elita partii relewantnej podejmuje decyzję, uwzględniając przy tym koszty akceptacji żądania, na które składają się możliwość spadku poparcia społecznego oraz perspektywa utraty spójności partyjnej;
- 4) jeśli partia relewantna nie włączy nowych postulatów do swojej oferty programowej, „potencjalnie nowa partia”, uwzględniając koszty instytucjonalizacji i startu wyborczego, decyduje o uczestnictwie w elekcji parlamentarnej. W tej sytuacji tworząca się partia gospodaruje powstałą niszę programową, przenosząc tym samym nowe kwestie i żądania na arenę politycznej rywalizacji (Hug 2001: 45–46).

Z analizy Huga wynika, że jedynie nowe partie o silnym potencjale przechodzą przez fazę instytucjonalizacji i wystawiają kandydatów w wyborach powszechnych. Taka sytuacja jest możliwa jedynie wtedy, gdy zyski z tej decyzji przewyższają koszty. Potencjalnie nowa partia może osiągnąć zyski dwojakiego rodzaju – w formie satysfakcji związanej z akceptacją żądań (w przypadku ich adaptacji przez istniejące byty polityczne) bądź sukcesu wyborczego (w przypadku przekształcenia się w partię i decyzji o starcie w elekcji). Na strukturę kosztów dla tych formacji składają się: koszty powstania (koszty administracyjne, zebranie wymaganej liczby podpisów lub/i wniesienie depozytu pieniężnego) oraz koszty sformułowania żądania, czyli wszystkie nakłady, które należy ponieść w celu zdobycia społecznego poparcia dla tychże żądań (akcje informacyjne, demonstracje, zbiórka podpisów etc.).

Rysunek 1.2. Model powstawania nowych partii w ujęciu Simona Huga

Źródło: Hug (2001: 45).

Szwajcarski badacz wskazuje na dwa ograniczenia swego modelu. Po pierwsze, schemat gry stanowi znaczne uproszczenie i uwzględnia jedynie dwóch aktorów (partia relewantna i potencjalnie nowa partia). W rzeczywistości politycznej istnieje natomiast wiele podmiotów, które mogą wchodzić we wzajemne zależności. Po drugie, w ujęciu szwajcarskiego politologa uczestnicy gry traktowani są jako podmioty jednorodne. Model nie obejmuje różnych frakcji wewnątrz tych podmiotów, które niewątpliwie mogą mieć istotne znaczenie dla strategii przyjmowanych zarówno przez ugrupowanie relewantne, jak i potencjalnie nową partię.

W toku rozważań Simon Hug nie zauważa jednak innego bardzo ważnego ograniczenia swojego modelu, wynikającego z przyjętych założeń wstępnych. Jest ono rezultatem przyjęcia, że u podstaw nowych ugrupowań zawsze znajdują się żądania bądź kwestie pomijane przez partie politycznego mainstreamu. Takie założenie rodzi dwa fundamentalne zarzuty w stosunku do wartości eksplanacyjnej modelu. Po pierwsze, jego konstrukcja nie pozwala na wyjaśnienie mechanizmu powstania ugrupowań, które nie odwołują się do nowych podziałów społecznych. Po drugie zaś, przyjęcie takiego założenia w praktyce uniemożliwia adaptację modelu do partii powstających w warunkach państw Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie w gronie nowych ugrupowań występują byty polityczne rywalizujące w oparciu o utrwalone podziały bądź też nieodwołujące się do żadnej konkretnej ideologii oraz odnoszące parlamentarne sukcesy dzięki niezadowoleniemu społecznemu i antypartyjnemu przekazowi.

Interesujące uzupełnienie teorii Simona Huga prezentuje Bonnie M. Meguid, analizująca losy ugrupowań, które nazywa partiami niszowymi (*niche parties*). Wśród cech charakterystycznych tej grupy partii wymienia:

- 1) polityzację nowych kwestii, pozostających dotąd poza obszarem zainteresowań partii relewantnych;

- 2) pozycjonowanie oferty programowej oparte o ograniczoną liczbę postulatów, co sprawia, że ugrupowania te są zwykle postrzegane przez wyborców jako tzw. partie jednej kwestii (*single-issue parties*) (Meguid 2005: 348).

Pojawienie się tego typu ugrupowania wymusza reakcję partii istniejących w systemie, nazywanych przez Meguid partiami politycznego mainstreamu. Mogą one wówczas przyjąć trzy możliwe strategie:

- 1) Lekceważącą (*dismissive strategy*), czyli zignorowanie kwestii podejmowanych przez nową partię ze względu na uznanie ich za nieistotne dla elektoratu bądź trudne do pogodzenia z obecną ofertą programową. Ten drugi powód wiąże się z kosztami inkorporacji nowych kwestii do programów starych partii, które mogą zarówno zagrozić pozycji ugrupowania w systemie partyjnym (utrata części poparcia, a w skrajnym przypadku całkowite odwrócenie się wyborców od partii), jak i spójności organizacji (rozłamy wewnętrzz ugrupowania wynikające z niezadowolenia ze zmiany postulatów programowych).
- 2) Przystosowawczą (*accommodative strategy*) – włączenie kwestii podejmowanych przez nową partię do oferty programowej. W przypadku tej strategii partia politycznego mainstreamu kreuje się jako formacja, która w przeciwieństwie do nowego ugrupowania, dzięki legislacyjnemu doświadczeniu i wcześniejszemu uczestniczeniu w rządzeniu państwem, jest w stanie lepiej reprezentować interesy wyborców.
- 3) Antagonistyczną (*adversarial strategy*) – zajęcie opozycyjnej pozycji względem stanowiska nowego ugrupowania (Meguid 2005: 349).

Czynnikiem decydującym o reakcji partii parlamentarnych na kwestie podnoszone przez nowe ugrupowanie jest ich aktualny poziom poparcia. Reagują one na nie jedynie w momencie groźby utraty części zwolenników.

Przyjęcie konkretnej strategii przez partię politycznego mainstreamu rzutuje na dalsze losy nowej partii i determinuje możliwość uzyskania przez nią atrybutów politycznej relewancji. Zlekceważenie kwestii podejmowanych przez nowe ugrupowanie ma zmniejszyć jego ważność w oczach wyborców. Według Meguid taka reakcja partii istniejącej powoduje efekt obniżenia ważności kwestii i tym samym prowadzi do utraty poparcia przez nowe ugrupowanie. Głównym celem strategii przystosowawczej jest przyciągnięcie elektoratu nowego ugrupowania przez istniejącą partię. Partia politycznego mainstreamu, wykorzystując doświadczenie parlamen-

tarne i łatwiejszy dostęp do elektoratu, kreuje siebie jako podmiot, który w najlepszy sposób będzie reprezentował nową kwestię w przestrzeni politycznej. Przyjęcie strategii antagonisticznej powoduje natomiast wzrost zainteresowania nową kwestią, a co z tym związane wzmocnienie partii niszowej oraz poszerzenie przez nią bazy wyborczej.

Tabela 1.3. Wpływ strategii przyjętej przez partię politycznego mainstreamu na losy partii niszowej

RODZAJ STRATEGII	WAŻNOŚĆ KWESTII	REAKCJA PARTII POLITYCZNEGO MAINSTREAMU	POSIADANIE KWESTII (ISSUE OWNERSHIP)	ZMIANA POPARCIA WYBORCZEGO DLA PARTII NISZOWEJ
Lekceważąca	spadek ważności	brak reakcji	pozostanie przy partii niszowej	spadek poparcia
Przystosowawcza	wzrost ważności	włączenie kwestii do programu partii politycznego mainstreamu	przeniesienie na partię politycznego mainstreamu	spadek poparcia
Antagonistyczna	wzrost ważności	odrzućenie kwestii przez partię politycznego mainstreamu	wzmocnienie pozycji partii niszowej	wzrost poparcia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Meguid (2005: 349).

W dalszej części rozważań Bonnie M. Meguid uwzględnia wielość partii w systemie i możliwość przyjęcia przez nie odrębnych strategii wobec kwestii artykułowanych przez nowe ugrupowanie. Biorąc pod uwagę siłę istniejących ugrupowań i efektywność realizowanych przez nie strategii, określa możliwe scenariusze wyborcze dla partii niszowej.

Według Meguid strategię przyjmowane przez partie relewantne nie tylko wpływają na losy nowych ugrupowań, ale również na wymiary politycznej rywalizacji. Zwraca ona uwagę na rolę partii politycznych w kształtowaniu ważności podziałów politycznych, wynikającą z faktu, że współcześnie wyborcy czerpią informacje dotyczące sfery polityki od partii politycznych. W ten sposób ugrupowania mają możliwość pomijania bądź uwydatniania kwestii politycznych w zależności od swoich potrzeb.

Powstawanie nowych partii może być także analizowane z punktu widzenia badaczy zajmujących się psychologią polityki. Centralny punkt roz-

Tabela 1.4. Wpływ strategii przyjętych partii politycznego mainstreamu na losy partii niszowej (NP)

PARTIA A	PARTIA B		
	STRATEGIA LEKCEWAŻĄCA (SL)	STRATEGIA PRZYSTOSOWAWCZA (SP)	STRATEGIA ANTAGONISTYCZNA (SA)
strategia lekceważąca (SL)	utrata poparcia dla NP	utrata poparcia dla NP	wzrost poparcia dla NP
strategia przystosowawcza (SP)	utrata poparcia dla NP	utrata poparcia dla NP	jeśli SP > SA, utrata poparcia dla NP; jeśli SA > SP, wzrost poparcia dla NP
strategia antagoni- styczna (SA)	wzrost poparcia dla NP	jeśli SP > SA, utrata poparcia dla NP; jeśli SA > SP, wzrost poparcia dla NP	wzrost poparcia dla NP

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Meguid (2005: 349).

ważań z ich perspektywy stanowią motywacje twórców nowych inicjatyw politycznych, wśród których można wyróżnić: (1) motywacje ideologiczne; (2) osobiste ambicje; (3) względy taktyczne (wynikające przede wszystkim ze sprzyjających uregulowań prawnych) oraz (4) motywacje altruistyczne związane z osiąganiem celów zbiorowych. Pierwsze dwa zaliczane są do motywacji wewnętrznych (*intrinsic motivations*), natomiast kolejne klasyfikowane są jako motywacje zewnętrzne (*extrinsic motivations*). Jak wskazują André Krouwel oraz Paul Lucardie, partie stworzone przez przedsiębiorczą jednostkę usytuowaną poza strukturami władzy państwowej (*parties emerged through political entrepreneurship*) odzwierciedlają zazwyczaj osobiste ambicje ich twórców. Podobnie jest w przypadku ugrupowań powstałych w wyniku rozłamów partyjnych, które wynikają zwykle z połączenia obu motywacji wewnętrznych (podziałów ideologicznych wewnątrz istniejącego ugrupowania oraz osobistych ambicji liderów). W przypadku fuzji ugrupowań najważniejszą rolę pełnią natomiast względy taktyczne. Przywódcy partyjni decydują się na „połączenie sił” w przypadku ryzyka utraty relewancji przez ich dotychczasowe ugrupowania (Krouwel, Lucardie 2008: 282–283). Do podobnych wniosków dochodzi Mahendra P. Singh, analizując przyczyny rozłamów wewnątrz partii politycznych. Według

niego do czynników determinujących ten sposób powstawania nowych ugrupowań należą: napięcia wewnątrz elity partyjnej, zmiany w poziomie mobilizacji politycznej społeczeństwa oraz stopień instytucjonalizacji systemu partyjnego i charakterystyka konkretnego ugrupowania (jego struktura, program, sieć zależności). Najważniejszą rolę w przypadku powstawania partii w wyniku rozłamów pełni pierwszy z wymienionych czynników, który wynika zwykle z: ambicji aktorów politycznych, różnic ideologicznych, wymiarów zróżnicowania organizacyjnego wewnątrz partii bądź istniejących podziałów politycznych. Napięcia wewnątrz elity partyjnej ujawniają się jednak dopiero pod wpływem czynników o charakterze zewnętrznym, płynących z otoczenia partii politycznej (Singh 1981: 22–26).

Ciekawą koncepcję powstawania nowych ugrupowań prezentują André Krouwel i Onno Bosch, proponując całościowe podejście uwzględniające czynnik instytucjonalny, socjologiczny oraz polityczny. W toku analizy dotyczącej ugrupowań populistycznych holenderscy badacze sprawdzają czy czynniki systemowe (konkretnie progi wyborcze i proporcjonalność systemu wyborczego), ideologiczna konwergencja głównych partii w systemie partyjnym oraz poziom frekwencji i chwiejności wyborczej determinują szanse powstania nowych partii politycznych. Ostatecznie stwierdzają, że w przypadku ugrupowań populistycznych bardziej proporcjonalny system wyborczy nie wpływa na istotnie większy odsetek nowych partii. Ich analiza prowadzi nawet do kontrintuicyjnego wniosku, że nowe partie częściej powstają w systemach o wysokim stopniu dysproporcjonalności. Ponadto wskazują, że nie istnieje związek między wysokością progu wyborczego a liczbą nowych partii w systemie. Czynnikiemami nieistotnymi w procesie formowania nowych bytów politycznych są także frekwencja wyborcza oraz konwergencja ideologiczna głównych partii w systemie. Jedynym istotnie statystycznie czynnikiem okazał się poziom chwiejności wyborczej, wykazujący silną dodatnią korelację z liczbą nowych partii politycznych. Autorzy konkludują ostatecznie, że model uwzględniający podejście instytucjonalne, socjologiczne i polityczne nie jest adekwatny do sformułowania wzorca powstawania nowych partii politycznych w Europie (Krouwel, Bosch 2004). Proponują w zamian model wyjaśniający powstanie nowych partii typu populistycznego oparty na koncepcji cynizmu politycznego (*political cynicism*) rozumianego jako połączenie dwóch czynników: głębokiej nieufności w motywacje, intencje i kompetencje elit politycznych oraz silnego przekonania o własnym sprawstwie w sferze polityki. Holenderscy

autorzy, uwzględniając czynnik zaufania do elit politycznych oraz poczucia politycznego sprawstwa, wyróżniają cztery grupy wyborców:

- 1) ufnych (*confident*) – charakteryzujących się zarówno wysokim poziomem zaufania w moralność i kompetencję elit politycznych, jak i wysokim poczuciem politycznego sprawstwa;
- 2) służalczych (*subservient*) – ufających w moralność i kompetencję sprawujących władzę, ale uważających się za niezdolnych do ingerencji w procesy polityczne;
- 3) cynicznych (*cynic*) – charakteryzujących się brakiem zaufania do elit politycznych oraz wysokim poczuciem sprawstwa politycznego;
- 4) wyalienowanych (*alienated*) – łączących w sobie głęboki brak zaufania do elit politycznych oraz niski poziom sprawstwa politycznego.

W ich ocenie jedynie elektorat cyniczny zdecydowanie częściej głosuje na ugrupowania populistyczne niż pozostałe typy wyborców (Krouwel, Bosch 2004). Istnienie znacznej grupy wyborców tego typu determinuje zapotrzebowanie na nowe ugrupowania o profilu populistycznym. Przeprowadzona analiza, choć stanowi ciekawy wkład do badań nad powstawaniem nowych ugrupowań, napotyka jednak wiele ograniczeń. Największe zastrzeżenia dotyczą strony metodologicznej, przede wszystkim na wynik analizy istotnie wpłynąć mógł, moim zdaniem nieadekwatny, sposób klasyfikacji poziomu progu wyborczego, dysproporcjonalności oraz frekwencji wyborczej. W pierwszym przypadku za systemy o niskim progu wyborczym zostały uznane te, w których progi ustanowione zostały na poziomie poniżej 5,40%, w przypadku dysproporcjonalności – 5,46%, natomiast za systemy o niskim uczestnictwie wyborczym zostały uznane państwa z frekwencją poniżej 84,36%.

6. Czynniki warunkujące parlamentarny sukces nowych partii politycznych

Istotny kierunek badań politologicznych w zakresie nowych ugrupowań stanowi analiza procesu uzyskiwania przez nie atrybutów relewancji, co zwykle utożsamiane jest z przekroczeniem progu reprezentacji parlamentarnej i obsadzeniem mandatów na poziomie centralnych organów ustawodawczych. Powstanie i formalna rejestracja partii politycznej stanowi bowiem jedynie pierwszy etap cyklu życia nowego ugrupowania. Celem

nowej formacji, zgodnie z przytaczanymi wcześniej koncepcjami instytucjonalizacji, staje się przejście ugrupowania przez kolejne stadia rozwoju: przekroczenie progu autoryzacji (wystawienie list wyborczych), progu reprezentacji (zdobycie mandatów w organie przedstawicielskim) oraz progu relewancji (tworzenie rządu lub uzyskanie znacznego wpływu na kierunki polityki państwa) (Pedersen 1982: 6–9).

Prowadzone analizy dowodzą odrębności tego kierunku badań względem analizy procesu powstawania nowych ugrupowań. Często okazuje się bowiem, że te same czynniki (szczególnie w przypadku czynników instytucjonalnych) mogą sprzyjać formowaniu nowych partii, jednocześnie hamując możliwości ich sukcesu. Paradoks ten zauważają chociażby Robert Harmel i John D. Robertson, którzy analizując losy nowych ugrupowań w realiach skonsolidowanych demokracji zachodnich, w odniesieniu do czynnika instytucjonalnego stwierdzają, że „systemy, które produkują największą liczbę nowych partii, najrzadziej nagradzają te partie głosami i mandatami” (Harmel, Robertson 1985: 517).

Jak twierdzą André Krouwel i Paul Lucardie, w analizach politologicznych wskazywane są co najmniej trzy grupy czynników wpływających na wyborczy sukces nowych partii politycznych:

- 1) warunki strukturalne i instytucjonalne (*structural and institutional conditions*), wśród których najważniejsze wydają się: system wyborczy, zasady finansowania partii politycznych, kultura polityczna (utajone wartości lub ideologie dominujące w danym społeczeństwie), konfiguracja w systemie partyjnym i dostęp do mediów;
- 2) koniunktura gospodarcza i polityczna lub czynniki możliwego sukcesu politycznego (*the economic and political conjuncture or opportunity structure*) – w szczególności istnienie istotnych kwestii politycznych, które „wymknęły się spod kontroli” partii ustabilizowanych;
- 3) zasoby pozostające w dyspozycji nowej partii politycznej (*internal party resources*), wśród których wymienić można: środki finansowe, kompetentnych i aktywnych członków partii, efektywne przywództwo oraz projekt polityczny odpowiadający ważnym potrzebom społecznym i zgodny z podstawowymi wartościami obowiązującymi w danym społeczeństwie (Krouwel, Lucardie 2008: 289).

W ujęciu Roberta Harmela i Johna D. Robertsona (1985: 503) powstawanie nowych partii i ich sukces w pierwszej elekcji można wyjaśnić poprzez czynniki: społeczne (ujawnienie się nowych kwestii bądź podziałów

socjopolitycznych); polityczne (strategie istniejących ugrupowań, liczba partii w systemie, ideologia, poziom politycznej polaryzacji, możliwość wyłonienia liderów); strukturalne (system wyborczy, sposób finansowania partii politycznych, stopień centralizacji). Ostatnia z przytoczonych grup czynników stanowi jeden z głównych kierunków badań nad poparciem wyborczym nowych partii. Wśród badaczy panuje zgodność, że w przypadku systemów wyborczych o wysokim poziomie dysproporcjonalności wyborcy unikają głosowania na mniejsze i nowe partie polityczne (Gallagher, Laver, Mair 2001: 323). Potwierdzają to prowadzone badania empiryczne, wykazujące że system proporcjonalny, niskie progi wyborcze i duże okręgi wyborcze działają na korzyść nowych inicjatyw zarówno w skonsolidowanych (Willey 1998), jak i nowych demokracjach (Tavits 2008). Wyjątkiem w tym względzie są partie regionalne, dla których korzystny może okazać się system większościowy, pozwalający na uzyskanie mandatów parlamentarnych w ich bastionach poparcia, co ze względu na istnienie progów wyborczych byłoby niemożliwe w systemach proporcjonalnych. System większościowy może też maksymalizować potencjał polityczny nowych ugrupowań, które osiągają wysokie poparcie w konkretnych okręgach wyborczych, np. partie reprezentujące mniejszości narodowe bądź etniczne.

Szczególne znaczenie w procesie uzyskiwania atrybutów relewancji przez nowe partie elektorat przypisuje wysokości progu wyborczego pozwalającego na uczestnictwo w podziale mandatów. Część wyborców, w obawie przed „zmarowaniem głosu”¹³, może bowiem nie zdecydować się na poparcie nowego ugrupowania i przenieść swoje polityczne preferencje na partie od wielu lat funkcjonujące na scenie politycznej. Wynika to z racjonalnej kalkulacji potencjalnych wyborców nowych partii, którzy głosując strategicznie, zgodnie z efektem psychologicznym systemów wyborczych wynikającym z prawa Duvergera, w akcie głosowania rezygnują z popierania takich partii na rzecz tych, które mają największe szanse na wyborcze zwycięstwo (Michalak, Sokala, Uziębło 2013: 45–46).

Czynnikiem strukturalnym ograniczającym możliwość zaistnienia nowego ugrupowania na arenie parlamentarnej jest również system fi-

¹³ Pod terminem zmarowanie głosu rozumiane jest oddanie głosu na partię, która w ostatecznym rozrachunku ze względu na nieprzekroczenie klauzuli zaporowej nie uczestniczy w podziale mandatów.

nansowania partii politycznych zakładający finansowanie budżetowe dla partii relewantnych. Korzystne dla nowych ugrupowań jest natomiast ustanowienie limitu wydatków na prowadzenie kampanii wyborczej (Bolin 2007). Jak wskazuje praktyka polityczna, wpływ czynnika strukturalnego należy jednak rozpatrywać przy uwzględnieniu czynnika społecznego i politycznego, bowiem nawet restryktywne uregulowania prawne nie zamykają drogi do parlamentu dla nowych formacji, a skrajnie proporcjonalne systemy nie gwarantują ich automatycznego sukcesu (Krouwel, Lucardie 2008).

Podobny mechanizm uzyskiwania atrybutów relewancji przez nowe ugrupowania przedstawia Paul Lucardie (2000: 175), który twierdzi, że sukces nowych partii politycznych zależy od:

- 1) projektu politycznego (*political project*), którego istotą jest akcentowanie nowych kwestii bądź pomijanych żądań, uważanych za istotne przez znaczącą część elektoratu;
- 2) zasobów, będących w dyspozycji partii – w ujęciu Lucardiego zasoby rozumiane są w sposób szeroki, nie tylko jako środki finansowe i dobra materialne, ale przede wszystkim takie czynniki, jak: struktura członkowska, przywództwo, ekspozycja medialna, kontakty;
- 3) czynników możliwego sukcesu politycznego (*Political Opportunity Structure*), w których zawierają się warunki instytucjonalne, socjo-ekonomiczne i kulturowe oraz usytuowanie partii relewantnych na skali lewica–prawica. Holenderski badacz modyfikuje tym samym socjologiczną koncepcję *Political Opportunity Structure*, która początkowo odnosiła się do badania ruchów protestu społecznego i ich instytucjonalizacji (Eisinger 1973; Kitschelt 1986).

Prowadząc badania Lucardie nawiązuje do uszczegółowienia koncepcji *Political Opportunity Structure* zaprezentowanego przez Hanspetera Kriesiego, który proponuje jej analizę przez pryzmat czterech elementów: formalnego dostępu do instytucji państwowych (*formal access to the state*); nieformalnych procedur i dominujących strategii (*informal procedures and dominant strategies*); grup interesów (*interest associations*) oraz struktury władzy w systemie partyjnym (*the configuration of power in party system*) (Kriesi 1995). Analizując przykłady z praktyki politycznej i odwołując się do własnej typologii nowych ugrupowań (partie prolokutorskie, partie profetyczne i partie „czyściciele”), Lucardie dochodzi do następujących wniosków:

- 1) Nowe partie w celu uzyskania wyborczego poparcia potrzebują projektu politycznego, uwzględniającego kwestie społeczne postrzegane jako istotne przez znaczącą liczbę wyborców.
- 2) Nowe partie nastawione na obronę czystości ideologii reprezentowanej przez istniejące ugrupowanie (tzw. partie „czyszciciele”) mają większe szanse na zdobycie mandatów parlamentarnych niż partie profetyczne, które usiłują zmobilizować elektorat wokół nowej ideologii bądź nowej kwestii politycznej. Zależność ta występuje tylko w perspektywie krótkookresowej. W długim okresie większe sukcesy mogą osiągać partie profetyczne.
- 3) Nowe partie nie mają szans na zdobycie mandatów parlamentarnych, jeśli nie są w stanie zmobilizować posiadanych zasobów, w szczególności: określonej liczby członków i środków finansowych, ekspozycji medialnej, efektywnego przywództwa. Przydatne w procesie osiągnięcia politycznej relewancji, choć nie niezbędne, jest poparcie organizacji społecznych.
- 4) Większościowy system wyborczy zmniejsza szanse parlamentarnego sukcesu nowych ugrupowań, chyba że reprezentują one konkretne interesy o zasięgu regionalnym. Analogicznie, system proporcjonalny jest korzystny dla ugrupowań, które reprezentują pomijane interesy bądź ideologie o zasięgu ogólnokrajowym.
- 5) Nowe ugrupowania – w szczególności partie profetyczne – mają większe szanse na sukces, jeśli wykorzystują zakorzenione historycznie tradycje i ideologie, które są pomijane bądź tłumione przez istniejące partie parlamentarne.
- 6) Nowe ugrupowania – w szczególności partie „czyszciciele” – mają większe szanse na sukces w sytuacji, gdy partie ustabilizowane zmieniają swoje pozycje w odniesieniu do istotnych podziałów społecznych, natomiast partie profetyczne muszą artykułować bądź skonstruować nowy podział.
- 7) Wszystkie rodzaje nowych ugrupowań, a w szczególności partie prolokutorskie (formacje reprezentujące interesy konkretnej grupy społecznej, nieposiadające jednak jasno sprecyzowanego rysu ideologicznego), są uzależnione od „koniunktury politycznej”, czyli wydarzeń o charakterze gospodarczym bądź politycznym, które wpływają na pozycje partii ustabilizowanych oraz tworzą miejsce na scenie politycznej dla nowych podmiotów polityki.

Na istotność koniunktury politycznej zwraca również uwagę Airo Hino w analizie dotyczącej czynników sukcesu trzech grup nowych ugrupowań: partii skrajnej prawicy, partii tzw. „Nowej Polityki” oraz partii etnoregionalnych. Ostatecznie dochodzi do wniosku, że sukces nowych ugrupowań zależy od zmian socjoekonomicznych wpływających na korzystną koniunkturę polityczną, która z kolei jest ograniczana przez czynniki instytucjonalne i polityczne (Hino 2006).

W warunkach Europy Środkowej i Wschodniej ważnym czynnikiem wpływającym na wynik wyborczy nowego ugrupowania mogą być także zasoby pozostające w jego dyspozycji. Zdaniem Allana Sikka w warunkach państw tego obszaru istotne znaczenie w strukturze zasobów partii politycznych mają środki pieniężne. Wynika to z faktu, że partie polityczne są w tych państwach stosunkowo nowym fenomenem, a na dodatek w odróżnieniu od demokracji skonsolidowanych ich cechą charakterystyczną jest bardzo słaba identyfikacja partyjna elektoratu (Sikk 2006: 44). Determinuje to strategie ugrupowań rywalizujących w wyborach, które w kolejnych elekcjach stale muszą zabiegać o poparcie „chwijnego” elektoratu. Ugrupowaniom trudno także niejako zastąpić braki środków finansowych innymi zasobami ze względu na słabości organizacyjne (mała liczba członków, niezbyt rozbudowane struktury organizacyjne) i nierozwinięte instytucje społeczeństwa obywatelskiego, uniemożliwiające efektywne prowadzenie kampanii wyborczej przy niewielkich nakładach pieniężnych.

Wśród podstawowych ograniczeń podejścia uwzględniającego czynniki możliwego sukcesu politycznego (*Political Opportunity Structure*) wskazuje się jego nieadekwatność do specyfiki konkretnych systemów partyjnych oraz partii politycznych. Zdaniem niektórych badaczy podejście to najlepiej wyjaśnia sukces partii plasujących się na jednym z końców skali lewica–prawa. Jego wartość eksplanacyjna spada natomiast w odniesieniu do analizy nowych partii o profilu centrowym (Krouwel, Bosch 2004). Moim zdaniem zarzut ten nie jest jednak do końca trafny, gdyż także w przypadku partii centrowych czy też tych bez jasnego profilu ideologicznego możliwe jest wyodrębnienie czynników korzystnej koniunktury dla nowych ugrupowań, a samej rywalizacji między nowymi partiami a ugrupowaniami politycznego mainstreamu nie należy utożsamiać z istnieniem jakiegoś fundamentalnego sporu ideologicznego, lecz różnicą stanowisk w odniesieniu do konkretnej kwestii.

Ważnym czynnikiem wpływającym na możliwość sukcesu nowych ugrupowań jest także struktura społeczna konkretnego państwa. Zróżnicowanie etniczne, językowe, religijne czy ekonomiczne determinuje liczbę podziałów społecznych, które poprzez działalność partii politycznych ulegają procesowi polityzacji. Według badaczy reprezentujących podejście socjologiczne podziały te mają decydujące znaczenie dla kształtu systemu partyjnego (Lipset, Rokkan 1967). Tym samym heterogeniczność społeczeństwa powinna skutkować większym rozdrobnieniem systemu partyjnego, zgodnie z zasadą, że liczba istniejących ugrupowań powinna odzwierciedlać wszystkie wymiary politycznego konfliktu w społeczeństwie (Lijphart 1999). Pozytywny wpływ heterogeniczności społeczeństwa i rezonowania wielu podziałów społecznych na sukces nowych bytów politycznych potwierdzają badania przeprowadzone w latach 1960–1980 przez Roberta Harmela i Johna D. Robertsona, które wykazały, że w państwach Europy Zachodniej, w USA, w Australii i w Nowej Zelandii heterogeniczność społeczeństwa oraz zróżnicowanie regionalne wiążą się z wyższym odsetkiem nowych partii (Harmel, Robertson 1985: 513). Ustalenia te potwierdza także Simon Hug, zastrzegając jednak, że zróżnicowanie językowe i religijne społeczeństwa sprzyja nowym inicjatywom politycznym jedynie w niewielkim stopniu (Hug 2001: 94–95). Zależność ta została udowodniona także w badaniach dotyczących nowych demokracji. Analiza prowadzona przez Margit Tavits w latach 1990–2004 w piętnastu państwach Europy Środkowej i Wschodniej potwierdza, że wysokie zróżnicowanie etniczne wiąże się z wyższym odsetkiem głosów oddanych na nowe byty polityczne (Tavits 2008: 129–130).

Nieco odmienne wnioski przynosi przeprowadzona przeze mnie analiza wpływu zróżnicowania etnicznego, językowego i religijnego na efektywną liczbę partii w systemie partyjnym oraz możliwość uzyskania atrybutów relewancji przez nowe inicjatywy polityczne w jedenastu państwach Europy Środkowej i Wschodniej należących do struktur Unii Europejskiej (Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Węgry) (Marmola 2014). Zmienne niezależne w niniejszej analizie stanowiły: zróżnicowanie etniczne, językowe i religijne, zobrazowane współczynnikami frakcjonalizacji opracowanymi przez Alberto Alesinę i jego współpracowników (2003: 184–189) oraz odsetek mniejszości narodowych, a na zmienne zależne składały się: indeks dysproporcjonalności, przeciętna efektywna liczba partii (zarówno na poziomie

głosów, jak i mandatów), przeciętna liczba autentycznie nowych partii oraz przeciętny odsetek mandatów dla tychże ugrupowań. Przeprowadzone badania wykazały, że jedynym czynnikiem, który w istotny sposób koreluje z odsetkiem mandatów dla nowych partii politycznych w Europie Środkowej i Wschodniej, jest frakcjonalizacja językowa. W porównaniu do innych analiz wskaźniki określające zmiany w systemie partyjnym nie wykazywały współzależności ze zróżnicowaniem etnicznym i religijnym (Marmola 2014: 190–191).

Podziały społeczne są także decydujące w przypadku parlamentarnego sukcesu specyficznej grupy nowych ugrupowań – tzw. partii jednej kwestii (*single-issue parties*). Badania prowadzone w warunkach systemów partyjnych państw Europy Zachodniej potwierdzają, że problemy z imigrantami zwiększają możliwość powstania i osiągnięcia atrybutów relewancji przez partie skrajnej prawicy (Husbands 1992; Ignazi 1992), upowszechnianie się wartości postmaterialistycznych wiąże się z większym odsetkiem poparcia wyborczego dla partii zielonych (Müller-Rommel 1998), a wzrost znaczenia kwestii regionalnych wpływa na większe szanse partii regionalnych (Urwin 1998).

Ciekawą koncepcję prezentuje Allan Sikk, który, analizując czynniki sukcesu nowych partii w warunkach państw bałtyckich (Litwa, Łotwa, Estonia), dochodzi do wniosku, że sam fakt „nowości” (brak powiązań personalnych i organizacyjnych z istniejącymi partiami) może być wystarczający do osiągnięcia atrybutów politycznej relewancji, szczególnie w sytuacji głębokiego niezadowolenia społecznego z istniejącej oferty partyjnej, standardów działalności politycznej i charakteru rywalizacji politycznej (Sikk 2012). W ten sposób parlamentarny sukces osiągnęła w 2002 roku łotewska Nowa Era (*Jaunais laiks, JL*), który rok później powtórzyło estońskie ugrupowanie Res Publica. Obie formacje powstały zaledwie na kilka miesięcy przed wyborami, nie posiadały klarownego profilu ideologicznego, a swój sukces zawdzięczały w dużej mierze wykreowaniu w świadomości wyborcy wizerunku partii nowych, niepowiązanych ze skorumpowanymi elitami partyjnymi. W obu przypadkach pozwoliło to nie tylko na wejście do parlamentu, ale także na obsadzenie stanowiska premiera¹⁴. Społeczne

¹⁴ W wyborach parlamentarnych 2002 roku na Łotwie Nowa Era zdobyła 24% głosów, co przełożyło się na 26 mandatów w stuosobowym Sejmie. Jej lider Einars Repše został premierem koalicyjnego rządu współtworzonego wraz z ugrupowaniami: Dla Ojczyzny i Wol-

rozczarowanie sferą polityki i dobra strategia marketingowa, podkreślająca brak powiązania z istniejącymi partiami politycznymi, stanowiły także źródło sukcesu Narodowego Ruchu Symeona Drugiego, który w swoich inicjalnych wyborach parlamentarnych zdobył aż 42,7% głosów, obsadzając połowę mandatów w bułgarskim Zgromadzeniu Narodowym (Marmola 2017). Sukcesy tych ugrupowań potwierdzają, że nowe formacje polityczne mogą zyskiwać poparcie w wyniku wzrostu nastrojów antypartyjnych w społeczeństwie. Z tego względu coraz częściej nowe ugrupowania o takiej charakterystyce przypisuje się do kategorii partii antypartyjnych (*'anti-party' parties*) bądź, szerzej, antyestablishmentowych (*'anti-establishment' parties*). Powstają one w celu skanalizowania niezadowolenia społecznego i zaoferowania wyborcom alternatywnej formy politycznej reprezentacji spoza istniejącego systemu partyjnego (Lago, Martínez 2011: 7). Wzrost znaczenia takich formacji w warunkach Europy Środkowej i Wschodniej zauważają Seán Hanley i Allan Sikk, stwierdzając, że wyborcy tego regionu zwracają się ku nowym partiom, które łączą antyestablishmentową, populistyczną retorykę z nastawieniem prorynkowym, liberalnym stanowiskiem w kwestiach społecznych i wezwaniem do reform politycznych (Hanley, Sikk 2012: 52). Strategia podkreślania braku związków z istniejącą konfiguracją w systemie partyjnym objawia się także w samych nazwach nowych ugrupowań. Ich twórcy jak ognia unikają w szyldach ugrupowań słowa „partia”, wychodząc z założenia, że ich potencjalni wyborcy są w dużym stopniu znudzeni partyjną logiką rywalizacji i przez to odczuwają niechęć względem samych partii. Akcentują przy tym zbieżność interesów organizacji i zwykłego obywatela, a przesłanie ugrupowania nie odnosi się do samej partii, a do jej lidera, który niejako staje się uosobieniem bezpośredniego kontaktu nowej formacji ze społeczeństwem (Antoszewski, Herbut 2001: 53).

ności/Łotewski Narodowy Ruch Niepodległości (*Tēvzemei un Brīvībai/Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība*, TB/TNNK), Centrowa Partia Łotewski Związek Rolników (*Centriskā partija Latvijas Zemnieku savienība*, LZS), Pierwsza Partia Łotwy (*Latvijas Pirmā Partija*, LPP) oraz Łotewska Partia Zielonych (*Latvijas Zaļā Partija*, LZP). Res Publica po wyborach z 2003 roku została natomiast drugą siłą estońskiego parlamentu, zdobywając 24,6% głosów, pozwalających na obsadzenie 28 mandatów. Lider ugrupowania Juhan Parts został desygnowany na stanowisko premiera koalicyjnego rządu, na który oprócz partii Res Publica, składały się Estońska Partia Reform (*Eesti Reformierakond*, RE) i Estoński Związek Ludowy (*Eestimaa Rahvaliid*, ERL).

W analizie zaproponowanej przez Nicole Bolleyer oraz Evelyn Bytzek, autorki zwracają uwagę na zrównoważony rozwój (*party sustainability*) nowych ugrupowań, który rozumiany jest jako „zdolność nowego ugrupowania do utrzymania pierwotnego poparcia, które pozwoliło mu na wejście do parlamentu w inicjalnych wyborach” (Bolleyer, Bytzek 2013: 775). Punkt wyjścia tej analizy stanowi podział nowych ugrupowań ze względu na ich genezę na partie stworzone przez przedsiębiorcze jednostki (*parties formed by individual entrepreneurs*) oraz partie zakorzenione społecznie (*rooted parties*). Pierwsza z grup w zasadzie odpowiada koncepcji partii przedsiębiorców (*entrepreneurial parties*), z tą różnicą, że Bolleyer i Bytzek dopuszczają, aby liderem tej grupy ugrupowań były nie tylko jednostki spoza świata polityki, ale także politycy, którzy opuścili struktury swojej dotychczasowej partii w celu utworzenia nowego ugrupowania. W drugim przypadku nowe ugrupowanie wspierane jest przez istniejącą organizację lub grupę, która promuje nową inicjatywę i zapewnia jej zasoby niezbędne do zbudowania partyjnej infrastruktury. Przeprowadzona analiza wskazuje, że ugrupowania zakorzenione społecznie mają znacznie większe szanse na zdobycie mandatów parlamentarnych, zarówno w pierwszych wyborach, w których startują, jak i kolejnych elekcjach. Ponadto Bolleyer i Bytzek zauważają, że czynniki determinujące sukces nowych partii w pierwszych dwóch elekcjach nie odpowiadają czynnikom gwarantującym długotrwały sukces nowych ugrupowań, który autorki utożsamiają z co najmniej dwukrotną reelekcją ugrupowania do organu przedstawicielskiego. Czynnikiem wpływającym na długotrwały sukces nowych ugrupowań są: odrębność ideologiczna względem innych partii, permissywność systemu wyborczego oraz brak barier instytucjonalnych w dostępie do mediów (Bolleyer, Bytzek 2013: 784–787).

Całościowe podejście analityczne obejmujące powstanie oraz czynniki parlamentarnego sukcesu nowych ugrupowań w warunkach Europy Środkowej i Wschodniej proponuje Margit Tavits¹⁵. W wyniku przeprowadzonych badań empirycznych autorka dochodzi do wniosku, że najważniejszymi czynnikami determinującymi powstanie nowego ugrupowania są

¹⁵ Sama autorka określa obszar swojej analizy jako Europa Wschodnia, jednak analiza dotyczy państw Europy Środkowej i Wschodniej, a konkretnie: Armenii, Bułgarii, Czech, Estonii, Gruzji, Litwy, Łotwy, Mołdawii, Polski, Rumunii, Rosji, Słowacji, Słowenii, Ukrainy, Węgier (Tavits 2008: 122).

finansowanie budżetowe dla partii politycznych oraz dojrzałość demokracji. Nowe ugrupowania częściej powstają w systemach ustawowo zapewniających takim podmiotom finansowanie ze środków publicznych oraz w tych, które charakteryzują się niedługim okresem funkcjonowania instytucji demokratycznych¹⁶. Poza tymi czynnikami na powstawanie nowych ugrupowań oddziałują (jednak w mniejszym stopniu): brak depozytów pieniężnych wymaganych dla ugrupowań startujących w wyborach, niski poziom dysproporcjonalności systemu wyborczego oraz bezpośredni wybór głowy państwa. Na proces ten nie wpływają natomiast czynniki o charakterze makroekonomicznym (stopa inflacji, sytuacja gospodarcza państwa czy poziom bezrobocia) (Tavits 2008: 126–128). Uzyskanie mandatów parlamentarnych zależy natomiast od poziomu niezadowolenia z kierunków polityki oraz jakości parlamentarnej reprezentacji. Czynnikiem determinującym sukces nowych ugrupowań są m.in.: wysoka frekwencja wyborcza, zróżnicowanie etniczne społeczeństwa, wysoki poziom bezrobocia i brak możliwości zagłosowania „przeciwko wszystkim”¹⁷. Oprócz tego, *in favorem* nowych partii działa sytuacja, gdy jak największa liczba ugrupowań startujących w wyborach uczestniczyła już w procesie formowania rządu. Tym samym wyborcy niezadowoleni ze sposobu rządzenia stają się bardziej skłonni do wyrażenia poparcia dla nowej formacji, nieuczestniczącej dotąd w kształtowaniu kierunków polityki państwa¹⁸.

¹⁶ Pewne wątpliwości wzbudzają konkluzje dotyczące wpływu dojrzałości instytucji demokratycznych. Autorka stwierdza, że największa liczba nowych ugrupowań na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej powstawała w ciągu kilku lat po pierwszych w pełni demokratycznych wyborach. Jest to rzecz o tyle oczywista, że na dobrą sprawę okres ten stanowił otwarcie rynku politycznego na nowe inicjatywy, które nie mogły funkcjonować w warunkach *ancien regime'u*. Tym samym na większą liczebność wpłynęła raczej specyfika sytuacji politycznej (procesy charakterystyczne dla okresu tranzycji), a nie okres trwania demokracji.

¹⁷ W niektórych państwach rozwiązania instytucjonalne z zakresu prawa wyborczego umożliwiają wyborcom w akcie głosowania oddanie głosu przeciw wszystkim ugrupowaniom bądź kandydatom. W ten sposób mogą oni wyrazić swoją dezaprobatę dla wszystkich podmiotów polityki rywalizujących w wyborach i/lub ogólnie dla sfery polityki. Opcję głosowania przeciw wszystkim (*against all*) bądź na żadnego z powyższych kandydatów (*none of the above*) zawarte zostały w uregulowaniach takich państw, jak: Indie, Grecja, Ukraina, Kolumbia, Rosja (do 2006 roku), Bułgaria, Bangladesz czy Pakistan, a także w amerykańskim stanie Nevada.

¹⁸ Wydaje się jednak, że powyższa sytuacja w większym stopniu skutkowałaby jednak absencją wyborczą tej grupy elektoratu.

Ustalenie to można odnieść do ekonomicznego modelu wyjaśniania zachowań wyborczych. Model ten może przybierać dwie postacie: głosowania retrospektywnego i prospektywnego. Jak zauważa Morris P. Fiorina (1981), dla procesu podejmowania decyzji wyborczych charakterystyczne jest współwystępowanie motywacji retrospektywnych i prospektywnych.

Mechanizm pierwszego z nich wiąże się z oceną wcześniejszej działalności podmiotów startujących w wyborach lub efektów działania rządów, niosącą z sobą odnowienie mandatu lub zmianę preferencji wyborczych. Tym samym wyborcy, jak wskazuje pionier tego podejścia Valdimer O. Key, pełnią funkcję „sędziów przeszłych wydarzeń, przeszłych dokonań, przeszłych przedsięwzięć” (Key 1966: 61). Z tego względu model ten określany bywa jako proces wyborczego nagradzania i karania bądź mechanizm demokratycznej kontroli rządzących (Cwalina, Falkowski 2006: 70). Biorąc pod uwagę motywacje wyborców można wyróżnić dwie odmiany głosowania retrospektywnego: głosowanie oparte na portfelu (*pocketbook voting*), gdy wyborcy postrzegają ekonomię w kategoriach własnej sytuacji ekonomicznej oraz głosowanie zorientowane społecznie (*sociotropic voting*), gdy decyzja wyborcza elektoratu kształtowana jest przez pryzmat stanu krajowej gospodarki (Markus 1988)¹⁹. Wyborcy przywiązują większe znaczenie do kategorii mikroekonomicznych i są bardziej skłonni do głosowania „portfelowego” w przypadku państw o rozbudowanych systemach opieki społecznej, natomiast głosowanie zorientowane społecznie jest charakterystyczne dla systemów z niewielkim zaangażowaniem państwa w kwestie społeczne (Cwalina, Falkowski 2006: 72). Zdolność do rozliczania rządzących w ramach głosowania ekonomicznego wiąże się także z poziomem dojrzałości demokracji. Jak wskazuje Waldemar Wojtasik, ten typ głosowania ze względu na socjalizację społeczną w warunkach mechanizmów rynkowych będzie częściej cechować społeczeństwa o długotrwałych tradycjach demokratycznych, a rzadziej obywateli państw pokomunistycznych (szczególnie w początkowej fazie transformacji systemowej) (Wojtasik 2013: 101–102). W niektórych analizach odchodzi się od ekonomicznego wymiaru głosowania retrospektywnego, podkreślając również możliwość rozliczania rządzących w odniesieniu do innych zmiennych, obejmujących

¹⁹ Głosowanie oparte na portfelu bywa też w literaturze przedmiotu nazywane głosowaniem egocentrycznym (*egocentric voting*) (Anderson 2007).

sferę aksjologii bądź reakcje na bieżące problemy natury politycznej (Turska-Kawa 2015: 238).

W modelu głosowania prospektywnego wyborcy koncentrują się natomiast na planach politycznych podmiotów rywalizujących o władzę (zawartych w ogólnych założeniach ideologicznych oraz konkretnych programach politycznych formułowanych w trakcie kampanii wyborczej), oceniając ich kierunek, zasadność oraz możliwość realizacji (Marmola, Wojtasik 2014: 159).

W obu modelach emocje wyborców odnoszące się do stanu gospodarki (pozytywne bądź negatywne) będą bezpośrednio związane z rządzącymi. Zadowolenie z tegoż stanu będzie skutkowało uruchomieniem procesu nagradzania poprzez oddanie w kolejnej elekcji głosu na partię rządzącą, utożsamianą z polepszającą się sytuacją. Rozczarowanie spowoduje natomiast przesunięcie wyborczego poparcia na formacje stanowiące alternatywę dla rządzących. Mogą to być zarówno partie opozycyjne, od wielu lat funkcjonujące w przestrzeni politycznej, jak i nowe byty polityczne. Poparcie dla nowych ugrupowań związane jest oczywiście z orientacją prospektywną, odnoszącą się do przewidywania przyszłych zdarzeń politycznych. Wyborcy w odniesieniu do partii opozycyjnych będą się odwoływać do dostępnych im doświadczeń z politycznej przyszłości. Jak wskazuje Agnieszka Turska-Kawa: „Jeśli są one postrzegane pozytywnie, doceniane przez wyborcę, cenieni są znani ze sceny partyjnej eksperci danej partii, wówczas częściej to właśnie jedna z partii opozycyjnych zyska sympatię i głos wyborcy. Jeśli jednak poprzednie, znane wyborcy doświadczenia opozycyjnych partii zniechęcają go do ich poparcia, uznając, że nie są one konkurencyjnie znaczącym kandydatem mogącym odnieść sukces w kierunkowej polityce ekonomicznej państwa, to częściej będzie się on otwierał na podmioty nowe na scenie partyjnej” (Turska-Kawa 2015: 240).

Na ważność modelu głosowania retrospektywnego dla losów nowych ugrupowań wskazują także rezultaty analizy otwartości systemów partyjnych zaproponowanej przez Scotta Mainwaringa, Carlosa Gervasoniego oraz Annabellę Españę-Nájera (2010). Badacze ci stworzyli model czynników sukcesu tychże partii uwzględniający: ocenę działań rządu, okres funkcjonowania demokratycznego reżimu politycznego oraz czynnik instytucjonalny. W trakcie analizy obejmującej 58 państw świata ustalili, że poziom poparcia dla nowych ugrupowań politycznych zależy przede wszystkim od wskaźników makroekonomicznych oraz sytuacji gospodar-

Tabela 1.5. Zależności między głosowaniem retrospektywnym i prospektywnym a szansami wyborczymi nowej partii

GŁOSOWANIE RETROSPEKTYWNE		GŁOSOWANIE PROSPEKTYWNE	
PERCEPCJA SYTUACJI MAKRO- I MIKROEKONOMICZNEJ W OSTATNIEJ KADENCJI	WYBÓR W ELEKCJI $t + 1$	STOSUNEK DO DOŚWIADCZENIA W AKTYWNOŚCI NA RZECZ ROZWOJU MAKRO- I MIKROEKONOMICZNEGO PARTII OPOZYCYJNYCH W KADENCJACH $t - n$	WYBÓR W ELEKCJI $t + 1$
pozytywna	partia rządząca	pozytywny	partia opozycyjna
negatywna	otwarcie na alternatywy partyjne	negatywny	nowa partia

Źródło: Turska-Kawa (2015: 240).

czej i politycznej państwa. Wśród czynników sprzyjającym nowym partiom zidentyfikowane zostały niekorzystne wyniki ekonomiczne państwa (mierzone poziomem wzrostu PKB) oraz wzrost poziomu inflacji, a szanse tychże partii ograniczał stopień „uzwiązkowienia” społeczeństwa (mierzony jako liczba osób należących do związków zawodowych w stosunku do ogółu zatrudnionych). Czynniki, które nie wykazywały istotnego oddziaływania na losy nowych bytów partyjnych okazały się natomiast: czas trwania demokracji, wielkość okręgu wyborczego, formalne relacje między władzą ustawodawczą i wykonawczą oraz struktura zatrudnienia. Po włączeniu do modelu czynnika uwzględniającego wskaźnik „kontroli korupcji” (opracowana przez Bank Światowy miara percepcji społecznej sprawdzająca, w jakim stopniu władza publiczna w danym państwie jest wykorzystywana do osiągnięcia partykularnych interesów) okazało się, że czynnik ten stanowi silny predyktor poparcia dla nowych ugrupowań.

Czynników sukcesu nowych partii politycznych można się również doszukiwać na gruncie koncepcji tzw. wyborów drugorzędnych (*second-order elections*). Jej punkt wyjścia stanowi założenie, głoszące że poszczególne elekcje niosą z sobą różną istotność zarówno dla wyborców, jak i polityków oraz mediów. Miarę tej istotności stanowi możliwość utworzenia rządu, a co z tym związane, przypisywany przez te podmioty realny wpływ wy-

bieranego organu na życie polityczne. Na tej podstawie można wyróżnić dwie kategorie elekcji – wybory pierwszorzędne (*first-order elections*) oraz wybory drugorzędne (*second-order elections*). Twórcy tego ujęcia Karlheinz Reif i Hermann Schmitt do pierwszej grupy zaliczają wybory parlamentarne (w systemach parlamentarno-gabinetowych) oraz prezydenckie (w systemach prezydenckich²⁰), natomiast wyborami drugorzędnymi są w ich ocenie: elekcje na poziomie lokalnym i regionalnym, wybory w trakcie kadencji oraz do ponadnarodowych organów przedstawicielskich (Reif, Schmitt 1980: 8). Niemieccy badacze do kategorii *second-order elections* zaliczają także wybory do Parlamentu Europejskiego, a stałość takiego postrzegania wyborów europejskich potwierdzają również późniejsze analizy (Marsh 1998; Hix, Marsh 2011). Zmobilizowanie wyborców i zdobycie przez nowe ugrupowanie mandatów w wyborach drugorzędnych (charakteryzujących się niższą frekwencją i słabszym natężeniem politycznej rywalizacji) może wpłynąć na uzyskanie reprezentacji na poziomie parlamentów narodowych (Sikk 2006: 49). Przekroczenie progu wyborczego w elekcji do organu ponadnarodowego pozwala zaistnieć nowemu ugrupowaniu (a także jego programowi i liderom) w świadomości elektoratu. Powinno to tym samym zredukować efekt psychologiczny związany z funkcjonowaniem systemów wyborczych (obawa wyborców przed „zmarnowaniem” głosu), a co z tym związane, skutkować odejściem części elektoratu od głosowania strategicznego i w konsekwencji wzrostem szans nowej partii na uzyskanie reprezentacji w parlamencie narodowym (Marmola 2014: 254).

²⁰ Nieadekwatne (szczególnie w realiach państw Europy Środkowej i Wschodniej) wydaje się uzależnianie rangi wyborów prezydenckich od funkcjonowania systemu prezydenckiego. Potwierdzają to badania empiryczne prowadzone w warunkach polskich, które wskazują, że wybory prezydenckie są uznawane przez elektorat za najważniejsze. Sugerują to także wskaźniki frekwencji wyborczej (Wojtasik 2010: 261–262). Wydaje się to sprzeczne z ujęciem Reifa i Schmitta, szczególnie biorąc pod uwagę mocno ograniczone kompetencje prezydenta w dziedzinie kształtowania polityki państwa. Ważność tego typu elekcji w odczuciach elektoratu związana jest przede wszystkim z bezpośrednim sposobem wyboru tego organu (co zwiększa jego rangę), jak również z większym zainteresowaniem mediów wyborami prezydenckimi oraz większą wyrazistością i znajomością kandydatów na urząd prezydenta w odniesieniu do kandydatów w innych wyborach (Marmola 2014: 254).

SYSTEMY PARTYJNE PAŃSTW GRUPY WYSZEHRADZKIEJ

1. Kształtowanie się pluralizmu politycznego i systemów partyjnych

W połowie lat 80. XX wieku, po objęciu przez Michaiła Gorbaczowa stanowiska sekretarza generalnego KC KPZR, nastąpiła stopniowa liberalizacja polityki Związku Radzieckiego w stosunku do państw satelickich znajdujących się w Europie Środkowej i Wschodniej¹. Doprowadziła ona do procesu tranzycji demokratycznej państw tego obszaru, wpisującego się w nurt genetycznej koncepcji efektu lawiny, zakładającej iż udane przemiany demokratyczne w warunkach jednego państwa stymulują podobne przeobrażenia w innych krajach (Dobek-Ostrowska 1998: 16–17). Za lidera przemian w przypadku Europy Środkowej i Wschodniej niewątpliwie należy uznać Polskę. Właśnie w warunkach PRL najszybciej zaczęła się „śmiertelna choroba” systemu komunistycznego. To tutaj nastąpił pierwszy poważny kryzys legitymizacyjny tego systemu (Poznański Czerwiec). Także

¹ Przyjmuję, że decydujący dla procesu przemian w państwach bloku wschodniego był czynnik egzogeny, związany z dojściem do władzy Gorbaczowa i odrzuceniem przez niego doktryny Breżniewa, co pozwoliło na liberalizację polityki wewnętrznej i zewnętrznej ZSRR. Oczywiście zgadzam się przy tym, że na zmianę polityki ZSRR w pewnym stopniu wpłynęła również sytuacja polityczna w państwach satelickich, przede wszystkim problemy legitymizacyjne systemu komunistycznego, niewydolność centralnie sterowanych gospodarek narodowych, podziały w rządzącej elicie komunistycznej oraz wzrost roli sił opozycyjnych (Sokół 2005: 16–17). Nie będę jednak rozwijał historii genezy procesu transformacji systemowej ze względu na fakt, że nie stanowi ona centralnego punktu zainteresowania tej monografii.

w Polsce należy się doszukiwać pierwszych symptomów jego przeobrażeń w wymiarze politycznym (powstanie Solidarności) oraz ekonomicznym (załamanie gierkowskiej strategii „przyspieszonego rozwoju” w drugiej połowie lat 70.) (Dudek 2014: 11).

Przyspieszenie procesu przemian nastąpiło w 1989 roku, kiedy to doszło do załamania się kolejnych reżimów niedemokratycznych. Pierwsza na drogę ku demokracji weszła Polska za sprawą negocjacji okrągłostołowych i przeprowadzonych w ich wyniku wyborów kontraktowych w czerwcu 1989 roku², w ciągu kilkunastu miesięcy podobne przemiany przebiegały kolejno w warunkach: Węgier, NRD, Czechosłowacji, Rumunii i Bułgarii. W zasadzie we wszystkich przypadkach (pewien wyjątek stanowi casus Rumunii i obalenie reżimu Nicolae Ceaușescu) przeobrażenia te rozpoczęto w sposób bezkrwawy, na drodze przetargów pomiędzy rządzącymi a opozycją demokratyczną³. Mimo podobieństwa przyczynowego czy temporalnego, model tranzycji systemowej tychże państw wykazywał istotne różnice, przede wszystkim odnoszące się do stopnia zaangażowania poszczególnych aktorów politycznych (elit rządzących oraz opozycji) w proces inicjowania przemian demokratycznych (Cichosz 2006: 42–43). Biorąc pod uwagę to kryterium, Samuel P. Huntington (1995: 121) wyróżnia następujące sposoby przebiegu pierwszego etapu zmiany systemowej: transformację (*transformation*), zastąpienie (*replacement*), przemieszczenie (*transplacement*) oraz interwencję (*intervention*). Pierwszy z nich charakteryzuje się dominacją elit rządzących w procesie zmiany systemowej prowadzącej do stopniowej pokojowej kooptacji opozycji do organów władzy. Zastąpienie cechuje się przewagą opozycji w procesie przeobrażeń systemowych, która prowadzi do gwałtownego, rewolucyj-

² Dokładna geneza wydarzeń obrad Okrągłego Stołu oraz kulisy przetargów między stroną rządową i opozycją, które w konsekwencji doprowadziły do wyborów 4 czerwca zawarte zostały m.in. w: Dubiński (1990) oraz Kowal (2012).

³ Z tego względu, korzystając z terminologii Jerzego J. Wiatra, w przypadku przeobrażeń na tym obszarze można mówić o kontraktualnej demokracji (Wiatr 1992: 72). Wpisuje się on także w sposób rozumienia demokratyzacji przez Adama Przeworskiego, który uznaje, że przebiega ona poprzez porozumienie pomiędzy reformatorem w obrębie partii rządzącej oraz umiarkowaną opozycją w warunkach racjonalnego wyboru (Przeworski 1991: 62–71). W ten sposób opozycja osiąga swój cel (liberalizacja systemu i włączenie jej w struktury władzy), a elity rządzące mają zagwarantowane określone przywileje (np. miejsca w parlamencie czy pewien wpływ na władzę).

nego odsunięcia od władzy dotychczasowych elit. Przemieszczenie wiąże się z równowagą sił strony rządowej i opozycji oraz stopniową utratą władzy przez rządzących związaną z mobilizacją poparcia społecznego dla środowisk opozycyjnych. Sama zmiana systemowa przebiega wówczas w sposób rewolucyjno-ewolucyjny poprzez poszukiwanie kompromisu między rządem a opozycją. Wreszcie, ostatni ze sposobów polega na zainstalowaniu instytucji demokratycznych za pośrednictwem siły zewnętrznej (zwykle interwencji państwa trzeciego). W odniesieniu do opisu sytuacji w Europie Środkowej i Wschodniej użyteczne są trzy pierwsze modele⁴. Zdaniem Huntingtona przemiany na Węgrzech przybrały charakter transformacji, natomiast Polska i Czechosłowacja wpisują się w proponowany przez niego model przemieszczenia. Zaznacza jednak przy tym, że różnice między poszczególnymi modelami nie zawsze są wyraźne i niektóre przypadki z powodzeniem można zaklasyfikować do kilku z nich (Huntington 1995: 121).

Zasadne, moim zdaniem, wydają się zarzuty niektórych badaczy co do słuszności klasyfikacji przemian w państwach Europy Środkowej i Wschodniej stworzonej przez Huntingtona. Zwracają oni uwagę, że trudno „wrzucić do tego samego worka” tak odmienne sposoby przemian systemowych, jak w przypadku Polski i Czechosłowacji (Cichosz 2006: 44). Więcej podobieństw można zauważyć w przypadku procesów demokratyzacyjnych w Polsce i na Węgrzech. Jak wskazuje Bogusława Dobek-Ostrowska (1998: 29), w obu tych państwach mieliśmy do czynienia z silną opozycją, determinującą decyzje polityczne obozu rządzącego oraz wygraną liberalnego skrzydła w walce o władzę w tymże obozie. W obu przypadkach zmiana systemowa przebiegała w oparciu o kompromis między zwaśnionymi stronami będący wynikiem wielomiesięcznych rozmów prowadzonych przy Okrągłym (Polska) bądź Trójkątym (Węgry) Stole. Proces demokratyzacji w Polsce i na Węgrzech (w przeciwieństwie do Czechosłowacji)

⁴ Warto zaznaczyć, że koncepcja Huntingtona jest w wielu punktach zbieżna z ujęciami tranzycji zaproponowanymi wcześniej przez Juan J. Linza oraz Donalda Share’a i Scotta Mainwaringa. W pierwszym z ujęć dla procesu podobnego do transformacji Linz stosuje nazwę reforma, a dla zastąpienia – ruptura (Linz 1978: 35). W terminologii Share’a oraz Mainwaringa transformacja figuruje jako transakcja (*transaction*), zastąpienie nazywane jest mianem załamania bądź upadku (*breakdown/collapse*), natomiast przemieszczenie odpowiada terminowi wywikłanie (*extrication*) (Share, Mainwaring 1986: 177–179).

poprzedzała także faza przygotowawcza przejścia do demokracji⁵. Tym samym wrocławska badaczka uznaje, że Polska oraz Węgry powinny być zaklasyfikowane na granicy między transformacją i przemieszczeniem, z tym, że Węgry wykazują przewagę cech pierwszego z modeli, a Polska drugiego. Czechosłowację natomiast uznać należy za typ pośredni między przemieszczeniem a zastąpieniem, z dominacją cech tego drugiego (Dobek-Ostrowska 1998: 30). Podobieństwa procesu tranzycji w Polsce i na Węgrzech zauważa także Claus Offe (1999: 193), który uważa, że wynikają one przede wszystkim z faktu zintegrowania ich społeczeństw wokół narodowej tożsamości (stanowi to efekt ich względniej homogeniczności pod względem narodowościowym i wyznaniowym), sukcesywnego wprowadzania reform gospodarczych, stopniowego rozwoju sektora prywatnego oraz stosunkowo niskiego poziomu represyjności systemu autorytarnego.

Analogie między upadkiem reżimów niedemokratycznych w Polsce i na Węgrzech zauważa także Grzegorz Ekiert (2001: 15), który biorąc pod uwagę sposób wchodzenia na drogę zmian systemowych uznaje, że w państwach tych miejsce miała negocjacyjna („wypaktowana”) transformacja, natomiast w warunkach czechosłowackich nastąpiła „błyskawiczna kapitulacja komunistycznych elit w wyniku krótkotrwałej rewolty społeczeństwa”.

Model tranzycji w dużej mierze zbieżny z ustaleniami Huntingtona przedstawiony został także przez Herberta Kitschelta i współpracowników (1999: 28–31), którzy wskazują trzy rodzaje tego procesu: rozkład (*implosion*), negocjacje (*negotiation*) oraz wyprzedzającą reformę (*preemptive reform*). Pierwszy z nich w dużym stopniu charakteryzuje się istnieniem w społeczeństwie silnych tendencji demokratycznych, pozwalających opozycji na masową społeczną mobilizację, która pozwala jej osiągnąć dominującą pozycję pod względem organizacyjnym i ideologicznym, co w ostateczności prowadzi do szybkiego odsunięcia elit starego reżimu od władzy. Tym samym rozkład odpowiada zastąpieniu u Huntingtona. Negocjacje wykazują natomiast mechanizm podobny do przemieszczenia. W tym ujęciu elity władzy są zbyt słabe i podzielone, aby wprowadzić

⁵ Różnicę w sposobie inicjowania zmian w poszczególnych państwach bloku wschodniego doskonale przedstawił Timothy Garton Ash, pisząc „demokratyzacja w Polsce zajęła 10 lat, na Węgrzech – 10 miesięcy, w NRD 10 tygodni, w Czechosłowacji 10 dni, w Rumunii zaś 10 godzin” (Ash 1990: 42).

reformy, ale wciąż dysponują dość silną pozycją, uprawniającą do żądania od opozycji określonych benefitów w zamian za kompromisowe ustalenie warunków demokratycznego otwarcia systemu. W przypadku wyprzedzającej reformy mamy natomiast do czynienia z przewagą elit władzy (konkretnie reformatorów w jej szeregach) nad opozycją, która zostaje stopniowo włączona w struktury władzy w procesie kooptacji. Ten rodzaj tranzykcji wykazuje duże podobieństwo do transformacji w ujęciu Huntingtona. Wydaje się, że w odniesieniu do badanych państw, w przypadku Czechosłowacji mieliśmy do czynienia z procesem rozkładu, natomiast w Polsce i na Węgrzech tranzykcja przebiegała w formie negocjacyjnej (Czyż, Kubas 2014: 34).

Kończąc rozważania dotyczące tranzykcji nie sposób nie wspomnieć o koncepcji Phillipa C. Schmittera, który przyjmuje, że sposób przeprowadzenia tranzykcji zasadniczo zależy od dwóch czynników – inicjatorów zmiany systemowej (elity władzy bądź masy społeczne) oraz charakteru samego przejścia (ewolucyjne lub rewolucyjne). Na tej podstawie wyróżnia cztery rodzaje tranzykcji: pakt, w którym przemiany inicjują elity władzy i przebiegają one w sposób pokojowy; reforma, gdzie inicjatorem pokojowej zmiany jest społeczeństwo; przewrót, gdy władze dokonują zmian przy użyciu siły oraz rewolucja, w której masy inicjują zmiany o gwałtownym charakterze (Schmitter, Karl 1992: 67). Ujęcie to, choć ciekawe, wydaje się dosyć ograniczone poznawczo, gdyż w niektórych przypadkach, jak choćby w warunkach Polski i Węgier, trudno oszacować siłę poszczególnych aktorów zaangażowanych w proces tranzykcji. W sposób upraszczający można uznać, że w przypadku wszystkich analizowanych państw zmiany w największym stopniu odpowiadają typowi pośredniemu między paktem a reformą, z tym, że na Węgrzech i w Polsce dominujące wydają się cechy charakterystyczne dla paktu, a w Czechosłowacji reformy.

Niewątpliwie jednak sama tranzykcja stanowi dopiero początek procesu całościowej przemiany systemowej w państwach niedemokratycznych, obejmującej nie tylko przeobrażenia o charakterze politycznym. Jak słusznie uznaje David Stark, państwa bloku wschodniego podlegały wielu transformacjom i to w dwojakim sensie. Po pierwsze, w obrębie krajów regionu widoczna jest wielość rozmaitych strategii zmian. Po drugie zaś, w ramach konkretnego państwa ma miejsce „nie jedna transformacja, lecz wiele transformacji w różnych dziedzinach – politycznej, ekonomicznej

i społecznej – przy czym przebieg tych procesów często jest niezsynchronizowany, a ich artykulacja rzadko bywa wyraźna” (Stark 1992: 18)⁶.

Szczególnie istotne dla zrozumienia tworzenia zrębów instytucji demokratycznych wydaje się pierwszy z wymienionych sposobów, gdyż to właśnie szeroko rozumiane dziedzictwo przeszłości oraz strategia przeprowadzenia transformacji systemowej w danym państwie w dużej mierze determinuje kształt demokracji, szczególnie w jej inicjalnym okresie. Jak w tym kontekście zauważa m.in. Robert D. Putnam, „to dokąd dojdiesz, zależy od tego, skąd przychodzisz, a do pewnych celów nie da się dojść z określonego punktu. Zależność od szlaku może prowadzić do trwałych różnic w sprawności dwóch społeczeństw, nawet jeśli formalne instytucje, zasoby, względnie ceny i indywidualne preferencje w obu są podobne” (Putnam 1995: 280). Na szczególne znaczenie pierwszej fazy przemian dla całego procesu transformacji systemowej zwracają uwagę m.in. Beverly Crawford oraz Arend Lijphart, twierdząc że „gdy nowe instytucje demokratyczne zostaną zbudowane, szybko wytworzą się wokół nich struktury i grupy interesów o dalekosiężnych konsekwencjach, mogących niwelować spuściznę przeszłości. Jeśli instytucje te stwarzać będą korzystne warunki dla działań politycznych i ekonomicznych reformatorów, a ograniczać możliwości działania przeciwników liberalizacji, wówczas istotnie wzrośnie szansa pomyślnego przejścia do liberalnej kapitalistycznej demokracji” (Crawford, Lijphart 1995: 176–177).

Biorąc pod uwagę perspektywę „zależności od szlaku” (*path dependency*), na przebieg i skutki transformacji oddziałują co najmniej cztery grupy czynników: dziedzictwo przeszłości i warunki wyjściowe, nowy układ instytucjonalny, kierunki polityki nowego rządu oraz zakres pomocy zewnętrznej (Ekiert 2001: 16). Ze względu na tematykę niniejszej pracy w odniesieniu do tych czynników przeanalizowany zostanie rozwój parlamentaryzmu, a także proces powstawania partii politycznych i tworzenia się rywalizacyjnego systemu partyjnego.

⁶ Podobne rozumienie procesu transformacji widoczne jest także u Clausa Offego, który nazywa go nawet „potrójną transformacją” (*triple transition*), obejmującą przekształcenia w zakresie systemu politycznego (*democratization*), przejście z gospodarki nakazowo-rozdzielczej na rynkową (*marketization*) oraz budowę państwowości (*state building*) (Offe 1991).

Jak wskazuje Jerzy Wiatr (2006: 244–245), w początkowym okresie wychodzenia państw byłego bloku wschodniego z reżimu niedemokratycznego na rozwój parlamentaryzmu wpływały trzy czynniki: pamięć historyczna (konkretnie tradycje demokratyczne tychże państw z okresu międzywojennego i lat wcześniejszych), wzory parlamentaryzmu w państwach demokratycznych oraz poziom autonomii parlamentów w okresie zależności od ZSRR.

W okresie transformacji systemowej analizowane państwa szybko uzyskały status liderów przemian, który w dużej mierze wiązał się z podobnymi doświadczeniami dziedzictwa historycznego z okresu socjalizmu. Wynikały one zasadniczo z czterech czynników. Po pierwsze, wszystkie te państwa mają za sobą poważne konflikty polityczne, które doprowadziły do szeroko zakrojonych reform, a w ich konsekwencji zainstalowania bardziej liberalnych systemów (z wyjątkiem Czechosłowacji, gdzie po Praskiej Wiośnie przywództwo w partii objął Gustáv Husák). Po drugie, w porównaniu z innymi państwami bloku wschodniego w krajach tych jeszcze przed upadkiem *ancien régime'u* zaczęto wprowadzać mechanizmy rynkowe w gospodarce i pozwalano na funkcjonowanie względnie rozwiniętego sektora prywatnego. Po trzecie, część przedsiębiorstw państwowych współpracowało z firmami zachodnimi, a nawet produkowało dobra na rynki zachodnie. Po czwarte wreszcie, wspomniana współpraca gospodarcza i bliskość geograficzna wpłynęły na fakt silniejszych związków tychże państw z Zachodem (Ekiert 2001: 36).

Na wybór drogi do demokracji pewien wpływ mogły mieć także wcześniejsze tradycje demokratyczne w historii państwowości analizowanych krajów. Odnoszą się one szczególnie do okresu międzywojennego, który jednak we wszystkich z nich cechował się zastąpieniem demokracji reżimem autorytarnym. Najkrócej, bo jedynie niecały rok (1918–1919) demokracja istniała na Węgrzech, nieco dłużej w Polsce (1918–1926), natomiast najdłużej w Czechosłowacji (1918–1938) (Czyż, Kubas 2014: 21–22). Warto przy tym zauważyć, że sama Słowacja w zasadzie nie tylko nie posiadała dużych doświadczeń demokratycznych, ale nawet tradycji samodzielnej państwowości.

Wszystkie z wymienionych państw korzystały z tych niezbyt rozwiniętych wzorców w procesie kształtowania instytucji demokratycznych. Przyjęły one charakterystyczny dla państw pokomunistycznej Europy kierunek zmian konstytucyjnych, wzmacniając rolę parlamentu jako dominującego

organu ustawodawczego oraz jako ciała politycznego decydującego o kształcie rządu (przyjmując tym samym parlamentarno-gabinetową formę rządów). Co ciekawe, nie wszystkie z nich zdecydowały się na wprowadzenie jednoizbowego parlamentu, idąc tym samym szlakiem rozwiniętych państw demokratycznych, które w okresie ostatniej dekady XX wieku zwykle cechował bikameralizm (Longley, Olson 1991: 223). Spośród analizowanych państw model dwuizbowy przyjęły Czechy oraz Polska. W pierwszym przypadku decyzja ta nawiązywała do tradycji parlamentaryzmu z okresu międzywojennego, kiedy to czechosłowacki parlament złożony był z Izby Poselskiej i Senatu. Po zdobyciu pełni władzy w państwie przez partię komunistyczną w maju 1948 roku nowa konstytucja zniósła Senat, który został jednak przywrócony 20 lat później po wydarzeniach Praskiej Wiosny (Wiatr 2006: 253–254). Restytucja drugiej izby parlamentu w warunkach polskich wynikała natomiast z charakteru porozumienia okrągłostołowego. Miała ona stanowić istotną zmianę systemową i umożliwić na szersze włączenie opozycji w proces decyzyjny poprzez zagwarantowanie swobodnej rywalizacji w odróżnieniu od kontraktu zawartego w odniesieniu do wyborów sejmowych.

Różnice w przebiegu procesu tranzycji wpłynęły też na znaczące różnice związane z pozycją partii politycznych oraz procesem kształtowania systemu partyjnego. Są one szczególnie widoczne w przypadku Polski i Węgier, które mimo wskazanych podobieństw przejścia do reżimu demokratycznego, charakteryzują się znacznymi różnicami w tempie strukturalizacji systemów partyjnych. Wynikało to przede wszystkim z faktu, że głównym aktorem polskich przemian był masowy ruch społeczny, co w połączeniu z ustaleniami przy Okrągłym Stole nie tylko dawało Solidarności dominującą rolę wśród opozycyjnych podmiotów polityki, ale nawet marginalizowało pozycję innych formacji antykomunistycznych (jak choćby powstałej we wrześniu 1979 roku Konfederacji Polski Niepodległej). Choć realne otwarcie sceny partyjnej nastąpiło dopiero po uchwaleniu ustawy o partiach politycznych w lipcu 1990 roku (Dz. U. 1990, nr 54, poz. 312) oraz w pełni rywalizacyjnych wyborach z 1991 roku, to nadal (przynajmniej do 2001 roku) Solidarność posiadała status ważnego aktora politycznego, a do dziś jako związek zawodowy stanowi jedną z najważniejszych grup interesu wpływającą na kształt polityki państwa. Inaczej wyglądała sytuacja na Węgrzech, gdzie od początku w negocjacjach między stroną rządową a opozycją uczestniczyły partie polityczne, co w połączeniu z uzgodnie-

niami korzystniejszymi dla tempa przemian ustrojowych niż w warunkach polskich, sprzyjało tworzeniu pluralistycznego systemu partyjnego (Cichosz 2006: 47). Fakt ten mógł wpłynąć także na względną stabilność układu partyjnego na Węgrzech, co odróżnia ten kraj od innych państw byłego bloku wschodniego (Wiatr 2006: 174). Wybory kontraktowe i realne otwarcie sceny politycznej dopiero po wyborach z 1991 roku wpłynęło także na fakt, że polski system partyjny i byty polityczne funkcjonujące w latach 90. XX stulecia charakteryzowały się niższym stopniem trwałości niż ich odpowiedniki w Czechach i na Słowacji.

2. Ewolucja prawa wyborczego

Systemy wyborcze stanowią jeden z najważniejszych czynników wpływających na system polityczny danego państwa⁷. Różne uregulowania dotyczące wyborów odmiennie oddziałują na system partyjny, stabilność rządu, poziom zaangażowania społecznego w sferę polityki, a także na zachowania wyborców w akcie głosowania oraz naturę politycznej rywalizacji (przede wszystkim na strategię podmiotów polityki przyjęte podczas kampanii wyborczej). Wybór konkretnych rozwiązań w zakresie prawa wyborczego może maksymalizować potencjalne zyski wyborcze poszczególnych ugrupowań, a także stanowić czynnik dyskryminujący niektóre z nich, przede wszystkim partie nowe i formacje o niewielkim poparciu wyborczym. Nie ulega bowiem wątpliwości, że wszystkie systemy wyborcze są dysproporcjonalne i, poza pewnymi ekstremalnymi przypadkami działania formuły większości względnej, powodują nadreprezentację dużych ugrupowań i podreprezentację małych, z tym zastrzeżeniem, że niektóre czynią to bardziej niż inne (Lijphart 1984: 159). Jak podkreślałem już w poprzednim rozdziale nie można jednak demonizować wpływu systemu wyborczego na system partyjny, tak jak często jest to widoczne w debacie publicznej czy opiniach poszczególnych polityków, szczególnie tych reprezentujących ugrupowania o ograniczonym potencjale politycznym. Niewątpliwie jednak

⁷ W niniejszej pracy rozpatrując systemy wyborcze przyjmuję, za Dieterem Nohlenem (2004: 53), że obejmują one „wzorce zachowania, według których wyborcy wyrażają w głosowaniu swoje preferencje co do partii i/albo co do kandydatów oraz metody przeliczania wyników wyborczych w wyniki mandatowe”.

wpływ rozwiązań wyborczych na format systemu partyjnego i charakter partyjnej rywalizacji wydaje się większy w przypadku państw wchodzących dopiero na drogę demokracji (Gunther 1989: 836–837).

Najkrócej rzecz ujmując systemy wyborcze wywołują dwa zasadnicze efekty polityczne – bezpośredni i pośredni. Efekt bezpośredni odnosi się do: stopnia deformacji woli wyborców, redukcji efektywnej liczby partii na arenie parlamentarnej oraz strategii wyborczych partii politycznych (Antoszewski 1994: 47). Pierwsze dwa z nich determinowane są głównie rozmiarem okręgów wyborczych (liczbą mandatów do obsadzenia w okręgu) oraz formułą wyborczą. Na strategię partyjne wpływają ponadto uprawnienia wyborcy w akcie głosowania (sposób wyrażania preferencji, rodzaje list wyborczych). Efekt pośredni powinien być natomiast utożsamiany z liczbą partii reprezentowanych w parlamencie.

Nie można zapominać o fakcie, że określone rozwiązania wyborcze mogą także determinować strategię głosowania elektoratu, co wydaje się szczególnie ważne dla nowych formacji i tych o ograniczonym poziomie poparcia. Wpływ systemu wyborczego na zachowanie elektoratu może bowiem determinować podjęcie decyzji o głosowaniu strategicznym, które mimo że nie oddaje dokładnie preferencji wyborcy, pozwala mu wytypować najlepszą alternatywę z uwzględnieniem jej teraźniejszych i przyszłych skutków. W obawie przed zmarnowaniem głosu wyborca może tym samym wyrazić swoje poparcie dla ugrupowania, które będzie najkorzystniej reprezentowało jego interesy w parlamencie. Takie zachowanie determinowane jest obowiązującą formułą wyborczą, poziomem klauzuli zaporowej, a także stopniem zrozumienia tych mechanizmów przez elektorat. Główny motyw głosowania strategicznego stanowi chęć zminimalizowania korzyści sił ideologicznie przeciwnych wyborcy. Część elektoratu woli wyrazić poparcie dla najsilniejszej partii danego bloku ideologicznego niż zagłosować na ugrupowanie mu najbliższe, gdyż dzięki temu może odsunąć widmo rządzenia państwem przez polityków plasujących się po przeciwnej stronie skali lewica–prawica⁸.

⁸ Bardzo dobrze przesłanki skłaniające elektorat do głosowania strategicznego określa Ziemowit Jacek Pietraś (1998: 292), pisząc: „Głosowanie strategiczne jest stosowane albo w celu zapobieżenia pojawienia się najbardziej niepożądanego wyniku wyborów, albo gdy głosowanie szczerze doprowadziłoby do takiego niepożądanego wyniku”.

Effekt psychologiczny funkcjonowania systemu wyborczego może także zniechęcić część społeczeństwa do partycypacji w akcie głosowania. Należy jednak pokreślić, iż nawet wyborca świadomy mechanizmów agregacji głosów może mimo wszystko zagłosować na partię małą, traktując to zachowanie jako „inwestycję w przyszłość”. Wśród motywów takiego działania można wymienić: demonstrację niezadowolenia z funkcjonowania systemu; poparcie dla szczególnych postulatów; szantaż wobec większej partii, aby uwzględniła w swoim programie dany problem oraz nadzieję na zmianę układu sił (Haman 2003: 246).

Wśród motywów kształtowania się bądź też reformy prawa wyborczego można wymienić następujące czynniki: uwarunkowania historyczne; czynniki zewnętrzne; wewnętrzny kontekst społeczno-polityczny oraz kalkulacje głównych aktorów politycznych (Sokół 2007: 221–225).

Przy wykorzystaniu kontekstu historycznego w reformowaniu prawa wyborczego ważne są dwa wyznaczniki. Pierwszy z nich stanowi ocena doświadczeń historycznych. Tym samym recepcja historycznych rozwiązań związana będzie z pozytywną oceną ich funkcjonowania w przeszłości i analogiczne negatywne skojarzenia z dawnymi regułami gry wyborczej powinny skutecznie blokować możliwość ich implementacji do nowego prawa wyborczego⁹. Drugi wyznacznik związany jest z dystansem czasowym w stosunku do historycznych rozwiązań. Mechanizmy z niezbyt odległej przeszłości mają większy wpływ na kształtowanie się zmiany niż anachroniczne rozwiązania rodem z poprzedniego stulecia. Sięganie po doświadczenia historyczne jest charakterystyczne, gdy sytuacja wymaga szybkiej implementacji nowych rozwiązań, szczególnie przy przeprowadzeniu pierwszych wyborów po odzyskaniu niepodległości¹⁰.

Kolejny czynnik kształtujący systemy wyborcze może stanowić inspiracja zewnętrzna bądź pomoc zagranicznych specjalistów w tworzeniu

⁹ Przykładem takiego działania jest negatywna ocena wyborów proporcjonalnych w procesie formowania ordynacji niemieckiej po drugiej wojnie światowej i utożsamianie tej formuły z dojściem nazistów do władzy. Z podobną sytuacją spotykamy się w przypadku Polski i Czechosłowacji, gdy jedną z przyczyn wprowadzenia w 1918 roku systemu proporcjonalnego była niechęć do habsburskiego systemu większościowego stosowanego w Monarchii Austro-Węgierskiej.

¹⁰ W latach 60. XX wieku były kolonie francuskie w Afryce powszechnie implementowały formułę większościową, która obowiązywała także przez lata ich zależności względem Francji.

prawa wyborczego. Wśród przyczyn wykorzystania tego kontekstu można wymienić m.in. brak krajowych specjalistów w tej sferze decyzyjnej; nieformalne naciski międzynarodowe (np. działania OBWE w państwach byłej Jugosławii czy wpływ mocarstw na system wyborczy Niemiec i Japonii po drugiej wojnie światowej) oraz podobieństwo kulturowe z krajem, od którego zamierzamy przejąć procedury wyborcze. Stosowanie zewnętrznych rozwiązań zauważalne jest także w procesie formowania ordynacji wyborczych państw postkomunistycznych. Część państw byłego bloku wschodniego w pierwszych demokratycznych wyborach zastosowała znałą z poprzedniego systemu formułę większości, a niektóre (jak Ukraina, Rosja czy Białoruś) wykorzystywały ją również w trakcie kolejnych elekcji. Ciekawymi z tego względu są mechanizmy funkcjonujące w Estonii, która jeszcze jako republika radziecka, za namową Reina Taagepera, w ostatnich wyborach przed rozpadem ZSRR stosowała system pojedynczego głosu przechodniego (STV), a już w 1992 roku przejęła formułę proporcjonalną, kopiując rozwiązania z pobliskiej Finlandii. Z podobną sytuacją mieliśmy do czynienia także w Polsce, gdzie w toku rozważań nad reformą wyborczą przewijały się projekty zakładające recepcję systemu mieszanego w wydaniu niemieckim, jednak ostatecznie zwyciężyła ordynacja odwołująca się do demokratycznych tradycji międzywojennych z okresu 1918–1926¹¹.

Czynnikiem wpływającym na formę systemu wyborczego są także uwarunkowania wewnątrzsystemowe i kontekst społeczno-polityczny, w którym ów system działa. Systemy proporcjonalne są charakterystyczne dla wieloetnicznych struktur społecznych. Pozwalają one na uzyskanie reprezentacji mniejszościom, zintegrowanie społeczeństwa (szczególnie w państwach przechodzących proces tranzycji) oraz minimalizują możliwość powstania ruchów separatystycznych kontestujących nowy porządek ustrojowy. Ważny wpływ na formułę wyborczą mają także względy ekonomiczne, gdyż koszty administracyjne mogą skutecznie zablokować implementację danych przepisów. Na ograniczenie zmian może

¹¹ Jednym z pierwszych projektów ordynacji wyborczej po wyborach kontraktowych był zgłoszony 12 lipca 1990 r. projekt grupy posłów OKP reprezentowanych przez Henryka Michalaka, który zakładał wybór 230 posłów w segmencie większościowym i 230 przy zastosowaniu metody d'Hondta. Rok później, 22 lutego, prezydent Wałęsa przesłał do marszałka Sejmu podobną propozycję ordynacji. Debata nad tym rozwiązaniem powróciła w czerwcu 2003 roku, gdy z ramienia klubu PiS Ludwik Dorn zaproponował projekt ordynacji na wzór niemiecki (Sokół 2007: 290–293, 354).

wpłynąć również aspekt prawny. Niektóre przepisy wyborcze wymagają wcześniejszej modyfikacji konstytucji bądź kwestie wyborcze regulowane są przez ustawy organiczne. W obu przypadkach zmiany wymagają uzyskania większości kwalifikowanej. Ważnym czynnikiem warunkującym rozstrzygnięcia dotyczące systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej jest także typ zmiany systemowej. Jak wskazują Dieter Nohlen oraz Miriana Kasapovic, odwołując się do klasyfikacji Huntingtona, w przypadku transformacji w trakcie negocjacji decydowano się zwykle na utrzymanie obowiązującej w poprzednim systemie reguły rozstrzygania opartej na większości bezwzględnej. Przy przemieszczeniu przyjmowano przeważnie systemy mieszane z silnie zaznaczoną tendencją do proporcjonalności, natomiast w przypadku zastąpienia nie przywiązywano większej wagi do rozstrzygnięć dotyczących systemu wyborczego, choć preferowaną jego formą był system proporcjonalny (Nohlen, Kasapovic 1996).

W analizie procesu decyzyjnego w sprawie instytucji wyborów należy wziąć pod uwagę kalkulacje poszczególnych aktorów politycznych. Prymat maksymalizacji osobistych interesów w debatach nad prawem wyborczym jest według badaczy najważniejszą zmienną wpływającą na ostateczny kształt ordynacji¹². Odpowiednie rozwiązania prawne mogą powiększyć przewagę danych sił politycznych i wyeliminować przy tym inne ugrupowanie. Nie dziwi więc fakt, iż dyskusje w tej sferze wywołują spore kontrowersje, a sam proces decyzyjny nierzadko ciągnie się latami i często powoduje powstawanie doraźnych koalicji parlamentarnych o diametralnie różnych poglądach, które blokując zapędy reformatorów, walczą o przedłużenie swego bytu na scenie politycznej.

Dominacja ostatniego z czynników, a więc dążenie do maksymalizacji wyniku wyborczego określonej siły politycznej, widoczna jest szczególnie w warunkach polskich. W pierwszych latach swojej demokratycznej historii Polska doświadczyła największej liczby zmian w zakresie systemu wyborczego spośród wszystkich państw byłego bloku wschodniego. Tradycja zmian prawa wyborczego zapoczątkowana została już w czasie pierwszych,

¹² Prymat tego czynnika widoczny jest w tezie Steina Rokkana, który stwierdza, iż systemy wyborcze zmieniają się wtedy, gdy partia lub koalicja popiera rozwiązanie zwiększające liczbę posiadanych mandatów i ma możliwości decyzyjne, aby je zrealizować. Bez znaczenia pozostają przy tym inne czynniki (Sokół 2007: 224).

kontraktowych wyborów z czerwca 1989 roku¹³. Kształt ordynacji wyborczej obowiązującej w tej elekcji determinowały ustalenia kompromisu zawartego między stroną rządową i opozycją przy Okrągłym Stole, czego konsekwencją był fakt, że obie strony traktowały ją jako rozwiązanie tymczasowe na potrzeby jednej elekcji. Zdecydowano się przy tym stworzyć ordynację wykorzystującą część rozwiązań zawartych w prawie wyborczym obowiązującym w okresie PRL. Była ona ustalana w dużej mierze pod dyktando strony rządowej, która mimo słabnącej pozycji społecznej dążyła do utrzymania dominującej pozycji w przestrzeni politycznej przy kooptacji do organów władzy przedstawicieli opozycji. Determinowało to także charakter ordynacji określającej sposób przeprowadzenia wyborów do sejmu. Ostatecznie przyjęto podział zakładający, że 65% miejsc (299 mandatów) zostanie zagwarantowane stronie rządowej (PZPR, ZSL, SD, OPZZ i prorządowym organizacjom katolickim), natomiast pozostałe 35% przypadnie kandydatom bezpartyjnym, którzy mogą zdobyć je w pełni rywalizacyjnych wyborach. Dodatkowo, w celu ułatwienia zadania kandydatom bezpartyjnym wspieranym przez stronę rządową, Rada Państwa zaproponowała taki podział mandatów w ramach okręgów wyborczych, który pozwalał na maksymalizację ich potencjału politycznego (Lipiński 1990: 42–44). Za formułę rozstrzygnięcia ustalono natomiast system większości bezwzględnej. Wskutek braku zainteresowania strony opozycyjnej pozostawiono także listę krajową, która miała być złożona wyłącznie z kandydatów PZPR i koalicjantów (Trembicka 2003: 200–2001). Równocześnie przyjęto rozwiązanie zakładające, że zdobycie mandatów z tejże listy możliwe będzie tylko w przypadku uzyskania przez znajdujących się na niej kandydatów ponad 50% ważnych głosów w skali kraju. To właśnie ten przepis, mimo że wzbudzał wątpliwości części elity PZPR¹⁴, stał się

¹³ W tej części rozdziału, ze względu na przyjętą perspektywę badawczą, skupię się jedynie na uregulowaniach dotyczących wyborów do Sejmu RP. Podobnie będzie w przypadku Czech, gdzie rozważane będą przepisy prawa wyborczego w odniesieniu do Izby Poselskiej.

¹⁴ Pewne obawy co do możliwości spowodowania przez ten zapis wyborczego impasu wyrażał m.in. Marian Orzechowski i Wojciech Jaruzelski. Jednak elita PZPR przekonana o swoim społecznym poparciu nie wyraziła chęci usunięcia tego zapisu (Berezowski 1991: 151–152). To zresztą nie jedyny przykład przeszacowania społecznego poparcia przez stronę rządową. Najważniejsi jej przedstawiciele sądzili bowiem, że nie tylko bez problemu przekroczą wymagany próg uprawniający do podziału mandatów z listy krajowej, ale także zdobędą

przyczynkiem do utrwalenia niechlubnej tradycji pierwszych lat polskiego parlamentaryzmu – reformowania prawa wyborczego „za pięć dwunasta”. Ostatecznie jedynie dwóch kandydatów umieszczonych na liście krajowej (Mikołaj Kozakiewicz i Adam Zieliński) zdobyło mandaty, otrzymując odpowiednio 50,9 i 50,7%, a cztery dni po I turze elekcji kierownictwo Komitetu Obywatelskiego w porozumieniu ze stroną kościelną zgodziło się na zmianę ordynacji i przeniesienie 33 nieobsadzonych mandatów z listy krajowej do rywalizacji w okręgach wyborczych w II turze wyborów (Dudek 2014: 280–291). Tym samym reguły gry zmieniono w trakcie samej rywalizacji wyborczej. Nie był to jedyny paradoks tej ordynacji, która choć w założeniu jej architektów z obozu strony rządowej miała zapewnić jej dalszą dominację w parlamencie, to dzięki spektakularnemu sukcesowi solidarnościowej „drużyny Lecha”, przyspieszyła polityczne przemiany w państwie.

W trakcie pracy nad kolejną ordynacją zdecydowano się postawić na rozwiązania zakładające odwzorowanie w maksymalnym stopniu preferencji wyborców (Głajcar, Okrzesik, Wojtasik 2006: 25). Wpływ na wybór systemu proporcjonalnego bez wprowadzenia klauzuli zaporowej determinowany był dwoma czynnikami. Po pierwsze, rozpadowi uległ bipolarny układ związany z ustaleniami Okrągłego Stołu, co skutkowało dużym stopniem fragmentaryzacji sceny parlamentarnej. W tej sytuacji logicznym wydawało się przyjęcie ordynacji wyborczej preferującej ugrupowania o niewielkim poparciu. Po drugie zaś, zapewnienie pluralizmu partyjnego spowodowało powstanie ponad stu nowych partii, które posiadały parlamentarne aspiracje (Antoszewski 1994: 56). Wpisywało się to również w założenia, które powinny przyświecać pierwszym w pełni rywalizacyjnym wyborom. Powinny one ustalić realny zakres poparcia społecznego dla wszystkich ugrupowań oraz wyłonić polityczną reprezentację, zdolną spełnić funkcję konstytuancy (Jarosz 1991: 7–8).

Ordynacja z 28 czerwca 1991 roku niewątpliwie gwarantowała najwyższy poziom proporcjonalności nie tylko spośród wszystkich tego typu aktów prawnych w historii demokratycznej Polski, ale także w porównaniu do innych państw byłego bloku wschodniego. Podstawowe założenie ordynacji stanowił podział mandatów na dwie kategorie: 391 obsadzane w wyniku

część mandatów z puli przeznaczonej dla kandydatów bezpartyjnych oraz około połowę miejsc w Senacie (Dubiniński 1990: 81; Urban, Ćwikliński, Gadzinowski 1992: 165).

rywalizacji w 37 stosunkowo dużych okręgach wielomandatowych (od 7 do 17 mandatów do obsadzenia w okręgu; podział dokonywany formułą Hare-Niemeyera) oraz 69 dystrybuowanych ugrupowaniom, które uzyskały co najmniej 5% głosów w skali kraju bądź obsadziły mandaty w co najmniej 5 okręgach (metodą ich dystrybucji była formuła Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem na poziomie 1,4). Ustalono także dość liberalne warunki zgłaszania list kandydatów – do zarejestrowania list wyborczych w całym kraju wystarczyło zebrać po 5 tysięcy podpisów w 5 okręgach wyborczych. Przyjęto także otwarty charakter list wyborczych, umożliwiając wyborcom wskazanie na liście partyjnej nazwiska konkretnego kandydata. Podmioty, które chciały partycypować w podziale mandatów z listy krajowej musiały natomiast zebrać 50 tysięcy podpisów bądź wystawić listy w 5 okręgach wyborczych. Co ważne, nie zdecydowano się na prowadzenie ustawowego progu wyborczego, którego przekroczenie pozwalałoby na uczestnictwo w dystrybucji mandatów.

W powszechnej opinii taka ordynacja miała premiować ugrupowania małe i stanowić przyczynę ekstremalnej fragmentaryzacji polskiej sceny politycznej po wyborach parlamentarnych z 1991 roku. Jednak, jak słusznie zauważa Andrzej Antoszewski (1994: 58–59), obok skrajnie proporcjonalnych rozwiązań ordynacja zawierała swoisty wentyl bezpieczeństwa w postaci listy krajowej, która premiowała duże ugrupowania o ponadregionalnym znaczeniu. Część badaczy, poniekąd słusznie, uważa nawet, że ordynacja wyborcza nie miała większego znaczenia dla stopnia fragmentaryzacji polskiej sceny politycznej, wynikającej głównie z wielości podmiotów startujących w wyborach i braku formacji, która generowałaby znaczne poparcie społeczne¹⁵.

Fragmentaryzacja systemu partyjnego i związane z nią problemy legislacyjne w parlamencie przyczyniły się do kolejnej – trzeciej w ciągu czterech lat – modyfikacji ordynacji wyborczej. Tym razem ustawodawcy przyświecała idea ograniczenia sejmowego rozdrobnienia, nawet kosztem zmniejszenia reprezentatywności tego organu. Ostatecznie zdecydowano się na trzy rozwiązania sprzyjające większym ugrupowaniom. Najważniejsze z nich dotyczyło wprowadzenia 5% progu wyborczego dla partii

¹⁵ Takiego zdania jest m.in. Stanisław Gebethner (1992: 51–80), który udowadnia, że podobny rezultat wyborczy zostałby uzyskany przy zastosowaniu innej formuły transformacji głosów na mandaty.

politycznych, 8% dla koalicji wyborczych oraz 7% dla ugrupowań, które są uprawnione do uczestnictwa w podziale mandatów z list ogólnokrajowych. Choć pozostawiono listę krajową, to zmieniono jednak liczbę okręgów wyborczych z 37 na 52, w których obsadzano od 3 do 17 mandatów. Tym samym zmniejszono także przeciętny rozmiar okręgu wyborczego (z 10,3 do 7,4 mandatu na okręg). Ostatnią zmianę stanowiło przyjęcie formuły d'Hondta, która skutkuje większą nadreprezentacją partii o wyższym poziomie poparcia. Przed samą elekcją część badaczy systemów wyborczych ostrzegała, że zmiana ta może skutkować drastycznym wzrostem głosów „zmarnowanych” (oddanych na ugrupowania, które nie przekroczyły progu wyborczego), a co z tym związane znaczną redukcją efektywnej liczby partii oraz nadreprezentacją silnych partii politycznych (Antoszewski 1994: 63; Żukowski 2004: 49–50). Obawy te okazały się słuszne. W wyborach tych odnotowano rekordowy odsetek głosów „zmarnowanych” (34,49%), a dwa najsilniejsze ugrupowania (SLD i PSL), choć zdobyły łącznie jedynie 35,81% ważnych głosów, zdołały obsadzić niemal dwie trzecie mandatów w Sejmie. Tym samym, m.in. dzięki deformacyjnemu efektowi nowego prawa wyborczego, po ledwie czterech latach od obrad Okrągłego Stołu władze w państwie przejęły dwie formacje staroreżimowe.

W kolejnej elekcji zdecydowano się pozostać przy dotychczasowych rozwiązaniach prawnych, co wpłynęło na zmianę strategii aktorów politycznych i ich większą skłonność do tworzenia bloków politycznych w celu uniknięcia zbytniego rozproszenia głosów. Do nowych regulacji przyzwyczaił się także elektorat, co skutkowało znacznym zmniejszeniem wolumenu głosów oddanych na ugrupowania, które nie przekroczyły progu wyborczego. Nie oznacza to jednak, że ugrupowania nie próbowały kolejny raz nowelizować ordynacji. Pierwsza inicjatywa w tej sprawie została przedstawiona przez Lecha Wałęsę w lipcu 1995 roku. Prezydencki projekt przewidywał obniżenie progu ustawowego dla koalicji do poziomu 7% oraz dopuszczał obniżenie progu do 3% dla komitetów wyborczych, które w danym okręgu uzyskały poparcie co najmniej 20% elektoratu. Wycofano go jednak po objęciu urzędu przez kolejnego prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego. Bliska przegłosowania była również propozycja Unii Pracy z marca 1997 roku, zakładająca zmianę metody przeliczania głosów na Sainte-Laguë. Ostatecznie w głosowaniu z 26 czerwca tego roku projekt został odrzucony przewagą jednego głosu (wśród 366 posłów za było 181, przeciw 182, a 3 wstrzymało się od głosu) (Sokół 2007: 323–325). Wpływ

na taki stan rzeczy miały ugrupowania najbardziej liczące się w kolejnej kadencji parlamentarnej, a więc SLD i AWS. Z dzisiejszej perspektywy przetargi parlamentarne w kwestii prawa wyborczego w latach 1989–1997 budzą jednak dużo mniejsze kontrowersje niż debaty odbywające się na forum Sejmu III kadencji.

Uchwalenie konstytucji w kwietniu 1997 roku oraz wejście w życie nowego podziału administracyjnego wymusiło gruntowną zmianę prawa wyborczego, które musiało być dostosowane do nowych regulacji (Gebethner 2001: XV; Skotnicki 2001: 76). Na przełomie lipca i października 1999 roku w Sejmie RP zgłoszono pięć projektów zmieniających obowiązujące przepisy. Ze względu na znaczne różnice w przedstawionych propozycjach (szczególnie w zakresie metody przeliczania głosów, stosunku do listy krajowej i rozmiaru okręgów) Komisja Nadzwyczajna do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych zdecydowała się wystąpić z własną inicjatywą, którą 13 lipca 2000 roku przekazała pod obrady sejmu. Projekt komisyjny stanowił kompromis odmiennych racji partii politycznych. Zakładał on pozostanie przy metodzie d'Hondta (premijającej silne wówczas SLD i AWS), nie mniejsze niż siedmiomandatowe okręgi (ukłon w stronę PSL i UW) oraz zmniejszenie listy krajowej do 50 posłów. Po burzliwych debatach zaakceptowano również sposób podziału kraju na okręgi wyborcze oraz utrzymano preferencje dla komitetów mniejszości narodowych¹⁶. Wydawało się, że prace legislacyjne dobiegają końca, nawet sam przewodniczący komisji prorokował: „do końca lipca Sejm uchwali ordynację” (Wielowieyska 2000). W sejmowych kuluarach mówiono o porozumieniu AWS i SLD w sprawie ordynacji, która miałaby gwarantować im miazdzącą przewagę w przyszłym parlamencie i w konsekwencji wpłynąć na stworzenie dwublokowego systemu partyjnego (Wojtkowska, Macieja 1999). Dwa główne ugrupowania (w szczególności AWS) musiały jednak mieć na względzie, iż w warunkach niepewności co do kształtu przyszłego parlamentu nie należy osłabiać potencjalnych partnerów koalicyjnych. Na kilka miesięcy przed

¹⁶ Przewodniczący Komisji Nadzwyczajnej Mirosław Czech komentował projekt następująco: „Dla każdego jest tam coś miłego. Każde duże ugrupowanie może powiedzieć, że przyczyniło się do powstania ordynacji. Nikt nie powinien się czuć pokrzywdzony” (Henzler 2000). Innego zdania był Włodzimierz Petroff, który uważał, iż AWS, UW i PSL posiadając w komisji przeszło 2/3 głosów przygotowały projekt korzystny dla SLD, który zapewniał Sojuszowi absolutną większość mandatów w Sejmie RP już przy zdobyciu 38% głosów (Petroff 2001).

jesiennymi wyborami spadek wyników sondażowych AWS, skłonił największe ugrupowanie prawicowe do poparcia metody Sainte-Laguë, postulowanej przez PSL i UW¹⁷. Akcja tłumaczyła swoją decyzję „falowaniem sceny politycznej” (Subotić 2001). Ostatecznie, w uchwalonej 12 kwietnia 2001 roku nowej ordynacji wyborczej wprowadzono trzy bardzo ważne zmiany, których głównym celem było zminimalizowanie rozmiarów zwycięstwa koalicji SLD–UP, notującej w badaniach sondażowych wyniki przekraczające 40% społecznego poparcia. Rezygnacja z listy krajowej, zmniejszenie liczby okręgów wyborczych do 41 (oznaczające znaczny wzrost przeciętnego rozmiaru okręgu) oraz zastąpienie metody d’Hondta korzystniejszą dla mniejszych ugrupowań zmodyfikowaną metodą Sainte-Laguë uniemożliwiły lewicy zdobycie parlamentarnej większości. Jednak wbrew intencjom AWS i UW nie pozwoliło to tym formacjom na utrzymanie parlamentarnej reprezentacji. Tym samym po raz drugi (po wyborach kontraktowych z 1989 r.) formacje będące rzeczywistymi architektami prawa wyborczego nie tylko nie skorzystały na uchwalonych przez siebie rozwiązaniach, ale w praktyce utraciły status ugrupowań relewantnych.

Okoliczności uchwalenia ordynacji z 12 kwietnia 2001 roku nie zahamowały instrumentalnego traktowania prawa wyborczego przez partie polityczne. Podczas dwuletnich prac nad nową ordynacją nie wypracowano konstruktywnych regulacji, które wzorem demokracji zachodnich mogłyby przetrwać wiele elekcji. Obawy budziły wypowiedzi polityków wszystkich opcji o tymczasowości ordynacji i konieczności rewizji jej postanowień, co miałoby w przyszłości prowadzić do stworzenia kodeksu wyborczego. Wraz z zakończeniem procesu legislacyjnego wszystkie ugrupowania planowały zmianę dopiero co zreformowanego systemu. Po wygranych wyborach SLD dopiął swego i ponownie zmienił formułę transformacji głosów na metodę d’Hondta¹⁸. I choć trudno stwierdzić czy uczynił to z troski o system partyjny, czy raczej w imię partykularnych korzyści, przyczynił się tym samym do stworzenia stabilnego mechanizmu wyborczego, który mimo licznych propozycji nowelizacji przetrwał w kolejnych elekcjach parlamentarnych.

¹⁷ Rok wcześniej podobne rozwiązanie wydawało się wręcz nieprawdopodobne. W lipcu 1999 roku propozycję UW dotyczącą wprowadzenia nowej metody przeliczania głosów Janina Paradowska (1999) komentowała w następujący sposób: „Nikt inny jednak nie wydaje się skłonny do odstąpienia od systemu d’Hondta, a więc tej propozycji nie ma co rozważać”.

¹⁸ Nowelizacja ordynacji została uchwalona 26 lipca 2002 roku na 27. posiedzeniu Sejmu IV kadencji. Prezydent podpisał ustawę 2 sierpnia 2002 r. (Dz.U. Nr 127, poz. 1089).

Po ponad dwudziestu latach od przemian ustrojowych w polskim systemie prawnym nastąpiła zmiana, która wpłynęła na większą stabilizację procedur wyborczych, stanowiących podstawę współczesnych liberalnych demokracji – w styczniu 2011 roku uchwalono jednolity Kodeks Wyborczy, systematyzujący sposób przeprowadzenia elekcji organów przedstawicielskich wszystkich szczebli: Prezydenta RP, Sejmu i Senatu, posłów do Parlamentu Europejskiego, radnych do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego oraz wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. W odniesieniu do reguł wyborczych w wyborach do Sejmu RP nie przyniósł on rewolucyjnych zmian. Najważniejszą z nich wydaje się wprowadzenie 35% kwot płci na listach wyborczych¹⁹.

Czechosłowacja była pierwszym państwem regionu, które po zapoczątkowanej w 1989 roku transformacji ustrojowej przyjęło przed pierwszymi wolnymi wyborami system reprezentacji proporcjonalnej. Podobne rozwiązania kontynuowano także później w Republice Czeskiej i Słowackiej. Zresztą, mimo różnic między tymi państwami i rozpadu federacji czechosłowackiej, procesy transformacyjne oraz kierunki ewolucji prawa wyborczego wykazywały daleko idącą zbieżność. Wszelkie zmiany w zakresie rozwiązań wyborczych determinowane były interesami najsilniejszych aktorów sceny politycznej. Partie parlamentarne, szczególnie w momencie sprawowania rządów, instrumentalnie traktowały kolejne nowelizacje prawa wyborczego, a ich postulaty zorientowane były na maksymalizację własnego potencjału politycznego przy jednoczesnej marginalizacji swoich konkurentów (Sokół 2007: 365).

Wybór systemu proporcjonalnego umożliwił szybsze stworzenie warunków do ukształtowania się nowego systemu partyjnego, zagwarantował reprezentatywność parlamentu oraz ugruntował demokratyczną legitymację rządzących. Zmiana systemu wyborczego miała także pewne znaczenie symboliczne – podkreślała bowiem zerwanie z hegemonią partii komunistycznej. Ze względu na presję czasu zdecydowano się na wykorzystanie historycznych rozwiązań ordynacji wyborczej z 1946 roku, wzorowanej na uregulowaniach wyborczych z 1920 roku. Ostatecznie wybrano system proporcjonalny z listami otwartymi w dwunastu wielomandatowych okręgach wyborczych (8 w Czechach, 4 na Słowacji). W podziale mandatów mogły

¹⁹ Więcej o okolicznościach wprowadzania do praktyki politycznej rozwiązań w zakresie ułatwienia uczestnictwa kobiet w polityce w: Marmola, Olszanecka (2012: 198–202).

uczestniczyć te ugrupowania, które w Republice Czeskiej bądź na Słowacji uzyskały 5% głosów. Wprowadzono także dwustopniową repartycję mandatów przy wykorzystaniu metody Hagenbacha-Bischoffa. Podobnie jak w przypadku Polski przyjęte rozwiązania traktowano jako tymczasowe. O właściwym systemie wyborczym miały zdecydować demokratycznie wybrane elity polityczne (Sokół 2007: 380–383).

Dyskusję dotyczącą reformy reguł wyborczej rywalizacji rozpoczął prezydent Václav Havel, który jeszcze na etapie wyboru poprzedniej ordynacji nie krył swojego poparcia dla systemu większościowego. Zaproponował rozwiązania podobne do systemu pojedynczego głosu przechodniego (STV). Proponowany projekt ordynacji oferował głosującym dokonanie pierwszego i drugiego wyboru wśród kandydatów startujących w jednomandatowych okręgach wyborczych. W sytuacji, gdy żaden z kandydatów nie uzyskiwał bezwzględnie większości głosów, zaczęto wykorzystywać drugie preferencje wyborców. W ten sposób następowałaby stopniowa eliminacja najsłabszych kandydatów, których drugie preferencje przydzielane byłyby ich rywalom aż do osiągnięcia przez jednego z nich co najmniej 40% głosów i w konsekwencji zdobycia mandatu. W przypadku, gdyby nie udało się nikomu uzyskać zakładanej większości, przyjęto że głosy zostaną zsumowane w skali całego kraju i rozdzielone pomiędzy partie polityczne przy wykorzystaniu metody d'Hondta. Ostatecznie projekt ten nie uzyskał poparcia parlamentu i ze względu na zbliżające się wybory z 1992 roku zdecydowano się na pozostawienie dotychczasowej ordynacji z niewielkimi modyfikacjami. Wśród wprowadzonych zmian znalazły się m.in.: progi ustawowe dla koalicji wyborczych (w przypadku koalicji dwóch lub trzech partii na poziomie 7%, natomiast w przypadku czterech lub więcej ugrupowań 10% przekroczone w Czechach bądź Słowacji) oraz niewielkie rozszerzenie możliwości głosowania preferencyjnego (Pehe 1992: 29).

Po rozpadzie Czechosłowacji Republika Czeska powróciła do dawnej formy bikameralizmu – restytuowano Senat, a Czeską Radę Narodową zastąpiła Izba Poselska. W odniesieniu do izby pierwszej parlamentu zdecydowano się na zachowanie większości uchwalonych wcześniej rozwiązań. Dwustu posłów wybierano w ośmiu okręgach wyborczych (przeciętny rozmiar okręgu wynosił ok. 25 mandatów), utrzymano dwustopniowy podział mandatów (pierwszy na poziomie okręgu, drugi na poziomie ogólnokrajowym) oraz formułę Hagenbacha-Bischoffa. Jedyną nowinkę stanowiły wysokości progów wyborczych, które wynosiły odpowiednio:

5% dla jednej partii, 7% dla koalicji dwóch partii, 9% dla koalicji trzech partii oraz 11% dla koalicji czterech partii (Barański, Czyż, Kubas, Rajczyk 2016: 36).

Po wyborach parlamentarnych w 1998 roku po raz kolejny rozgorzała dyskusja dotycząca nowego prawa wyborczego. Dwa najsilniejsze ugrupowania (Czeska Partia Socjaldemokratyczna oraz Obywatelska Partia Demokratyczna) proponowały rozwiązania mające umocnić pozycje najsilniejszych czeskich partii. W swoim projekcie ČSSD zakładało radykalne zmniejszenie przeciętnego rozmiaru okręgów wyborczych (zamiast 8 miało ich być 36) oraz wprowadzenie jednostopniowej repartycji mandatów w oparciu o metodę d'Hondta. Jeszcze bardziej dysproporcjonalne okazały się założenia ordynacji przedstawionej przez ODS, która postulowała: zmniejszenie liczby posłów, podział Czech na 35 okręgów wyborczych, a także wykorzystanie metody Imperiali w procesie dystrybucji mandatów (Klima 2001: 112). W obliczu zmiany układu sił w Senacie po wyborach z listopada 2000 roku oba ugrupowania musiały wypracować kompromisowe rozwiązanie. Ostatecznie na potrzeby wyborów parlamentarnych z 2002 roku wprowadzono jednostopniową dystrybucję mandatów metodą d'Hondta. Po raz kolejny zwiększono także wysokość progów wyborczych (5% dla partii, 10% dla koalicji dwóch partii, 15% dla koalicji trzech partii i 20% dla koalicji czterech i więcej partii), a państwo podzielone zostało na 14 okręgów, co pokrywało się z uchwalonym w 2000 roku nowym podziałem terytorialnym na 14 samorządowych krajów (Barański, Czyż, Kubas, Rajczyk 2016: 36–37). System ten przetrwał także w kolejnych elekcjach.

Nieco inną drogę obrała Słowacja, która po dezintegracji federacji czechosłowackiej przyjęła formę parlamentu jednoizbowego. W latach 1990–1994 w wyborach do słowackiej Rady Narodowej stosowano dwustopniowy podział mandatów metodą Hagenbacha-Bischoffa. Słowacja została podzielona na cztery okręgi wyborcze, a poziom klauzul zaporowych ustalono na: 5% dla jednej partii, 7% dla koalicji 2–3 ugrupowań oraz 10% dla koalicji co najmniej 4 ugrupowań.

Pierwsze istotne zmiany w systemie wyborczym nastąpiły przed elekcją parlamentarną z 1998 roku. Już w marcu 1996 roku lider Ruchu na Rzecz Demokratycznej Słowacji Vladimír Mečiar wyrażał potrzebę stworzenia systemu, który zapewniłby wyłonienie stabilnego rządu, proponując odejście od systemu proporcjonalnego na rzecz większościowego bądź kombinacji

obu tych rozwiązań (Williams 2002: 75). Ostatecznie ze względu na brak społecznego poparcia dla reformy oraz niepopularność tego pomysłu wśród koalicyjnych partnerów zmian jednak nie wprowadzono. Nie zamykało to jednak dyskusji nad kształtem ordynacji. W kolejnej propozycji nowelizacji ustalono, że podobnie jak w przypadku Holandii czy Izraela, cały kraj stanowić będzie jeden okręg wyborczy, z którego wybieranych będzie 150 parlamentarzystów. Przedstawiciele HZDS chcieli tym samym wykorzystać osobistą popularność Mečiara, generując poparcie także w tych okręgach, w których dotychczas nie notowali dobrych wyników wyborczych. Z drugiej strony wpłynęło to na lepsze odzwierciedlenie woli wyborców, gdyż, jak wynika z badań prowadzonych przez Arenda Lijpharta (1990: 485), stopień proporcjonalności wzrasta równomiernie wraz ze wzrostem liczby mandatów w okręgu. Ponadto rozmiar okręgu ma większy wpływ na proporcjonalność systemu wyborczego niż formuła transformacji głosów na wynik mandatowy (Gallagher 1991: 50). Choć utrzymano głosowanie preferencyjne, to uzyskanie mandatu z dalszych miejsc na liście w warunkach jednego okręgu stało się mocno ograniczone. Dodatkowo znaczenie głosowania preferencyjnego osłabiła zmiana procedury stosowanej w przypadku zwolnienia mandatów. Dotychczas przypadał on temu kandydatowi, który otrzymał największą liczbę głosów preferencyjnych, które nie pozwoliły na obsadzenie mandatów. Nowe przepisy dopuszczały jednak wybór zastępcy w sposób arbitralny przez partyjnego lidera. Tym samym regulacja wzmacniała dyspozycyjność członków ugrupowania względem partyjnego kierownictwa. Utrzymano także sposób podziału mandatów, który miał być dokonywany według formuły Hagenbacha-Bischoffa połączonej z metodą największych reszt. Wprowadzono także bardzo istotną zmianę w odniesieniu do progu wyborczego. Ustalono, że nadal będzie on wynosił 5%, jednak dotyczyć będzie wszystkich partii politycznych, niezależnie od tego czy tworzyły one jednopartyjny komitet, czy wchodziły w skład koalicji wyborczej. Tym samym nieopłacalne stało się zawieranie przedwyborczych sojuszy, co sprzyjało interesom HZDS i mocno ograniczało potencjał polityczny ugrupowań opozycyjnych. Nowelizacja ustawy wymusiła na wielu ugrupowaniach zmiany organizacyjne. Trzy partie reprezentujące interesy mniejszości węgierskiej (Węgierski Ruch Chrześcijańsko Demokratyczny, Wspólnota oraz Niezależna Inicjatywa Węgierska) zdecydowały się na połączenie, tworząc Partię Węgierskiej Koalicji. Inne rozwiązanie wybrali natomiast liderzy pięciu partii tworzących Słowacką Koalicję Demokra-

tyczną²⁰, którzy zdecydowali się utworzyć ugrupowanie o tej samej nazwie i oddelegować na jej listę kandydatów, opierając się na kalkulacjach dotyczących ich szans wyborczych. Tym samym nie tylko udało się ograniczyć wpływ nowych regulacji na wynik wyborczy, ale także nieoczekiwanie przyczyniły się one do trwałej konsolidacji dotychczas rozdrobnionych formacji mniejszości węgierskiej (Sokół 2007: 413–416).

Uchwalone zmiany oraz zapisy ograniczające czynne i bierne prawo wyborcze wywołały protesty opozycji i środowiska międzynarodowego. Kilka miesięcy po wyborach parlamentarnych z września 1998 roku Sąd Konstytucyjny zakwestionował część zapisów ordynacji (m.in. zasady dotyczące sposobu obejmowania zwolnionych mandatów poselskich oraz regulacje odnoszące się do koalicji wyborczych). W sierpniu 1999 roku nowa większość parlamentarna wniosła projekt nowelizacji prawa wyborczego, przekreślający część zmian wprowadzonych przez środowisko polityczne Mečiara. Powrócono do dawnych wartości progów wyborczych, zachowano jednak zapis ustanawiający jeden okręg wyborczy obejmujący całe terytorium Słowacji.

Choć uchwalona 13 maja 2004 roku ustawa o wyborach do Rady Narodowej Republiki Słowacji wprowadziła wiele nowych rozwiązań (m.in. dookreślenie zasad prawa wyborczego, głosowanie jednodniowe czy możliwość głosowania korespondencyjnego), to w zakresie procedury przeprowadzenia wyborów legitymizowała zmiany wprowadzone po 1999 roku. Obecnie w wyborach parlamentarnych transformacji głosów na mandaty nadal dokonuje się metodą Hagenbacha-Bischoffa, a uprawnione do uczestnictwa w podziale mandatów są partie, które przekroczyły 5% ważnie oddanych głosów (w przypadku koalicji dwóch lub trzech partii próg ten wynosi 7%, a w przypadku koalicji co najmniej czterech partii 10%). Ponadto każdy wyborca ma możliwość określenia swojej preferencji kandydatów na liście. Ordynacja pozwala wyborcy na wskazanie od 1 do 4 kandydatów. Jeżeli kandydat, którego lista otrzymała co najmniej 3% głosów poparcia, uzyska dziesięcioprocentowe poparcie, to w zgodzie z formułą głosu preferencyjnego może otrzymać mandat. W ten sposób

²⁰ Słowacka Koalicja Demokratyczna powstała w lipcu 1998 roku, a w jej skład weszły: Unia Demokratyczna (DÚ), Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (KDH), Partia Demokratyczna (DS), Socjaldemokratyczna Partia Słowacji (SDSS) oraz Partia Zielonych (SZS).

wyborca przyznaje pierwszeństwo w otrzymaniu mandatów (Barański, Czyż, Kubas, Rajczyk 2016: 100).

Węgierski system wyborczy, podobnie jak w przypadku pozostałych analizowanych państw, został wypracowany w wyniku przetargów pomiędzy Węgierską Socjalistyczną Partią Robotniczą (*Magyar Szocialista Munkáspárt*, MSZMP) a opozycją antykomunistyczną w trakcie obrad Narodowego Trójkątnego Stołu. W przeciwieństwie do Czech, Słowacji i Polski, nowe prawo wyborcze na Węgrzech cechowało się znaczną złożonością, co potwierdzali nie tylko obywatele, ale także polityczni decydenci oraz badacze sfery polityki. Wojciech Sokół zwraca uwagę, że wbrew często powtarzanej tezie nie było ono efektem zastosowania rozwiązań wykorzystywanych w innych krajach, a zastosowany wariant systemu wyborczego wniósł „wiele innowacji do bogatej palety sposobów transformacji głosów na mandaty” (Sokół 2007: 453). Warto podkreślić, że przy tworzeniu tej oryginalnej formy systemu mieszanego jego architekci mogli odwoływać się do przesłanek historycznych, gdyż w okresie międzywojennym wybory do niższej izby parlamentu (Izby Przedstawicieli) odbywały się zarówno na podstawie formuły większościowej, jak i proporcjonalnej (Kubas 2012: 90).

Uchwalenie ordynacji poprzedziła jednak burzliwa debata polityczna, w trakcie której poszczególne partie proponowały rozwiązania korzystne z punktu widzenia ich partykularnych interesów. MSZMP popierała utrzymanie formuły większościowej opartej na jednomandatowych okręgach wyborczych, co miałoby zwiększać szanse mandatowe bardziej rozpoznawalnych kandydatów partii komunistycznej. Wśród partii opozycyjnych nie zdołano ugruntować wspólnego stanowiska. Ugrupowania o mniejszym potencjale (np. FKgP, MSZDP, KDNP czy początkowo Fidesz), obawiając się dysproporcjonalnego efektu takich rozwiązań, proponowały przyjęcie ordynacji proporcjonalnej. SZDSZ, wierząc w siłę swego poparcia, również był skłonny rywalizować według sprawdzonej już formuły większościowej. Pewien kompromis proponowało natomiast MDF, którego projekt ordynacji łączył segment większościowy z proporcjonalnym, tym samym argumentując, że pierwszy z nich przyczyni się do większej stabilności rządów, a drugi pozwoli na w miarę precyzyjne odzwierciedlenie preferencji politycznych (Sokół 2007: 467–468; Michalak 2013: 242–243). Stanowiska te ewoluowały w trakcie przetargów politycznych.

Uchwalona 20 października 1989 roku ordynacja wyborcza okazała się zdecydowanie bardziej skomplikowana i zakładała połączenie trzech poziomów repartycji mandatów:

- większościowego (w wariantach jednomandatowych okręgów wyborczych);
- proporcjonalnego (20 wielomandatowych okręgów wyborczych);
- kompensacyjnego (okręgiem wyborczym jest cały kraj, a podstawą przydziału mandatów są głosy resztkowe, obliczane na podstawie rezultatów w poprzednich segmentach).

W segmencie większościowym wybieranych było 176 parlamentarzystów, a zgodnie z ordynacją liczba mieszkańców w każdym z okręgów „powinna wynosić w przybliżeniu sześćdziesiąt tysięcy”. Mandat przypadał temu kandydatowi, który uzyskał bezwzględną większość ważnie oddanych głosów. Dodatkowo ustawodawca wprowadził próg ważności głosowania. Warunkiem uzyskania mandatu w danym okręgu było przekroczenie 50-procentowej frekwencji. W okręgach, w których żaden kandydat nie zdobył niezbędnej większości, odbywała się druga tura wyborów. W ponownej elekcji uczestniczyli ci kandydaci, którzy uzyskali co najmniej 15% głosów ważnych w pierwszej turze. Jeżeli warunku tego nie spełniło przynajmniej trzech kandydatów, możliwość udziału w ponownym głosowaniu otrzymywało trzech kandydatów z największą liczbą głosów oddanych w pierwszej turze. W przypadku nieważności pierwszej tury wyborów związanej z nieprzekroczeniem wymogu frekwencyjnego w ponownym głosowaniu mogli uczestniczyć wszyscy kandydaci startujący w pierwszej turze. W drugiej turze mandat zdobywał kandydat, który otrzymał zwykłą większość głosów (Sokół 2007: 463–464).

W segmencie proporcjonalnym w dwudziestu okręgach wyborczych (19 komitatów oraz okręg stołeczny) wybierano 152 deputowanych. W 17 okręgach obsadzano od 4 do 9 mandatów, w dwóch odpowiednio 11 i 14 mandatów, natomiast na Budapeszt przypadało 28 miejsc w parlamencie. Także w tym przypadku ważność głosowania uwarunkowano uczestnictwem co najmniej 50% uprawnionych. W okresie funkcjonowania ordynacji kilka razy zmieniano wysokość klauzuli zaporowej, uprawniającej do uczestnictwa w podziale mandatów. W 1990 roku ordynacja zawierała tylko jeden próg wyborczy na poziomie 4%, natomiast cztery lata później zdecydowano się podwyższyć jego poziom do 5% ważnie oddanych głosów. W nowelizacji ordynacji z października 1997 roku wprowadzono rozróż-

nienie progu wyborczego dla partii i koalicji wyborczych. W przypadku partii utrzymano próg na poziomie 5%, dla koalicji tworzonej przez dwa ugrupowania ustalono próg o wartości 10%, natomiast dla koalicji złożonej z większej liczby partii – 15%. Podziału dokonywano w oparciu o metodę Hagenbacha-Bischoffa. W przypadku nieobsadzenia wszystkich mandatów przechodziły one do segmentu kompensacyjnego.

Podstawowe założenie segmentu kompensacyjnego stanowiło zmniejszenie poziomu dysproporcjonalności między odsetkiem uzyskanych głosów i mandatów. W podziale mandatów kompensacyjnych uczestniczyły te komitety, które uzyskały co najmniej 5% głosów w skali kraju. Podstawę ich dystrybucji stanowiła suma głosów reszkowych, pochodzących z segmentu większościowego oraz proporcjonalnego. W pierwszym przypadku były to głosy oddane na kandydatów danej partii w pierwszej oraz drugiej turze w jednomandatowych okręgach wyborczych, w których nie uzyskali oni mandatu. W segmencie proporcjonalnym natomiast była to suma głosów oddanych na listę partyjną we wszystkich okręgach, za które partia nie otrzymała mandatu. Mandaty w segmencie kompensacyjnym przyznawane były w oparciu o kwotę Hare'a. Na początku sumę głosów reszkowych uzyskanych przez wszystkie partie dzielono przez liczbę mandatów przeznaczonych do rozdzielenia w segmencie kompensacyjnym. W ten sposób uzyskiwano kwotę, która była wykorzystywana w kolejnym kroku. W nim głosy reszkowe poszczególnych partii dzielono przez uzyskaną kwotę, tym samym otrzymując liczbę mandatów, które przypadały na konkretne ugrupowanie. Jeżeli w wyniku tej procedury nie można było rozdzielić wszystkich mandatów, to suma pozostałych głosów niewykorzystanych przez wszystkie partie dzielono przez liczbę mandatów, które pozostały do obsadzenia. W ten sposób uzyskiwano nową kwotę, stanowiącą podstawę do określenia wyniku mandatowego. Procedurę tę powtarzano aż do momentu, kiedy obsadzone zostały wszystkie mandaty (Sokół 2007: 466).

W odniesieniu do sposobu zgłaszania kandydatów przyjęto nieco mniej skomplikowane rozwiązania. W systemie większościowym kandydat musiał uzyskać pisemne poparcie co najmniej 750 mieszkańców danego okręgu. Możliwość zgłoszenia listy w okręgu wielomandatowym miały wyłącznie te partie, które wcześniej wystawiły kandydatów w co najmniej 1/4 okręgów jednomandatowych leżących na obszarze okręgu wielomandatowego, ale nie mniej niż w dwóch jednomandatowych okręgach. Listę krajową zgła-

szały natomiast ugrupowania, które zarejestrowały listy terytorialne w co najmniej 7 z 20 okręgów wielomandatowych. Co ważne, ten sam kandydat mógł być zgłoszony do wyborów w każdym z trzech poziomów alokacji mandatów (Barański, Czyż, Kubas, Rajczyk 2016: 150).

Od 2011 roku następowały stopniowe zmiany w systemie wyborczym związane z uchwaleniem nowej konstytucji, ustawy o wyborze posłów do parlamentu oraz ustawy o procedurze wyborczej. Pierwszą z nich stanowiło zmniejszenie liczby deputowanych do Zgromadzenia Krajowego z 386 na 199 (w okręgach jednomandatowych miało być wybieranych 106 posłów, kolejnych 93 pochodzić miało z list krajowych). Tym samym jeszcze bardziej ograniczono potencjał polityczny mniejszych partii, co ułatwiało zdobycie większości rządzącemu Fideszowi. Od wyborów parlamentarnych w 2014 roku prawa wyborcze przysługują także przedstawicielom mniejszości węgierskiej zamieszkującym sąsiednie państwa pod warunkiem istnienia w tych krajach podwójnego obywatelstwa i wystąpienia zainteresowanej osoby z wnioskiem o jego nadanie (Barański, Czyż, Kubas, Rajczyk 2016: 153).

Zgodnie z nowym prawem wyborczym każdy wyborca dysponuje dwoma głosami, które oddaje w okręgu jednomandatowym oraz w okręgu z listami krajowymi. W przypadku okręgów jednomandatowych zniesiono progi frekwencyjne i zasadę większości bezwzględnej. Wybory odbywają się w formie jednoturowej, a mandat otrzymuje kandydat, który uzyska względną większość głosów.

Bardziej skomplikowany mechanizm stosowany jest natomiast w procesie alokacji mandatów w segmencie proporcjonalnym. W tym przypadku bierze się bowiem pod uwagę nie tylko głosy oddane przez obywateli na listy partyjne, ale także, jak w poprzednim systemie wyborczym, głosy nadwyżkowe. Ciekawa, niespotykana w żadnym innym systemie, jest natomiast definicja tychże głosów. Nie są to bowiem jedynie te głosy, które nie przyczyniły się do zdobycia mandatu w segmencie większościowym. Głosami nadwyżkowymi może zasilić partię także zwycięski kandydat. W tym przypadku bierze się pod uwagę głosy, które były zbędne do uzyskania mandatu (od wyniku zwycięskiego kandydata odejmuje się wynik drugiego kandydata plus jeden głos) (Drinóczy 2012: 56–57). Głosy nadwyżkowe oraz głosy bezpośrednio oddane na listę sumuje się, a podział mandatów dokonywany jest na podstawie metody d'Hondta (Żukiewicz 2014). Partia polityczna może

uczestniczyć w podziale mandatów po przekroczeniu 5%, koalicja dwóch partii – 10%, a trzech i więcej partii – 15% progu wyborczego.

Ciekawe rozwiązanie stanowi także możliwość wystawienia listy wyborczej przez mniejszości narodowe. Muszą one uzyskać rekomendację w postaci podpisów 1% członków mniejszości, jednak nie więcej niż 1500 osób. Ponadto na takiej liście mogą się znajdować wyłącznie członkowie mniejszości narodowej, przy czym nie można łączyć list różnych mniejszości. Według obecnego stanu prawnego możliwość zgłaszania swoich list mają: Ormianie, Bułgarzy, Chorwaci, Niemcy, Grecy, Polacy, Romowie, Rumuni, Rusini, Serbowie, Słowacy, Słoweńcy, Ukraińcy. Listy mniejszości narodowych biorą udział w alokacji mandatów w przypadku przekroczenia tzw. kwoty preferencyjnej (powstałej w wyniku podziału liczby wszystkich ważnych głosów w segmencie proporcjonalnym przez 93, a następnie przez 4). Przepisy ustawowe umożliwiają uzyskanie wyłącznie jednego mandatu dla mniejszości. W przypadku niezdobycia mandatu mniejszość, która zdołała wystawić listę może wysłać do parlamentu swojego rzecznika – osobę zajmującą pierwsze miejsce na liście narodowej (Barański, Czyż, Kubas, Rajczyk 2016: 155). Niewątpliwie nowelizacja ordynacji umożliwiła jej architektom z Fideszu uzyskanie jeszcze większej przewagi nad pozostałymi podmiotami wyborczej rywalizacji niż ta odzwierciedlona wynikami wyborów. Zwiększyła ona także znaczenie segmentu większościowego, w którym zdecydowaną przewagę osiągnęli kandydaci partii rządzącej, jednocześnie poprzez osobliwy sposób kwalifikacji głosów nadwyżkowych, niwelując znaczenie segmentu proporcjonalnego. W 2014 roku uregulowania te umożliwiły partii Orbana zdobycie większości konstytucyjnej (133 spośród 199 mandatów), podczas gdy samo ugrupowanie zdobyło nieco poniżej 45% ważnie oddanych głosów.

Po zarysowaniu rozwiązań wyborczych państw Grupy Wyszehradzkiej warto określić stopień, w jakim deformowały one wolę wyborców oraz czy obowiązujące systemy wyborcze działały *in favorem* nowych ugrupowań, czy też już na wstępie ograniczały ich szanse wyborcze. W tym celu użyteczna, moim zdaniem, wydaje się typologia Andrzeja Antoszewskiego, który wyróżnia:

- systemy relatywnie proporcjonalne – dobrze odwzorowujące strukturę preferencji wyborczych, charakteryzujące się wysokim współczynnikiem proporcjonalności, niskim „punktem przełomu” (do 10%)

oraz niskim współczynnikiem redukcji efektywnej liczby partii²¹ (przyjmującym wartości od 0 do 10);

- systemy deformujące – wywołujące efekt średniej dysproporcjonalności i charakteryzujące się średnią wartością współczynnika redukcji efektywnej liczby partii (w granicach 10–25) oraz „punktu przełomu” (w granicach 10–25%);
- systemy dyskryminujące – najbardziej deformujące wolę wyborców, charakteryzujące się przede wszystkim wysokim poziomem „punktu przełomu” (powyżej 25%), wysokim współczynnikiem redukcji efektywnej liczby partii (oscylującym na poziomie powyżej 25), a także niską proporcjonalnością (Antoszewski 2002: 56).

W tym podejściu Andrzej Antoszewski w procesie analizy stopnia odzwierciedlenia woli elektoratu proponuje wykorzystanie indeksu proporcjonalności autorstwa Richarda Rose’a (1982: 11–21), który modyfikując nieco propozycję Johna Loosemore’a oraz Victora Hanby’ego (1971: 467–477), wprowadza następujący wzór:

$$I_p = 100 - \frac{1}{2} \sum |v_i - s_i|,$$

gdzie I_p to indeks proporcjonalności, v_i – procent głosów partii i , natomiast s_i – procent mandatów partii. Na podstawie tego indeksu wyróżnia systemy o: ograniczonej proporcjonalności (gdzie $I_p < 80$), średniej proporcjonalności (I_p w przedziale 80–95) oraz wysokiej proporcjonalności (I_p w przedziale 95–100). Badania empiryczne jednoznacznie wskazują, iż systemem najbardziej deformującym wolę elektoratu jest system większości względnej (np. w analizie obejmującej początek lat 90. XX wieku w Kanadzie indeks ten wyniósł 77, a w Nowej Zelandii 74) oraz bezwzględnej (w francuskich wyborach z 1993 r. wskaźnik ten osiągnął zaledwie 59) (Nohlen 2004: 175–177). Indeks proporcjonalności Rose’a od kilkunastu lat jest jednak rzadko wykorzystywany w analizach politologicznych. Z tego względu w niniejszej analizie zdecydowano się na użycie popularnego w ostatnich latach indeksu dysproporcjonalności (indeksu najmniejszych kwadratów) stworzony przez Michaela Gallaghera (1991: 40) i liczonego w oparciu o następującą formułę:

²¹ Współczynnik redukcji efektywnej liczby partii liczony jest na podstawie następującej formuły: $Wr = \frac{ELP(\text{głosy}) - ELP(\text{mandaty})}{ELP(\text{głosy})}$. Zob. np. Antoszewski (2013: 340).

$$Lsq = \sqrt{\frac{1}{2} \sum_{i=1}^n (V_i - S_i)^2},$$

gdzie Lsq (*Least squares index*) to indeks dysproporcjonalności, V_i – procent głosów partii i , natomiast S_i – procent mandatów partii. Nawiązując do powyższej klasyfikacji, za systemy o ograniczonej proporcjonalności uznane zostaną te, w przypadku których indeks dysproporcjonalności przekracza wartość 12; za systemy o średniej proporcjonalności – te, w których wskaźnik ten plasuje się w przedziale od 3 do 12; natomiast za te o wysokiej proporcjonalności przyjmuje wartości poniżej 3²². Ze względu na rozbieżności w obliczeniach indeksów dysproporcjonalności w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej w niniejszej analizie zdecydowano się przedstawić te wyliczone przez twórcę wskaźnika – Michaela Gallaghera (2018).

Dobre uzupełnienie indeksu proporcjonalności stanowi także wyliczenie punktu przełomu (*break-even point*), oznaczającego próg poparcia, poniżej którego partie są podreprezentowane (tzn. odsetek zdobytych mandatów jest niższy niż odsetek głosów) (Antoszewski 1994: 50). W niniejszej analizie za punkt przełomu uznany zostanie wynik wyborczy pierwszego z ugrupowań, które uzyskało wyższy odsetek mandatów niż wynikałoby to z odsetka uzyskanych głosów. Im wyższy punkt przełomu, tym niższa jest proporcjonalność systemu, a tym samym mniejsze szanse dla słabszych ugrupowań politycznych (Taagepera, Shugart 1989: 68).

Wreszcie, trzeci proponowany wskaźnik wykorzystuje różnice między indeksami efektywnej liczby partii (Laakso, Taagepera 1979) na arenie wyborczej i parlamentarnej (Antoszewski, Herbut 1992: 95–96). Im wyższa wartość tego współczynnika, tym system ten należy uznać za bardziej dysproporcjonalny (Shugart 1992: 212).

Na podstawie powyższych kryteriów przeprowadzono analizę rozwiązań stosowanych przez państwa Grupy Wyszehradzkiej. Typy wyróżnione przez

²² W procesie ustalania wartości będących podstawą niniejszej klasyfikacji wykorzystano obserwacje dotyczące poziomu dysproporcjonalności systemów wyborczych zawarte w analizie Davida Farrella (2011: 157–159). Dokonano także wyliczenia oraz empirycznego porównania indeksów Rose’a i Gallaghera w odniesieniu do wybranych elekcji w państwach Grupy Wyszehradzkiej, co pozwoliło stwierdzić, że przyjęte wartości niemal dokładnie odzwierciedlają założenia klasyfikacji Andrzeja Antoszewskiego. Przykładowo współczynnik Rose’a dla polskich wyborów parlamentarnych z 2015 roku wynosi 80,22; podczas gdy indeks dysproporcjonalności Gallaghera wynosi dokładnie 12,56.

Andrzeja Antoszewskiego traktowano jako typy idealne. W przypadku, gdy systemy wyborcze wykazywały cechy kilku typów zostały one sklasyfikowane jako typy pośrednie, natomiast kiedy każdy ze wskaźników przyjmował wartość charakterystyczną dla innego typu, system określono jako deformujący.

Przeprowadzona analiza potwierdziła, że ordynacja mieszana stosowana w warunkach węgierskich w znacznie większym stopniu ogranicza szanse nowych ugrupowań oraz partii o ograniczonym poparciu społecznym niż systemy stosowane w pozostałych państwach Grupy Wyszehradzkiej. W większości przypadków według przyjętej klasyfikacji system ten należałoby uznać za dyskryminujący bądź jako typ pośredni między systemem dyskryminującym i deformującym.

Węgierski system charakteryzuje się zdecydowanie najwyższym poziomem dysproporcjonalności, porównywalnym z tym notowanym w systemach większościowych w warunkach zachodnich demokracji skonsolidowanych (Farrell 2011: 161). System ten generuje także najwyższe spośród analizowanych państw wartości współczynnika redukcji efektywnej liczby partii. Wysokie wartości w węgierskim systemie przyjmuje także punkt przełomu. Wynika to z faktu, że nadreprezentowane w parlamencie jest zwykle jedynie ugrupowanie, które zwyciężyło w wyborach (względnie dwa najsilniejsze). Skala deformacji woli wyborców zwiększyła się jeszcze bardziej po wprowadzonych głosami Fideszu reformach wyborczych zapoczątkowanych w 2011 roku. Obrazuje ją chociażby wynik Jobbiku z 2014 roku. Formacja ta, choć zdobyła przeszło 20% głosów zarówno w segmencie proporcjonalnym, jak i większościowym, uzyskała jedynie nieco ponad 11% mandatów w Zgromadzeniu Narodowym.

Charakterystyczną konsekwencją systemu wyborczego w warunkach węgierskich stanowi zupełna nieprzewidywalność wyniku mandatowego, która jest szczególnie widoczna w przypadku rezultatów wyborczych dwóch najsilniejszych ugrupowań. W elekcji parlamentarnej z 1994 roku zdobycie przez zwycięską Węgierską Partię Socjalistyczną (MSZP) 32,99% głosów w segmencie proporcjonalnym i 31,28% w jednomandatowych okręgach wyborczych pozwoliło formacji na zdobycie niemal 55% mandatów. Ordynacja zadziałała więc w sposób premiujący ugrupowanie zwycięskie. Paradoks węgierskich rozwiązań wyborczych ukazała kolejna elekcja, w której Fidesz przegrał z socjalistami w obu segmentach, lecz zdo-

łał uzyskać więcej mandatów parlamentarnych²³. Podobnie zakończyły się wybory parlamentarne z 2002 roku, kiedy to znów MSZP wygrała wybory w każdym z segmentów, ale więcej mandatów otrzymała koalicja Fideszu oraz Węgierskiej Partii Demokratycznej. Sytuacja odwróciła się w kolejnej elekcji, gdzie MSZP choć w skali kraju uzyskała w okręgach jednomandatowych mniej głosów niż Fidesz–KDNP, to zdobyła w nich 98 mandatów (plus jeszcze dodatkowo 6 w koalicji z SZDSZ) przy ledwie 68 prawicowej koalicji. Wynikało to ze zdecydowanej przewagi Fideszu w niektórych okręgach, która skutkowałą dużą liczbą głosów nadwyżkowych, które nie przyczyniły się do zdobycia mandatu (stąd też zmiana ordynacji przez Fidesz po dojściu do władzy w 2010 roku). Od 2010 roku, a w szczególności w kolejnych cyklach wyborczych, węgierski system wyborczy działa jak klasyczny system większościowy, zapewniając zdecydowaną nadreprezentację w parlamencie wyborczym zwycięzcom (w praktyce Fideszowi) i mocno redukując efektywną liczbę partii na poziomie parlamentarnym.

Tabela 2.1. Klasyfikacja węgierskiego systemu wyborczego uwzględniająca wartości indeksu dysproporcjonalności, współczynnika redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu

WYBORY	INDEKS DYSPROPOR- CJONALNOŚCI (LSQ)	WSPÓŁCZYNNIK REDUKCJI EFEKTYWNEJ LICZBY PARTII	PUNKT PRZEŁOMU	TYP SYSTEMU
1990	13,75	48,73	21,40%	typ pośredni między dyskryminującym i deformującym
1994	16,18	64,52	32,99%	dyskryminujący
1998	10,88	52,39	28,18%	typ pośredni między dyskryminującym i deformującym
2002	8,20	64,15	41,07%	typ pośredni między dyskryminującym i deformującym
2006	5,13	45,42	42,03%	typ pośredni między dyskryminującym i deformującym
2010	11,67	75,84	53,43%	typ pośredni między dyskryminującym i deformującym
2014	17,80	81,91	44,11%	dyskryminujący

W przypadku punktu przełomu pod uwagę brano wyniki z segmentu proporcjonalnego.

Źródło: indeks dysproporcjonalności i wskaźniki efektywnej liczby partii za: Gallagher (2018), pozostałe dane na podstawie obliczeń własnych.

²³ Dokładne wyniki wszystkich analizowanych wyborów znajdują się w Aneksie.

Za drugi pod względem deformacji woli wyborców należy uznać polski system wyborczy. Pewien wyjątek w tym względzie stanowią elekcje z lat 1991 i 2001, które można zaklasyfikować jako typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym. Charakterystyczny dla pierwszej z nich jest skrajnie niski punkt przełomu wynikający z braku progów wyborczych. Mechanizm listy krajowej wpłynął jednak na nadreprezentację partii najsilniejszych, co zdeterminowało dość wysoki współczynnik redukcji efektywnej liczby partii oraz wysoki (jak na brak progów) indeks Gallaghera. W przypadku wyborów z 2001 roku stosunkowo niski poziom nadreprezentacji ugrupowania najsilniejszego i niski punkt przełomu implikowała zmiana formuły transformacji głosów na mandaty. Ogólnie rzecz

Tabela 2.2. Klasyfikacja polskiego systemu wyborczego uwzględniająca wartości indeksu dysproporcjonalności, współczynnika redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu

WYBORY	INDEKS DYSPROPOR- CJONALNOŚCI (LSQ)	WSPÓŁCZYNNIK REDUKCJI EFEKTYWNEJ LICZBY PARTII	PUNKT PRZEŁOMU	TYP SYSTEMU
1991	3,62	21,42	0,02%	typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym
1993	17,81	60,45	7,28%	typ pośredni między dyskryminującym i deformującym
1997	10,63	35,73	27,13%	typ pośredni między dyskryminującym i deformującym
2001	6,33	20,00	7,87%	typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym
2005	6,97	27,30	11,31%	typ pośredni pomiędzy deformującym i dyskryminującym
2007	4,67	15,06	32,11%	typ pośredni pomiędzy deformującym i dyskryminującym
2011	5,95	19,79	29,89%	typ pośredni pomiędzy deformującym i dyskryminującym
2015	12,56	38,20	8,81%	typ pośredni między dyskryminującym i deformującym

Przy określaniu punktu przełomu nie były brane pod uwagę wyniki wyborcze ugrupowań mniejszości niemieckiej, zwolnionych z obowiązku przekroczenia klauzuli zaporowej.

Źródło: indeks dysproporcjonalności i wskaźniki efektywnej liczby partii za: Gallagher (2018), pozostałe dane na podstawie obliczeń własnych.

biorąc, m.in. ze względu na stosowanie formuły d'Hondta oraz dość wysokie odsetki głosów oddanych na ugrupowania znajdujące się pod progiem system wyborczy należy uznać za deformujący.

Nieco bardziej korzystne dla nowych ugrupowań wydają się uregulowania wyborcze stosowane w Republice Czeskiej. System ten cechują umiarkowane wartości współczynników dysproporcjonalności i stosunkowo niskie punktu przełomu. Działa on jednak w sposób redukujący efektywną liczbę partii na poziomie parlamentarnym, co związane jest z istnieniem wielu ugrupowań, które osiągają wyniki nieco poniżej progu wyborczego bądź, jak w przypadku wyborów z 2015 roku, wejściem do parlamentu kilku niedoreprezentowanych ugrupowań nieznacznie przekraczających 5% próg wyborczy (KDU-ČSL, TOP 09, STAN).

Tabela 2.3. Klasyfikacja czeskiego systemu wyborczego uwzględniająca wartości indeksu dysproporcjonalności, współczynnika redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu

WYBORY	INDEKS DYSPROPOR- CJONALNOŚCI (LSQ)	WSPÓŁCZY- NIK REDUKCJI EFEKTYWNEJ LICZBY PARTII	PUNKT PRZEŁOMU	TYP SYSTEMU
1990	11,54	36,57	8,42%	deformujący
1992	8,57	34,34	5,87%	deformujący
1996	5,55	22,14	6,36%	deformujący
1998	5,70	20,90	8,60%	typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym
2002	5,73	23,86	14,21%	deformujący
2006	5,72	20,72	12,81%	deformujący
2010	8,76	33,19	10,88%	typ pośredni między deformującym i dyskryminującym
2013	6,12	19,58	6,78%	typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym
2017	7,21	30,49	7,76%	deformujący

Źródło: indeks dysproporcjonalności i wskaźniki efektywnej liczby partii za: Gallagher (2018), pozostałe dane na podstawie obliczeń własnych.

W toku analizy okazało się, że nowym ugrupowaniom najbardziej sprzyjać powinien słowacki system wyborczy. Co ciekawe, duży rozmiar okręgu wyborczego (jeden 150-mandatowy obejmujący cały obszar Sło-

wacji) wpływa na niski poziom punktu przełomu, charakterystyczny dla, przyjmując typologię Andrzeja Antoszewskiego, systemów relatywnie proporcjonalnych. W zasadzie każde ugrupowanie, które w warunkach słowackich przekracza próg wyborczy jest nadreprezentowane w parlamencie (osiąga lepszy odsetek mandatów niż wynikałoby to z wyrażonego procentowo rezultatu wyborczego). Z drugiej strony system słowacki, mimo że zawiera korzystne rozwiązania dla ugrupowań małych (wspomniany rozmiar okręgów czy stosowanie formuły Hagenbacha-Bischoffa), charakteryzuje się dość wysokim poziomem indeksu dysproporcjonalności oraz współczynnika redukcji efektywnej liczby partii. Wpływa na to specyfika słowackiego systemu partyjnego, konkretnie duży odsetek głosów zmarnowanych (tabela 2.7), oddanych na ugrupowania nieprzekraczające progu wyborczego. Tendencja ta wydaje się stała i wskazuje na niechęć słowackiego elektoratu do głosowania strategicznego.

Tabela 2.4. Klasyfikacja słowackiego systemu wyborczego uwzględniająca wartości indeksu dysproporcjonalności, współczynnika redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu

WYBORY	INDEKS DYSPROPOR- CJONALNOŚCI (LSQ)	WSPÓŁCZYN- NIK REDUKCJI EFEKTYWNEJ LICZBY PARTII	PUNKT PRZEŁOMU	TYP SYSTEMU
1990	3,54	14,29	3,49%	typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym
1992	11,15	40,49	7,42%	deformujący
1994	5,94	24,10	5,40%	typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym
1998	2,90	10,88	8,02%	typ pośredni między relatywnie proporcjonalnym i deformującym
2002	6,97	31,00	6,33%	deformujący
2006	5,53	21,28	8,31%	typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym
2010	7,46	27,49	5,08%	deformujący
2012	9,77	34,63	5,88%	deformujący
2016	6,10	22,44	5,60%	typ pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym

Źródło: indeks dysproporcjonalności i wskaźniki efektywnej liczby partii za: Gallagher (2018), pozostałe dane na podstawie obliczeń własnych.

3. Format systemu partyjnego

W odróżnieniu od systemów partyjnych państw Europy Zachodniej, których tworzenie poprzedzał wielowiekowy proces kształtowania się lojalności grupowych i stopniowe powstawanie partii politycznych uwarunkowane upowszechnieniem się prawa wyborczego, narodziny systemów partyjnych w Europie Środkowej i Wschodniej było ściśle związane z procesem demokratyzacji, przebiegającej w warunkach nefunkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego (Mair 1997: 178). Niedługa tradycja demokratyczna państw Grupy Wyszehradzkiej wpłynęła na większą niż w przypadku demokracji skonsolidowanych niestabilność zachowań wyborczych oraz samych partii politycznych. Tym samym podobna niestabilność w mniejszym lub większym stopniu charakteryzowała także systemy partyjne tego obszaru.

Celem tej części pracy będzie ukazanie prawidłowości dotyczących procesu ewolucji systemu partyjnego w odniesieniu do podstawowych mierników określających dynamikę zmian w przestrzeni politycznej. Ze względu na rozbieżności w obliczeniach poszczególnych wskaźników w publikacjach naukowych w przypadku indeksu dysproporcjonalności oraz wskaźników efektywnej liczby partii na poziomie wyborczym i parlamentarnym zdecydowano się przyjąć wyliczenia wykonane przez Michaela Gallaghery (2018). Pozostałe wartości wskaźników wyliczone zostały na podstawie oficjalnych wyników wyborów, które dostępne są w aneksie. Ponadto konfiguracja ugrupowań w analizowanych państwach oraz relacje między nimi zostały skonfrontowane z podstawowymi typologiami systemów partyjnych autorstwa Jeana Blondela (1990: 302–310), Petera Maira (1991: 47), Gordona Smitha (1992: 116–117) i Giovanniego Sartoriego (1990: 316–349).

Pierwsza z typologii oparta jest na kryterium ilościowym. Jean Blondel, biorąc pod uwagę liczbę partii w systemie oraz ich rozmiar, wyróżnia systemy: dwupartyjne, dwuipółpartyjne, wielopartyjne z partią dominującą oraz wielopartyjne bez partii dominującej. System dwupartyjny charakteryzuje się dominacją dwóch ugrupowań o podobnym potencjale politycznym, które łącznie osiągają ok. 90% wyborczego poparcia i każdorazowo jedna z nich jest w stanie stworzyć gabinet większościowy. Większa nierównowaga występuje w systemie dwuipółpartyjnym, w którym obok dwóch dużych partii (osiągających poparcie w okolicach 80%) istnieje trzecie ugrupowanie (mogące liczyć na 10–15% głosów elektoratu), mające decydujący wpływ

na kształt koalicji gabinetowej. Trzeci z kolei, system wielopartyjny z partią dominującą, cechuje się wielością ugrupowań, z tym że jedno spośród nich wyróżnia się pod względem poparcia (osiąga ok. 45% głosów), co czyni je niezbędnym w procesie formowania koalicji gabinetowej. System wielopartyjny bez partii dominującej charakteryzuje natomiast wielość ugrupowań o równym rozkładzie poparcia.

Kryterium rozmiaru partii stanowi także główny wyróżnik typologii Petera Maira, który wyodrębnia partie małe (uzyskujące maksymalnie 15% poparcia społecznego) oraz duże (zdobywające przeszło 15% poparcia). Na tej podstawie wyróżnia systemy: partii wielkich (w których duże partie łącznie osiągały ok. 83% poparcia), partii małych (w których partie te osiągały poniżej 41% poparcia), pośrednie (w których partie te zdobywały poparcie rządu ok. 63%) oraz przejściowe (stanowiące transformację między wcześniej wymienionymi typami) (Migalski 2006: 128).

Kryterium jakościowe, obejmujące możliwość stworzenia koalicji gabinetowej, przyjmuje w swojej typologii Gordon Smith, który wyróżnia systemy: nierównowagi, rozproszenia i równowagi. Pierwszy z nich charakteryzuje się długotrwałą dominacją jednej partii, która stanowi tym samym niezbędne ogniwo koalicji gabinetowej. System rozproszenia w dużej mierze odpowiada systemowi wielopartyjnemu bez partii dominującej i cechuje się istnieniem wielu partii, z których żadna nie jest w stanie zdobyć statusu ugrupowania dominującego. Tym samym w przetargach koalicyjnych uczestniczy kilka (trzy lub więcej) podmiotów polityki. Wreszcie, system równowagi wiąże się z istnieniem dwóch partii (bądź bloków politycznych) o podobnym poziomie poparcia oraz wyraźnej polaryzacji między nimi.

Ostatnia z omawianych typologii, autorstwa Giovanniego Sartoriego, skupia się na liczbie partii oraz istotności poszczególnych ugrupowań dla funkcjonowania całego systemu partyjnego. Włoski politolog wyróżnia następujące klasy systemów partyjnych: system partii hegemonicznej, system partii predominującej, system dwupartyjny, system ograniczonego pluralizmu, system ekstremalnego pluralizmu oraz system zatamizowany²⁴. Pierwsze dwie klasy charakteryzuje zdecydowana przewaga jednego ugrupowania, z tym, że w systemie partii predominującej dochodzi do niej

²⁴ W niniejszej książce przedstawiam adaptację koncepcji Sartoriego przedstawioną w: Sobolewska-Mysłik (2006: 110–114).

w wyniku wolnych, w pełni rywalizacyjnych wyborów (aby zaklasyfikować konfigurację ugrupowań do tej kategorii jedno z ugrupowań musi jednak dominować przez co najmniej trzy cykle wyborcze), natomiast w systemie partii hegemonicznej przewaga ta jest efektem innych czynników, bowiem dochodzi do niej w warunkach nierywalizacyjnych. W systemie dwupartyjnym, podobnie jak u Blondela, dominują dwie bipolarnie zwrócone do siebie partie polityczne, z których jedna zdobywa większość i tworzy organ władzy wykonawczej. W systemie umiarkowanego pluralizmu istnieją co najmniej trzy znaczące partie o podobnym potencjalnie oraz dwa, relatywnie nieodległe od siebie, bieguny rywalizacji. Sam system charakteryzuje polaryzacja dośrodkowa i stopniowe ideologiczne zbliżanie się partii oraz brak opozycji antysystemowej. W systemie spolaryzowanego pluralizmu funkcjonuje mniej więcej 5–6 ugrupowań, a kierunek rywalizacji między nimi jest odśrodkowy – na osi lewica–prawica można wyodrębnić trzy bieguny rywalizacji. Wśród cech tego systemu można wyróżnić także m.in. funkcjonowanie opozycji antysystemowej czy silne zideologizowanie rywalizacji politycznej. System zatomizowany charakteryzuje się jeszcze większą fragmentaryzacją i istnieniem co najmniej 10 ugrupowań, z których żadne nie jest w stanie osiągnąć dominującej pozycji.

Węgierski system partyjny od początku transformacji systemowej wykazuje znaczną stabilność w porównaniu z innymi państwami byłego bloku wschodniego, tej stabilności towarzyszyła jednak znaczna labilność wyborczych preferencji (Benda 2003: 111). Stabilność systemu partyjnego na Węgrzech wiązała się z faktem, że jeszcze przed okresem tranzytacji poza parlamentem funkcjonowały ugrupowania opozycyjne, jak choćby: Węgierskie Forum Demokratyczne, Związek Wolnych Demokratów, Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy czy Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa (Orłowski 2002: 292–293). Rodzące się partie polityczne, mimo politycznego monopolu Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej, stworzyły tym samym pewien pozaparlamentarny protosystem, który gwarantował pluralistyczny charakter systemu partyjnego kształtującego się po pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborach (Sula 2005: 124).

Na samym początku lat 90. XX wieku system partyjny na Węgrzech charakteryzował się umiarkowanym poziomem fragmentaryzacji (Antoszewski, Herbut 2004: 198), co pozwalało go zaklasyfikować jako system umiarkowanego pluralizmu. Po pierwszych demokratycznych wyborach układ sił w parlamencie przyjął formę charakterystyczną dla systemu

wielopartyjnego bez partii dominującej (według typologii Blondela), przejściowego między systemem partii małych i pośrednim (w odniesieniu do typologii Maira) oraz systemu rozproszenia (według ujęcia Smitha). Kolejne wybory przynosiły stopniową stabilizację, o czym świadczy spadająca wartość indeksu frakcjonalizacji oraz spadek efektywnej liczby partii.

Po wyborach parlamentarnych z 1994 roku do władzy powrócili postkomuniści z MSZP, którzy korzystając z deformacyjnego charakteru węgierskiego systemu mieszanego zdołali zdobyć prawie 55% mandatów parlamentarnych przy poparciu wyborczym na poziomie ok. 33% głosów. Skalę nadreprezentacji zwycięskiego ugrupowania najlepiej obrazuje różnica między stosunkiem mandatów i głosów zdobytych przez dwa największe ugrupowania. Na poziomie wyborczym iloraz rezultatów MSZP oraz drugiej partii w wyborach (SZDSZ) wynosił 1,67, podczas gdy ten sam wskaźnik na poziomie mandatowym osiągnął wartość 3,03 (tabela 2.5). Kolejną istotną konsekwencję elekcji z 1994 roku stanowiło utrwalenie się specyficznego w skali Europy Środkowej i Wschodniej wzorca zawierania układów koalicyjnych. Mimo posiadanej większości parlamentarnej lider MSZP Gyula Horn zdecydował się zawiązać koalicję z opozycyjnym SZDSZ. Tym samym już cztery lata po zapoczątkowaniu zmian systemowych nastąpiło rozmycie granicy oddzielającej partię opozycyjną wobec reżimu komunistycznego od postkomunistów (Sula 2005: 135–136). W innych państwach izolacja ugrupowań staroreżimowych determinowała zawiązywanie koalicji w obrębie formacji niewykazujących powiązań z poprzednim systemem. Według typologii systemów partyjnych układ ugrupowań zaczynał nabierać cech systemu partyjnego z partią dominującą (przynajmniej pod względem mandatów parlamentarnych) czy, stosując terminologię Smitha, systemu nierównowagi.

Wybory parlamentarne z 1998 roku przyniosły istotną zmianę w układzie sił w węgierskiej polityce. Od tego momentu przez ponad dekadę scenę polityczną tego państwa zdominowała bipolarna rywalizacja pomiędzy MSZP a Fideszem. Sam system partyjny stopniowo nabywał cechy charakterystyczne dla dwublokowości, w którym w zależności od wyniku wyborczego koalicję rządową tworzyli socjaliści bądź ugrupowanie Victora Orbána. W latach 2002–2010 węgierski system partyjny należy zaklasyfikować jako system wielopartyjny bez partii dominującej (jak wskazuje wartość indeksu frakcjonalizacji zmierzający jednak do dwupartyjności), system partii wielkich (dwa czołowe ugrupowania uzyskiwały bowiem ponad 80% głosów i 90% mandatów) oraz system równowagi.

Kolejna znacząca zmiana nastąpiła po elekcji parlamentarnej w 2010 roku. Po pierwsze, Fidesz wraz z Chrześcijańsko-Demokratyczną Partią Ludową (KDNP) zdobył przeszło 50% ważnie oddanych głosów, dzięki czemu formacja Orbána obsadziła ponad dwie trzecie mandatów w Zgromadzeniu Narodowym. Dominację Fideszu dodatkowo ugruntowała zmiana systemu wyborczego na jeszcze bardziej dysproporcjonalny, która pozwoliła partii Orbána na utrzymanie większości konstytucyjnej po kolejnych wyborach, mimo zdobycia jedynie około 45% głosów poparcia. Po drugie, atrybuty relewancji utraciły dwa ugrupowania funkcjonujące na scenie politycznej od dwóch dekad – MDF oraz SZDSZ. Do parlamentu dostały się natomiast dwie nowe partie – Jobbik oraz Polityka Może Być Inna. Choć ich pojawienie zwiększyło efektywną liczbę partii na poziomie

Tabela 2.5. Podstawowe wskaźniki węgierskiego systemu partyjnego w latach 1990–2014

WYBORY	1990	1994	1998	2002	2006	2010	2014
indeks frakcjonalizacji	0,85	0,82	0,78	0,65	0,63	0,65	0,69
ELP (głosy)	7,05	5,74	5,18	2,94	2,80	2,82	3,22
ELP (mandaty)	3,77	2,90	3,45	2,21	2,40	2,00	2,01
Redukcja ELP	48,73	64,52	52,39	64,15	45,42	75,84	81,91
LSq	13,75	16,18	10,88	8,20	5,13	11,67	17,80
Dwie największe partie (głosy) [%]	46,12	52,73	60,43	83,12	85,24	72,03	70,44
Dwie największe partie (mandaty) [%]	66,32	72,02	73,06	94,82	90,67	83,42	85,92
Stosunek głosów dwóch największych partii	1,15	1,67	1,14	1,02	1,02	2,73	1,75
Stosunek mandatów dwóch największych partii	1,78	3,03	1,10	1,06	1,13	4,46	3,50
Głosy zmarnowane [%]	15,84	12,66	12,36	11,31	3,22	3,83	4,00
Frekwencja [%]	65,11	68,86	56,21	70,47	67,83	64,36	61,73

W przypadku wskaźników dotyczących odsetka i stosunku głosów dwóch największych partii oraz głosów zmarnowanych pod uwagę brany był segment proporcjonalny. Do 2010 roku w przypadku frekwencji podane zostały odsetki uprawnionych głosujących w pierwszej turze wyborów.

W przypadku wskaźnika efektywnej liczby partii na poziomie wyborczym zgodnie z podejściem reprezentowanym przez Michaela Gallaghiera wzięty pod uwagę został zarówno segment proporcjonalny, jak i większościowy. Wartość wykazana w tabeli stanowi średnią efektywnej liczby partii z obu segmentów.

Źródło: indeks dysproporcjonalności i wskaźniki efektywnej liczby partii za: Gallagher (2018), pozostałe dane na podstawie obliczeń własnych.

wyborczym, to uregulowania wyborcze wpłynęły na drastyczny wzrost wartości wskaźnika redukcji efektywnej liczby partii. Biorąc pod uwagę obecny układ sił w Zgromadzeniu Narodowym, węgierski system partyjny można określić jako system: wielopartyjny z partią predominującą (ujęcie Sartoriego) lub dominującą (typologia Blondela), system partii wielkich (klasyfikacja Maira) oraz system nierównowagi (typologia Smitha).

Względnie wysokim poziomem stabilności do 2010 roku cechował się także czeski system partyjny. Pierwsze wolne wybory do Czeskiej Rady Narodowej z 1990 roku, podobnie jak w wielu państwach byłego bloku wschodniego, przybrały charakter swoistego plebiscytu, w którym ponad 96% uprawnionych obywateli wypowiedziało się na temat kierunków zmian polityki państwa. Zdecydowanym zwycięzcą elekcji okazało się Forum Demokratyczne, które zdobyło niemal 50% głosów, co przełożyło się na 62% mandatów. Pięcioprocentowy próg wyborczy udało się także przekroczyć Komunistycznej Partii Czechosłowacji oraz dwóm innym ugrupowaniom nawiązującym do formacji funkcjonujących w warunkach poprzedniego systemu (Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna oraz Ruch na Rzecz Demokracji Samorządowej – Stowarzyszenie dla Moraw i Śląska). Przed kolejnymi wyborami nastąpił rozłam w ramach Forum Obywatelskiego i jednocześnie postępował proces kształtowania się załączków systemu partyjnego, któremu towarzyszyła frakcjonalizacja sceny politycznej oraz samych partii politycznych. W tym okresie ukonstytuowane zostały fundamenty głównych sił prawicy i lewicy, a także ograniczeniu uległa przestrzeń dla formacji o charakterze centrowym (Fiala, Hloušek 2003: 20–26). Zmiany te znalazły odzwierciedlenie w rezultatach wyborów do Czeskiej Rady Narodowej w 1992 roku, w których klauzulę zaporową przekroczyło aż osiem formacji, w tym trzy koalicje wyborcze. Niestabilność systemu partyjnego była szczególnie widoczna w trakcie kadencji 1992–1996. Wynikała one także z rozpadu federacji czechosłowackiej, po której Czeska Rada Narodowa została przekształcona w Izbę Poselską, która wraz z Senatem miała stanowić dwuizbowy parlament nowo powstałej Republiki Czeskiej (Wiszniewski 1998: 83). Liczba oraz siła poszczególnych klubów poselskich stosunkowo szybko przestały odpowiadać wynikom wyborczym. Wiele formacji, którym w elekcji z 1992 roku nie udało się wejść do parlamentu (bądź które wówczas nie istniały), uzyskało parlamentarną reprezentację za sprawą transferów posłów wybranych z list innych ugrupowań (Fiala, Hloušek 2003: 28).

Pierwsze symptomy stabilizacji przyniosły wybory do Izby Poselskiej odbywające się na przełomie maja i czerwca 1996 roku. Przez kolejną dekadę o kształcie czeskiej polityki, podobnie jak w przypadku Węgier, decydowała bipolarna rywalizacja między Obywatelską Partią Demokratyczną (ODS) oraz Czeską Partią Socjaldemokratyczną (ČSSD). Mimo że obie formacje uzyskiwały wyniki w granicach 25–35%, to względnie proporcjonalny system wyborczy wpływał na stosunkowo nieznaczny poziom nadreprezentacji najsilniejszych ugrupowań (Kubát 1998: 232–234). Z tego względu, biorąc pod uwagę koalicyjną izolację części ugrupowań (przede wszystkim Komunistycznej Partii Czech i Moraw), niezwykle utrudniona została możliwość stworzenia stabilnej koalicji gabinetowej, co było szczególnie widoczne w okresie funkcjonowania rządów mniejszościowych w latach 1996–1998 (II rząd V. Klaus) oraz 1998–2002 (rząd M. Zemana). Mierniki dynamiki systemu partyjnego wskazują jednak, że w latach 1996–2006 dochodziło do stopniowej stabilizacji czeskiej sceny politycznej, o czym świadczy spadek wartości indeksu frakcjonalizacji i efektywnej liczby partii oraz wzrost odsetka głosów i mandatów dla dwóch najsilniejszych ugrupowań. Odnosząc wyniki wyborcze do typologii modeli systemów partyjnych można stwierdzić, że konfiguracja ugrupowań w czeskim parlamencie nabrała cech charakterystycznych dla systemów wielopartyjnych bez partii dominującej (według typologii Blondela) oraz systemów umiarkowanego pluralizmu (według koncepcji Sartoriego). W odniesieniu do klasyfikacji Maira w latach 1996–2002 układ sił można uznać za charakterystyczny dla systemów przejściowych (z systemu partii małych do pośredniego), natomiast po wyborach 2002 roku następuje stopniowy wzrost potencjału politycznego partii dużych. Największe trudności napotyka zaklasyfikowanie czeskiego systemu partyjnego w ujęciu Gordona Smitha. Wydaje się, że w okresie 1996–2006 cechował się on elementami charakterystycznymi dla systemu rozproszenia, a w kadencji 2006–2010 wykazywał nieco więcej cech systemu równowagi.

Prawdziwym politycznym trzęsieniem ziemi okazała się natomiast elekcja do Izby Poselskiej z maja 2010 roku. Po pierwsze i najważniejsze z perspektywy tematyki pracy, w czeskim systemie partyjnym nastąpiło wówczas otwarcie na nowe ugrupowania polityczne, co skutkowało zdobyciem atrybutów relewancji przez TOP 09 i Sprawy Publiczne. Po drugie, znacznie wzrósł odsetek głosów oddanych na ugrupowania, które znalazły się pod progiem wyborczym (m.in. stale obecną dotąd w czeskim parlamen-

cie KDU-ČSL). Po trzecie, dwa najsilniejsze czeskie ugrupowania (ODS i ČSSD) zdobyły łącznie jedynie nieco ponad 40% głosów wyborczych. Wszystkie te czynniki wpłynęły negatywnie na poziom stabilności systemu partyjnego, o czym świadczą bardzo wysokie (porównywalne z elekcją w 1992 roku, wiążącą się z rozpadem Forum Obywatelskiego) wartości indeksu frakcjonalizacji oraz wskaźnika efektywnej liczby partii. Ze względu na odsetek głosów zmarnowanych wzrósł także poziom dysproporcjonalności systemu wyborczego. Podobną niestabilność sugerują również wskaźniki obrazujące stan systemu partyjnego po wyborach z lat 2013 i 2017. Tym samym stosunkowo trwały układ sił utrwalony po elekcji z 1996 roku uległ znacznym zmianom. Najdobitniej o kryzysie ugrupowań ustabilizowanych świadczy fakt, że po 2017 roku spośród ugrupowań relewantnych w latach 90. XX wieku i początku XXI stulecia w parlamencie pozostały jedynie ODS, ČSSD, KSČM i KDU-ČSL. Pewną nowość przyniosły ostatnie wybory parlamentarne, w których dominującą pozycję (o czym świadczy ponad 18 punktów procentowych przewagi nad drugim ugrupowaniem) uzyskało ANO Andreja Babiša. W obecnym kształcie czeski system partyjny należy uznać za system wielopartyjny bez partii dominującej (Blondel), system partii małych (Mair) oraz system rozproszenia (Smith). W odniesieniu do typologii Sartoriego w ostatnich latach system partyjny Republiki Czeskiej zaczyna nabierać cech ekstremalnego pluralizmu.

Na początku okresu transformacji systemowej w państwach Grupy Wyszehradzkiej najniższy poziom stabilności wykazywał polski system partyjny. Po pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborach z 1991 roku w izbie pierwszej polskiego parlamentu znalazło się, rekordowe w skali bloku wschodniego, 29 komitetów wyborczych. Dodatkowo dwa najsilniejsze ugrupowania dysponowały jedynie nieco ponad jedną czwartą mandatów, co w obliczu izolacji staroreżimowych SLD i PSL w znacznym stopniu osłabiło możliwości decyzyjne organu ustawodawczego, wymuszając na ugrupowaniach tworzenie doraźnych koalicji w odniesieniu do uchwalania konkretnych aktów prawnych. W tym okresie polski system partyjny można określić jako: wielopartyjny bez partii dominującej (Blondel), zatomizowany (Sartori), rozproszenia (Smith) oraz system partii małych (Mair).

Kompletną zmianę układu sił w polskiej przestrzeni politycznej przyniosły wybory parlamentarne z 1993 roku. Co prawda system nadal charakteryzował się znacznym poziomem frakcjonalizacji, jednak zmiana ordynacji

Tabela 2.6. Podstawowe wskaźniki czeskiego systemu partyjnego w latach 1990–2017

WYBORY	1990	1992	1996	1998	2002	2006	2010	2013	2017
Indeks frakcjonalizacji	0,71	0,86	0,81	0,79	0,79	0,74	0,85	0,87	0,86
ELP (głosy)	3,50	7,31	5,33	4,69	4,82	3,91	6,75	7,61	6,92
ELP (mandaty)	2,22	4,80	4,15	3,71	3,67	3,10	4,51	6,12	4,81
Redukcja ELP	36,57	34,34	22,14	20,90	23,86	20,72	33,19	19,58	30,49
LSq	11,54	8,57	5,55	5,70	5,73	5,72	8,76	6,12	7,21
Dwie największe partie (głosy) [%]	62,74	43,78	56,06	60,05	54,67	67,70	42,30	39,12	40,96
Dwie największe partie (mandaty) [%]	78,50	55,50	64,50	68,50	64,00	77,50	54,50	48,50	51,50
Stosunek głosów dwóch największych partii	3,74	2,12	1,12	1,17	1,23	1,09	1,09	1,10	2,62
Stosunek mandatów dwóch największych partii	3,76	2,17	1,11	1,17	1,21	1,09	1,06	1,06	3,12
Głosy zmarnowane [%]	18,82	19,12	11,16	11,33	12,55	5,97	18,85	12,57	6,29
Frekwencja [%]	96,79	85,08	76,41	74,03	58,00	64,47	62,60	59,48	60,84

Źródło: indeks dysproporcjonalności i wskaźniki efektywnej liczby partii za: Gallagher (2018), pozostałe dane na podstawie obliczeń własnych.

wyborczej oraz rozdrobnienie wśród ugrupowań postsolidarnościowych spowodowały, że przeszło jedna trzecia elektoratu oddała głos na partie, które znalazły się poza parlamentem, co również stanowi rekordową wartość w skali całego byłego bloku wschodniego. Tym samym wysoki poziom redukcji efektywnej liczby partii oraz brak kooperacji w obrębie ugrupowań wywodzących się z opozycji okrągłostołowej przyczyniły się do powrotu do władzy ugrupowań staroreżimowych ledwie cztery lata po wyborach z 4 czerwca 1989 roku. Niedostanie się do parlamentu kilku niewielkich ugrupowań spowodowało zmniejszenie się dystansu ideologicznego między partiami parlamentarnymi oraz zmniejszenie ich liczby, co implikowało przejście systemu partyjnego do kategorii systemu wielopartyjnego umiarkowanie spolaryzowanego (Migalski 2006: 131).

Pewną stabilizację (choć obciążoną wieloma przetasowaniami wewnątrz systemu partyjnego) przyniosła elekcja parlamentarna z października 1997 roku. Rywalizacja zdominowana została przez dwa przeciwstawne bloki polityczne – Akcję Wyborczą Solidarność i Sojusz Lewicy Demokratycznej. Konsolidacja środowisk prawicowych w ramach AWS oraz przyzwyczajenie się elektoratu do wprowadzenia progów wyborczych skutkowało spadkiem odsetka głosów zmarnowanych i zmniejszeniem indeksu efektywnej liczby partii (szczególnie na poziomie wyborczym). Znacznie wzrósł także procent głosów i mandatów dla dwóch najsilniejszych ugrupowań. Tym samym, choć konfiguracja partii nadal charakterystyczna była dla systemu wielopartyjnego bez partii dominującej (Blondel) czy też wielopartyjnego umiarkowanego pluralizmu (Sartori), to w typologii Smitha nabrała cech systemu równowagi, natomiast według ujęcia Maira należałoby zaklasyfikować go jako system partii pośrednich.

Cztery lata później nastąpiła dekompozycja AWS, a rosnące notowania lewicy oraz prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego przyczyniły się do zdecydowanego zwycięstwa koalicji SLD–UP, która zdobyła przeszło 41% głosów w wyborach parlamentarnych z 2001 roku. Zmiana ta widoczna jest przede wszystkim w olbrzymim wzroście wskaźników obrazujących siłę dwóch największych partii. Tym samym nastąpiło przejście ku systemowi wielopartyjnemu z partią dominującą (Blondel), nierównowagi (Smith) i partii małych (Mair). W odniesieniu do typologii Sartoriego system ten należy zaklasyfikować jako wielopartyjny umiarkowanego pluralizmu²⁵.

Większym stopniem frakcjonalizacji charakteryzował się Sejm RP ukształtowany po wyborach parlamentarnych z 2005 roku. Elekcja ta skutkowałą gwałtownym osłabieniem pozycji SLD i początkiem kształtowania się rywalizacji dwóch ugrupowań wywodzących się z jednej rodziny partii politycznych – Prawa i Sprawiedliwości oraz Platformy Obywatelskiej. Rekonfiguracja polskiej sceny politycznej i panujących na niej wzorów współzawodnictwa nasiliła się jeszcze bardziej po elekcji parlamentarnej z 2007 roku. Rywalizacja między PiS oraz PO stała się wówczas dominującą

²⁵ Część badaczy, np. Marek Migalski (2006: 131), skłonna jest do określenia układu sił, który ukształtował się po wyborach parlamentarnych z 2001 roku, mianem systemu partii predominującej. Jednak wbrew intencji Sartoriego hegemonia Sojuszu nie stanowiła długotrwałego fenomenu politycznego, trudno też dopatrywać się wśród ugrupowań parlamentarnych jednej dominującej orientacji politycznej.

osią politycznego sporu, pretendując do bycia podziałem trwale strukturyzującym polską politykę (Cześnik, Markowski 2011: 123–124). W tym okresie system partyjny można określić jako wielopartyjny bez partii dominującej (Blondel), wielopartyjny umiarkowanego pluralizmu (Sartori) oraz pośredni (Mair). W typologii Gordona Smitha układ partyjny nabierał natomiast cech systemu równowagi, jednak bez wyraźnej polaryzacji ideologicznej.

Wybory parlamentarne w 2011 roku potwierdziły fakt stabilizacji i konsolidacji polskiego systemu partyjnego, o czym świadczy utrzymanie wysokiego poziomu poparcia przez dwa główne ugrupowania. Pierwszy raz od rozpoczęcia transformacji systemowej rządzące ugrupowanie zdołało również powtórzyć sukces wyborczy z poprzedniej elekcji, co w konsekwencji skutkowało odnowieniem kredytu zaufania dla rządu koalicji PO–PSL. Jednocześnie atrybuty relewancji uzyskało nowe ugrupowanie – Ruch Palikota, przecząc tym samym tezie o petryfikacji systemu partyjnego (Marmola 2014: 83). Rekordowo niski okazał się także odsetek głosów oddanych na partie znajdujące się pod progiem wyborczym, co świadczy o nieco większej racjonalności elektoratu i przystosowaniu się podmiotów polityki do reguł gry wyborczej.

Elekcja parlamentarna w 2015 roku znacząco zmieniła układ sił w polskiej polityce i przyniosła znamiona wtórnej niestabilności systemu partyjnego. Świadczą o tym wyższe niż w poprzednich latach wartości najważniejszych wskaźników sugerujących wzrost dynamiki systemu partyjnego (m.in. indeksu frakcjonalizacji, redukcji efektywnej liczby partii, poziomu dysproporcjonalności). Najważniejszą zmianą było zwycięstwo wyborcze PiS, które w obliczu znacznego odsetka głosów zmarnowanych²⁶, pozwoliło ugrupowaniu wraz ze startującymi z jego list przedstawicielami Solidarnej Polski i Polski Razem (w listopadzie 2017 roku przekształconej w Porozumienie Jarosława Gowina) utworzyć rząd większościowy. Wybory zakończyły się także klęską staroreżimowych SLD i PSL. Pierwsze z ugrupowań, tworzące koalicję Zjednoczona Lewica, nie zdołało przekroczyć 8%

²⁶ Warto przy tym podkreślić, że wzrost odsetka głosów oddanych na ugrupowania, które w ostatecznym rozrachunku nie dostały się do izby pierwszej polskiego parlamentu, nie wynikał z braku racjonalności elektoratu. W zasadzie wszystkie głosy zmarnowane oddane zostały bowiem na formacje, które w powszechnej opinii miały spore szanse na zdobycie parlamentarnej reprezentacji.

progu wyborczego. Tym samym w Sejmie RP VIII kadencji nie znalazło się żadne ugrupowanie reprezentujące orientację lewicową. Ludowcy uzyskali natomiast jedynie 5,13% głosów i wydaje się, że w dłuższej perspektywie mogą utracić status partii parlamentarnej. Osłabieniu uległa także pozycja PO, która utraciła część poparcia na rzecz Nowoczesnej utworzonej przez Ryszarda Petru. Ukształtowany po wyborach parlamentarnych z 2015 roku układ sił na scenie politycznej wykazywał cechy systemu wielopartyjnego z partią dominującą.

Tabela 2.7. Podstawowe wskaźniki polskiego systemu partyjnego w latach 1991–2015

WYBORY	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015
Indeks frakcjonalizacji	0,93	0,90	0,78	0,78	0,83	0,70	0,73	0,78
ELP (głosy)	13,82	9,81	4,59	4,50	5,86	3,32	3,74	4,45
ELP (mandaty)	10,86	3,88	2,95	3,60	4,26	2,82	3,00	2,75
Redukcja ELP	21,42	60,45	35,73	20,00	27,30	15,06	19,79	38,20
LSq	3,62	17,81	10,63	6,33	6,97	4,67	5,95	12,56
Dwie największe partie (głosy) [%]	24,31	35,81	60,96	53,72	51,13	73,62	69,07	61,67
Dwie największe partie (mandaty) [%]	26,52	65,87	79,35	61,09	62,61	81,52	79,13	81,09
Stosunek głosów dwóch największych partii	1,03	1,32	1,25	3,24	1,12	1,29	1,31	1,56
Stosunek mandatów dwóch największych partii	1,03	1,29	1,22	3,32	1,17	1,26	1,32	1,70
Głosy zmarnowane [%]	8,37	34,44	12,41	9,37	10,93	4,12	4,12	16,62
Frekwencja [%]	43,20	52,13	47,93	46,29	40,57	53,88	48,92	50,92

Źródło: indeks dysproporcjonalności i wskaźniki efektywnej liczby partii za: Gallagher (2018), pozostałe dane na podstawie obliczeń własnych.

Na koniec warto podkreślić jeszcze jedną specyficzną cechę odróżniającą polski parlamentaryzm na tle pozostałych państw Grupy Wyszehradzkiej, za którą uznać należy niską frekwencję w wyborach parlamentarnych. Już

w wyborach z 4 czerwca 1989 roku wzięło udział jedynie 62% dorosłych obywateli, dla porównania w elekcji do Słowackiej i Czeskiej Rady Narodowej w 1990 roku odsetek ten był ponad 30 punktów procentowych wyższy. Jeszcze gorzej prezentowała się frekwencja w pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborach z 27 października 1991 roku, w których uczestniczyło 43,2% uprawnionych. Niskie uczestnictwo wyborcze wpisało się w zasadzie na stałe w polski krajobraz polityczny. W ciągu pierwszych dwóch dekad demokracji było ono znacząco niższe (czasem nawet o ok. 20 punktów procentowych) niż w Czechach, na Słowacji oraz na Węgrzech – choć wybory parlamentarne z 2019 roku, które frekwencją dorównały elekcji z czerwca 1989 roku, mogą być zwiastunem stopniowego odwrótu od tej tendencji.

Zręby słowackiego systemu partyjnego zaczynają się kształtować w okresie od listopada 1989 do wyborów parlamentarnych w czerwcu 1990 roku. Czas ten charakteryzuje się dynamicznym powstawaniem partii politycznych. Niektóre z nich nawiązywały do tradycji ugrupowań „historycznych” (np. Słowacka Partia Narodowa), inne kreowały się jako formacje niebędące sukcesorami ugrupowań, które wcześniej funkcjonowały na terytorium Słowacji (m.in. Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny czy Partia Zielonych). Dominującą pozycję uzyskał ruch polityczny Społeczeństwo Przeciw Przemocy, który jednak już w kwietniu 1991 roku zaczął ulegać stopniowej dekompozycji. Jej najważniejszym sukcesorem okazał się Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji założony przez Vladimíra Mečiara (Kopeček 2003: 173–175). Ugrupowanie to decydowało o kierunkach słowackiej polityki w latach 1992–1998. W kolejnych latach podmiotem decydującym o kształcie rządu okazały się Słowacka Unia Demokratyczna i Chrześcijańska (SDKÚ) oraz założone pod koniec 1999 roku przez Roberta Fico ugrupowanie Kierunek (SMER).

Słowacki system partyjny, mimo względnej stabilności wskaźników określających poziom jego dynamiki (tabela 2.8), charakteryzuje się częstą wymianą relewantnych aktorów na arenie partyjnej. W latach 1992–1998 konfiguracja partii, z racji wspomnianej już przewagi HZDS, wykazywała cechy systemu wielopartyjnego z partią dominującą. Choć ugrupowanie Mečiara zdobywało w wyborach z lat 1992 i 1994 niemal 40% ważnie oddanych głosów, co dawało mu status formacji, bez której nie da się utworzyć rządu, to w obu przypadkach na skutek politycznej izolacji było zmuszone do utworzenia gabinetów mniejszościowych. Po elekcji parlamentarnej z 1998 roku utrwalała się konfiguracja charakterystyczna dla systemu wie-

lopartyjnego bez partii dominującej. Kolejne wybory przyniosły jeszcze większy wzrost parlamentarnego rozdrobnienia – do Rady Narodowej dostało się aż siedem ugrupowań, a najsilniejsze z nich (HZDS) nie zdołało zdobyć nawet 20% głosów. Stopniowy spadek wartości indeksu frakcjonalizacji przyniosły kolejne trzy cykle wyborcze. Powodem takiego stanu rzeczy był wzrost relewancji SMER. Apogeum dominacji ugrupowania Roberta Fico przyniosły wybory z 2012 roku, w której formacja uzyskiwała niemal 45% poparcie, co przełożyło się na 83 mandaty w 150-osobowym jednoizbowym parlamencie. Tym samym po raz pierwszy w historii słowackiego parlamentaryzmu, w którym dominował dotąd model wielopartyjnych (złożonych z co najmniej trzech bądź czterech ugrupowań) koalicji gabinetowych, udało się utworzyć jednopartyjny rząd. Sama konfiguracja ugrupowań nabrała natomiast cech systemu wielopartyjnego z partią dominującą (Blondel), a stały wzrost relewancji SMER sugerował, że może ona dążyć do systemu nierównowagi czy, stosując terminologię Sartioriego, systemu partii predominującej. Kolejna elekcja przyniosła jednak spadek poparcia dla ugrupowania Fico oraz znaczny wzrost efektywnej liczby partii, zarówno na poziomie wyborczym, jak i parlamentarnym. Tym samym ponownie system słowacki można zaklasyfikować jako wielopartyjny bez partii dominującej czy też wielopartyjny umiarkowanie spolaryzowany.

Pewne ograniczenia w przypadku słowackiego systemu partyjnego napotyka klasyfikacja modeli systemów partyjnych zaproponowana przez Petera Maira. W warunkach słowackich dominują ugrupowania małe (użytkujące poniżej 15% wyborczego poparcia), które szczególnie w okresie do 2012 roku okazywały się niezbędne w procesie tworzenia koalicji rządowych. W zasadzie jedynymi ugrupowaniami, które w warunkach słowackich zdołały przekroczyć barierę 15% ważnie oddanych głosów były: SPV (1990), KDH (1990), HZDS (1992–2002), SDK (1998), SDKÚ (2002–2010) oraz SMER (2006–2016). Wielość parlamentarnych podmiotów o niewielkim poparciu oraz wysokie wskaźniki efektywnej liczby partii stanowią zresztą swoistą specyfikę słowackiego systemu partyjnego na tle pozostałych państw Grupy Wyszehradzkiej. Przekłada się to również na poziom koncentracji poparcia względem dwóch najsilniejszych ugrupowań, które w warunkach słowackich elekcji rzadko kiedy łącznie przekraczają 50% ważnie oddanych głosów.

Co ciekawe, rozdrobnienie parlamentarne nie powoduje ograniczenia odsetka głosów oddawanych na ugrupowania, które nie przekraczają progu

wyborczego. Wolumen głosów zmarnowanych w zdecydowanej większości elekcji przekracza 10%. Wszystko to świadczy o wielu płaszczyznach politycznego konfliktu, co powinno sprzyjać także nowym inicjatywom partyjnym.

Tabela 2.8. Podstawowe wskaźniki słowackiego systemu partyjnego w latach 1990–2016

WYBORY	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012	2016
Indeks frakcjonalizacji	0,83	0,81	0,83	0,81	0,89	0,84	0,82	0,77	0,86
ELP (głosy)	5,81	5,36	5,81	5,33	8,87	6,11	5,53	4,36	7,31
ELP (mandaty)	4,98	3,19	4,41	4,75	6,12	4,81	4,01	2,85	5,67
Redukcja ELP	14,29	40,49	24,10	10,88	31,00	21,28	27,49	34,63	22,44
LSq	3,54	11,15	5,94	2,90	6,97	5,53	7,46	9,77	6,10
Dwie największe partie (głosy) [%]	48,56	51,96	45,37	53,33	34,59	47,49	50,21	53,24	40,38
Dwie największe partie (mandaty) [%]	52,67	68,67	52,67	56,67	42,67	54,00	60,00	66,00	46,67
Stosunek głosów dwóch największych partii	1,53	2,53	3,36	1,03	1,29	1,59	2,26	5,04	2,34
Stosunek mandatów dwóch największych partii	1,55	2,55	3,39	1,02	1,29	1,61	2,21	5,19	2,33
Głosy zmarnowane [%]	7,61	23,80	13,06	5,81	18,21	12,00	15,94	19,32	13,17
Frekwencja [%]	95,39	84,20	75,65	84,24	70,06	54,67	58,83	59,11	59,82

Źródło: indeks dysproporcjonalności i wskaźniki efektywnej liczby partii za: Gallagher (2018), pozostałe dane na podstawie obliczeń własnych.

4. Wzorce rywalizacji politycznej

W warunkach Europy Środkowej i Wschodniej, szczególnie na przestrzeni pierwszych lat funkcjonowania demokracji, widoczna jest znaczna odmienność wzorców rywalizacji politycznej w stosunku do tych, które są charakterystyczne dla zachodnich demokracji skonsolidowanych (Mair

1997: 175–198). Wynika ona zasadniczo z ukazanej powyżej niestabilności rynku wyborczego, który ulega ciągłym zmianom zarówno po stronie podażowej (rozłamy i fuzje istniejących ugrupowań, zanik starych partii, uzyskiwanie atrybutów relewancji przez nowe ugrupowania), jak i popytowej (m.in. chwiejność wyborczych preferencji, niski stopień politycznego zaangażowania obywateli i wysoki poziom bierności wyborczej czy słabe więzi między partiami a społeczeństwem). Oczywiście z biegiem procesu krzepnięcia instytucji demokratycznych nastąpiło stopniowe zamykanie się rynku politycznego, a co z tym związane stabilizacja wzorców partyjnej rywalizacji. W ciągu ostatnich kilku lat mamy jednak do czynienia ze swoją wtórną niestabilnością, związaną z utratą poparcia przez ugrupowania ustabilizowane oraz wzrostem politycznego znaczenia nowych formacji.

Trafne podsumowanie pierwszych lat rywalizacji politycznej w pierwszych latach funkcjonowania demokracji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej formułuje Paul G. Lewis, który wyróżnia jej cztery etapy. Pierwsze z nich obejmuje wybory „otwierające”, stanowiące konfrontację pomiędzy partią komunistyczną (bądź jej sukcesorem) a opozycją antykomunistyczną. Charakterystyczną cechą kolejnego jest proces dezintegracji frontów antykomunistycznych, powodujący znaczną fragmentaryzację przestrzeni politycznej. Po nim w niektórych państwach notowane są wyborcze zwycięstwa partii-sukcesorek byłych ugrupowań komunistycznych (w okresie 1992–1994 z takim zjawiskiem mieliśmy do czynienia m.in. na Litwie, w Polsce, na Węgrzech czy w Bułgarii). Wreszcie, dochodzi do stopniowego krzepnięcia systemu partyjnego, wykryształizowania się biegunków politycznej rywalizacji oraz wzorców rywalizacji i współpracy między poszczególnymi partiami (Lewis 2000: 74).

Jednak w obrębie poszczególnych państw byłego bloku wschodniego dostrzec można pewne różnice w zakresie wzorców rywalizacji na arenie wyborczej. Są one widoczne już w trakcie wyborów tranzycyjnych, które zdaniem Andrzeja Antoszewskiego (2006: 78–79) mogły stanowić swoiste prowizorium wyborcze bądź przyjmować charakter elekcji stabilizujących. W pierwszym przypadku wyborcza rywalizacja odbywała się w warunkach niepewnej sytuacji politycznej, przez co reguły gry ustalone były na potrzeby jedynie tej elekcji i stanowiły zapowiedź procesu demokratyzacji. W ten schemat wpisują się m.in. polskie wybory kontraktowe z 1989 roku. Wybory stabilizujące rozgrywane są natomiast w sytuacji zredukowanej niepewności, co nie tylko pozwala na ukształtowanie bardziej trwałych

reguł politycznej rywalizacji, ale także powoduje, że elekcje te spełniają podstawowe funkcje (kreację polityków na stanowiska pochodzące z wyboru, kontrolę poprzez egzekwowanie politycznej odpowiedzialności, kreowanie kierunku prowadzonej polityki oraz legitymizację rządzących²⁷). W tym znaczeniu wybory „otwierające” realnie zapoczątkowały proces konsolidacji demokracji na Węgrzech i w Czechosłowacji. Pewnym fenomenem na tle bloku wschodniego było pierwsze z wymienionych państw, w którym dzięki wcześniejszej możliwości legalnej działalności ugrupowań opozycji antykomunistycznej, rywalizacja od samego początku przyjęła charakter wielobiegunowy. Wpłynęło to nie tylko na organizacyjny pluralizm opozycji, ale przede wszystkim ukształtowało specyficzny wzorzec rywalizacji, w którym w przeciwieństwie do innych państw Europy Środkowej i Wschodniej marginalną rolę w pierwszych wyborach odgrywało ugrupowanie postkomunistyczne (Węgierska Partia Socjalistyczna). Główna oś rywalizacji przebiegała bowiem między obozem konserwatywno-nacjonalistycznym (MDF) i liberalnym (SZDSZ i Fidesz) (Antoszewski 2006: 83–84).

Większą dynamiką rywalizacji charakteryzowały się kolejne elekcje, które w przypadku większości państw wiązały się z dekompozycją frontów antykomunistycznych. Nie zmieniło to jednak dominującej osi politycznego sporu, która dotyczyła stosunku do przeszłości oraz oceny kierunków polityki zapoczątkowanej po tranzytacji demokratycznej. Stopniowo następowało jednak „zamykanie się” rynku politycznego, na którym trwale funkcjonowało kilka ugrupowań relewantnych. Na Węgrzech i w Polsce rywalizacja szybko nabrała jednak charakteru dwubiegunowego i zdominowana została z jednej strony przez ugrupowania antykomunistyczne, z drugiej zaś przez sukcesorów partii komunistycznych.

Znaczenie podziału opartego na kryterium genetycznym zaczęło stopniowo słabnąć mniej więcej po pierwszej dekadzie funkcjonowania reżimu demokratycznego. Najwcześniej podział postkomunistyczny przestał oddziaływać na słowacką scenę partyjną, na której rywalizacja już w latach 90. została zdominowana przez rywalizację między HZDS na czele z V. Mečiarom a innymi stronnictwami wywodzącymi się z nurtu an-

²⁷ Katalog podstawowych funkcji wyborów wymieniono za: Medvic (2010: 11–13). Rozbudowany przegląd typologii funkcji wyborów przedstawia m.in. Waldemar Wojtasik (2012: 45–77).

tykomunistycznego. Od 2005 roku zmienił się także dwubiegunowy układ rywalizacji w polskim systemie partyjnym, w którym mocno osłabiła się pozycja SLD, a podstawową linię politycznego sporu stanowić zaczęła dychotomia Polska solidarna vs. Polska liberalna, reprezentowana przez dwa ugrupowania wywodzące się z opozycji antysystemowej (PiS oraz PO). Co więcej, według badań podział Polska solidarna vs. Polska liberalna okazał się mocno osadzony w strukturze społecznej (uwzględniając charakterystyki socjodemograficzne różnicował elektorat bardziej niż podział lewica–prawica) i umożliwił polaryzację wyborców głosujących na PiS oraz PO, którzy na skali lewica–prawica plasowali się po tej samej stronie na tym kontinuum (Cześnik, Kotnarowski 2011: 154–155).

W warunkach Czech główną oś politycznego konfliktu przez niemal dwie dekady tworzyła natomiast rywalizacja pomiędzy konserwatywną ODS a socjaldemokratami z ČSSD. Formacją dopełniającą kolejne koalicje rządowe była KDU–ČSL. Trwały, choć izolowany, podmiot na czeskiej scenie partyjnej stanowiła także staroreżimowa KSČM. Formacja ta uczestniczyła w podziale mandatów w Izbie Poselskiej w wyborach parlamentarnych przeprowadzonych w latach 1992–2017. Co więcej, w niemal wszystkich z nich osiągała ona rezultaty powyżej 10% poparcia w skali kraju (jeden wyjątek w tym względzie stanowiły wybory z 2017 roku, w których ugrupowanie Vojtěcha Filipa zdobyło 7,76% głosów). Pewna zmiana w strukturze rywalizacji nastąpiła po upadku rządu Mirka Topolánka, kiedy to ODS i ČSSD porozumiały się w sprawie bezpartyjnego rządu Jana Fischera. W tym czasie ujawniać zaczęły się nowe linie podziału, które doprowadziły do znacznej zmiany konfiguracji w czeskim systemie partyjnym. Miejsce ugrupowań o sztyldach utrwalonych w świadomości wyborców zaczęły zajmować nowe formacje (ANO 2011, Wolność i Demokracja Bezpośrednia Tomio Okamury czy Partia Piratów). Szczególny wzrost relewancji zaliczyła formacja Andreja Babiša, która w elekcji parlamentarnej z 2017 roku osiągnęła wynik zbliżony do łącznego poziomu poparcia ODS, ČSSD i KSČM.

Największą stabilnością wzorców rywalizacji charakteryzował się węgierski system partyjny, w którym w zasadzie od wyborów parlamentarnych z 1998 roku dominującymi podmiotami polityki byli socjaliści z MSZP oraz konserwatywny Fidesz. Zaburzenie układu sił zbiegło się w czasie z kryzysem rządowym w czasie funkcjonowania gabinetu Ferenc Gyurcsány’ego. Od 2010 roku na węgierskiej scenie politycznej widoczna jest zdecydowana

dominacja ugrupowania Orbana, którego poparcie, przy wskazywanym wcześniej systemie wyborczym preferującym silne ugrupowania, pozwala na utrzymywanie większości pozwalającej na wprowadzanie zmian natury ustrojowej i *de facto* daje nieograniczone możliwości kreacji kierunków polityki państwa.

5. Geneza i struktura podziałów socjopolitycznych

Lata funkcjonowania Europy Środkowej i Wschodniej w warunkach zależności od Związku Radzieckiego wpłynęły na charakter struktury społecznej państw tego regionu. System komunistyczny niejako „zamroził” strukturę społeczną, blokując możliwość powstania jakichkolwiek interesów grupowych niekontrolowanych przez organy państwa. Tym samym ówczesny system polityczny należy uznać za afunkcjonalny względem innych grup społecznych niż elita partyjno-państwowa (Herbut, Jednaka 1994: 131). Wpłynęło to na nieustrukturyzowanie przestrzeni politycznej i brak wyraźnych podziałów socjopolitycznych. Właśnie z tego względu w warunkach państw Europy Środkowej i Wschodniej trudno mówić o podziałach socjopolitycznych (przynajmniej w tym rozumieniu, jakie nadali im Lipset i Rokkan²⁸). Dotyczy to także państw wyszehradzkich, w których z racji komunistycznego dziedzictwa i stosunkowo krótkiego funkcjonowania demokracji nie sposób zidentyfikować stałych, utrwalonych podziałów socjopolitycznych. W zasadzie dopiero w ostatnich latach można doszukiwać się symptomów głosowania rozłamowego (zob. np. Markowski, Stanley 2016). Oddziałuje to także na podmioty polityki, które rzadko i nie w takim zakresie, jak ma to miejsce w demokracjach zachodnich, mogą bazować na trwałych identyfikacjach partyjnych elektoratu. Niemniej jednak, analizując problematykę związaną z kształtowaniem się linii konfliktowych w badanych państwach, można doszukiwać się pewnych odniesień do „tradycyjnych” podziałów socjopolitycznych, a także zidentyfikować nowe konflikty

²⁸ Za podział polityczny za Ryszardem Herbutem rozumiem „stabilne układy polaryzacji i różnicowania wspólnoty politycznej, w ramach których określone grupy społeczne udzielają poparcia konkretnym kierunkom polityki oraz partiom postrzeganym jako reprezentacje tych opcji, podczas gdy inne grupy społeczne popierają opozycyjne kierunki polityki oraz partie” (Antoszewski, Herbut 1995: 290).

polityczne, które mają potencjał przerodzić się w podziały trwałe strukturyzujące scenę polityczną. Przydatna w procesie diagnozowania tychże konfliktów w warunkach państw wyszehradzkich może być koncepcja podziałów socjopolitycznych zaproponowana przez Stefano Bartoliniego i Petera Maira. Badacze ci uznają, że termin podziału socjopolitycznego (*cleavage*) powinien być zarezerwowany dla linii podziału politycznego, który odnosi się do trzech wymiarów: empirycznego, normatywnego oraz organizacyjno-behawioralnego (Bartolini, Mair 1990: 215–216). Pierwszy z nich dotyczy społecznego kontekstu konkretnego podziału socjopolitycznego i pozwala na identyfikację podmiotu, który stanowi bazę społeczną konfliktu oraz jego zdefiniowanie w kategoriach socjologii strukturalnej (zazwyczaj poprzez charakterystyczne dla tej grupy cechy socjodemograficzne, takie jak np.: płeć, wykształcenie, religijność, przynależność do grupy etnicznej czy zawód). Wymiar normatywny odnosi się do zestawu wartości i przekonań, stanowiących o kolektywnej tożsamości grupowej strony podziału społecznego oraz świadczących o samoświadomości grupy i gotowości działania w imię obrony czy promowania tej tożsamości. Trzeci wymiar – organizacyjno-behawioralny – odnosi się natomiast do procesu politycznej instytucjonalizacji linii konfliktu w postaci ugrupowań politycznych (także nowych partii), reprezentujących przekonania, wartości i interesy grupy będącej podmiotem rozłamu (Markowski 2000: 19–20). W warunkach badanych państw na gruncie tej teorii wyjaśnić można chociażby zinstytucjonalizowanie podziału eurosceptycy vs. euroentuzjaści i powstanie ugrupowań reprezentujących elektorat sceptycznie nastawionych do integracji europejskiej (np. LPR czy Samoobronę RP), formacji nawiązujących do linii podziału związanej z przyjmowaniem uchodźców (np. Kotleba – Partia Ludowa Nasza Słowacja) czy też krytykujących polityczny establishment (np. Sme Rodina, OĽaNO, Kukiz'15).

Na początku funkcjonowania demokracji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej decydujące znaczenie dla formowania się wyborczych preferencji elektoratu miał stosunek do przeszłości. Funkcjonowanie w warunkach reżimu komunistycznego pozostawiło po sobie głęboki podział społeczny – zwany przez badaczy z zakresu socjologii i nauk politycznych podziałem postkomunistycznym (Grabowska 2004). Co ważne, podział ten był silnie zakorzeniony w społeczeństwie, nie dotyczył bowiem jedynie nastawienia do *ancien régime'u*, lecz także kwestii związanych z wizją państwa w okresie transformacji ustrojowej (m.in. stosunku do demokracji, modelu

ładu społecznego, sposobu rządzenia krajem czy wprowadzenia gospodarki wolnorynkowej), jak i kwestii moralnych czy religijnych. Osłabienie oddziaływania tego podziału wiązało się ze stopniowym spadkiem relewancji ugrupowań będących sukcesorami partii komunistycznych.

Dziedzictwo poprzedniego systemu wpłynęło także na specyficzny kształt podziału socjoekonomicznego w warunkach Europy Środkowej i Wschodniej, zdiagnozowany przez Herberta Kitschelta (1992). Zauważa on, że podział ten odnosi się do istnienia dwóch głównych osi, różnicujących afiliacje partyjne społeczeństwa. Pierwsza z nich dzieli obywateli na zwolenników wolnego rynku i popierających redystrybucję dóbr według kryteriów politycznych. Druga dotyczy natomiast sfery aksjologicznej i zakłada istnienie identyfikacji liberalnej oraz plasującej się na przeciwnym biegunie orientacji autorytarnej (Marmola, Wojtasik 2014: 155–156). Kitschelt (1992: 16–18) zauważa, że w przypadku państw byłego bloku wschodniego pierwotny charakter mają identyfikacje liberalne i autorytarne, tym samym determinują one przypisanie na osi wolny rynek–redystrybucja. Tym samym w wymiarze socjoekonomicznym następuje zamiana miejsc, które kategorie lewicy i prawicy zajmowały w przestrzeni politycznej demokracji zachodnich. Zwolennicy opcji liberalnej będą zatem częściej popierać rozdział dóbr za pośrednictwem mechanizmów rynkowych, natomiast osoby identyfikujące się z orientacją autorytarną optować za ich polityczną redystrybucją (Wojtasik 2012: 182–183). Historyczne dziedzictwo państw bloku wschodniego, w tym także wyszehradzkich, wpłynęło również na brak politycznej relewancji sił negujących mechanizm rynkowy. Wieloletnie funkcjonowanie w warunkach nieefektywnej gospodarki nakazowo-rozdziałczej skutkowało tym, że żadne z ważniejszych ugrupowań nie kwestionowało konieczności wprowadzenia, a potem także utrzymania modelu gospodarki wolnorynkowej.

Niewątpliwie wyższy poziom oddziaływania na sceny polityczne państw wyszehradzkich miały kwestie natury aksjologicznej²⁹. Trudno jednak w bezsporny sposób wpisać je w typologie podziałów socjopolitycznych

²⁹ Zjawisko to wydaje się widoczne w warunkach polskich, gdzie szczególnie w pierwszych kilkunastu latach po tranzykcji to nie sytuacja ekonomiczna (bez względu na to czy odnosi się ona do gospodarki państwa, czy poziomu zamożności konkretnej jednostki), a sfera ideologiczna miała zdecydowanie większy wpływ na decyzje wyborcze (Jasiewicz 2002: 76–81).

sformułowanych w warunkach demokracji zachodnich przez Seymoura M. Lipseta i Steina Rokkana (1967: 1–64) czy Arendta Lijpharta³⁰. Na kwestie aksjologiczne będące centralnym punktem politycznej rywalizacji wpływają bowiem czynniki kontekstowe, charakterystyczne dla konkretnej elekcji parlamentarnej. Uwzględniając aspekt temporalny wśród takich kwestii wyróżnić można wspomniany już stosunek do przeszłości; konflikt między beneficjentami i przegranymi transformacji; linię podziału euroentuzjaści vs. eurosceptycy, która ujawniła się w warunkach akcesji państw wyszehradzkich do Unii Europejskiej; dychotomię indywidualizm vs. solidaryzm społeczny czy konflikt dotyczący wizji integracji europejskiej i wspólnotowej polityki migracyjnej.

Nie oznacza to jednak, że czynniki generujące „tradycyjne” podziały socjopolityczne nie oddziałują na sceny polityczne Czech, Polski, Słowacji czy Węgier³¹. Nie mają one jednakowego wpływu na konfiguracje w systemach partyjnych tychże państw i przede wszystkim nie są one trwale zakorzenione w strukturze społecznej. Zróżnicowanym (i mocno ograniczonym) oddziaływaniem w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej cechują się przykładowo kwestie religijne. W przypadku Czech czynnik religijny w zasadzie nie oddziałuje na kształt politycznej rywalizacji. Ana-

³⁰ W odróżnieniu od Lipseta i Rokkana, Liphart wyróżnia siedem linii podziałów socjopolitycznych: społeczno-ekonomiczny (odzwierciedlający klasowy rozłam właściciele–robotnicy); religijny (odpowiadający podziałowi państwo–Kościół); kulturowo-etniczny (na linii centrum–peryferie); miasto–wieś; poparcie dla systemu politycznego; poparcie dla polityki zagranicznej oraz postmaterializm (Lijphart 1984: 128–140; Turska-Kawa 2015: 117).

³¹ Warto przy tym podkreślić, że również w warunkach demokracji zachodnich w ostatnich dekadach XX stulecia następuje stopniowy zanik głosowania determinowanego rozłamami. Jak wskazuje Radosław Markowski przyczyn tego procesu należy doszukiwać się w pięciu zjawiskach. Po pierwsze, wzrastająca złożoność systemu społecznego skutkuje wielowymiarowością tożsamości jednostek, które występują jednocześnie w kilku rolach, co osłabia ich skłonność do głosowania rozłamowego. Po drugie, powszechna akceptacja dla *welfare state*’u i stopniowy spadek dysproporcji ekonomicznych między poszczególnymi grupami społecznymi wpłynęły na zanik najbardziej jętrzących konfliktów. Po trzecie, na osłabienie oddziaływania podziałów socjopolitycznych wpłynęły przemiany w strukturze społecznej, zwłaszcza zanik bądź uszczuplenie tradycyjnych klas i grup społeczno-zawodowych. Po czwarte, słabsze rezonowanie podziałów było zdeterminowane także reorientacją partii politycznych i upowszechnieniem ugrupowań typu *catch all*, co sprzyjało rozmyciu silnych powiązań między tradycyjnymi grupami społecznymi a ich polityczną reprezentacją. Po piąte wreszcie, wzrost znaczenia wartości postmaterialistycznych spowodował osłabienie przynależności klasowej jako wyznacznika preferencji politycznych (Markowski 2000: 16–17).

logicznie, w warunkach polskich religijność (mierzona uczestnictwem w praktykach religijnych) stanowi jeden z najważniejszych predyktorów preferencji wyborczych (zob. np. Markowski, Toka 1995; Jasiewicz 1999; Żerkowska-Balas, Lyubashenko, Kwiatkowska 2016). Czynniki religijny miał także pewne znaczenie dla kształtowania się słowackiego systemu partyjnego. Tę oś konfliktu na początku transformacji systemowej starał się wykorzystywać Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (KDH), który tym samym chciał się odróżnić od innych istniejących ugrupowań, przede wszystkim sukcesorki partii komunistycznej (Partia Demokratycznej Lewicy, SDL). Różnice religijne nie ustanowiły jednak trwałej linii konfliktowej i nie rzutowały na słowacką politykę, na co wpłynęła dynamika rozwoju słowackiej sceny politycznej, która wymusiła kooperację sił antykomunistycznych i postkomunistów na poziomie rządowym już w pierwszej połowie lat 90. XX wieku (Kopeček 2003: 224–225). O obecności konfliktu państwo–Kościół w inicjalnej fazie transformacji w warunkach węgierskich świadczy natomiast funkcjonowanie na scenie politycznej tego kraju Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Ludowej (KDNP), której elektorat należy uznać za zwolenników silnej pozycji Kościoła (Körösenyi 1998: 62–63).

W warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej widoczne są także odwołania do podziału centrum–peryferie. Pewna odmiana tej linii konfliktu funkcjonuje w warunkach słowackich ze względu na heterogeniczną strukturę narodowościowo-etniczną tego państwa, objawiającą się w szczególności wysokim odsetkiem obywateli mniejszości węgierskiej (według ostatniego spisu powszechnego stanowiących ok. 8,5% ogółu słowackiego społeczeństwa). Z tą specyfiką wiąże się pozycja ustrojowa ugrupowań reprezentujących interesy mniejszości węgierskiej, które od czasu upadku komunizmu są relewantnymi bytami partyjnymi, mającymi istotny wpływ na kształtowanie kierunków polityki państwa. Podział ten nakłada się zresztą także na strukturę terytorialną Słowacji, charakteryzującą się bardzo wysokim poparciem dla kolejnych instytucjonalnych reprezentantów mniejszości węgierskiej na południowym zachodzie państwa. Pewne prawidłowości w zakresie oddziaływania regionu zamieszkania na zachowania wyborcze widoczne są także w warunkach polskich. Jak wskazują badacze, różnorodne klimaty polityczne, ukształtowane w wyniku odmiennych losów historycznych poszczególnych regionów Polski, wpłynęły na ukształtowanie się specyficznych wzorców głosowania (Raciborski 1997: 148–165; 2007: 364).

Wreszcie, w społeczeństwach państw Grupy Wyszehradzkiej można odnaleźć znamiona osi konfliktu charakterystycznej dla tradycyjnego podziału miasto–wieś. W pierwszych latach demokracji oś ta wpływała na istnienie silnych ugrupowań reprezentujących interesy mieszkańców wsi, np. węgierskiej Niezależnej Partii Drobnych Posiadaczy czy funkcjonujących w warunkach polskich Polskiego Stronnictwa Ludowego i Samoobrony RP. Ugrupowania o tym profilu ideowym podlegają jednak systematycznej marginalizacji, a na scenach politycznych państw wyszehradzkich pojawiają się formacje reprezentujące interesy mieszkańców wielkich ośrodków miejskich, szczególnie wśród nowych ugrupowań (np. słowacka Wolność i Solidarność czy polska Nowoczesna).

Należy jednak podkreślić, że żadna z przedstawionych w niniejszym rozdziale linii konfliktu, moim zdaniem, nie predestynuje do miana podziałów socjopolitycznych, gdyż trudno uznać je za podziały szeroko rozpowszechnione, organizujące wielkie segmenty elektoratu w opozycji względem siebie, i jednocześnie trwałe, utrzymujące się stosunkowo długo, wręcz transgeneracyjnie oraz bezpośrednio niezależne od konkretnych wyborów (Zuckerman 1975: 231–248).

6. Chwiejność wyborczych preferencji

Chwiejność wyborcza, obrazująca zakres przesunięcia preferencji wyborczych w dwóch następujących po sobie elekcjach, stanowi jeden z głównych wskaźników stabilności systemu partyjnego i poziomu jego otwartości na nowe podmioty polityczne (zob. np. Bartolini, Mair 1990). Wynika to z założenia przyjmowanego powszechnie w naukach politycznych, iż stabilny system partyjny gwarantuje powstawanie stałych wzorców głosowania na konkretne partie polityczne, utrwalonych w wielu następujących po sobie cyklach wyborczych (Turska-Kawa 2015: 24).

Chwiejność wyborczą mierzyć można na poziomie zagregowanym, analizując przepływy elektoratu w kolejnych wyborach do parlamentu krajowego, badanych na podstawie wyników elekcji bądź na poziomie indywidualnym, obejmującym zmiany decyzji wyborczej poszczególnych jednostek, korzystając przy tym z badań sondażowych. W pierwszym przypadku wykorzystywany jest indeks Pedersena (1979), sumujący „zmiany netto w odsetkach głosów uzyskanych przez poszczególne partie (sumę

absolutnych zmian odsetka uzyskanych głosów między parą wyborów dla każdej partii, podzieloną przez dwa)” (Markowski, Kwiatkowska 2017: 108). Chwiejność na poziomie indywidualnym wyrażona jest natomiast odsetkiem obywateli, którzy zmienili swoje preferencje partyjne w dwóch następujących po sobie elekcjach. W tym podrozdziale uwaga skupiona będzie na bardziej obiektywnym z powyższych wskaźników, czyli indeksie na poziomie zagregowanym.

Wspominany już w niniejszej pracy spadek identyfikacji partyjnej wśród obywateli widoczny jest również we wskaźnikach wyborczej chwiejności. Według badań prowadzonych w warunkach Europy Zachodniej w okresie od lat 60. XX stulecia nastąpił znaczny wzrost poziomu labilności elektoratu (Gallagher, Laver, Mair 2006: 292). Jeszcze wyższe wskaźniki chwiejności wyborczej notowane są w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, co część autorów przypisuje nieustabilizowanym wyborczym preferencjom oraz uczestnictwie w politycznej rywalizacji nowych partii politycznych, wymuszających systematyczne zmiany podmiotów już funkcjonujących na scenie partyjnej (Tavits 2008). Wysokie wartości wskaźników chwiejności, szczególnie w pierwszych latach transformacji systemowej, w dużej mierze determinowane były więc przetasowaniami wewnątrz systemu partyjnego, wynikającymi zasadniczo z dwóch czynników. Po pierwsze, ambicji poszczególnych aktorów politycznych, często prowadzących do rozłamów w obrębie istniejących partii politycznych. Po drugie zaś, specyfiki związanej z powstawaniem partii politycznych w warunkach Europy Środkowej i Wschodniej. Wpływ na niestabilność bytów partyjnych ma bowiem fakt, że muszą się one już na samym początku swego istnienia zmierzyć z problemami, z którymi trudności mają nawet formacje powstałe wiele lat temu w warunkach stabilnych demokracji, m.in. zanikaniem tradycyjnych podziałów socjopolitycznych (a może nawet, biorąc pod uwagę wieloletnie funkcjonowanie tych państw w strefie wpływów komunizmu, nieujawnienie się tychże podziałów), kryzysem ideologii czy wzrostem roli marketingu politycznego i mediów masowych jako pośredników między partiami a społeczeństwem (Antoszewski 2005: 23). Trwałości bytów partyjnych w początkowym etapie tworzenia pluralistycznego systemu partyjnego nie ułatwiały również cechy specyficzne dla demokratyzacji Europy Środkowej i Wschodniej, m.in.: wspomniany już brak ustabilizowanych podziałów socjopolitycznych, niski poziom strukturyzacji elektoratu, słabość społecznego zakorzenienia partii politycznych, niestabilność organizacyjna

ugrupowań politycznych oraz otwarty charakter rywalizacji, determinujący niską przewidywalność wyborczych wyników oraz przewagę strategii konfrontacyjnych nad kooperacyjnymi (Mair 1997: 178).

Powyższe problemy zauważa Allan Sikk, który proponuje badanie poziomu chwiejności wyborczej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w odniesieniu do kategorii wspominanych już w pierwszym rozdziale rzeczywiście nowych partii (*genuinely new parties*), a także ugrupowań, które choć uczestniczyły w poprzednich wyborach, to nie zdołały przekroczyć progu parlamentarnej reprezentacji (*genuinely extra-parliamentary parties*) (Sikk 2005: 400–402). Estoński politolog diagnozuje, że w państwach Europy Środkowej i Wschodniej często dochodzi do sytuacji, w której były partie parlamentarne ze względu na zbyt niskie poparcie wyborcze nie uczestniczą w podziale mandatów w jednej z elekcji, aby w kolejnej ponownie wrócić na scenę polityczną i odzyskać status ugrupowania relewantnego (Turska-Kawa 2015: 96).

Wśród analizowanych państw zjawisko to najlepiej obrazuje słowacki system partyjny i przykład Słowackiej Partii Narodowej (SNS), która dwukrotnie powracała do parlamentu po elekcjach, w których ze względu na nieprzekroczenie progu wyborczego traciła parlamentarną reprezentację. Słowaccy narodowcy zasiadali w ławach parlamentarnych od pierwszych wyborów po aksamitnej rewolucji aż do elekcji z 2002 roku, kiedy to uzyskali jedynie 3,33%, stając się formacją pozaparlamentarną. Wrócili jednak w skład Rady Narodowej w 2006 roku, aby po sześciu latach ponownie znaleźć się pod progiem wyborczym. Ugrupowanie ponownie osiągnęło status partii parlamentarnej po wyborach z 2016 roku, aby utracić go cztery lata później w wyborach parlamentarnych z lutego 2020 roku. Z procesem powrotu do parlamentu po nieudanym cyklu wyborczym mamy także do czynienia w przypadku Czech, gdzie w 2013 roku KDU–ČSL odzyskała status partii relewantnej po klęsce wyborczej poniesionej trzy lata wcześniej. Nieco bardziej skomplikowany mechanizm powyższe zjawisko przybrało w warunkach polskich, co obrazuje chociażby przykład Porozumienia Centrum czy Kongresu Liberalno-Demokratycznego. Obie formacje po sukcesie w wyborach z 1991 roku nie dały rady przekroczyć progu wyborczego w elekcji, która odbyła się dwa lata później. Zdołały jednak powrócić do Sejmu RP w kolejnych wyborach pod szyldami odpowiednio Akcji Wyborczej Solidarność i Unii Wolności. Co ciekawe, w następnej elekcji środowisko dawnego PC i KLD znów zdobyło parlamentarną reprezentację, tym razem jednak w szeregach

Prawa i Sprawiedliwości oraz Platformy Obywatelskiej. Na tym tle największą stabilność wykazuje węgierski system partyjny, w którym jak dotąd żadnej formacji nie udało się odzyskać utraconego statusu partii parlamentarnej.

Wskazane powyżej ograniczenia klasycznego indeksu chwiejności autorstwa Mogensa N. Pedersena skłoniły badaczy zagadnienia do dez-agregacji tegoż wskaźnika na chwiejność pozasystemową (*extra-system volatility*) oraz wewnątrzsystemową (*intra-system volatility*). Pierwsza z nich dotyczy części chwiejności wyborczej powstałej w wyniku głosowania na nowe ugrupowania, natomiast chwiejność wewnątrzsystemowa obejmuje przepływy elektoratu wśród partii istniejących³². Szczególnie istotna z perspektywy problematyki niniejszej pracy wydaje się chwiejność pozasystemowa, ukazująca siłę oddziaływania nowych ugrupowań na zmiany zachodzące w systemach partyjnych.

Szeroko zakrojoną analizę obu powyższych wariantów chwiejności wyborczej przeprowadzili Scott Mainwaring, Carlos Gervasoni oraz Annabella España-Nájera, którzy zbadali 618 elekcji przeprowadzonych po II wojnie światowej w 67 państwach świata. W trakcie badań ustalili, że średni poziom indeksu chwiejności w przypadku elekcji odbywających się w demokracjach powstałych przed 1978 rokiem wynosił 13,2%. W odniesieniu do młodych demokracji ten sam wskaźnik wynosił 32,9%. Biorąc pod uwagę składowe tych indeksów, średnio 42% chwiejności wyborczej wynikało z przenoszenia politycznych preferencji na nowe ugrupowania, natomiast 58% miało genezę wewnątrzsystemową. Odsetki te wyglądały inaczej w przypadku państw byłego bloku wschodniego, w których jedynie 30% chwiejności wyborczej spowodowane zostało poparciem dla nowych ugrupowań (Mainwaring, Gervasoni, España-Nájera 2017).

Z ustaleń Mainwaringa i współpracowników wynika, że w warunkach Polski i Węgier wskaźniki chwiejności wyborczej w większej mierze determinowane są poprzez zmianę poziomu poparcia formacji już istniejących. Nieco inaczej według przeprowadzonej przez nich analizy wygląda sytuacja w Czechach i na Słowacji, gdzie większa część labilności wyborczych preferencji spowodowana jest uzyskaniem poparcia przez nowe ugrupowania.

³² Podobnego zabiegu, oprócz wspomnianych już Allana Sikka i Margit Tavits, dokonali m.in. Sarah Birch (2003: 119–135), Grigorii Golosov (2004: 47–49) czy Eleanor N. Powell i Joshua Tucker (2014).

Tabela 2.9. Średnie wartości zagregowanej, pozasystemowej i wewnątrz-systemowej chwiejności wyborczej w warunkach państw Europy Środkowej i Wschodniej

PAŃSTWO	ANALIZOWANE ELEKCJE	ZAGREGOWANA CHWIEJNOŚĆ WYBORCZA	WEWNĄTRZ-SYSTEMOWA CHWIEJNOŚĆ WYBORCZA	POZASYSTEMOWA CHWIEJNOŚĆ WYBORCZA
Węgry	1990–2002	30,1%	26,0%	4,1%
Słowenia	1992–2004	28,9%	19,5%	9,4%
Macedonia	1990–2006	38,3%	24,0%	14,3%
Polska	1991–2005	45,5%	30,0%	15,5%
Czechy	1990–2002	28,5%	11,6%	16,9%
Litwa	1992–2004	51,2%	29,6%	21,6%
Rumunia	1990–2004	46,5%	23,8%	22,7%
Bułgaria	1990–2005	39,3%	15,5%	23,8%
Estonia	1992–2003	44,7%	20,9%	23,8%
Słowacja	1994–2006	43,6%	19,5%	24,2%
Rosja	1993–2003	44,8%	20,3%	24,5%
Łotwa	1993–2002	52,0%	26,8%	25,2%
Mołdawia	1994–2005	56,5%	28,9%	27,6%
Ukraina	1994–2006	60,3%	28,8%	31,4%
średnia		43,6%	23,2%	20,4%

Źródło: Mainwaring, Gervasoni, España-Nájera (2017: 627)

Podobną analizę przeprowadził również Allan Sikk, który w swoim podejściu brał jednak pod uwagę odsetek głosów oddanych na rzeczywiście nowe partie. Z badań estońskiego politologa wynika, że nie ma bezpośredniego związku między poziomem poparcia dla rzeczywiście nowych partii a chwiejnością wyborczą. Jest to szczególnie widoczne w odniesieniu do państw wyszehradzkich będących przedmiotem niniejszej monografii. Sikk zauważa, że najniższe odsetki głosów dla rzeczywiście nowych ugrupowań w pierwszej dekadzie po tranzycji demokratycznej notowane są w przypadku Polski i Węgier, które jednak w przypadku chwiejności wyborczej nie odbiegają zbytnio od średniej notowanej w przypadku państw Europy Środkowej i Wschodniej. W przypadku Czech i Słowacji poziom labilności wyborczych preferencji w nieco większym stopniu determinowany jest poparciem dla nowych ugrupowań (Sikk 2005: 399–401). Co ciekawe,

pomimo większej stabilności zachowań wyborczych w zachodnich demokracjach skonsolidowanych, to właśnie tam rzeczywiście nowym partiom łatwiej osiągnąć status ugrupowania relewantnego niż w warunkach państw byłego bloku wschodniego. Sikk (2005: 404) zauważa, że choć w Europie Środkowej i Wschodniej nowe partie w skali elekcji łącznie zdobywają zwykle poparcie ponad 10% ogółu uprawnionych wyborców, to zazwyczaj ze względu na dystrybucję tych głosów na kilka ugrupowań, nie przekłada się to na ich parlamentarną reprezentację.

DROGA NOWYCH PARTII POLITYCZNYCH DO PARLAMENTÓW PAŃSTW GRUPY WYSZEHRADZKIEJ

Transformacja systemowa w Europie Środkowej i Wschodniej zapoczątkowana na przełomie lat 80. i 90. XX wieku spowodowała głębokie przeobrażenia państw tego regionu w sferach społecznej, politycznej i gospodarczej. Nastąpiło wówczas trwale otwarcie przestrzeni politycznej, co umożliwiło organizowanie cyklicznych i rywalizacyjnych wyborów oraz przyczyniło się do ukonstytuowania na tym obszarze systemów partyjnych opartych o demokratyczne formy rozstrzygania. W pierwszym, inicjalnym okresie tranzykcji ustrojowej funkcje partii politycznych spełniały ruchy masowe typu forum (Solidarność, Forum Obywatelskie, Społeczeństwo Przeciw Przemocy, Węgierskie Forum Demokratyczne) (Herbut, Jednaka 1994: 132–133). Dopiero z nich wyodrębniły się partie polityczne, które decydowały o kształcie polityki państwa w okresie przemian demokratycznych¹. Z tego względu za właściwą fazę kształtowania systemu partyjnego, a tym samym elekcję bazową przyjętą w procesie analizy nowych partii, należy uznać kolejne wybory, w których dzięki utrwaleniu się pluralizmu politycznego wystartować mogła większa liczba podmiotów polityki. Jest to

¹ Nieco inaczej wygląda sytuacja z Węgierskim Forum Demokratycznym (MDF), które powstało w 1987 roku jako ruch społeczno-polityczny dążący do demokratyzacji życia politycznego. W 1989 roku formacja została zarejestrowana jako partia polityczna, a w wyborach parlamentarnych z 1990 roku zdobyła 42,5% głosów wyborczych (165 spośród 386 mandatów) i wraz z Partią Drobnych Posiadaczy oraz Chrześcijańską Partią Ludową tworzyła rząd Józsefa Antalla. Przez lata MDF było istotnym aktorem na węgierskiej scenie politycznej. Po klęsce w wyborach parlamentarnych w 2010 roku ugrupowanie zostało rozwiązane.

szczególnie widoczne w warunkach polskich, gdzie wybory parlamentarne z 1991 roku charakteryzują się prawdziwym wysypem ugrupowań politycznych. Wynikało to jednak z systemowej specyfiki tamtej, pierwszej w pełni rywalizacyjnej elekcji oraz uchwalenia przepisów zapewniających pluralizm partyjny. Jak słusznie zauważa Waldemar Wojtasik, wybory te miały inicjalny charakter dla strukturalnego wymiaru systemu politycznego, co implikuje to, że praktycznie wszystkie ugrupowania niebędące następami formacji reżimowych należałoby uznać za nowe partie. Włączenie ich do analizy mogłoby jednak w znaczny sposób wypaczyć jej wyniki, gdyż ugrupowania te stały się partiami parlamentarnymi nie w wyniku nabywania przez nie cech politycznej relewancji, a poprzez systemową specyfikę pierwszej w pełni rywalizacyjnej elekcji (Wojtasik 2014: 115–116).

W prezentowanej monografii przeanalizowane zostaną ogólnokrajowe komitety wyborcze, które wystawiły swoje listy w trakcie następujących elekcji parlamentarnych: Polska – wybory z lat 1993–2015, Węgry – wybory z lat 1994–2014, Słowacja – wybory z lat 1994–2016 oraz Czechy – wybory z lat 1996–2017. W przypadku parlamentów bikameralnych pod uwagę brana będzie izba pierwsza. Tak, jak zaznaczono w rozdziale pierwszym, przyjęto funkcjonalne rozumienie partii politycznych, które pozwala na włączenie do analizy nie tylko formalnie zarejestrowanych bytów partyjnych, ale również organizacji politycznych, które, mimo że z normatywnego punktu widzenia nie posiadają statusu partii, wypełniają ich funkcje charakterystyczne dla państw demokratycznych. Do grona nowych partii zaliczone zostaną wszystkie te formacje, które nie są sukcesorami ugrupowań powstałych w wyniku pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborów, mają nową nazwę i nie posiadają w swojej strukturze ważnych aktorów politycznych z przeszłości. W przypadku ostatniego kryterium przyjmuję założenie, że brak ważnych aktorów politycznych wiąże się z nieobecnością w strukturze członkowskiej prezydentów, premierów, istotnego odsetka ministrów lub członków parlamentu (założono, że spełnienie tego warunku następuje, gdy mniej niż połowa deputowanych wybranych z list partyjnych piastowała wcześniej mandat parlamentarzysty bądź pełniła funkcję ministra). Analizie poddane zostaną jedynie rzeczywiście nowe ugrupowania, które przekroczyły próg parlamentarnej reprezentacji (uzyskały mandaty w organie przedstawicielskim).

Tym samym przedmiotem analizy będzie 21 ugrupowań, wśród których znajdują się:

- w przypadku Polski: Liga Polskich Rodzin, Samoobrona RP, Ruch Palikota, Kukiz'15 oraz Nowoczesna Ryszarda Petru;
- w przypadku Czech: TOP 09 (*Tradice Odpovědnost Prosperita* 09), Sprawy Publiczne (*Věci veřejné*, VV), ANO 2011, Świt Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury (*Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury*), Burmistrzowie i Niezależni (*Starostové a nezávislí*, STAN) oraz Czeska Partia Piratów (*Česká pirátská strana*);
- w przypadku Słowacji: Partia Porozumienia Obywatelskiego (*Strana občianskeho porozumenia*, SOP), Sojusz Nowego Obywatela (*Aliancia nového občana*, ANO), Wolność i Solidarność (*Sloboda a Solidarita*, SaS), Most-Híd, Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości (*Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti*, OĽaNO), Partia Ludowa Nasza Słowacja (*Ludová strana – Naše Slovensko*, ĽSNS), Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár (*Sme Rodina – Boris Kollár*) oraz Sieć (*SIETĚ*);
- w przypadku Węgier: Ruch na rzecz Lepszych Węgier (*Jobbik Magyarorszáért Mozgalom*, Jobbik) oraz Polityka Może Być Inna (*Lehet Más a Politika!*, LMP).

1. Droga nowych partii politycznych do polskiego parlamentu

1.1. Liga Polskich Rodzin

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. W styczniu 2001 roku, w odpowiedzi na problemy strukturalne rządzącej Akcji Wyborczej Solidarność oraz przy aprobacie o. Tadeusza Rydzyka i środowiska Radia Maryja, zawarto porozumienie kilkunastu organizacji polskiej prawicy narodowo-katolickiej (m.in. Stronnictwa Narodowego, Rodziny Warszawskiej, Rodziny Wielkopolskiej, Stowarzyszenia Polskiej Racji Stanu, Młodzieży Wszechpolskiej, Krajowego Porozumienia Samorządowego „Ojczyzna”, Polskiego Ruchu Uwłaszczeniowego czy Niezależnego Ruchu Społecznego), które przyjęło nazwę Ligi Rodzin. Prezesem organizacji został Witold Hatka – prezes Wielkopolskiego Banku Rolniczego i przewodniczący Rady Nadzorczej Stoczni Gdańskiej (Paszkievicz 2004: 57). Podczas pierwszego zjazdu organizacji, który odbył się 4 lutego 2001 roku, ustalono podstawowe cele programowe formacji, wśród których wymieniono m.in.: postulat zawieszenia negocjacji akcesyjnych ze Wspólnotami Europejskimi,

wstrzymanie prywatyzacji majątku narodowego oraz walkę z bezrobociem i patologiami społecznymi (Piskorski 2004: 170).

W kolejnych miesiącach rozpoczęto proces przekształcania formacji w partię polityczną. Wykorzystano przy tym kryzys w Stronnictwie Narodowym, który wywołało przystąpienie części członków ugrupowania do Ligi Rodzin. Zarząd Główny oraz Naczelna Rada SN uznały ich akces za sprzeczny ze statutem ugrupowania i nakazały swoim członkom jednoznaczne określenie swojej przynależności organizacyjnej. W odpowiedzi na decyzję władz SN zwolennicy przystąpienia do Ligi Rodzin (przede wszystkim politycy związani wcześniej ze Stronnictwem Narodowo-Demokratycznym) wczesną wiosną 2001 roku zdecydowali o reaktywacji działalności ugrupowania. Wykorzystali przy tym fakt, że mimo formalnego zjednoczenia SN i SND na Kongresie Zjednoczeniowym Ruchu Narodowego w grudniu 1999 roku, nie wykreślono SND z ewidencji partii politycznych. Ówczesny prezes SN Bogusław Kowalski zwołał na 5 maja tego roku Kongres Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego, na którym podjęto uchwałę o zmianie nazwy Stronnictwa na Liga Polskich Rodzin. 30 maja zmiana została usankcjonowana przez Sąd Okręgowy w Warszawie i tym samym Liga Polskich Rodzin została wpisana do ewidencji partii politycznych pod tym samym numerem co wcześniej SND (EwP 53)².

W maju 2001 roku następuje dalszy rozwój organizacyjny LPR. Akces do formacji zgłasza wiele mniejszych formacji i indywidualnych polityków, do czego niewątpliwie przyczyniła się działalność o. Rydzyka, uznanego zresztą za *spiritus movens* połączenia w ramach LPR organizacji katolickich, narodowych i niepodległościowych, które do tej pory raczej rywalizowały ze sobą niż były skłonne do przyjmowania strategii konsensualnych. Spośród formacji, które przystąpiły w tym okresie do LPR za najważniejsze należy uznać Porozumienie Polskie Jana Łopuszańskiego oraz Ruch Katolicko-Narodowy, na którego czele stał Antoni Macierewicz. Pierwszym problemem, który napotkała nowo utworzona LPR, był wybór lidera ugrupowania. Ostatecznie, aby uniknąć walki o władzę w okresie wyborczym zdecydowano się na kandydaturę Marka Kotlinowskiego, dotąd szeregowego członka SN. Szybko dominującą rolę w LPR uzyskał

² Co więcej, mimo że LPR oficjalnie powstała w maju 2001 roku, w rubryce data rejestracji w ewidencji partii politycznych widnieje data 10 stycznia 1998 r., a więc moment formalnej rejestracji Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego (Paskiewicz 2004: 57–58).

jednak Roman Giertych, który formalnym liderem ugrupowania został jednak dopiero w marcu 2006 roku. Po ogłoszeniu przez LPR chęci startu w wyborach parlamentarnych w lipcu sojusz z ugrupowaniem zawarły także Przymierze dla Polski Gabriela Janowskiego oraz Ruch Odbudowy Polski Jana Olszewskiego (Sokół 2003: 253).

W samej elekcji, odbywającej się 23 września 2001 roku, Liga Polskich Rodzin wystawiła listy wyborcze w 40 z 41 okręgach do Sejmu³ oraz 14 kandydatów w wyborach do Senatu RP. Ostatecznie, ugrupowanie było jednym z sześciu komitetów, które przekroczyło 5% próg wyborczy, a uzyskany rezultat (7,87% ważnie oddanych głosów) pozwolił LPR na obsadzenie 38 mandatów parlamentarnych. Partia zdobyła także 2 mandaty senatorskie uzyskane przez Adama Biele (okręg nr 7 – Chełm) oraz Jana Szafranca (okręg nr 23 – Białystok)⁴.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Projekt polityczny LPR opierał się przede wszystkim na wartościach narodowych i chrześcijańskich. Wśród głównych postulatów ugrupowania znajdowały się m.in.: podporządkowanie polityki interesom narodu polskiego, utrzymanie niepodległości i suwerenności państwa, rozwój gospodarczy i społeczny czy ograniczenie ekspansji kapitału zagranicznego (Maj, Maj 2007: 257–265). Istotnym elementem apelu programowego było także odwołanie do etyki chrześcijańskiej. Już w hasło przewodnim kampanii przed wyborami parlamentarnymi z 2001 roku („Aby Polska Polską była”), zaczerpniętym z wystąpienia kardynała Stefana Wyszyńskiego na Jasnej Górze z 1958 roku, ugrupowanie podkreślało przywiązanie do nauki Kościoła katolickiego i solidaryzmu narodowego (Przyłęcki 2012: 162). To właśnie w specyfice programowej należy się dopatrywać źródeł sukcesu LPR. Zdaniem Sarah de Lange i Simony Guerry można się doszukiwać dwóch głównych przyczyn uzyskania atrybutów relewancji przez tę partię. Po pierwsze, ugrupowanie potrafiło umiejętnie ocenić sytuację polityczną w Polsce, znajdując

³ Formacja nie zdołała zgłosić listy w okręgu nr 31, obejmującym obszar: Katowic, Chorzowa, Mysłowic, Piekar Śląskich, Rudy Śląskiej, Siemianowic Śląskich, Świętochłowic i Tychów oraz powiatu bieruńsko-lędzińskiego.

⁴ W Senacie V kadencji z ramienia LPR zasiadali później także Ryszard Matusiak (wybrany 11 czerwca 2004 roku w okręgu legnickim po śmierci Jerzego Cieślaka z SLD) oraz Zofia Skrzypek-Mrowiec (wybrana 12 września 2004 roku w okręgu bielskim po objęciu przez Grażynę Staniszewską mandatu w Parlamencie Europejskim).

w przestrzeni politycznej rywalizacji obszar niezagospodarowany dotąd przez partie relewantne. Po drugie, w odpowiedzi na istniejącą niszę LPR przedstawiła program, który był całkowicie odmienny od dominujących na polskiej scenie politycznej programów liberalnych, co pozwoliło na dotarcie do grupy o wiele bardziej radykalnych poglądach na kwestie polityczne (de Lange, Guerra 2009: 538).

Jednak to nie konserwatyzm i wartości narodowe zdecydowały o parlamentarnym sukcesie ugrupowania, a znalezienie niszy ideologicznej, wynikającej z zaistnienia korzystnych uwarunkowań na scenie politycznej. Na początku XXI wieku w polskim społeczeństwie znacząco wzrósł poziom sceptycyzmu i nieufności w stosunku do integracji europejskiej (CBOS 84/2001). Równocześnie wszystkie partie relewantne w wymiarze programowym pozycjonowały się jako zwolennicy przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, co zresztą było logiczną konsekwencją doświadczeń z czasów PRL⁵. W tej sytuacji powstała luka ideologiczna w systemie partyjnym, którą skutecznie zappełniła m.in. Liga Polskich Rodzin. Źródła sukcesu tej formacji należy więc doszukiwać się w wykorzystaniu i pogłębianiu tworzącego się nowego podziału politycznego⁶, który w najprostszy sposób można przedstawić w postaci dychotomii euroentuzjaści-eurosceptycy (Marmola 2014: 88). LPR, artykułując postulaty natury ideologicznej (tj. groźba utraty suwerenności państwa i podporządkowania silniejszym ekonomicznie państwom UE⁷), zjednało sobie elektorat eurosceptyczny plasujący się na prawym krańcu skali lewica–prawica⁸. Potwierdzają to badania elektoratu

⁵ Szczególnie na początku lat 90. XX stulecia zbliżenie Polski do państw Europy Zachodniej oraz do struktur euroatlantyckich postrzegane było jako forma politycznego i gospodarczego uniezależnienia od ZSRR.

⁶ Partie wchodzące na scenę polityczną rywalizują z ugrupowaniami relewantnymi w oparciu o konkretne kwestie, które rzadko kiedy trwale strukturyzują system partyjny. Z tego względu termin podział polityczny (*division*), denotujący podział o mniejszym napięciu i trwałości, wydaje się bardziej adekwatny niż pojęcie podziału socjopolitycznego (*cleavage*) Zob. Markowski (2000).

⁷ Szczególne niebezpieczeństwo dla suwerenności państwa stanowić miała prywatyzacja niektórych gałęzi przemysłu i wykup najważniejszych zakładów przemysłowych przez kapitał zagraniczny, co w opinii liderów LPR mogło grozić Polsce katastrofą na miarę rozbiorów (Miernik 2004: 421).

⁸ Zdaniem Sarah de Lange i Simony Guerry, liderzy LPR prezentowali integrację z UE jako zagrożenie dla Polski w czterech wymiarach. Po pierwsze, w ich opinii UE jako świecka organizacja zagrażała katolickiej identyfikacji narodu polskiego. Po drugie, sama akcesja

ugrupowania, który przed wyborami parlamentarnymi z 2001 roku był istotnie bardziej eurosceptyczny niż pozostałe grupy polskich wyborców. Co więcej, ugrupowanie przyciągnęło eurosceptyków głównie deklarujących autoidentyfikację prawicową⁹.

Ważność negatywnego stosunku do integracji europejskiej w procesie uzyskiwania poparcia przez Ligę Polskich Rodzin widoczna jest także w kolejnych latach funkcjonowania ugrupowania¹⁰. Najlepsze rezultaty wyborcze formacja uzyskiwała w latach 2004–2005, w których to odsetek osób pozytywnie oceniających członkostwo Polski w UE był najniższy. Po tym okresie następuje zdecydowana zmiana postaw polskiego społeczeństwa, które zaczęło doceniać korzyści wynikające z decyzji wyrażonej w referendum akcesyjnym (Zadrożna 2006: 23–27). Wraz ze wzrostem zadowolenia z integracji europejskiej stopniowo spadało poparcie dla LPR, co ostatecznie skutkowało utratą jej politycznej relewancji po wyborach parlamentarnych z 2007 roku.

Oprócz finalizacji procesu integracji z UE i braku reakcji ugrupowań relewantnych na tworzącą się eurosceptyczną niszę, korzystną konfigurację

miałaby negatywny wpływ na suwerenność Polski, co jest szczególnie niebezpieczne z punktu widzenia doświadczeń z najnowszej historii państwa (czasy okupacji hitlerowskiej i sowieckiej). Po trzecie, UE poprzez przymus rozszerzenia praw dla mniejszości zagrażałaby homogeniczności kulturowej państwa. I wreszcie, *last but not least*, zdaniem LPR Unia to projekt elit politycznych, a nie ludności państw europejskich (de Lange, Guerra 2009: 539–540).

⁹ Według badań Radosława Markowskiego i Joshuy A. Tuckera, na jedenastostopniowej skali (0–10, gdzie 10 oznaczało postawę skrajnie eurosceptyczną) elektorat LPR uzyskiwał średnio 6,92 (SD = 0,41). Dla porównania wyborcy innych partii (w badaniu definiowano tak wszystkie elektoraty poza wyborcami LPR i Samoobrony) osiągnęli średnią 4,75 (SD = 0,12). Co więcej, eurosceptycy (w badaniu osoby, które na skali wskazywały wartości z przedziału 6–10) głosujący na LPR deklarowali wyższe natężenie eurosceptycyzmu. Autoidentyfikacje eurosceptyków na skali lewica–prawica (w tym badaniu podobnie jedenastostopniowej, gdzie 0 oznaczało skrajną lewicę, natomiast 10 skrajną prawicę) dokładnie ukazują specyfikę elektoratu LPR. W przypadku partii Giertycha średnia na skali wynosiła 6,90. Wskaźnik ten był istotnie statystycznie niższy u wyborców Samoobrony (4,19), innych ugrupowań (4,66) i niegłosujących (4,78) (Markowski, Tucker 2011: 37–43).

¹⁰ W okresie przed referendum akcesyjnym ugrupowanie w jeszcze większym stopniu akcentowało niebezpieczeństwa, które niesie z sobą członkostwo Polski w strukturach UE. Wzrost antyunijnej retoryki widoczny był szczególnie w hasłach podnoszonych w trakcie manifestacji i spotkań z wyborcami, wśród których znalazły się m.in.: „Polska – tak, Unia – nie”; „Wczoraj Moskwa, dziś Bruksela”; „Precz z Unią Europejską”; „Moskwa, Bruksela to miasta Millera”, „Wczoraj sekretarze, dzisiaj komisarze”.

dla powstawania i sukcesu nowych ugrupowań tworzyły następujące od początku 2001 roku przemiany w polskim systemie partyjnym, w szczególności dekompozycja Akcji Wyborczej Solidarność i pojawienie się w przestrzeni politycznej wielu nowych sztyldów partyjnych (m.in. Prawa i Sprawiedliwości oraz Platformy Obywatelskiej, które wkrótce okazały się decydującymi aktorami politycznymi na scenie partyjnej). Przemiany te wpłynęły na ograniczenie tendencji wyborców do głosowania strategicznego i zachęciły ich do głosowania na nowe ugrupowania polityczne, w tym LPR i Samoobronę RP¹¹.

Sukces Ligi Polskich Rodzin był również możliwy dzięki dobremu wykorzystaniu zasobów będących w dyspozycji ugrupowania. Ważnym czynnikiem było doświadczenie polityczne polityków startujących z list LPR. Działali oni wcześniej w organizacjach społecznych, związkach zawodowych czy ugrupowaniach pozaparlamentarnych. Ugrupowanie zdołało także przyciągnąć na listy rozpoznawalne twarze polskiej polityki (m.in. przedstawicieli ROP z byłym premierem Janem Olszewskim na czele, Jana Łopuszańskiego, Antoniego Macierewicza, Gabriela Janowskiego, Halinę Nowinę Konopkę czy Annę Sobecką) i ruchu związkowego (np. Zygmunt Wrzodak – przewodniczący NSZZ „Solidarność” Zakładów Mechanicznych Ursus). Istotnym zasobem, szczególnie w kadencji 2005–2007, był także rozpoznawalny przywódca – Roman Giertych. Mimo że formalnie funkcję prezesa LPR pełnił Marek Kotlinowski, to Giertych i jego otoczenie decydowali o sprawach politycznych i personalnych. Zdobycie poparcia przez LPR ułatwiła także dobra ekspozycja medialna ugrupowania w mediach katolickich, w szczególności Radiu Maryja. Umożliwiło to przekroczenie progu wyborczego, mimo że w trakcie kampanii wyborczej z 2001 roku LPR wydało zdecydowanie najmniej spośród wszystkich komitetów ogólnopolskich uczestniczących w podziale mandatów. Co więcej, LPR wydała na kampanię wielokrotnie mniej niż Unia Wolności czy Akcja Wyborcza

¹¹ Czynnikiem, który bezpośrednio nie wpłynął na sukces ugrupowania w wyborach parlamentarnych z 2001 roku, jednak mógł przyczynić się do jego powstania, była nowa ordynacja wyborcza, uchwalona 11 kwietnia 2001 roku. Zmiana sposobu przeliczania głosów na mandaty z metody d'Hondta na zmodyfikowane Sainte-Laguë oraz zniesienie listy krajowej, a co z tym związane zwiększenie przeciętnego rozmiaru okręgu wyborczego (z 9,02 do 11,22 mandatów na okręg), można uznać za korzystne dla partii o niewielkim i średnim potencjale politycznym, co w obliczu problemów AWS i UW mogło stanowić zachętę do utworzenia nowego ugrupowania.

Solidarność Prawicy i niewiele więcej niż Mniejszość Niemiecka, która zarejestrowała listy jedynie w dwóch okręgach wyborczych (Opole i Rybnik)¹².

Tabela 3.1. Wydatki polskich ugrupowań w trakcie kampanii przed wyborami parlamentarnymi z 2001 roku (w złotych)

UGRUPOWANIE	WYDATKI NA KAMPANIĘ WYBORCZĄ (zł)	LICZBA UZYSKANYCH GŁOSÓW	KOSZT UZYSKANIA JEDNEGO GŁOSU (zł)
Sojusz Lewicy Demokratycznej–Unia Pracy	26 995 002	5 342 519	5,05
Platforma Obywatelska	16 319 018	1 651 099	9,88
Samoobrona RP	1 862 470	1 327 624	1,40
Prawo i Sprawiedliwość	5 302 842	1 236 787	4,29
Polskie Stronnictwo Ludowe	9 409 950	1 168 659	8,05
Liga Polskich Rodzin	514 841	1 025 148	0,50

Źródło: obliczenia własne na podstawie sprawozdań finansowych komitetów wyborczych składanych Państwowej Komisji Wyborczej oraz wyników wyborów.

Po wyborach parlamentarnych z 2001 roku Liga Polskich Rodzin utrzymywała status ugrupowania relewantnego przez kolejne sześć lat. Pasma największych sukcesów ugrupowania przypada na lata 2002–2004, a więc okres finalizacji procesu integracji Polski z Unią Europejską. Eurosceptyczny apel programowy pozwolił ugrupowaniu na uzyskanie 14,36% głosów w wyborach do sejmików województw w 2002 roku (w tym zwycięstwo w województwie podkarpackim), a także zdobycie drugiego wyniku w inicjalnych wyborach do Parlamentu Europejskiego, które odbyły się 13 czerwca 2004 roku¹³. Na fali tych sukcesów LPR osiągnęła także dobry re-

¹² Według sprawozdań wyborczych składanych do Państwowej Komisji Wyborczej Unia Wolności wydała na kampanię 6 111 755,10 zł, AWSP 6 260 230,51 zł, a Mniejszość Niemiecka 486 548,30 zł.

¹³ W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku LPR uzyskała 15,92% ważnie oddanych głosów, co umożliwiło formacji obsadzenie 10 z 54 mandatów przypadających Polsce w unijnej legislaturze. Lepszy rezultat uzyskała jedynie Platforma Obywatelska (24,10% głosów), a w podziale mandatów uczestniczyły także: Prawo i Sprawiedliwość (12,67%),

zultat w wyborach parlamentarnych z 2005 roku, który ostatecznie pozwolił ugrupowaniu na współtworzenie koalicji rządowej z PiS i Samoobroną oraz obsadzenie dwóch stanowisk ministerialnych. Stanowisko ministra edukacji narodowej w rządzie Jarosława Kaczyńskiego objął lider formacji Roman Giertych, a ministrem gospodarki morskiej został Rafał Wiechecki. Dodatkowo, siedmiu kandydatów startujących z list partii uzyskało mandaty senatorskie¹⁴. Po tej elekcji LPR trwale utraciła atrybuty relewancji. Oprócz wspomnianego już ilościowego spadku orientacji eurosceptycznej w polskim społeczeństwie głównymi powodami niższego poziomu poparcia LPR były negatywna recepcja działań partii w rządzie Jarosława Kaczyńskiego oraz brak wewnętrznej spójności ugrupowania. Formacja ta niejako powieliła scenariusz wcześniejszych porozumień środowisk prawicowych, które ze względu na osobiste ambicje liderów poszczególnych frakcji, szybko ulegały dekompozycji. Podobnie było w przypadku partii Giertycha. Już w momencie tworzenia klubu parlamentarnego po elekcji z 2001 roku dwóch kandydatów ROP, którzy dostali się do Sejmu RP z list Ligi Polskich Rodzin (były premier Jan Olszewski i Henryk Lewczuk), zdecydowało się zachować status posłów niezrzeszonych. Tym samym klub LPR już na początku IV kadencji sejmu liczył 36 członków. Na przełomie lat 2002 i 2003 z klubu odeszło 10 przedstawicieli reprezentujących Ruch Katolicko-Narodowy (m.in. Antoni Macierewicz), Porozumienie Polskie (m.in. Jan Łopuszański) oraz Przymierze dla Polski (m.in. Gabriel Janowski). W lutym 2003 roku z klubu wykluczony został Bohdan Kopczyński. W kwietniu 2004 roku, z powodu konfliktów związanych z obsadą list wyborczych oraz różnic programowych, z klubu odeszli kolejni posłowie, którzy założyli koło poselskie Dom Ojczysty. Ostatecznie, uwzględniając transfery do LPR z innych ugrupowań, liczebność klubu zmalała do 19 członków (Jajecznik 2006: 114). Podobne konflikty personalne zawładnęły LPR w trakcie kolejnej kadencji parlamentu. Kolejny raz już na początku kadencji dwóch posłów (Zygmunt Wrzodak i Marian Daszyk) opuściło

Samoobrona RP (10,78%), Sojusz Lewicy Demokratycznej-Unia Pracy (9,35%), Unia Wolności (7,33%), Polskie Stronnictwo Ludowe (6,34%), Socjaldemokracja Polska (5,33%).

¹⁴ Obok Adama Bieli i Jana Szafranca, którzy pełnili te funkcje w Senacie IV kadencji, mandaty zdobyli: Ryszard Bender (okręg nr 6 – Lublin), Waldemar Kraska (okręg nr 17 – Siedlce), Janusz Kubiak (okręg nr 37 – Piła), Mieczysław Maziarz (okręg nr 22 – Rzeszów) oraz Ludwik Zalewski (okręg nr 23 – Białystok).

klub, stając się tym samym parlamentarzystami niezależnymi. Przed wyborami samorządowymi w 2006 roku z partii odeszła grupa członków związanych z Bogusławem Kowalskim i Anną Sobecką, zakładając Narodowe Koło Parlamentarne. Na znak poparcia dla secesjonistów w drugiej połowie 2006 roku radni zlikwidowali także kluby LPR w sejmikach: kujawsko-pomorskim, śląskim, zachodniopomorskim, opolskim, podlaskim, mazowieckim i wielkopolskim (Koziełło 2014: 51–52).

W przedterminowych wyborach parlamentarnych z 2007 roku, startując w nieformalnej koalicji z Unią Polityki Realnej oraz Prawicą Rzeczypospolitą, LPR zdobyła jedynie nieco ponad 1% głosów. Jeszcze gorsze wyniki formacja uzyskała w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 roku oraz wyborach samorządowych w 2010 roku. Taki stan rzeczy wpłynął na decyzję o rezygnacji z wystawienia list kandydatów w kolejnych wyborach parlamentarnych, a sama LPR choć formalnie nadal zarejestrowana jest jako partia polityczna, nie podejmuje od tego momentu szerszej, ogólnopolskiej działalności.

Tabela 3.2. Rezultaty wyborcze Ligi Polskich Rodzin w latach 2001–2010

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2001	1 025 148	7,87%	38	8,26%
wybory samorządowe 2002 – sejmiki województw	1 603 081	14,36%	92	16,40%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2004	969 689	15,92%	10	18,52%
wybory parlamentarne 2005	940 762	7,97%	34	7,39%
wybory samorządowe 2006 – sejmiki województw	568 835	4,71%	11	1,96%
wybory parlamentarne 2007	209 171	1,30%	–	–
wybory do Parlamentu Europejskiego 2009 (start z listy Libertas)	83 754	1,14%	–	–
wybory samorządowe 2010 – sejmiki województw	83 800	0,71%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

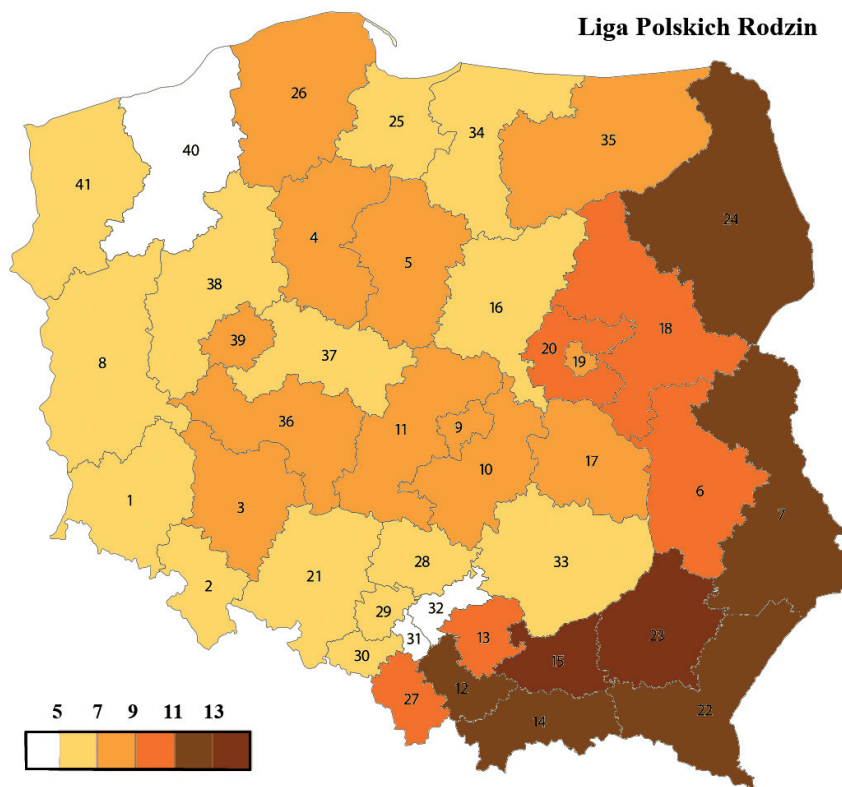
Charakterystyka elektoratu. Głosujący na Ligę Polskich Rodzin w wyborach parlamentarnych z 2001 roku w znacznej większości pochodzili z elektoratu Akcji Wyborczej Solidarność z poprzedniej elekcji. Wśród wyborców LPR dominowały głównie kobiety, osoby słabo wykształcone, starsze, o niskich dochodach, głęboko wierzące oraz zamieszkujące wieś i mniejsze miasta (Markowski, Tucker 2011). Według badań opinii społecznej byli to najbardziej prawicowi wyborcy spośród wszystkich elektoratów partyjnych, opowiadający się m.in. za: kulturową i gospodarczą niezawisłością Polski, wstrzymaniem integracji państwa z Unią Europejską, ograniczeniem prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, opodatkowaniem zarobków najbogatszych obywateli, aktywnym zwalczaniem bezrobocia przez państwo, zakazem aborcji, wzrostem roli Kościoła w kształtowaniu polityki państwa oraz wprowadzeniem do systemu prawnego kary śmierci (CBOS 136/2001).

Według badań profili psychologicznych elektoratów partyjnych, wyborcy LPR okazywali się najbardziej pesymistyczni w ocenach i prognozach dotyczących sytuacji kraju. Poza tym grupa ta wykazywała najsilniejsze tendencje do myślenia w kategoriach spisku, największą niepewność co do reguł i wartości funkcjonujących w świecie społecznym oraz najwyższy poziom nieufności względem mechanizmów i elit politycznych. Cechowała się także konserwatyzmem oraz relatywnie wysokim poziomem anomii i alienacji politycznej (CBOS 95/2002).

Biorąc pod uwagę terytorialne rozmieszczenie poparcia, LPR charakteryzowała się umiarkowanym poziomem jego zróżnicowania (tabela 3.3). Największe poparcie w elekcji z 2001 roku formacja notowała we wschodniej części Polski (województwa: podkarpackie, podlaskie, małopolskie, lubelskie), co nie dziwi, gdy weźmiemy pod uwagę zbieżność ideologicznego profilu wyborców na tych terenach z postulatami ugrupowania. Najlepsze wyniki LPR uzyskała w okręgach nr 23 (Rzeszów) i 15 (Tarnów)¹⁵, natomiast najgorsze w okręgach nr 32 (Sosnowiec) i 40 (Koszalin)¹⁶.

¹⁵ Ugrupowanie zdobyło tam odpowiednio 15,78% i 13,02% głosów. W okręgu rzeszowskim Liga Polskich Rodzin zdołała nawet zwyciężyć w głosowaniu w powiecie łańcuckim, gdzie uzyskała najlepszy wynik w całym kraju, zdobywając 23,18% głosów i pozostawiając w pokonanym polu PSL (19,86%) oraz hegemon na ówczesnej scenie politycznej – SLD–UP (19,79%).

¹⁶ W tych dwóch okręgach LPR nie przekroczyła progu wyborczego, zdobywając odpowiednio 3,97% i 4,45% głosów. W powiecie choszczeńskim (okręg nr 40 – Koszalin) partia uzyskała najgorszy wynik w skali kraju (2,24%).

Rysunek 3.1. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Ligi Polskich Rodzin w wyborach do Sejmu RP w 2001 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

Tabela 3.3. Zróźnicowanie poparcia dla polskich partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w 2001 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w okręgach wyborczych

UGRUPOWANIE	SOJUSZ LEWICY DEMOKRA- TYCZNEJ-UNIA PRACY	PLATFORMA OBYWATEL- SKA	SAMO- OBRONA RP	PRAWO I SPRAWIE- DLIWOŚĆ	POLSKIE STRON- NICTWO LUDOWE	LIGA POLSKICH RODZIN
Odchylenie standardowe	8,31	4,75	3,70	3,77	5,60	2,53
Współczynnik zmienności (odchylenie standardowe jako odsetek poparcia)	20,07%	38,33%	35,08%	42,45%	60,89%	31,67%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

1.2. Samoobrona RP

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Działalność Samoobrony RP (EwP 88) jest ściśle związana z aktywnością w przestrzeni publicznej jej inicjatora i wieloletniego przewodniczącego – Andrzeja Leppera. Początki ugrupowania przypadają na rok 1991, kiedy to Lepper zorganizował w Darłowie protest, wynikający z niezadowolenia okolicznych rolników związanego z trudnościami ze spłatą zaciągniętych kredytów, na które wpłynęło wprowadzenie zmiennego oprocentowania kredytów w ramach realizacji planu reform ówczesnego ministra finansów Leszka Balcerowicza. W trakcie protestu odbywającego się 24 września 1991 roku przed miejscowym ratuszem ogłoszono powstanie Komitetu Samoobrony Rolników (Gorlach 2000: 287). Do protestu przyłączali się kolejni rolnicy. W efekcie powołano Krajowy Komitet Zadłużonych Rolników, który za pośrednictwem ministerstwa rolnictwa podjął negocjacje z kierownikami banków na temat odstąpienia od zajęć komorniczych w zadłużonych gospodarstwach (Piskorski 2010: 52). Kariera polityczna Leppera zaczęła nabierać tempa. 18 października 1991 r. stanął na czele powołanego w Warszawie Komitetu Obrony Rolników, który koordynował protesty rolnicze przed budynkiem Sejmu RP. W tym samym miesiącu jego komitet Samoobrona Rolników wystartował w pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborach parlamentarnych po II wojnie światowej. Ostatecznie, start w tej elekcji zakończył się niepowodzeniem – Lista Wojewódzkiego Komitetu Samoobrony Rolników uzyskała jedynie 3247 głosów w okręgu numer 21, obejmującym ówczesne województwa koszalińskie i słupskie (Gebethner, Raciborski 1992: 214).

Lepper nie zamierzał jednak rezygnować z działalności publicznej. Na początku stycznia 1992 roku zarejestrowano Związek Zawodowy Rolnictwa „Samoobrona”. W dniach 27–28 marca w Warszawie odbył się jego I Zjazd Krajowy, na którym Lepper został jednogłośnie wybrany przewodniczącym ZZR „Samoobrona” (Głajcar, Turska-Kawa, Wojtasik 2017: 545). Na fali kolejnych protestów rozpoczęto tworzenie struktur terenowych związku, które po kilku miesiącach obejmowały już niemal wszystkie ówczesne województwa. Rosnąca popularność spowodowała, że kierownictwo ZZR „Samoobrona” podjęło decyzję o utworzeniu politycznej reprezentacji w postaci partii. W dniu 12 czerwca 1992 roku Sąd Okręgowy w Warszawie zarejestrował ugrupowanie pod nazwą Przymierze Samoobrona (Piskorski

2010: 59). W gronie założycieli partii, oprócz związkowców Samoobrony, znaleźli się m.in. członkowie Zjednoczenia Patriotycznego Grunwald, Związku Zawodowego Metalowców, Polskiej Partii Zielonych oraz osobistości świata sportu, jak np. Andrzej Supron czy Władysław Komar (Głajcar, Turska-Kawa, Wojtasik 2017: 545).

Pierwszą próbą sił ugrupowania były wybory parlamentarne w 1993 roku. Komitet wyborczy pod nazwą „Samoobrona – Leppera” zdołał zarejestrować swoich kandydatów w 44 spośród 52 okręgów wyborczych. W elekcji odbywającej się 19 września 1993 roku ugrupowanie uzyskało 383 967 głosów (2,78%) i nie zdołało wprowadzić do Sejmu RP swoich przedstawicieli. Niepowodzeniami zakończyły się również starty lidera ugrupowania w wyborach prezydenckich z lat 1995 i 2000¹⁷ oraz wyborach parlamentarnych w 1997 roku¹⁸. Porażki wyborcze nie wpłynęły jednak na działalność partii, która nadal prowadziła akcje protestacyjne oraz blokady dróg, szczególnie w okresie rządów koalicji AWS-UW.

Przełomowe dla Samoobrony okazały się wybory parlamentarne w 2001 roku, które pozwoliły ugrupowaniu zdobyć parlamentarną reprezentację i tym samym uzyskać status partii relewantnej, który, jak się później okazało, udało się utrzymać przez kolejne sześć lat. W odbywających się 23 września 2001 roku wyborach do Sejmu RP na ugrupowanie Andrzeja Leppera zagłosowało 1 327 624 wyborców (10,20%), co stanowiło trzeci wynik spośród wszystkich startujących komitetów wyborczych. Tym samym Samoobrona wprowadziła do ław sejmowych 53 przedstawicieli oraz uzyskała dwa mandaty senatorskie¹⁹.

¹⁷ W obu elekcjach prezydenckich kandydatem ugrupowania był Andrzej Lepper. W 1995 roku przewodniczący uzyskał 235 797 głosów (1,32%) i zajął 9. miejsce na 13 kandydatów, natomiast pięć lat później zdobył 537 570 głosów (3,05%), co było 5. wynikiem wśród 12 kandydatów.

¹⁸ W wyborach parlamentarnych przeprowadzonych 21 września 1997 roku ugrupowanie wystartowało pod szyldem Przymierze Samoobrona, rejestrując swoich kandydatów jedynie w 16 spośród 52 okręgów wyborczych. Rezultat wyborczy (zaledwie 10 073 głosy, co stanowiło 0,08% ogółu głosów w skali kraju) ponownie nie pozwolił partii uzyskać mandatów w parlamencie.

¹⁹ Do Senatu RP V kadencji dostali się Henryk Dzido (okręg nr 10 – Piotrków Trybunalski) oraz Sławomir Izdebski (okręg nr 17 – Siedlce).

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Samoobrona RP stanowi pewien fenomen polityczny nie tylko w skali Polski, ale także w warunkach całej Grupy Wyszehradzkiej. Ugrupowanie zdobyło bowiem mandaty parlamentarne po 10 latach istnienia na rynku politycznym²⁰. Mimo że profil ideologiczny ugrupowania i elektoratu partii Andrzeja Leppera w dużym stopniu odbiegały od tych reprezentowanych przez Ligę Polskich Rodzin, to drogi obu ugrupowań do osiągnięcia politycznej relewancji wykazują wiele punktów zbieżnych.

Sukces Samoobrony także wiązał się z zagospodarowaniem niszy eurosceptycznej. W odróżnieniu od LPR partię Andrzej Leppera należy uznać jednak za typowe ugrupowanie prolokutorskie, którego głównym celem była ochrona interesów elektoratu, pozostającego na marginesie zainteresowania partii relewantnych. Formułując przekaz o charakterze pragmatycznym i postulując, że członkostwo Polski w UE na zasadach ustalonych w trakcie negocjacji akcesyjnych spowoduje pogorszenie sytuacji materialnej rolników i warstw najuboższych, ugrupowanie zdobyło poparcie najbardziej lewicowych eurosceptyków²¹. To nie jedyna różnica w sposobie eksploatowania podziału eurosceptycy–euroentuzjaści przez oba nowe ugrupowania. W odróżnieniu od LPR stanowisko partii Leppera cechuje mniejsze natężenie eurosceptycyzmu, a samo ugrupowanie nie było fundamentalnie przeciwne projektowi integracji europejskiej, lecz, jak podkreślali sami jego przedstawiciele, przyjęło stanowisko eurorealistyczne, negujące nie samą ideę integracji, a jej warunki ustalone w trakcie negocjacji akcesyjnych²².

²⁰ Geneza Samoobrony sięga co prawda 1991 r., jednak według definicji przyjętej w niniejszej pracy można ją zaliczyć do grona nowych partii z racji tego, że do 2001 r. nie uczestniczyła w podziale mandatów parlamentarnych i nie stanowiła kontynuatora sił politycznych kształtujących parlament w latach 1989–2001.

²¹ We wspomnianych już badaniach Radosława Markowskiego i Joshuy A. Tuckera od wyborców Samoobrony bardziej eurosceptyczny był jedynie elektorat LPR. W przypadku autoidentyfikacji na skali lewica–prawica głosujący na ugrupowanie Leppera byli znacznie bardziej lewicowi niż wyborcy wszystkich innych ugrupowań i niegłosujący (Markowski, Tucker 2011: 37–43).

²² Petr Kopecký i Cas Mudde zakładają, że negacja Unii Europejskiej jako instytucji niekoniecznie musi być związana z kontestowaniem samej integracji państw europejskich. Analizując stosunek partii politycznych do kwestii europejskiej, proponują dwa wymiary tej analizy – poparcie dla integracji europejskiej oraz poparcie dla kierunków polityki UE jako

Za ważny czynnik w procesie nabywania relewancji przez Samoobronę należy uznać przywództwo partyjne. Doświadczenie lidera ugrupowania związane z organizowaniem akcji protestacyjnych oraz umiejętne wykorzystanie narzędzi marketingu politycznego przyczyniły się do znacznego wzrostu poziomu społecznego zaufania do Andrzeja Leppera w okresie bezpośrednio poprzedzającym elekcję parlamentarną z 2001 roku²³. Przed wyborami w celu maksymalizacji wyniku wyborczego Lepper przeszedł swoistą metamorfozę wizerunkową, która pozwoliła przyciągnąć elektorat, pozostający dotąd poza sferą zainteresowania Samoobrony. Lepper wraz ze swoimi doradcami połączył niejako dotychczasowy wizerunek kontrowersyjnego, samozwańczego chłopskiego przywódcy oraz spokojnego męża stanu, nie wywołując przy tym w świadomości elektoratu, jak obrazowo określiła to jedna z badaczek fenomenu przywódcy Samoobrony, „efektu przebrania”, który tak mocno zaszkodził np. Jackowi Kuroniowi w elekcji prezydenckiej z 1995 roku (Kwiatek 2004: 403).

Znaczącą rolę dla fenomenu przywódcy Samoobrony odegrały czynniki kontekstowe – konkretnie sytuacja polityczna i ekonomiczna, która zrodziła społeczne zapotrzebowanie na tego typu aktora politycznego.

instytucji. Na tej podstawie wyróżniają ugrupowania: euroentuzjastyczne (*Euroenthusiasts*) – popierające samą ideę integracji i jej instytucjonalną formę, jaką jest UE; eurosceptyczne (*Eurosceptics*) – popierające integrację europejską, ale sceptyczne względem UE jako projektu politycznego; europragmatyczne (*Europragmatists*) – partie, które nie popierają bądź nie mają klarownego stanowiska na temat integracji europejskiej, ale jednocześnie popierają UE jako instytucję; europrzeciwników (*Eurorejects*) – negujących zarówno integrację, jak samą UE (Kopecký, Mudde 2002: 299–304). Ciekawą modyfikację tej koncepcji prezentuje Helmut Gaisbauer, który analizuje polskie partie polityczne w wymiarach zaproponowanych przez Kopecký’ego i Mudde’a. Zdaniem austriackiego politologa LPR prezentowała postawę klasyczną dla europrzeciwników, natomiast Samoobronę RP i jej lidera Andrzeja Leppera należy uznać za twardych eurosceptyków (*hard Eurosceptics*), gdyż nie negowali samej idei integracji, ale w sposób zdecydowany krytykowali formułę członkostwa proponowaną przez strukturę unijne (Gaisbauer 2007: 62–63).

²³ Bezpośrednio przed wyborami parlamentarnymi z 2001 roku Andrzej Lepper plasował się w czołówce rankingu zaufania do polityków (45% wyborców deklarowało zaufanie dla lidera Samoobrony). Lepiej w tej klasyfikacji wypadali jedynie: A. Kwaśniewski (79%), J. Kuroń (65%), L. Kaczyński (57%), J. Kalinowski (49%) i A. Olechowski (47%). Dużo gorzej, jeśli chodzi o zaufanie i rozpoznawalność, wyglądała m.in. pozycja D. Tuska, M. Płażyńskiego czy M. Belki. Andrzej Lepper był także politykiem, który na przestrzeni dwóch miesięcy przed wyborami odnotował największy przyrost politycznego zaufania spośród wszystkich polskich polityków (CBOS 131/2001).

To właśnie wzrastające zmęczenie polskiego społeczeństwa ówczesnymi elitami politycznymi (co ważne, zarówno elitami solidarnościowymi, jak i tymi wywodzącymi się z *ancien régime'u*) i kierowanie się przez nie logiką partyjną, a nie dobrem społeczeństwa, połączone z wysokimi wskaźnikami bezrobocia i rozpowszechniającym się poczuciem bezradności wśród części wyborców stały się katalizatorem sukcesu Leppera²⁴. Ponadto Samoobrona w zdecydowanie większym stopniu niż LPR starała się wykorzystać niezadowolenie części polskiego elektoratu z kształtu klasy politycznej. Ugrupowanie Leppera wykorzystało przy tym fakt, że w jego szeregach (w przeciwieństwie do list wyborczych LPR) brakowało osób, które piastowały już stanowiska w krajowej polityce, czyniąc z braku doświadczenia politycznego kolejny atut w wyborczej rywalizacji²⁵.

Wyrazistość lidera zapewniła także ugrupowaniu odpowiednią ekspozycję medialną. Choć w porównaniu ze swoimi konkurentami politycznymi Samoobrona nie dysponowała znacznymi funduszami na kampanię wyborczą przed elekcją parlamentarną z 2001 roku (tabela 3.1), to jej poczynania doskonale wpisywały się w logikę mediów. Kontrowersyjne wypowiedzi Andrzeja Leppera oraz akcje protestacyjne nierzadko połączone z blokowaniem dróg zapewniły partii rozgłos medialny, co niewątpliwie zwiększyło rozpoznawalność lidera i samej formacji. Zdecydowanie inaczej wyglądała strategia wyborcza partii cztery lata później. W tamtej kampanii ugrupowanie było jednym z rekordzistów pod względem wydatków²⁶.

²⁴ Można się tu odnaleźć analogię do sytuacyjnej koncepcji przywództwa, nazywanej również w literaturze teorią ducha czasu (*Zeitgeist*), opierającej się na przekonaniu, że wiodące znaczenie w procesie kreowania ról przywódczych mają uwarunkowania sytuacyjne. Zgodnie z tym podejściem spłot okoliczności, panujące warunki historyczne i kulturowe wytwarzają szczególnie klimat emocjonalny, w którym zbiorowość jest skłonna powierzyć przywództwo przypadkowej osobie, znajdującej się w określonym czasie we właściwym miejscu (Bronowicka, Głębocka 2002: 91).

²⁵ Strategia ta widoczna jest w z hasłach wyborczych ugrupowania, m.in. „SLD, PSL, UW, PO, AWS – oni już byli!” czy „Wybierz Samoobronę zamiast samozagłady” (Dudek 2016: 440).

²⁶ W kampanii wyborczej przed elekcją parlamentarną z 2005 roku Samoobrona mocno postawiła na płatną promocję w środkach masowego przekazu. Motywem przewodnim uczyniono utwór „Dokąd idziesz Polsko?”, wykonywany przez najpopularniejszy wówczas zespół muzyki rozrywkowej – Ich Troje. W trakcie kampanii Samoobrona wydała w sumie ponad 27,3 mln złotych. Więcej od ugrupowania Leppera wydało jedynie PiS (29,9 mln), a nieco mniej PO (27,1 mln) oraz SLD (25,7 mln).

Po wyborach parlamentarnych z 2001 roku Samoobrona RP, podobnie jak LPR, utrzymywała status ugrupowania relewantnego przez kolejne sześć lat. We wszystkich elekcjach w tym okresie partia osiągała poparcie społeczne na poziomie powyżej 10%, stając się nie tylko ważną siłą polityczną w skali kraju, ale także istotnym graczem na arenie samorządowej. W wyborach parlamentarnych z 2005 roku uzyskiwała lepszy rezultat niż cztery lata wcześniej, co w okresie od maja 2006 do sierpnia 2007 roku pozwoliło ugrupowaniu współrządzić wraz z PiS i LPR. Potwierdzeniem mocnej pozycji formacji był także rezultat Andrzej Leppera w wyborach prezydenckich w 2005 roku, w których przegrał jedynie z Donaldem Tuskiem i Lechem Kaczyńskim²⁷.

Pierwsze zwiastuny drastycznego spadku poparcia dla Samoobrony nadchodzą w 2006 roku. We wrześniu tego roku widoczne są pierwsze tarcia wewnątrz koalicji PiS–LPR–Samoobrona, których podłożem był konflikt między pełniącym funkcję wicepremiera oraz ministra rolnictwa i rozwoju wsi Andrzejem Lepperem a ówczesnym sekretarzem stanu w KPRM Wojciechem Mojzesowiczem, dotyczący kształtu polityki rolnej. Dodatkowo, Samoobrona coraz częściej domagała się większego wpływu na resorty siłowe, służby specjalne czy szefostwo telewizji. Ostatecznie konflikt zakończył się usunięciem Leppera z rządu, który w obliczu tzw. afery taśmowej, po niecałym miesiącu powrócił na stanowisko.

W czasie tego konfliktu doszło jednak do znacznego osłabienia organizacyjnego Samoobrony. Dnia 22 września 2006 roku, a więc dzień po usunięciu Leppera z rządu, część posłów Samoobrony opuściła szeregi partii i wraz z Narodowym Kołem Parlamentarnym oraz posłami niezrzeszonymi założyła klub poselski Ruch Ludowo-Narodowy, wspierający rząd Kaczyńskiego (Dudek 2016: 574). Przed wyborami samorządowymi w 2006 roku klub ten jako KWW Ruch Ludowo-Narodowy zgłosił własne listy kandydatów na poziomie gmin i powiatów w pięciu województwach, natomiast na poziomie sejmiku zdecydował się współpracować z PiS.

²⁷ W pierwszej turze wyborów Lepper zdobył o prawie milion głosów więcej niż Samoobrona RP w odbywającej się niecały miesiąc wcześniej elekcji parlamentarnej. Najlepsze wyniki uzyskiwał w woj. lubuskim i świętokrzyskim (po 26%), a wśród jego wyborców, oprócz tradycyjnego zdyscyplinowanego elektoratu Samoobrony, znaleźli się głosujący wcześniej na LPR czy PSL (Piasecki 2012: 215).

Oprócz tego, kilku członków partii Leppera (m.in. Zbigniew Witaszek) zdecydowało się kandydować w wyborach do sejmików z list KWW Samoobrona Patriotyczna²⁸. Sytuację partii pogorszyły kolejne zarzuty stawiane Lepperowi oraz afery polityczne z okresu 2006–2007 (przede wszystkim afera gruntowa i seksafera). Efektem tego był drastyczny spadek społecznego zaufania do lidera²⁹ i w konsekwencji utrata miejsca w parlamencie po elekcji z 21 października 2007 roku. Losy Samoobrony stanowią tym samym potwierdzenie faktu, że choć w polskiej polityce nie sposób zaistnieć bez silnego, rozpoznawalnego przywódcy, to formacje zbyt uzależnione od partyjnego lidera mogą szybko tracić poparcie wraz z utratą przez niego społecznego zaufania. W kolejnych wyborach formacja uzyskiwała około 1% społecznego poparcia, a po śmierci Leppera pozostaje na marginesie polskiej polityki, nierzadko osiągając rezultaty poniżej 0,1% ważnie oddanych głosów w skali kraju.

Charakterystyka elektoratu. W wyborach parlamentarnych z 2001 roku zwolennicy Samoobrony RP zamieszkiwali przede wszystkim pas przecinający Polskę od północnego zachodu do południowego wschodu (województwa: zachodniopomorskie, wielkopolskie, łódzkie, świętokrzyskie i lubelskie) oraz północny wschód kraju (woj. podlaskie i warmińsko-mazurskie). Najlepszy wynik partia uzyskała w okręgu nr 40 (Koszalin),

²⁸ KWW Samoobrona Patriotyczna zarejestrował swoje listy w siedmiu województwach i nie osiągnął większego sukcesu w tych wyborach. Inicjatywa przerodziła się jednak w partię polityczną o tej samej nazwie, która działała od lipca 2007 do stycznia 2013 roku. Zresztą to nie jedyne ugrupowanie, które zostało założone przez secesjonistów z partii A. Leppera w latach 2005–2007. Wśród innych formacji powstałych w tym okresie można wyróżnić partie: Samoobrona Narodu Polskiego (założona przez Tadeusza Mazanka, radnego Sejmiku Województwa Śląskiego i przewodniczącego okręgowych struktur partii w Katowicach), Samoobrona – Ruch Społeczny (na czele z ówczesnym senatorem Sławomirem Izdebskim), Samoobrona Odrodzenie (wspólna inicjatywa senatora Henryka Dzido, posła Alfreda Budnera oraz Waldemara Borczyka i Zbigniewa Witaszka) (Głajcar, Turska-Kawa, Wojtasik 2017: 541–545).

²⁹ Według badań opinii publicznej przed samymi wyborami dwie trzecie elektoratu nie ufało Andrzejowi Lepperowi. Gorzej w rankingu zaufania do polityków wypadali jedynie kojarzony z seksaferą w Samoobronie Stanisław Łyżwiński oraz lider LPR Roman Giertych. Odsetek wyborców deklarujących brak zaufania do tych polityków wynosił odpowiednio 75 i 74% (CBOS 142/2007).

Tabela 3.4. Rezultaty wyborcze Samoobrony Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2001–2015

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2001	1 327 624	10,20%	53	11,52%
wybory samorządowe 2002 – sejmiki województw	1 784 610	15,98%	101	18,00%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2004	656 782	10,78%	6	11,11%
wybory parlamentarne 2005	1 347 355	11,41%	56	12,17%
wybory prezydenckie 2005 (Andrzej Lepper)	2 259 094	15,11%	3. miejsce na 12 kandydatów	
wybory samorządowe 2006 – sejmiki województw	670 745	5,55%	37	6,60%
wybory parlamentarne 2007	247 335	1,53%	–	–
wybory do Parlamentu Europejskiego 2009	107 185	1,46%	–	–
wybory prezydenckie 2010 (Andrzej Lepper)	214 657	1,28%	7. miejsce na 10 kandydatów	
wybory samorządowe 2010 – sejmiki województw	133 284	1,13%	–	–
wybory parlamentarne 2011 (jako Nasz Dom Polska-Samoobrona Andrzeja Leppera)	9 733	0,07%	–	–
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014 (jako Samoobrona)	2 729	0,04%	–	–
wybory samorządowe 2014 – sejmiki województw (jako Samoobrona)	37 770	0,32%	–	–
wybory parlamentarne 2015 (jako Samoobrona)	4 266	0,03%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

z którego startował także lider ugrupowania – Andrzej Lepper. W skali okręgu na Samoobronę głosowało 22,77% wyborców. Najwyższe poparcie dla ugrupowania odnotowano w powiecie sławieńskim (39,78%). Powyżej 15% głosów Samoobrona zdobyła także w okręgach nr 11 (Sieradz),

10 (Piotrków Trybunalski) i 7 (Chełm)³⁰. Ugrupowanie generowało niższe poparcie wśród wyborców zamieszkujących okręgi wielkomiejskie. Najgorszy rezultat uzyskało w okręgu nr 13, obejmującym aglomerację warszawską (3,05%). Był to jedyny okręg, w którym formacji nie udało się przekroczyć 5% progu wyborczego. O słabym poparciu generowanym wśród elektoratu wielkomiejskiego świadczą także rezultaty uzyskiwane w największych polskich miastach, m.in. w: Krakowie (3,90%), Poznaniu (3,85%), Gdańsku (3,31%) czy Warszawie (3,11%). Najgorzej w skali kraju Samoobrona poradziła sobie w Sopocie, gdzie uzyskała jedynie 2,20%. Biorąc pod uwagę wyniki innych ugrupowań, Samoobrona w wyborach parlamentarnych z 2001 roku zdobywała wyższe poparcie w tych okręgach, gdzie dobrze wypadła PSL oraz niższe odsetki głosów uzyskiwały PiS, UW i PO³¹.

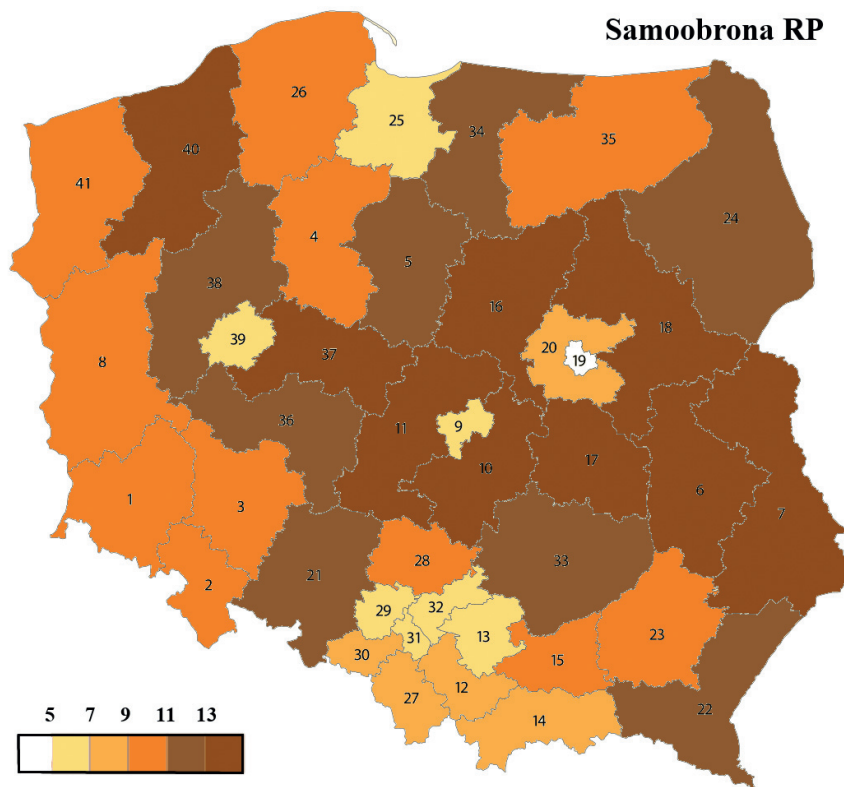
Elektorat Samoobrony plasował się najbliżej lewego krańca skali lewica–prawica spośród wszystkich ugrupowań startujących w wyborach parlamentarnych z 2001 roku. Wyborcy ugrupowania Andrzeja Leppera opowiadali się m.in. za: wprowadzeniem cel w sferze rolnictwa, zaprzestaniem prywatyzacji spółek Skarbu Państwa, ograniczeniem zarobków najbogatszych obywateli, utrzymaniem progresji podatkowej, zapewnieniem przez państwo podstawowych świadczeń społecznych w zakresie służby zdrowia i szkolnictwa, a także wprowadzeniem kary śmierci. Znacznie mniej cenili sobie natomiast homogeniczność kulturową kraju oraz opowiadali się ze zdecydowanym rozdziałem państwa i Kościoła (CBOS 136/2001).

Do ciekawych wniosków prowadzi analiza profilu psychologicznego wyborców Samoobrony, sugerująca że decydujące znaczenie w procesie poparcia dla ugrupowania miały negatywne oceny i pesymizm w prognozach dotyczących własnego położenia i sytuacji kraju. Elektorat formacji cechowały także: tendencje do spiskowego postrzegania polityki, wysoki poziom autorytaryzmu, anomii i alienacji politycznej oraz stosunkowo

³⁰ Ugrupowanie Andrzeja Leppera uzyskało w tych okręgach odpowiednio: 17,76%; 15,90% oraz 15,86%.

³¹ Rezultat wyborczy Samoobrony wykazywał dodatnią korelację z wynikami PSL ($r = 0,589$; $p < 0,001$), a ujemną z odsetkiem głosów dla: PiS ($r = -0,675$; $p < 0,001$); UW ($r = -0,633$; $p < 0,001$) oraz PO ($r = -0,639$; $p < 0,001$) (Marmola 2017: 63).

niewielka skłonność do kooperacji z innymi. Jednocześnie wyborcy Samoobrony cechowali się stosunkowo dużą akceptacją zmian i gotowością do ich wprowadzania oraz relatywnie dużą wiarą we własne możliwości (CBOS 95/2002).

Rysunek 3.2. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Samoobrony RP w wyborach do Sejmu RP w 2001 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

1.3. Ruch Palikota

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Ruch Palikota niewątpliwie można zaliczyć do grona partii politycznych przedsiębiorców (*entrepreneurial party*). Powstanie ugrupowania nie było bowiem wynikiem instytucjonalizacji ruchu społecznego, a sama partia nie posiadała żadnego sponsora zewnętrznego w postaci organizacji czy instytucji wspierającej i dostarczającej jej potrzebnych zasobów. Losy ugrupowania są ściśle związane z działalnością polityczną jego przywódcy – Janusza Palikota, który, choć już wcześniej zaistniał w polityce jako poseł na Sejm V i VI kadencji z ramienia Platformy Obywatelskiej, nie pełnił żadnej eksponowanej funkcji politycznej i w powszechnej opinii był bardziej uznawany za przedsiębiorcę zajmującego się polityką niż zawodowego polityka³².

Historia partii rozpoczyna się niespełna rok przed elekcją parlamentarną z 2011 roku, a dokładnie 2 października 2010 roku, kiedy to odbył się kongres założycielski stowarzyszenia Ruch Poparcia Palikota – inicjatywy założonej przez Janusza Palikota, na którym przedstawiono dokument programowy *Nowoczesne państwo*, mający stanowić podstawę postulatów powstającego ugrupowania. W samym kongresie uczestniczyło przeszło cztery tysiące osób, a wśród zaproszonych znaleźli się m.in. Ryszard Kalisz, Magdalena Środa, Manuela Gretkowska czy Kazimierz Kutz (Kocur, Majczak 2013: 50). Cztery dni później Janusz Palikot oficjalnie zrezygnował z członkostwa w PO i klubie parlamentarnym tego ugrupowania, zapowiadając przy tym złożenie mandatu poselskiego³³. Samo stowarzy-

³² Niektórzy badacze uznają Ruch Palikota za partię kreowaną przez przedsiębiorczą jednostkę wokół określonej kwestii (*entrepreneurial issue party*). Zob. Kosowska-Gąstoł (2017: 136). W mojej ocenie to jednak nie konkretna kwestia polityczna, a osobiste ambicje Janusza Palikota były głównym motywem utworzenia ugrupowania, co sprawia, że bardziej odpowiada ono charakterystyce partii politycznego przedsiębiorcy (*entrepreneurial party*) czy też – używając terminologii Thomasa Rochona – partii traktowanej jako narzędzie lidera (*personal vehicle party*)

³³ Potwierdzenie zrzeczenia się mandatu nastąpiło dopiero 10 stycznia 2011 roku. Janusz Palikot tłumaczył tę decyzję następująco: „Obiecałem – a prawdziwy mężczyzna zawsze dotrzymuje słowa. Stop obłudzie! Nie mogę finansować Ruchu z państwowych pieniędzy, tak jak robi to PiN, opłacając swoje działania marketingowe z diet poselskich, korzystając z biur, opłacanych z Waszych pieniędzy”, a samą legitymację poselską oddał na licytację Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy (Palikot 2011).

szenie zostało zarejestrowane 18 października 2010 roku³⁴. Dzień później Janusz Palikot, Karol Jene oraz Katarzyna Kobro zwrócili się z wnioskiem o wpisanie Ruchu Poparcia do ewidencji partii politycznych. W dniu 22 października Sąd Okręgowy w Warszawie przychylił się do tego wniosku i inicjatywa Janusza Palikota uzyskała status partii politycznej (EwP 306). Kilka miesięcy później byt ugrupowania okazał się zagrożony ze względu na wniosek o wykreślenie z ewidencji partii politycznych, złożony 10 maja 2011 roku przez Państwową Komisję Wyborczą. Powodem działania PKW było niedostarczenie w terminie sprawozdania o źródłach pozyskania środków finansowych w 2010 roku. Ostatecznie, 26 lipca 2011 roku Sąd Okręgowy w Warszawie wydał postanowienie o wykreśleniu partii z ewidencji (Głajcar, Turska-Kawa, Wojtasik 2017: 517–518). W tym czasie Janusz Palikot zdążył już jednak założyć kolejne ugrupowanie. Dnia 5 maja 2011 roku złożył w sądzie wniosek o rejestrację nowej partii Ruch Palikota (PAP 2011), która została zarejestrowana 1 czerwca tego samego roku (EwP 313).

Miesiąc później, 2 lipca 2011 roku, w Warszawie odbył się I Kongres Ruchu Palikota, na którym przedstawiono podstawy programowe nowego ugrupowania, wśród których znalazły się m.in.: postulaty antyklerykalne (rozdział państwa i Kościoła, wstrzymanie finansowania Kościoła z budżetu państwa), zwiększenie wolności gospodarczej obywateli, reformy o charakterze politycznym (likwidacja Senatu, wstrzymanie finansowania partii politycznych z budżetu państwa) i aksjologicznym (legalizacja związków partnerskich, miękkich narkotyków oraz zrównanie szans kobiet i mężczyzn na rynku pracy). Przewodniczącym partii wybrany został Janusz Palikot, a jego zastępcami Artur Dębski i Łukasz Piłasiewicz (PAP 2011B).

W odbywających się 9 października 2011 roku wyborach parlamentarnych Ruch Palikota zdobył 10,02% głosów (trzeci rezultat spośród wszystkich ugrupowań), co pozwoliło ugrupowaniu na obsadzenie 40 mandatów w Sejmie VII kadencji.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. W początkowej fazie działalności partia – nie tylko z nazwy, ale faktycznie – była formacją całkowicie zależną od jej lidera. Na dobre wyniki sondażowe przed samą elekcją wpłynęły rozpoznawalność Janusza Palikota oraz umiejętność zerwania z wizerunkiem *enfant terrible* polskiej polityki na rzecz silnego przywódcy, który

³⁴ Od 29 czerwca 2012 roku stowarzyszenie działa pod nazwą Ruch Kapitału Społecznego.

zajmuje się polityką z przyczyn ideowych, a nie ze względów materialnych. Przywódca partii był też głównym motorem napędowym kampanii i to jego nazwisko w szyldzie partyjnym przyczyniło się do tego, że z list partii do parlamentu dostała się liczna grupa osób bez większego politycznego doświadczenia³⁵.

Głównym źródłem sukcesu Ruchu Palikota, oprócz rozpoznawalnego lidera, był profil ideowy ugrupowania, połączony z korzystną konfiguracją otoczenia politycznego. Na płaszczyźnie programowej kluczem do sukcesu Ruchu Palikota było odmrożenie tradycyjnego podziału państwo–Kościół i wprowadzenie do agendy politycznej postulatów antyklerykalnych, które wcześniej w niewielkim stopniu oddziaływały na polską scenę polityczną. Po 2000 roku spośród partii relevantnych jedynie SLD podkreślał zdecydowaną konieczność rozdziału państwa i Kościoła. Postulat ten pozostawał jednak niejako na marginesie programu Sojuszu³⁶. Dopiero Ruch Palikota uczynił tę kwestię jednym z najważniejszych punktów politycznego programu (Marmola 2014: 88). Pewną nowość w polskiej polityce stanowiło również skanalizowanie postulatów różnego rodzaju mniejszości pomijanych dotąd przez partie politycznego mainstreamu (Wojtasik 2012: 168–170). Zaoferowanie przez ugrupowanie programu lewicowo-liberalnego mogło zadziałać jako wyborczy magnes na część lewicowego elektoratu, niezadowolonego z jej niejako naturalnego reprezentanta – SLD, który przeżywał głęboki kryzys przywództwa oraz nie potrafił przyciągnąć wyborców nieakceptujących postkomunistycznego rodowodu partii (Marmola 2014: 88).

³⁵ Jedynie Janusz Palikot zaistniał wcześniej na arenie ogólnopolskiej polityki. Sami startujący z list Ruchu nie byli na ogół szerzej rozpoznawani przez wyborców, nawet na poziomie lokalnym, a traktowani raczej jako swoista „drużyna Palikota”. Spośród 40 posłów, którzy dostali się do Sejmu kadencji 2011–2015, szerzej znani byli w zasadzie jedynie: Wanda Nowicka (znana działaczka feministyczna, była radna sejmiku mazowieckiego), Robert Biedroń (działacz Kampanii Przeciw Homofobii), Roman Kotliński (redaktor antyklerykalnego tygodnika „Fakty i Mity”) i Andrzej Rozenek (działacz lewicowy, zastępca redaktora naczelnego tygodnika „NIE”).

³⁶ Kwestia rozdziału państwa i Kościoła w większym stopniu oddziaływała na polską scenę polityczną w okresie bezpośrednio po transycji systemowej, szczególnie w okresie negocjacji konkordatowych prowadzonych z Watykanem. Kwestia ta stanowiła chociażby jeden z głównych elementów tożsamościowych Unii Pracy, która akcentowała konieczność rozdziału państwa i Kościoła, zdecydowanie sprzeciwiając się uchwaleniu konkordatu czy wprowadzaniu odniesień do Boga w preambule Konstytucji RP (Glajcar, Turska-Kawa, Wojtasik 2017: 656).

In favorem zadziałała także konwergencja ideologiczna głównych ugrupowań w systemie³⁷ i zdominowanie przestrzeni politycznej rywalizacji przez PO oraz PiS.

Ważną determinantą głosowania na Ruch Palikota był też sam fakt nowości tego ugrupowania, co, jak wskazywałem w rozdziale pierwszym, przy powszechnym niezadowoleniu społecznym z istniejącej oferty politycznej bądź standardów uprawiania polityki, może być czynnikiem wystarczającym do osiągnięcia atrybutów politycznej relewancji. Wystawianie na listach wyborczych osób, które do tej pory nie były kojarzone z polityką oraz zdecydowane odcinanie się w trakcie kampanii wyborczej od ugrupowań dotychczas kreujących kierunki polityki państwa (m.in. poprzez slogany typu „Jesteśmy w polityce nie dla pieniędzy”) niewątpliwie przyciągnęły elektorat niezadowolony z istniejącej oferty partyjnej. Potwierdzają to zresztą badania elektoratu wskazujące, że co trzeci wyborca Ruchu Palikota motywował swój wybór tym, iż ugrupowanie to stanowi alternatywę dla partii parlamentarnych (Wojtasik 2012: 170).

W sferze wykorzystania partyjnych zasobów warto wspomnieć także o dobrym wykorzystaniu potencjału materialnego ugrupowania. Ze sprawozdania finansowego partii wynika, że Ruch Palikota wydał na kampanię jedynie około 1,7 mln złotych, a więc np. ponad 14-krotnie mniej niż SLD, który w ostatecznym rozrachunku musiał uznać wyższość Ruchu w wyborach parlamentarnych z 2011 roku. W rzeczywistości na przedwyborczą promocję formacja wydała jednak kilkukrotnie więcej, umiejętnie omijając przy tym restrykcyjne przepisy dotyczące finansowania partii politycznych³⁸.

Bezpośrednio po wyborach parlamentarnych z 2011 roku Ruch Palikota sprawiał wrażenie podmiotu, który w trwały sposób może wpisać się w konfigurację polskiego systemu partyjnego. Już na samym początku kadencji

³⁷ W sytuacji wzajemnego upodobnienia się istniejących partii następuje zawężenie pola politycznej rywalizacji, co może generować powstanie niszy programowej, która może zostać zagospodarowana przez nową inicjatywę polityczną (Bartolini 2000: 34).

³⁸ W wypowiedziach medialnych Janusz Palikot przyznał, że przed formalnym rozpoczęciem kampanii wydał prawie 5 mln złotych na działalność stowarzyszenia Ruch Poparcia Palikota, zapewniając swojej inicjatywie niezbędną reklamę i obchodząc przy tym przepisy dotyczące finansowania kampanii wyborczej (Wojtasik 2012: 167).

Tabela 3.5. Wydatki wyborcze polskich ugrupowań w trakcie kampanii przed wyborami parlamentarnymi z 2011 roku (w złotych)

UGRUPOWANIE	WYDATKI NA KAMPANIĘ WYBORCZĄ (zł)	LICZBA UZYSKANYCH GŁOSÓW	KOSZT UZYSKANIA JEDNEGO GŁOSU (zł)
Platforma Obywatelska	29 274 776,20	5 629 773	5,20
Prawo i Sprawiedliwość	30 119 644,00	4 295 016	7,01
Ruch Palikota	1 748 565,67	1 439 490	1,21
Polskie Stronnictwo Ludowe	12 699 503,72	1 201 628	10,57
Sojusz Lewicy Demokratycznej	24 163 755,58	1 184 303	20,40
Polska Jest Najważniejsza	1 513 038,76	315 393	4,80

Źródło: obliczenia własne na podstawie sprawozdań finansowych komitetów wyborczych składanych Państwowej Komisji Wyborczej oraz wyników wyborów.

do formacji wstąpiło trzech posłów innych ugrupowań³⁹, a w kulisach sejmowych przewidywano, że kolejne transfery do partii Palikota mogą zagrozić większości parlamentarnej koalicji PO–PSL (Grochal 2012). Poparcie dla ugrupowania zaczęło się załamywać w pierwszej połowie 2013 roku i zbiegło się z opuszczeniem formacji przez siedmiu posłów⁴⁰. W reakcji na kryzys wewnątrzpartyjny na początku października ugrupowanie przekształcono w inną formację o nazwie Twój Ruch, do której przyłączyli się członkowie stowarzyszenia Ruch Społeczny Europa Plus oraz partii Racja Polskiej Lewicy, a także część aktywistów Polskiej Partii Pracy – Sierpień 80 (którzy jednak szybko opuścili formację) oraz Socjaldemokracji Polskiej. Wolę poszerzenia środowisk tworzących partię potwierdzała zmiana szyldu

³⁹ Pierwszy transfer polityczny do Ruchu Palikota nastąpił jeszcze przed rozpoczęciem kadencji, kiedy z klubem parlamentarnym partii związał się Sławomir Kopyciński, wybrany z list SLD. W marcu 2012 roku szeregi formacji zasilili Łukasz Gibała (wcześniej PO), a miesiąc później Witold Klepacz (wcześniej SLD).

⁴⁰ Najgłośniejszym odejściem z klubu było wykluczenie Wandy Nowickiej, która nie chciała zrezygnować ze stanowiska wicemarszałka Sejmu RP, mimo że żądały tego od niej władze partii.

partyjnego. Usunięcie z nazwy partii nazwiska założyciela miało pokazać, że jest on gotowy dzielić się partyjną władzą z innymi (Kosowska-Gąstoł, Sobolewska-Myślik 2017: 144), co nie tylko miało poprawić notowania ugrupowania i zapewnić mu przetrwanie w perspektywie długoterminowej, ale także zmienić wizerunek formacji i uniezależnić jej losy od postrzegania samego lidera.

Przyjęta strategia nie uchroniła jednak ugrupowania przed serią wyborczych porażek. Pierwszym zwiastunem tego, że partia stworzona przez Palikota pozostanie jedynie efemerycznym bytem na polskiej scenie politycznej były wybory do Parlamentu Europejskiego z 25 maja 2014 roku. Mimo że w kampanię koalicji Europa Plus Twój Ruch włączyło się wielu rozpoznawanych polityków lewicy (w tym były prezydent Aleksander Kwaśniewski)⁴¹, formacja uzyskała jedynie 3,58% głosów i nie zdołała przekroczyć progu wyborczego. Jeszcze gorzej przedstawiciele Twojego Ruchu poradzili sobie w trakcie elekcji samorządowej, co zresztą nie dziwi z racji tego, że formacja nigdy nie dążyła do stworzenia rozbudowanych struktur terenowych⁴². Porażką zakończył się także start Janusza Palikota w wyborach prezydenckich oraz pomysł koalicji Zjednoczona Lewica, z której przedstawiciele partii startowali wraz z Sojuszem Lewicy Demokratycznej, Unią Pracy, Partią Zieloni, Polską Partią Socjalistyczną i innymi mniejszymi ugrupowaniami o profilu lewicowym. Porażka po raz kolejny spowodowała odejście z Twojego Ruchu najważniejszych postaci, w tym kreowanej w kampanii na potencjalnego premiera Barbary Nowackiej. Sam Janusz Palikot 31 grudnia 2017 roku ogłosił zakończenie działalności politycznej⁴³.

⁴¹ Kwaśniewski, obok Palikota i Marka Siwca, był jednym z założycieli inicjatywy Europa Plus Twój Ruch, a z listy ugrupowania startowali także przedstawiciele Partii Demokratycznej, Stronnictwa Demokratycznego oraz stowarzyszenia Dom Wszystkich Polska, w tym m.in.: Andrzej Celiński, Paweł Piskorski i Ryszard Kalisz.

⁴² Na słabość organizacyjną, która nie pozwoliła na trwałą instytucjonalizację ugrupowania, zwraca uwagę Beata Kosowska-Gąstoł (2017: 145).

⁴³ Decyzję o odejściu z polityki Palikot ogłosił na blogu, pisząc m.in.: „Odhodzę (choć boli mnie sytuacja w kraju), aby ktoś nowy odegrał właściwą rolę. Jest to możliwe, choć trudne, ale właśnie odpowiedzialność za kraj każe mi tak postąpić” (Palikot 2017).

Tabela 3.6. Rezultaty wyborcze Ruchu Palikota w latach 2011–2015

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2011	1 439 490	10,02%	40	8,70%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014 (jako koalicja Europa Plus Twój Ruch)	252 779	3,58%	–	–
wybory samorządowe 2014 – sejmiki województw (jako Twój Ruch)	119 485	1,00%	–	–
wybory prezydenckie 2015 (Janusz Palikot)	211 242	1,42%	7. wynik na 11 kandydatów	
wybory parlamentarne 2015 (jako koalicja Zjednoczona Lewica wraz z Sojuszem Lewicy Demokratycznej, Unią Pracy, Partią Zieloni i Polską Partią Socjalistyczną)	1 147 102	7,55%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

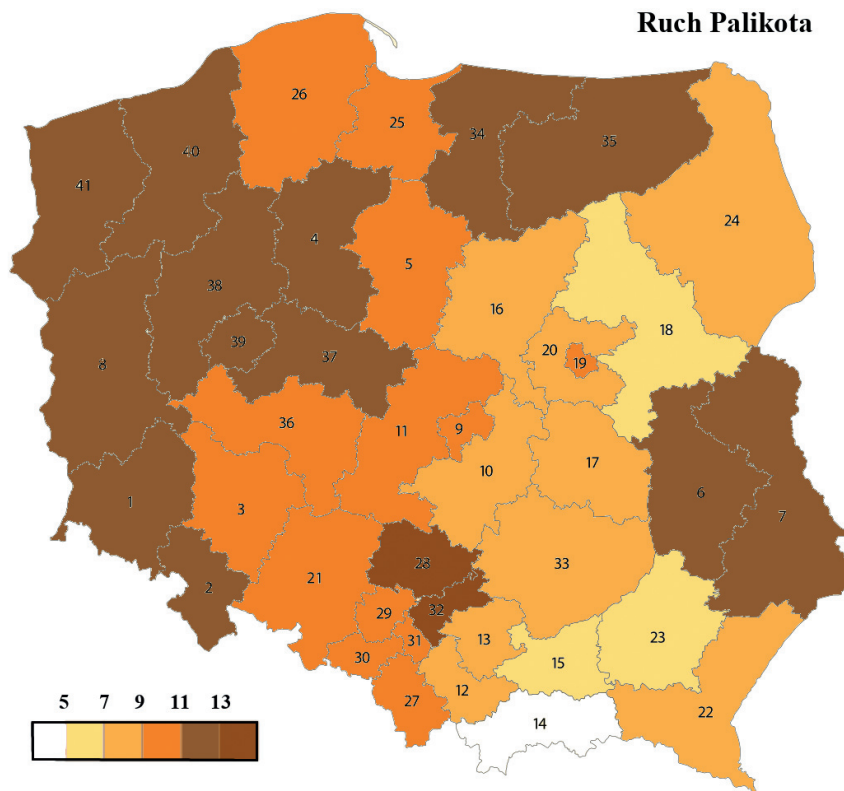
Charakterystyka elektoratu. Jak wskazują badania, elektorat Ruchu Palikota w wyborach parlamentarnych z 2011 roku istotnie różnił się od wyborców innych ugrupowań. Cechą charakterystyczną struktury socjodemograficznej wyborców partii była nadreprezentacja ludzi młodych (przedział wiekowy 18–25 lat). Odróżniało to ugrupowanie Janusza Palikota od innych partii parlamentarnych, szczególnie Prawa i Sprawiedliwości. Względna „młodość” elektoratu Ruchu Palikota wpływała także na jego specyficzny status zawodowy (dominacja uczniów i studentów w połączeniu z niskim odsetkiem emerytów), istotnie odróżniający wyborców tego ugrupowania od głosujących na hegemonów ówczesnej sceny politycznej PO i PiS. Rozkład wykształcenia w elektoracie Ruchu Palikota w zasadzie odpowiadał rozkładowi tej zmiennej w przypadku wyborców Platformy Obywatelskiej – wśród popierających partię Palikota dominowały osoby z wyższym wykształceniem i o raczej wysokim statusie społecznym⁴⁴. W stosunku

⁴⁴ O podobieństwie do elektoratu rządzącej PO świadczą także przepływy elektoratów partyjnych. Zdecydowana większość wyborców Ruchu z 2011 roku we wcześniejszej elekcji głosowała na ugrupowanie Donalda Tuska (Cześniak, Kotnarowski, Markowski 2012).

do innych elektoratów wyborcy ugrupowania częściej opowiadali się za mechanizmami rynkowymi jako regulatorami życia gospodarczego, popierali wprowadzenie podatku liniowego oraz nie wykazywali skłonności do popierania przyznawania wysokich świadczeń socjalnych (Markowski, Cześnik, Kotnarowski 2015: 60–61). Ważność postulatów antyklerykalnych w procesie nabywania przez ugrupowanie atrybutów politycznej relewancji potwierdzała także struktura wyznaniowa polskiego elektoratu, w obrębie której to właśnie wyborcy Ruchu Palikota charakteryzowali się istotnie niższym poziomem religijności niż głosujący na pozostałe ugrupowania uczestniczące w elekcji parlamentarnej w 2011 roku (Cześnik, Kotnarowski, Markowski 2012). Biorąc pod uwagę aspekt psychologiczny, elektorat partii Palikota nie tylko nie był zadowolony ze sposobu funkcjonowania polskiej demokracji, ale wyrażał też ogólnie sceptyczną postawę względem procedur demokratycznych, w tym mechanizmu wyborów (Markowski, Cześnik, Kotnarowski 2015: 61).

W przypadku Ruchu Palikota odnotowane zostało najniższe terytorialne zróżnicowanie poparcia spośród wszystkich partii parlamentarnych Sejmu VII kadencji. W zasadzie we wszystkich okręgach wyborczych ugrupowanie to osiągało wyniki w przedziale 8–12% ważnie oddanych głosów. Nieco lepiej partia poradziła sobie na północnych rubieżach województwa śląskiego, w tym w okręgu nr 32 (Sosnowiec), gdzie uzyskała najlepszy wynik w skali całego kraju (14,81%). Najgorzej natomiast wypadła w okręgu nr 14 (Nowy Sącz), w którym uzyskała nawet wynik poniżej progu wyborczego (4,67%)⁴⁵. Co ciekawe, ugrupowanie generowało także poparcie w części regionów uznawanych raczej za obszary konserwatywne niż postępowe (Modrzejewski 2012: 308–309). Potwierdza to, że choć głównymi czynnikami sukcesu ugrupowania były przyciągnięcie środowisk mniejszościowych i zagospodarowanie elektoratu antyklerykalnego, to osoba przywódcy i „efekt nowości” pozwoliły na generowanie poparcia także w innych segmentach elektoratu.

⁴⁵ Biorąc pod uwagę rezultaty uzyskiwane w skali powiatów, Ruch Palikota najlepszy rezultat osiągnął w rodzinnych stronach lidera – powiecie biłgorajskim (16,49%), natomiast najniższe poparcie odnotował w powiecie limanowskim (3,27%).

Rysunek 3.3. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Ruchu Palikota w wyborach do Sejmu RP w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

Tabela 3.7. Zróżnicowanie poparcia dla Ruchu Palikota na tle poparcia dla partii politycznych w Polsce w wyborach do Sejmu RP w 2011 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w okręgach wyborczych

UGRUPOWANIE	PLATFORMA OBYWATELSKA	PRAWO I SPRAWIEDLIWOŚĆ	RUCH PALIKOTA	POLSKIE STRONNICTWO LUDOWE	SOJUSZ LEWICY DEMOKRATYCZNEJ
Odchylenie standardowe	9,53	8,36	2,03	4,72	2,30
Współczynnik zmienności	24,80%	27,93%	20,17%	53,11%	27,24%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

1.4. Kukiz'15

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Ugrupowanie Kukiz'15 również należy uznać za typową formację politycznego przedsiębiorcy. Podobnie jak w przypadku Ruchu Palikota główną postacią ugrupowania był jego lider, co zresztą znalazło odzwierciedlenie w szyldzie formacji. W ten sposób starano się zdyskontować popularność Pawła Kukiza, który nieoczekiwanie zdobył znaczące społeczne poparcie w trakcie I tury wyborów prezydenckich z 10 maja 2015 roku⁴⁶. Wyborcy Kukiza nie wyróżniali się zbyt na tle ogółu głosujących, a jedyną cechą łączącą tę część elektoratu było stosunkowo wysokie niezadowolenie z sytuacji kraju. Co ciekawe, Paweł Kukiz generował wysokie poparcie wśród grup o diametralnie odmiennych cechach socjodemograficznych i autoidentyfikacjach na skali lewica–prawica⁴⁷. Pod koniec czerwca 2015 roku odbyła się konwencja ruchu obywatelskiego, na której Kukiz zapowiedział, że w najbliższej elekcji parlamentarnej ma zamiar firmować swoim nazwiskiem komitet wyborczy, którego głównym celem będzie wprowadzenie zmian o charakterze systemowym.

Pierwsze badania sondażowe wskazywały, że ruch Kukiza może w elekcji parlamentarnej powtórzyć sukces swojego twórcy. Jeszcze w czerwcu, a więc na ledwie cztery miesiące przed wyborami, wydawało się, że formacja może liczyć na poparcie rządu 20%. W kolejnych tygodniach, ze względu na problemy z obsadą list wyborczych i spadek nasilenia aktywności politycznej Pawła Kukiza, odsetek osób deklarujących oddanie głosu na ugrupowanie zaczął gwałtownie spadać (CBOS 142/2015). Ostatecznie na listach ugrupowania, obok kandydatów bezpartyjnych, znaleźli się także przedstawiciele m.in.: Ruchu Narodowego, Unii Polityki Realnej, Kongresu

⁴⁶ W wyborach prezydenckich Paweł Kukiz uzyskał przeszło 3 mln głosów (20,80%) i przegrał jedynie z kandydatami PiS (Andrzej Duda) oraz PO (Bronisław Komorowski).

⁴⁷ Według badań opinii publicznej na Pawła Kukiza w pierwszej turze wyborów prezydenckich najczęściej głosowali ludzie młodzi (kohorty wiekowe 18–24 oraz 25–35 lat). Kandydat ten uzyskiwał też ponadprzeciętne poparcie wśród uczniów i studentów, robotników niewykwalifikowanych, pracowników średniego szczebla i bezrobotnych, a także w grupie deklarujących rzadkie uczestnictwo w praktykach religijnych i o relatywnie wyższych dochodach *per capita*. Jeśli chodzi o deklarowane poglądy polityczne, to Kukiz w największym stopniu przyciągnął wyborców centrowych, choć generował też dość wysokie poparcie wśród wyborców lewicowych i prawicowych (Boguszewski 2015: 42–43).

Nowej Prawicy, Demokracji Bezpośredniej, Partii Libertariańskiej, Prawicy Rzeczypospolitej oraz innych ugrupowań, w tym konkurujący z Kukizem w rywalizacji o fotel prezydenta Jacek Wilk i Paweł Tanajno. Po wyborach do Sejmu RP z 25 października 2015 roku komitet Kukiz'15 uzyskał status trzeciej siły politycznej w Polsce, zdobywając 8,81% głosów i obsadzając 42 mandaty poselskie. Żadnemu z kandydatów ugrupowania nie udało się natomiast uzyskać mandatu senatorskiego.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Zdecydowanie najważniejszym zasobem formacji Kukiz'15 w kampanii wyborczej poprzedzającej elekcję parlamentarną w 2015 roku był lider ugrupowania. Podobnie, jak w przypadku Ruchu Palikota, samo ugrupowanie postrzegane było przez elektorat głównie przez pryzmat lidera. Co trzeci głosujący na ruch Kukiz'15 wskazywał, że to właśnie cechy przywódcy i przekaz formacji były czynnikami determinującymi jego preferencje wyborcze. Ważnymi motywami głosowania na ruch Pawła Kukiza były także: brak zaufania elektoratu względem partii relewantnych, brak powiązania członków ruchu z dotychczas istniejącymi ugrupowaniami oraz nadzieja na zmianę systemu politycznego (CBOS 179/2015). Na korzyść Kukiza działał również fakt, że nie był on powszechnie kojarzony z działalnością polityczną, mimo że przed 2015 roku wielokrotnie aktywnie uczestniczył w kampaniach wyborczych innych podmiotów polityki⁴⁸.

Wiarygodność Pawła Kukiza umacniała w percepcji elektoratu konsekwentna negacja działań wszystkich polskich partii politycznych, która wpłynęła zresztą na całą strategię ruchu Kukiz'15. Formacja ta po wybo-

⁴⁸ Zaangażowanie polityczne Pawła Kukiza widoczne jest już w trakcie jego działalności artystycznej w zespole Piersi. Pierwsza oficjalna aktywność polityczna Kukiza przypada na 2005 rok, kiedy to znalazł się w honorowym Komitecie poparcia Donalda Tuska w wyborach prezydenckich. W latach 2006–2007 wspierał także kampanię samorządową i parlamentarną Platformy Obywatelskiej, stając się jedną z twarzy postulatu wprowadzenia jednomandatuowych okręgów wyborczych (JOW). Po fiasku firmowanego przez niego projektu ordynacji wyborczej reprezentował akcję Zmieleni.pl, stanowiącą oddolną inicjatywę obywatelską na rzecz wprowadzenia JOW. W tym czasie wspierał także inicjatywę NSZZ Solidarność, akcje ruchów *pro-life*, a także przez dwa lata był członkiem komitetu poparcia Marszu Niepodległości, organizowanego przez Młodzież Wszechpolską i Obóz Narodowo-Radykalny. W wyborach samorządowych w 2014 roku został wybrany radnym Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z ramienia Bezpartyjnych Samorządowców i zasiadał w komisjach współpracy zagranicznej oraz kultury, nauki i edukacji.

rach parlamentarnych nie przekształciła się w partię polityczną. I choć nie może z tego względu liczyć na finansowanie działalności ze środków budżetowych, to utwierdza swoich wyborców, że celem formacji nie są pieniądze czy stanowiska polityczne, a realna zmiana ustroju państwa. Jak zauważa Jacek Sokołowski, od początku intencją Kukiza nie było stworzenie trwałego bytu politycznego, a jedynie jednorazowe zaistnienie na scenie politycznej, które pozostawi jednak po sobie długofalowe skutki dla polskiego parlamentaryzmu. Tym samym ruch Kukiza miałby się stać czymś na kształt *game changera*, czyli podmiotu polityki, który w sytuacji kryzysu czy destabilizacji systemu politycznego potrafi znacząco zmienić logikę rywalizacji politycznej, a nawet *rule changer*em, który potrafiłby wymusić na pozostałych aktorach politycznych zmianę reguł gry tak, aby w przyszłości toczyła się ona na zmienionych zasadach (Bedlewicz 2015).

Nie oznacza to jednak, że Kukiz'15 można uznać za ugrupowanie antysystemowe, przynajmniej w znaczeniu politologicznym⁴⁹ (choć powszechnie takie miano przypisywano formacji w dyskursie medialnym). Bardziej adekwatny w przypadku tego ugrupowania wydaje się termin antypartyjny lub, jak trafnie wskazuje Arkadiusz Lewandowski (2017: 196), utożsamianie Kukiz'15 z ugrupowaniem protestu (o niskim poziomie antysystemowości)⁵⁰. Formacja Pawła Kukiza nie negowała bowiem demokratycznych procedur wyłaniania organów władzy publicznej ani systemowych podstaw III RP, lecz krytykowała kartelizację systemu partyjnego i zawłaszczenie sfery polityki przez „stare” partie polityczne.

Istotnymi zasobami, które umożliwiły ugrupowaniu Kukiz'15 na zaistnienie w sferze polityki, były także doświadczenie polityczne części członków formacji (prowadzących działalność publiczną w ugrupowaniach

⁴⁹ Przyjmując np. za Giovannim Sartorim (2005: 117–118), że podstawowy wyznacznik antysystemowości ugrupowań politycznych stanowi kwestionowanie aktualnie obowiązujących reguł politycznych.

⁵⁰ Lewandowski nawiązuje przy tym do podziału zaproponowanego przez Bartłomieja Michalaka, który zgadzając się z Sartorim postuluje wprowadzenie podziału na partie o mocnej i słabej antysystemowości. Pierwsze z nich podważają legitymację całego systemu politycznego i kontestują jednocześnie demokratyczne reguły rywalizacji politycznej. Drugie natomiast, utożsamiane z partiami protestu, popierają demokratyczne imponderabilia oraz wykorzystują demokratyczny system polityczny w procesie agregacji i artykulacji interesów, wykazują jednak mocniejszą niż w przypadku tradycyjnej opozycji negację partii ustabilizowanych, a przy tym programowy antykonsensualizm, zorientowanie na mobilizację społeczną i niski stopień instytucjonalizacji (Michalak 2008: 24–37).

pozostających dotąd na marginesie polskiej polityki, takich jak np. Ruch Narodowy) oraz wykorzystanie struktur samorządowych (szczególnie w woj. dolnośląskim) (Wojtasik 2018: 88–90). Umożliwiło to wykorzystanie potencjału stworzonego przez Kukiza oddolnego ruchu społecznego, gdyż dzięki rozwiniętej strukturze organizacyjnej tych formacji łatwiej było Kukizowi i jego środowisku promować nowo powstały ruch w trakcie kampanii przez wyborami parlamentarnymi z 2015 roku.

Fenomen ruchu Kukiz'15 widoczny jest również w aspekcie sposobu finansowania kampanii wyborczej. Mimo że formacja nie mogła liczyć na finansowanie budżetowe, zdołała zebrać przeszło trzy miliony złotych, pochodzące w całości z wpłat od osób fizycznych⁵¹, co stanowi sytuację bez precedensu w przypadku polskiego społeczeństwa, tak negatywnie nastawionego do partii politycznych i sfery polityki *in gremio*. Warto jednak podkreślić, że suma przeznaczona na działania kampanijne przez formację Kukiza była znacznie niższa od wydatków innego nowego ugrupowania, które uzyskało w 2015 roku parlamentarną reprezentację – Nowoczesnej. Partia Ryszarda Petru przeznaczyła bowiem na kampanię czterokrotnie więcej środków pieniężnych, a jej fundusz kampanijny był porównywalny z tym, którym dysponowały PSL i Zjednoczona Lewica, a więc formacje o ugruntowanej pozycji w polskiej polityce.

W uzyskaniu parlamentarnej reprezentacji przez ruch Kukiz'15 nie przeszkodził brak koherentnego programu politycznego, odróżniający tę formację od nowych ugrupowań, które wcześniej osiągnęły sukces w warunkach polskich. W zasadzie jedynymi postulatami powtarzanymi (głównie przez lidera ugrupowania) w trakcie kampanii wyborczej były hasła walki z partiokracją oraz dążenie do zmiany systemowej poprzez wprowadzenie jednomandatowych okręgów wyborczych. I choć anty-partyjność oraz sam efekt nowości przyczynił się do uzyskania atrybutów relewancji przez Kukiz'15, a od początku VIII kadencji Sejmu formacja nadal podkreśla swoją odrębność względem partii politycznych (m.in. dzięki skupianiu w ramach klubu parlamentarnego osób o diametralnie odmiennych poglądach politycznych czy poprzez przyjęcie zasady braku dyscypliny partyjnej), nie sposób nie zauważyć, że niespójność ideologicz-

⁵¹ Według sprawozdania finansowego Komitet Wyborczy Wyborców „Kukiz'15” zgromadził na swoim koncie 3 123 126,79 złotych, z czego w trakcie kampanii wydał 2 887 178,39 złotych.

Tabela 3.8. Wydatki polskich ugrupowań w trakcie kampanii przed wyborami parlamentarnymi z 2015 roku (w złotych)

UGRUPOWANIE	WYDATKI NA KAMPA- NIĘ WYBORCZĄ (zł)	LICZBA UZYSKANYCH GŁOSÓW	KOSZT UZYSKANIA JEDNEGO GŁOSU (zł)
Prawo i Sprawiedliwość	29 656 020,00	5 711 687	5,19
Platforma Obywatelska	29 415 998,51	3 661 474	8,03
Kukiz'15	2 887 178,39	1 339 094	2,16
Nowoczesna Ryszarda Petru	11 551 946,32	1 155 370	10,00
Polskie Stronnictwo Ludowe	13 122 215,51	779 875	16,83
Zjednoczona Lewica	8 027 474,69	1 147 102	7,00
KORWiN	1 644 243,79	722 999	2,27
Partia Razem	353 526,06	550 349	0,64

Źródło: obliczenia własne na podstawie sprawozdań finansowych komitetów wyborczych składanych Państwowej Komisji Wyborczej oraz wyników wyborów.

na i duży stopień autonomii członków klubu zaczyna stanowić poważny balast, który w długoterminowej perspektywie może skutkować utratą społecznego poparcia. W czerwcu 2018 roku klub parlamentarny Kukiz'15 tworzyło 29 członków, a więc o 13 mniej niż wynikało to z wyniku mandatu-owego uzyskanego w elekcji z 2015 roku⁵². Słabość instytucjonalna ruchu widoczna jest także na poziomie struktur regionalnych, które Paweł Kukiz bezskutecznie usiłował zbudować w oparciu o działalność Stowarzyszenia na rzecz nowej Konstytucji Kukiz'15 oraz Klubów Młodych Kukiz'15.

Nie można przy tym nie wspomnieć, że sukces ruchu Kukiz'15 nie byłby możliwy, gdyby nie korzystne uwarunkowania polityczne, wynikające przede

⁵² Już na początku kadencji w wyniku decyzji władz Kukiz'15 do klubu parlamentarnego nie przyjęto Janusza Sanockiego. W jej trakcie z klubu odeszło 13 posłów wybranych z list ruchu, wśród których byli m.in.: Kornel Morawiecki, Sylwester Chruszcz, Piotr Liroy-Marzec, Adam Andruszkiewicz, Jacek Wilk czy Robert Winnicki. Jedynym transferem do klubu było dołączenie Łukasza Rzepeckiego, wybranego z list PiS.

wszystkim ze zmęczenia obywateli ośmioletnimi rządami koalicji PO–PSL i braku (poza PiS) konkurencyjnej oferty politycznej, proponującej zmianę kierunków polityki państwa. Otworzyło to możliwości przed nowymi formacjami, co z sukcesem wykorzystał Kukiz i jego polityczne otoczenie.

Charakterystyka elektoratu. Formacja Kukiz’15 wyróżnia się na tle wszystkich nowych ugrupowań w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej pod względem terytorialnego zróżnicowania poparcia. Współczynnik zmienności liczony na podstawie wyników uzyskanych w poszczególnych okręgach w elekcji parlamentarnej z 2015 roku ma nie tylko najniższą wartość spośród wszystkich ugrupowań startujących w tej elekcji, ale też jest niższy niż wskaźniki wszystkich formacji, które po 1989 roku zdobywały reprezentację w izbie pierwszej polskiego parlamentu. Wskaźnik ten jest także jednym z najniższych rezultatów liczonych dla wszystkich nowych ugrupowań analizowanych w niniejszej monografii. Oznacza to, że w przeciwieństwie do innych partii Kukiz’15 generował stosunkowo jednolite poparcie we wszystkich okręgach wyborczych. Co więcej, ugrupowanie Pawła Kukiza nie tylko uzyskało poparcie powyżej progu wyborczego w każdym okręgu⁵³, ale także, co jest sytuacją bez precedensu dla nowych partii politycznych w warunkach polskich, przekroczyło 5% w każdym powiecie i mieście na prawach powiatu⁵⁴.

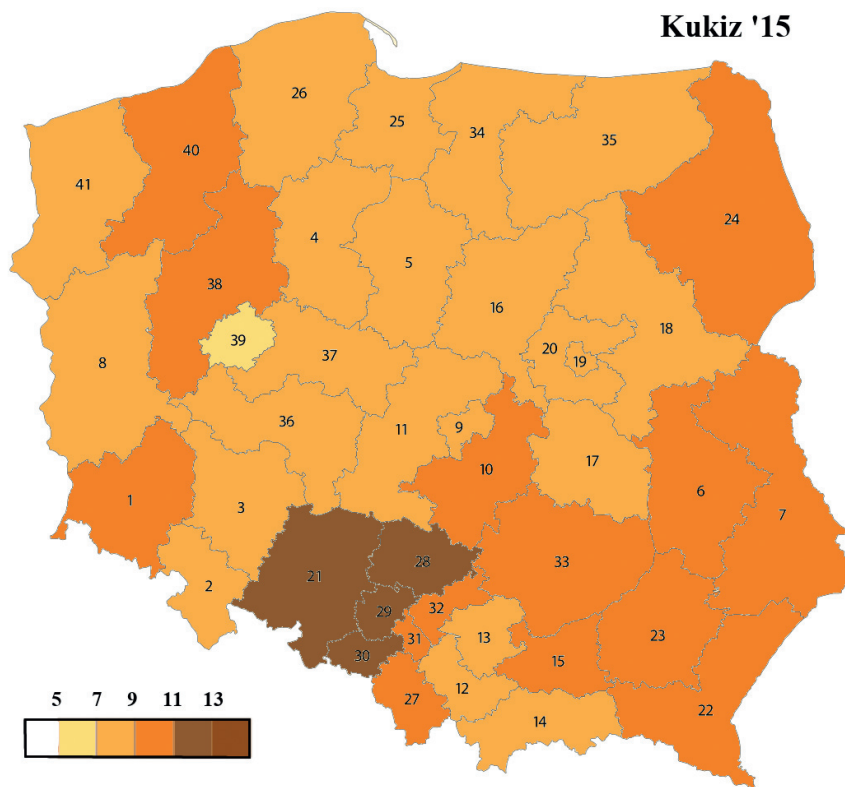
Tabela 3.9. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych w Polsce w wyborach do Sejmu RP w 2015 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w okręgach wyborczych

UGRUPOWANIE	PRAWO I SPRAWIE- DLIWOŚĆ	PLATFORMA OBYWA- TELSKA	KUKIZ’15	NOWOCZESNA RYSZARDA PETRU	POLSKIE STRONNICTWO LUDOWE
Odchylenie standardowe	9,18	6,72	1,34	2,42	2,92
Współczynnik zmienności	24,29%	28,11%	14,89%	33,79%	53,61%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

⁵³ Najlepszy wynik ugrupowanie Kukiz’15 osiągnęło w okręgu nr 21 (Opole) – 12,57%, natomiast najgorzej formacja ta wypadła w okręgu nr 39 (Poznań) – 6,06%.

⁵⁴ W skali powiatów ugrupowanie Pawła Kukiza najwyższe poparcie odnotowało w powiecie brzeskim (22,18%), a najniższe w Sopocie (5,02%).

Rysunek 3.4. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Kukiz'15 w wyborach do Sejmu RP w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

Wyjaśnienie fenomenu terytorialnego rozmieszczenia poparcia dla ugrupowania Pawła Kukiza przynosi analiza usytuowania wyborców formacji na skali lewica–prawica⁵⁵. Elektorat ten w okresie wyborów parla-

⁵⁵ Przytoczone wyniki badań wyliczone zostały przez Autora na podstawie danych pochodzących z przeprowadzonego na przełomie listopada i grudnia 2015 roku ogólnopolskiego projektu badawczego „Preferencje Polityczne” realizowanego przez Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach we współpracy z innymi ośrodkami akademickimi [N=926; próba ogólnopolska reprezentatywna ze względu na: płeć, województwo, miejsce zamieszkania (miasto–wieś) oraz wiek].

mentarnych z 2015 roku deklarował poglądy centroprawicowe⁵⁶. Ponadto wyborcy ugrupowania plasowali się blisko średniej uzyskiwanej przez ogół elektoratu w przypadku: stosunku do tradycji, podziału państwo–Kościół, stosunku do prowadzenia przez państwo działań w sferze socjalnej i społecznej, preferowanego systemu podatkowego, roli związków zawodowych oraz stosunku do mniejszości seksualnych. Elektorat Kukiz'15 nie odbiegał więc znacząco od elektoratów ugrupowań parlamentarnych (jak to było np. w przypadku opisywanych w tym rozdziale Samoobrony i LPR, które stanowiły odpowiednio lewicowe i prawicowe ekstremum w polskiej polityce), co więcej, pod względem ideologicznym wraz z wyborcami PO najlepiej odpowiadał profilowi przeciętnego polskiego wyborcy. Profil ten wpisuje się w strategię ruchu Kukiza, który nie odwoływał się do żadnej konkretnej ideologii, lecz na wzór partii wyborczych (zwanym też ugrupowaniami *catch-all*) starał się przyciągnąć jak największą, zdywersyfikowaną pod względem poglądów ideologicznych grupę wyborców.

Biorąc pod uwagę cechy socjodemograficzne, wyborcy Kukiz'15 byli najmłodszy spośród wszystkich elektoratów partii parlamentarnych i nieco mniej religijni w porównaniu do ogółu dorosłych Polaków. Ugrupowanie generowało względnie jednolite poparcie zarówno wśród mieszkańców wsi, jak i małych, średnich oraz dużych miast. Elektorat ten nie odróżniał się zbyt od ogółu wyborców pod względem wykształcenia i sytuacji materialnej. Podobnie, jak w pierwszej turze wyborów prezydenckich, ruch Kukiz'15 generował za to zwiększone poparcie wśród uczniów i studentów oraz robotników, zarówno tych wykwalifikowanych, jak i niewykwalifikowanych (Badora 2015). Biorąc pod uwagę cechy psychologiczne elektoratu, poparcie dla ugrupowania wiązało się natomiast z wyższym poziomem otwartości na zmiany, gotowością do współpracy i zaufania innym, skłonnością do spiskowego postrzegania polityki, a także stosunkowo wysokim poziomem anomii i alienacji politycznej (Roguska 2015: 144).

⁵⁶ W zakresie autoidentyfikacji ideologicznej w projekcie badawczym Preferencje Polityczne na siedmiostopniowej skali (gdzie 1 oznaczało skrajną lewicę, a 7 – skrajną prawicę) elektorat głosujący na formację Kukiz'15 osiągał średnio 4,80 (SD = 1,229). Wynik ten był nieco wyższy od średniej w całym badaniu (M = 4,33; SD = 1,479). W przypadku pozostałych elektoratów średnie wyglądały następująco: PiS (M = 5,50; SD = 0,924); KORWiN (M = 5,40; SD = 1,150); PO (M = 4,01; SD = 1,151); .N (M = 4,00; SD = 1,142); PSL (M = 3,95; SD = 1,234); Razem (M = 2,71; SD = 1,117) oraz ZL (M = 2,40; SD = 0,685).

1.5. Nowoczesna Ryszarda Petru

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Ugrupowanie powstało na bazie stowarzyszenia NowoczesnaPL, powołanego do życia pod koniec maja 2015 roku z inicjatywy ekonomisty Ryszarda Petru. Już na konwencji założycielskiej stowarzyszenia lider zapowiedział chęć wystawienia list wyborczych w zbliżającej się elekcji parlamentarnej. Przedstawił wówczas także założenia programowe, odwołujące się do wartości liberalnych, zarówno w wymiarze aksjologicznym, jak i ekonomicznym (obejmujące m.in. liberalizację gospodarki, zmianę systemu ubezpieczeń społecznych, wprowadzenie obligatoryjnego budżetu partycypacyjnego w każdej gminie, zniesienie finansowania partii z budżetu państwa, głosowanie przez Internet, stwarzanie szans dla młodych ludzi na rynku pracy oraz dopasowanie systemu edukacji do jego potrzeb). W trakcie konwencji wśród prelegentów znaleźli się m.in. prezydent Nowej Soli Wadim Tyszkiewicz, toruńska radna Joanna Scheuring-Wielgus, a także przedsiębiorcy oraz publicyści mediów o profilu liberalnym. Dokładnie na dwa miesiące przed wyborami, 25 sierpnia 2015 roku, Sąd Okręgowy zarejestrował partię polityczną pod nazwą Nowoczesna Ryszarda Petru. Działaczami nowego ugrupowania o pozaparlamentarnym rodowodzie były w dużej mierze osoby niezwiązane wcześniej z polityką. Część z nich (np. sam lider Ryszard Petru, Katarzyna Lubnauer, Kamila Gasiuk-Pihowicz, Jerzy Meysztowicz czy Piotr Misiło) rekrutowała się jednak spośród byłych członków Unii Wolności, Platformy Obywatelskiej czy Partii Demokratycznej (Głajcar, Turska-Kawa, Wojtasik 2017: 190). Już pierwsze sondaże opinii publicznej wskazywały, że ugrupowanie Ryszarda Petru ma szanse na przekroczenie progu wyborczego i tym samym uzyskanie mandatów parlamentarnych (CBOS 142/2015). Ostatecznie partii udało się zarejestrować listy we wszystkich okręgach wyborczych, a w samych wyborach zdobyć 1 155 370 głosów (7,60%), co przełożyło się na 28 mandatów parlamentarnych oraz status istotnej opozycyjnej siły politycznej.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Ważnym zasobem, który wpłynął na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji przez Nowoczesną, był jej lider Ryszard Petru. W powszechnej opinii jawił się on jako przywódca spoza partyjnego establishmentu, mimo że już od początku lat 90. XX wieku

aktywnie angażował się w działalność polityczną⁵⁷. Potwierdza to fakt, że w warunkach polskich nie sposób osiągnąć wyborczego sukcesu bez rozpoznawalnego, popularnego przywódcy. W odróżnieniu od Pawła Kukiza, Petru nie był postrzegany jako potencjalny „polityczny rewolucjonista”, który ma całkowicie odmienić logikę partyjnej rywalizacji, a nawet zmienić reguły politycznej rywalizacji. Jego wizerunek wykreowany w trakcie kampanii wyborczej wpisywał się raczej w społeczne oczekiwania związane z pojawieniem się na scenie politycznej merytorycznego eksperta spoza świata polityki, mającego na celu zwiększenie poziomu profesjonalizmu elit politycznych oraz kompetentne, lepsze niż dotychczas, rządzenie państwem (Wojtasik 2018: 89).

Apel programowy Nowoczesnej, szczególnie w wymiarze gospodarczym, nawiązywał do postulatów Platformy Obywatelskiej z początków jej istnienia. Pozwala to zaklasyfikować ugrupowanie do grona partii „czyścicieli” (*purifying parties*), gdyż same postulaty partii Ryszarda Petru były już reprezentowane w przestrzeni politycznej, jednak formacja starała się przekonać wyborców, że w przeciwieństwie do swoich poprzedników wprowadzi je w życie. Nowoczesna wykorzystała tym samym lukę rywalizacji, która wytworzyła się w wyniku ideologicznej konwergencji PO i PiS, skutkującej przesunięciem pierwszej z wymienionych partii na pozycje bardziej konserwatywne. Niewątpliwie czynnik ten przyczynił się do sukcesu ugrupowania Ryszarda Petru, co pokazują m.in. analizy przepływu elektoratów partyjnych potwierdzające, że to znaczna część wyborców Nowoczesnej poprzednio głosowała na PO (CBOS 166/2015). Program gospodarczy ugrupowania stanowił zresztą najważniejszy motyw głosowania na Nowoczesną. Za decydujący w procesie formowania preferencji wyborczych wskazywało go 61% elektoratu partii. W znacznym stopniu odróżnia to Nowoczesną od formacji Kukiz'15, w przypadku której to nie

⁵⁷ W pierwszej połowie lat 90. Petru pełnił funkcję asystenta posła Unii Demokratycznej Władysława Frasyniuka, a od 1995 roku współpracował z Leszkiem Balcerowiczem, angażując się także w prace Biura Pełnomocnika Rządu ds. Reformy Emerytalnej. Był wówczas członkiem Unii Wolności, z ramienia której bez powodzenia ubiegał się o mandat poselski w wyborach parlamentarnych w 2001 roku jako jedynka na liście w okręgu podwarszawskim. Później pracował jako ekonomista ds. Polski i Węgier w Banku Światowym, pełnił kierownicze funkcje w kilku polskich bankach komercyjnych oraz zasiadał w radach nadzorczych spółek, w tym przez krótki czas był przewodniczącym rady nadzorczej Polskich Kolei Państwowych.

program, a antypartyjność i efekt nowości stanowiły główne determinanty parlamentarnego sukcesu. Ważnymi czynnikami wpływającymi na poparcie dla ugrupowania Ryszarda Petru były także popularność lidera oraz obecność na listach wyborczych osób, które nie zasiadały dotąd w polskim parlamencie (CBOS 179/2015).

Po początkowych sukcesach Nowoczesnej, która na kilka miesięcy przed wyborami w sondażach opinii publicznej przekraczała nawet 20% poparcia, od momentu wizerunkowej wpadki związanej z prywatnym wyjazdem lidera ugrupowania z posłanką Joanną Schmidt w czasie okupacji Sejmu RP na przełomie grudnia 2016 i stycznia 2017 roku nastąpił drastyczny spadek osób deklarujących chęć głosowania na ugrupowanie (CBOS 40/2017). Z podobnymi problemami borykał się także Ryszard Petru, który od początku 2017 roku znajduje się wśród grupy polityków cieszących się najmniejszym zaufaniem społecznym⁵⁸. Symboliczna zmiana warty w ugrupowaniu nastąpiła 25 listopada 2017 roku, kiedy to podczas zjazdu delegatów partii zdecydowano się na wykreślenie nazwiska Ryszarda Petru z szyldu partyjnego i wybrano nowego przywódcę ugrupowania – Katarzynę Lubnauer. Zmiany miały być odpowiedzią na wzrastającą dominację PO wśród ugrupowań opozycyjnych⁵⁹. Mimo początkowych zapowiedzi Ryszarda Petru, że decyzja delegatów nie oznacza partyjnego rozłamu, 11 maja 2018 r. ogłosił on, iż odchodzi z partii. Wcześniej podobnie postąpili jego najbliżsi współpracownicy – Joanna Schmidt, Joanna Scheuring-Wielgus i Krzysztof Mieszkowski (Koźmiński 2018). W listopadzie 2018 r. Petru wraz z secesjonistami z Nowoczesnej zdecydował się utworzyć nowe ugrupowanie Teraz!, które w aspekcie programowym stanowiło *de facto* kopię idei przyświecających Petru w momencie zakładania poprzedniej partii⁶⁰ (MS 2018).

⁵⁸ Biorąc pod uwagę badania opinii publicznej obejmujące 2017 rok tak wysoki poziom społecznego braku zaufania odnotowywali tylko Antoni Macierewicz, Jarosław Kaczyński i Grzegorz Schetyna (CBOS 170/2017).

⁵⁹ W rywalizacji o partyjne przywództwo Lubnauer pokonała Petru stosunkiem głosów 149 do 140 (Kondzińska, Szpala 2017).

⁶⁰ Partia Teraz! przetrwała na rynku politycznym jedynie pół roku. 30 marca 2019 konwencja partii podjęła uchwałę w sprawie jej rozwiązania, a decyzję tę usankcjonował Sąd Okręgowy w Warszawie wykreślając Teraz! z ewidencji partii politycznych w sierpniu 2019 roku.

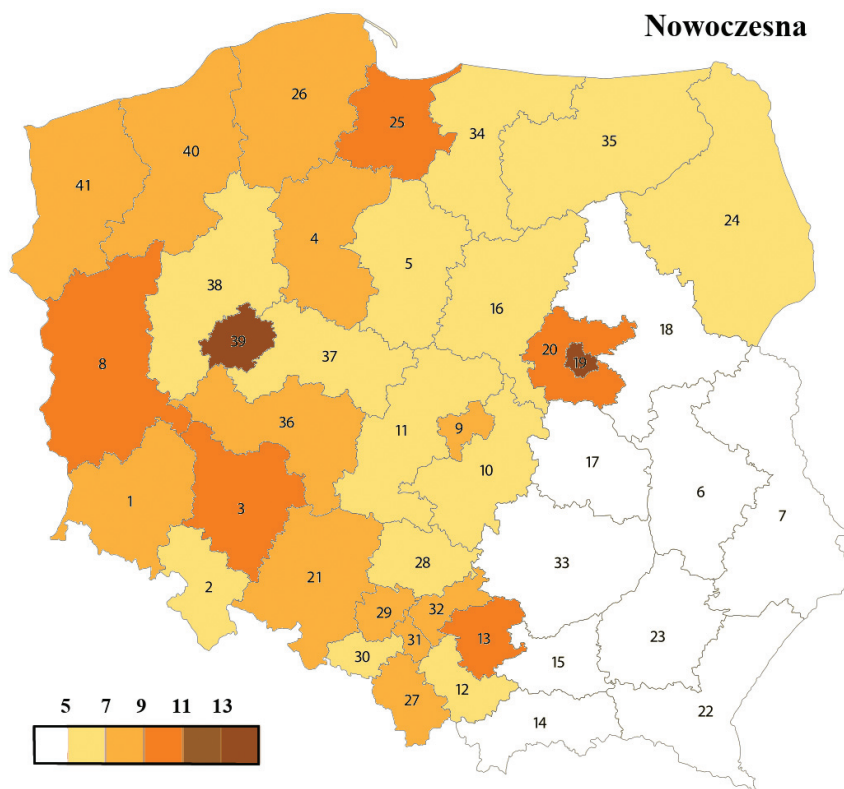
Polityczne losy Nowoczesnej potwierdzają, że nowe ugrupowania bazujące na podziałach reprezentowanych wcześniej w przestrzeni politycznej już na wstępie stają się swoistymi zakładnikami dotychczasowych partii relewantnych. Od początku istnienia przetrwanie Nowoczesnej na polskim rynku politycznym było niejako uzależnione od statusu PO. Ostatecznie luka rywalizacji wykorzystana przez formację w 2015 roku okazała się zbyt mała. W obliczu przezwyciężenia wewnętrznego kryzysu przez PO, słabości organizacyjne Nowoczesnej skutkowały szybką marginalizacją ugrupowania.

Charakterystyka elektoratu. Terytorialny rozkład poparcia w przypadku Nowoczesnej charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem, co odzwierciedla wysoka wartość współczynnika zmienności liczonego w oparciu o rezultaty w okręgach wyborczych. Spośród wszystkich ugrupowań parlamentarnych, które uzyskiwały mandaty w elekcji z 2015 roku, jedynie PSL cechował się bardziej niejednorodną geograficzną strukturą poparcia (tabela 3.9). Najwyższe poparcie w skali kraju Nowoczesna odnotowała wówczas w Zielonej Górze (16,49%) oraz w dużych ośrodkach miejskich, m.in. Poznaniu (14,45%), Warszawie (14,18%), Wrocławiu (12,66%) oraz Krakowie (11,26%). Dużo gorzej ugrupowanie wypadło jednak w mniejszych miastach i na obszarach wiejskich (w szczególności tych rozlokowanych na południowo-wschodnich krańcach Polski). Znacząco odróżnia to ugrupowanie Ryszarda Petru od innych nowych formacji w warunkach polskich, bowiem z tego względu formacja nie przekroczyła progu wyborczego w aż 9 z 41 okręgów wyborczych⁶¹.

Podobnie, jak w przypadku formacji Kukiz'15, elektorat Nowoczesnej był młodszy niż wyborcy ugrupowań od lat decydujących o kierunkach polityki państwa. W gronie wyborców partii Petru dominowały jednak osoby lepiej wykształcone, lepiej sytuowane, zajmujące kierownicze stanowiska oraz na ogół nieuczestniczące w praktykach religijnych (Badora 2017: 117–123). Jeszcze więcej różnic względem formacji Pawła Kukiza

⁶¹ Były to okręgi nr: 6 (Lublin) – 4,54%; 7 (Chełm) – 3,75%; 14 (Nowy Sącz) – 3,69%; 15 (Tarnów) – 4,54%; 17 (Radom) – 4,81%; 18 (Siedlce) – 4,63%; 22 (Krosno) – 3,97%; 23 (Rzeszów) – 4,16% oraz 33 (Kielce) – 4,98%. Co więcej, Nowoczesna nie przekroczyła progu w trzech województwach: świętokrzyskim (4,98%), lubelskim (4,22%) i podkarpackim (4,09%).

wykazuje profil psychologiczny wyborców Nowoczesnej. Osoby popierające tę partię cechowały się optymizmem w postrzeganiu sytuacji w kraju i własnej, niewielką skłonnością do paranoi politycznej, niskim poziomem autorytaryzmu, a także anomii i alienacji politycznej oraz średnim poziomem otwartości na zmiany (Roguska 2015: 144).

Rysunek 3.5. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Nowoczesna w wyborach do Sejmu RP w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

2. Droga nowych partii politycznych do czeskiego parlamentu

2.1. TOP 09 (*Tradice Odpovědnost Prosperita* 09)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. W powszechnej opinii w ciągu pierwszych dwóch dekad od momentu tranżycji demokratycznej czeski system partyjny uznawany był za jeden z najstabilniejszych w warunkach państw postkomunistycznych. Wszystko zmieniło się za sprawą wyborów parlamentarnych z maja 2010 roku, które stanowiły swoiste polityczne trzęsienie ziemi, objawiające się gwałtownym osłabieniem pozycji partii od lat kształtujących czeską politykę i wejściem do parlamentu nowych bytów partyjnych (zob. np. Haughton, Novotná, Deegan-Krause 2011: 394–402). Jednym z podmiotów, który przełamał hegemonię na setryfikowanej czeskiej scenie politycznej, było ugrupowanie TOP 09. Fundament apelu programowego partii zawarto już w samej nazwie ugrupowania stanowiącej akronim słów Tradycja, Odpowiedzialność, Dobrobyt (*Tradice, Odpovědnost, Prosperita*). Ugrupowanie powstało w czerwcu 2009 roku, na krótko przed planowanymi na październik tego roku przedterminowymi wyborami parlamentarnymi⁶², w wyniku konfliktu wewnątrz KDU–ČSL związanego z ideologicznym zbliżaniem się chadeków do formacji lewicowych. W gronie liderów znaleźli się minister spraw zagranicznych Karel Schwarzenberg oraz minister finansów Miroslav Kalousek (były przywódca KDU–ČSL) (Marmola 2017: 341). Od początku TOP 09 dążyło do pozyskania polityków i wyborców różnych środowisk, przede wszystkim związanych z Partią Zielonych (magnesem miał być Schwarzenberg) oraz chadekami. Strategia okazała się skuteczna, a samo ugrupowanie zasilili m.in. była minister obrony i wicepremier Vlasta Parkanová oraz Pavel Severa – jeden z czołowych przywódców KDU–ČSL.

Kolejnym krokiem, który miał zapewnić formacji organizacyjne przetrwanie, a w dalszej perspektywie parlamentarny sukces, było zawarcie porozumienia z ruchem Burmistrzów i Niezależnych (*Starostové a nezávi-*

⁶² Wybory parlamentarne ostatecznie odbyły się 28–29 maja 2010 roku. Pierwotnie w związku z otrzymaniem w marcu 2009 roku wotum nieufności przez rząd Mirka Topolánka miały być rozpisane na 9 i 10 października 2009 r. Ostatecznie październikowy termin został jednak zakwestionowany przez Trybunał Konstytucyjny, co wymusiło na prezydencie Václavie Klausie zmianę terminu wyborów parlamentarnych, do tego czasu władzę w kraju sprawował gabinet Jana Fischera.

slí, STAN) zakładające wystawienie wspólnych list w zaplanowanych na 9 lipca 2009 roku wyborach samorządowych. Pozwoliło to TOP 09 nie tylko zwiększyć poziom politycznej relewancji, ale przede wszystkim, co istotne w przypadku nowych podmiotów politycznych, pozyskać ukształtowane struktury terytorialne, zarówno na poziomie lokalnym, jak i regionalnym (Spáć 2013: 129). Współpracę kontynuowano także na poziomie centralnym – w wyborach parlamentarnych. Strategia TOP 09 okazała się skuteczna, co potwierdza wynik ugrupowania w elekcji parlamentarnej (16,70% ważnie oddanych głosów, 41 mandatów w Izbie Poselskiej). Partia stała się tym samym trzecią siłą czeskiej polityki, w dużej mierze dzięki przejęciu części wyborców Zielonych i chadeckiej KDU–ČSL⁶³. Współtworzyła także funkcjonującą w latach 2010–2013 rząd Petra Nečasa.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Podstawowym czynnikiem determinującym strategię TOP 09 była geneza partii, która wymagała od partyjnych liderów jasnego odróżnienia się od obecnej od lat w polityce KDU–ČSL i odpowiedniego spozycjonowania apelu programowego w przestrzeni politycznej. Ugrupowanie starało się odwoływać do konserwatyizmu w sferze aksjologicznej (mocno powiązanego z wartościami chrześcijańskimi) oraz liberalizmu w odniesieniu do sfery gospodarki (m.in. postulaty poparcia dla wolnego rynku, zapewnienia równowagi budżetowej oraz kontroli wydatków publicznych). Jego liderzy krytykowali przy tym ideologiczne zbliżenie się KDU–ČSL do lewicy. W programie TOP 09 zawarta została także krytyka istniejących ugrupowań, widoczna m.in. w postulatach walki z nieprawidłowościami społecznymi (w tym korupcją), obrony praw obywateli przed zinstytucjonalizowanymi grupami interesu, uproszczenia systemu podatkowego oraz redukcji organów administracji publicznej (Wojnicki 2014: 41).

Biorąc pod uwagę zasoby ugrupowania, za najważniejszy z nich uznać należy formalnego lidera partii Karela Schwarzenberga – senatora i byłego ministra spraw zagranicznych. To właśnie jego osobista popularność była jedną z przyczyn sukcesu kampanii wyborczej przed elekcją parlamentarną

⁶³ Po wyborach parlamentarnych z 2010 roku oba ugrupowania utraciły parlamentarną reprezentację. Partia Zielonych uzyskała 2,44%, natomiast KDU–ČSL 4,39%. Trzy lata później chadecy wrócili do parlamentu, uzyskując 6,78%, natomiast Zieloni nadal mają status ugrupowania pozaparlamentarnego.

Tabela 3.10. Rezultaty wyborcze TOP 09 w latach 2010–2019

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2010	873 833	16,70%	41	20,50%
wybory do rad krajów 2012	175 089	6,63%	44	6,52%
wybory prezydenckie 2013 (Karel Schwarzenberg)	1 204 195	23,40%	przegrana w II turze wyborów z Milošem Zemanem (wynik w II turze: 2 241 171 głosów, 45,20%)	
wybory parlamentarne 2013	596 357	11,99%	26	13,00%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014	241 747	15,95%	4	19,05%
wybory do rad krajów 2016	86 164	3,40%	19	2,81%
wybory parlamentarne 2017	268 811	5,31%	7	3,50%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2019 (w koalicji ze STAN)	276 220	11,65%	3	14,28%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Czeskiego Urzędu Statystycznego (*Český statistický úřad*).

z 2010 roku. Według prowadzonych przed wyborami badań sondażowych Schwarzenberg był drugi (po liderze Spraw Publicznych – Radku Johnie) w rankingu zaufania do polityków. Wizerunek przywódcy doskonale wpisywał się także w konserwatywno-liberalny apel programowy (Spáč 2013: 129). Potwierdzenie popularności Schwarzenberga stanowi jego wynik wyborczy w trakcie elekcji parlamentarnej z 2010 roku. Lider TOP 09 zdobył najwięcej głosów spośród wszystkich kandydatów startujących w tych wyborach⁶⁴. Można więc zaryzykować tezę, że to właśnie popularność

⁶⁴ Schwarzenberg zdobył w okręgu praskim 46 087 głosów (26,51% głosów w obrębie całej listy TOP 09) i to głównie dzięki niemu w tym okręgu ugrupowanie zdobyło aż 8 mandatów. Co ciekawe, wynik Schwarzenberga był niemal dwa razy lepszy niż rezultaty pozostałych

Schwarzenberga w połączeniu z niezadowoleniem społecznym z istniejącej oferty partyjnej i kryzysem rządowym, który doprowadził do uchwalenia wotum nieufności dla rządu Mirka Topolánka stały się motorem napędowym sukcesu ugrupowania. Jego skalę w perspektywie długoterminowej ograniczyła negatywna recepcja działań partii w rządzie Nečasa. TOP 09 utrzymało jednak status partii parlamentarnej także w dwóch kolejnych cyklach wyborczych. W ciągu siedmiu lat poparcie ugrupowania spadło jednak o przeszło 10 punktów procentowych, a wynik nieznacznie powyżej progu wyborczego uzyskany w trakcie wyborów do Izby Poselskiej z 2017 roku stawia przyszłość ugrupowania pod sporym znakiem zapytania.

Charakterystyka elektoratu. Interesujące wnioski przynosi analiza rozmieszczenia poparcia TOP 09 w wyborach parlamentarnych z 2010 roku. Okazuje się bowiem, że choć rezultaty elekcji oraz aktywność byłych polityków KDU–ČSL w szeregach TOP 09 sugerowałyby zbieżność elektoratów obu ugrupowań, to w rzeczywistości partie uzyskiwały poparcie w innych częściach państwa. Baza wyborcza ugrupowania Schwarzenberga skoncentrowana była głównie na zachodzie Czech, podczas gdy tradycyjne bastiony poparcia dla KDU–ČSL rozlokowane są na wschodzie państwa (głównie kraje: morawsko-śląski, ołomuniecki, południowomorawski czy zliński) (Spáček 2013: 140). Co więcej, analiza terytorialnego rozkładu poparcia wskazuje, że formacją, z którą TOP 09 w największym stopniu rywalizowała o wyborców, była ODS. Świadczy o tym współczynnik korelacji rezultatów wyborczych obu ugrupowań potwierdzający, że baza wyborcza TOP 09 odpowiadała rozmieszczeniu poparcia ODS ($r = 0,688$; $p < 0,001$), wykazując jednocześnie negatywną zależność względem poparcia dla ČSSD ($r = -0,894$; $p < 0,001$) oraz KSČM ($r = -0,757$; $p < 0,001$) (Marmola 2017: 70).

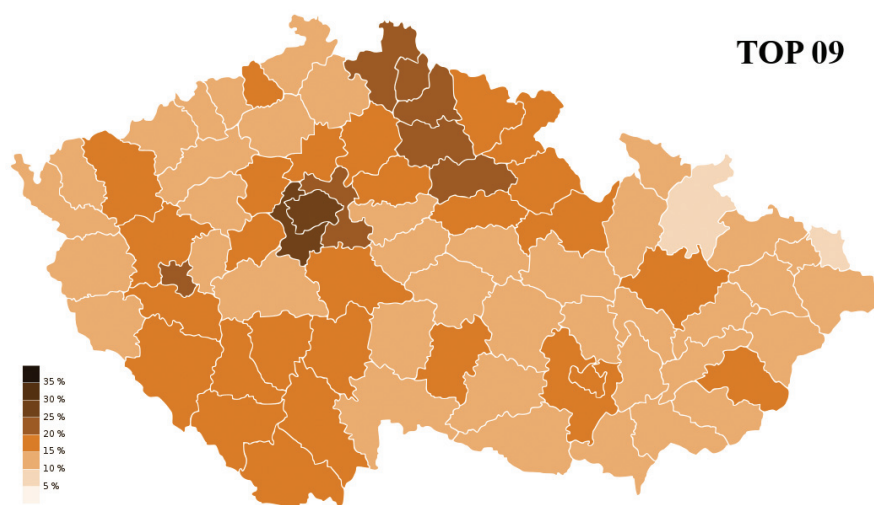
Charakterystyczne dla TOP 09 jest również stosunkowo wysokie zróżnicowanie poparcia. Formacja ta odnotowała najwyższą wartość współczynnika zmienności spośród wszystkich ugrupowań parlamentarnych po wyborach z 2010 roku (tabela 3.11). Zdecydowanie najlepszy rezultat partia uzyskiwała w Pradze, w której zwyciężyła, uzyskując 27,27% głosów. Najgo-

kandydatów uczestniczących w wyborach. Spośród wszystkich startujących w wyborach ponad 20 tys. głosów zdobyli jedynie: Michal Hašek (ČSSD, kraj południowomorawski – 25 181 głosów), Bohuslav Sobotka (ČSSD, kraj południowomorawski – 23 962 głosów) i Lubomír Zaorálek (ČSSD, kraj południowomorawski – 23 712 głosów).

Tabela 3.11. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych w Republice Czeskiej w wyborach do Izby Poselskiej w 2010 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach

UGRUPOWANIE	CZESKA PARTIA SOCJALDEMOKRA- TYCZNA (ČSSD)	OBYWATELSKA PARTIA DEMOKRA- TYCZNA (ODS)	TOP 09	KOMUNISTYCZNA PARTIA CZECH I MORAW (KSČM)	SPRAWY PUBLICZNE (VV)
Odchylenie standardowe	3,45	3,05	3,71	2,47	1,29
Współczynnik zmienności	15,09%	15,63%	24,35%	19,92%	11,71%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Rysunek 3.6. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania TOP 09 w wyborach do Izby Poselskiej w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

rzej wypadła natomiast w kraju morawsko-śląskim (9,99% głosów). W odniesieniu do powiatów⁶⁵ TOP 09 okazało się najlepsze spośród wszystkich ugrupowań w: Libercu (20,69%), Hradec Kralove (22,62%) oraz mieście stołecznym Pradze (27,27%).

⁶⁵ Czeskie powiaty (*okresy*) zostały w 2003 roku zniesione jako jednostki podziału administracyjnego, są jednak nadal wykorzystywane w celach statystycznych.

2.2. Sprawy Publiczne (*Věci veřejné*, VV)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Odmiennej genezę miało drugie nowe ugrupowanie, które po 2010 roku dostało się do czeskiego parlamentu. Początki partii Sprawy Publiczne przypadają na 2001 rok, kiedy to w Pradze powstał ruch społeczny o tej samej nazwie. Formacja miała wówczas lokalny charakter, a jej przekaz opierał się głównie na krytyce praskich władz samorządowych, przede wszystkim w zakresie gospodarowania majątkiem publicznym. W 2002 roku liderzy inicjatywy zdecydowali się przekształcić ruch w partię polityczną, zachowując jednak jego lokalny charakter. Pierwszym sprawdzianem siły formacji były wybory samorządowe z 2002 roku, które zakończyły się zdobyciem jedynie jednego mandatu radnego w okręgu Praga 1. W kolejnych latach ugrupowanie stało się ważnym aktorem na lokalnej scenie politycznej (Spáć 2013: 129).

Początek rywalizacji ugrupowania na poziomie politycznego centrum przypada na wybory do Senatu z 2008 roku, kiedy to kandydaci VV bez powodzenia wystartowali w dwóch praskich okręgach wyborczych (Havlík, Hloušek 2014: 556). Wzrost politycznych aspiracji ugrupowania wiązał się także ze zmianami personalnymi wewnątrz Spraw Publicznych, które zasiłowało wielu przedstawicieli świata biznesu. Kolejny ważny test dla ugrupowania stanowiły wybory do Parlamentu Europejskiego z 2009 roku, w których formacja zdobyła 2,40% głosów w skali kraju, pokazując przy tym, że jest w stanie generować poparcie nie tylko w samej Pradze, ale także w innych czeskich regionach (Spáć 2013: 130).

Przełomowa dla losów ugrupowania okazała się zmiana przywództwa i objęcie stanowiska przewodniczącego partii przez Radka Johna – pisarza, scenarzystę i popularnego dziennikarza śledczego pracującego w komercyjnej stacji TV Nova. Poprowadził on działania kampanijne ugrupowania przed wyborami parlamentarnymi z 2010 roku i był głównym autorem wyborczego sukcesu VV. W odbywającej się w dniach 28–29 maja elekcji do Izby Poselskiej partia zdobyła 10,88% głosów, co przełożyło się na obsadzenie 24 miejsc w izbie pierwszej czeskiego parlamentu. Wraz z ODS i TOP 09 partia współtworzyła następnie rząd Petra Nečasa, w którym Radek John objął stanowisko wicepremiera, ministra spraw wewnętrznych oraz Przewodniczącego Rządowego Komitetu ds. Koordynacji Walki z Korupcją.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Ze względu na specyfikę ugrupowania, trudno jednoznacznie przypisać je do konkretnej typologii nowych partii. Vít Hloušek oraz Lubomír Kopeček (2017), biorąc pod uwagę rolę przywódcy klasyfikują Sprawy Publiczne do grona partii przedsiębiorców. Innego zdania są np. Seán Hanley i Allan Sikk, którzy rozważając wpływ chwiejności wyborczej, personalizacji polityki, czynników ekonomicznych i poziomu korupcji na losy nowych ugrupowań tworzą koncepcję reformatorskich partii antyestablishmentowych (*anti-establishment reform parties*), wśród których swoje miejsce znajdują m.in. Sprawy Publiczne. Formacje tego typu łączą w sobie umiarkowaną politykę społeczną i ekonomiczną z hasłami antyestablishmentowymi oraz planem wprowadzenia zmian sposobu prowadzenia polityki (Hanley, Sikk 2016). Odwołują się przy tym jednak do tradycji demokracji liberalnej, nie krytykując samych jej podstaw, lecz oderwanie się „starych partii” od wyborców i ich interesów. Dzięki temu nie są one izolowane w przestrzeni politycznej i mają dla innych ugrupowań status potencjalnego partnera koalicyjnego (Walecka, Wojtas 2017: 28).

Wydaje się, że to właśnie elementy antyestablishmentowe w połączeniu z centrowym, umiarkowanym programem okazały się kluczem do sukcesu formacji Radka Johna. Przekaz ten doskonale współgrał z sytuacją polityczną, która sprzyjała zaistnieniu nowej siły politycznej. Sprawy Publiczne (niewątpliwie w nieco większym stopniu niż TOP 09, wykazujące związki personalne z byłymi elitami KDU–ČSL) skorzystały z notowanego na przestrzeni lat 2007–2012 poważnego kryzysu politycznego, objawiającego się m.in. gwałtownym spadkiem zadowolenia obywateli z funkcjonowania demokracji oraz drastycznie niskim, 10-procentowym zaufaniem do czeskiej Izby Poselskiej (Havlík, Hloušek 2014: 555).

Idealnym dopełnieniem apelu programowego formacji był jej lider – Radek John, który przez lata pracy w czeskiej telewizji dorobił się wizerunku dziennikarza broniącego praw zwykłych ludzi i ukazującego patologie życia publicznego. Tym samym wizerunek lidera był spójny z antypartyjną orientacją reprezentowaną przez Sprawy Publiczne. Co więcej, według badań opinii publicznej przeprowadzonych bezpośrednio przed wyborami John cieszył się największym zaufaniem społecznym spośród wszystkich czeskich polityków (Spáč 2013: 134).

Wiarygodności dodawał partii także proces selekcji kandydatów na listy wyborcze. Przybrał on formę zamkniętych prawyborów, w których mogli

uczestniczyć wszyscy członkowie partii oraz jej zarejestrowani sympatycy. Taki mechanizm wyboru kandydatów wpisywał się w ogólny program polityczny ugrupowania, zakładający zwiększenie znaczenia instytucji demokracji bezpośredniej.

W pewnym momencie partia stała się jednak zakładnikiem antyestablishmentowego apelu, z którym wchodziła do parlamentu. Za pierwszą nieścisłość wizerunkową ugrupowania uznać można wejście do koalicji rządowej, które *de facto* włączyło ugrupowanie w działanie elit politycznych, z którymi tak wcześniej walczyło. Co gorsza, ugrupowanie musiało także iść na kompromis i zrezygnować z kilku sztandarowych pomysłów mających uzdrowić czeską politykę (np. powołania urzędu mającego sprawdzić odporność pracowników służby cywilnej na propozycję korupcyjne). Sporym problemem wizerunkowym partii była także wewnętrzna centralizacja – zdecydowana większość decyzji podejmowana była przez jej nieformalnego lidera Víta Bárte i jego najbliższe otoczenie. Stało to w jawnej sprzeczności z postulatami politycznymi ugrupowania (Hloušek, Kopeček 2018: 70). Na pozycji partii odbiły się także afery korupcyjne, zarówno te na poziomie rządowym (których konsekwencją był upadek rządu i przedterminowe wybory), jak i afery wewnątrzpartyjne. W kwietniu 2011 roku jeden z najważniejszych polityków VV i pełniący funkcję ministra transportu Vít Bárta został oskarżony przez partyjnych kolegów o korupcję. Zarzuty zostały potwierdzone przez sąd, który rok później skazał Bárte na 18 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu za płacenie posłom za lojalność. Za przyjęcie łapówki skazano także Jaroslava Škárkę. Wywołało to dwa poważne kryzysy na czeskiej scenie politycznej. Pierwszy z nich skutkował rozłamem wewnątrz Spraw Publicznych. W maju 2012 roku Karolína Peake wraz z kilkoma innymi członkami VV odeszła z partii, zakładając partię LIDEM. Drugi z nich wiązał się natomiast z utratą większości przez rząd Nečasa, który w odpowiedzi na wyrok sądu stwierdził, że wyklucza dalszą współpracę z „klubem poselskim, którym z zewnątrz lub zakulisowo kieruje człowiek skazany za korupcję” (PAP 2012). Tym samym nad rządem zawisła realna groźba przedterminowych wyborów, która została jednak chwilowo zażegnana przez zastąpienie VV w roli koalicyjnego partnera secesjonistami z LIDEM. 27 kwietnia 2012 roku rząd Nečasa dzięki poparciu nowej koalicji i kilku posłów niezależnych ponownie otrzymał wotum zaufania⁶⁶.

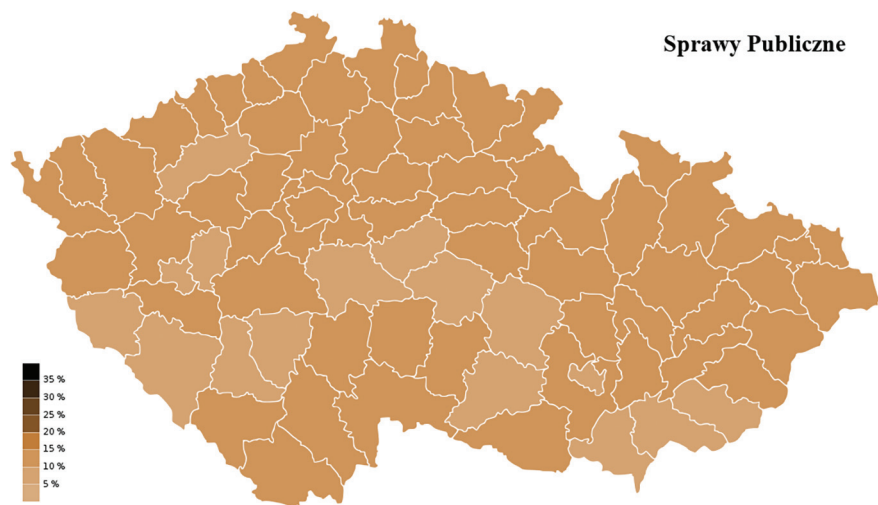
⁶⁶ Wniosek o wotum zaufania nowego-starego rządu poparło 105 z 198 posłów uczestniczących w głosowaniu.

Skazanie Bárty za korupcję w praktyce przypieczętowało los ugrupowania, które stało się kompletnie niewiarygodne w oczach swoich dotychczasowych wyborców. Wskaźniki poparcia partii spadły do poziomu 1% (PAP 2012), co w konsekwencji sprawiło, że VV nie wystawiły własnych list wyborczych w przedterminowych wyborach z 2013 roku. Część przedstawicieli ugrupowania (w tym sam Bárta) wystartowała w tej elekcji z list Świtu Demokracji Bezpośredniej Tomio Okamury, obsadzając trzy mandaty w izbie pierwszej czeskiego parlamentu⁶⁷. Furory na scenie politycznej nie zrobili także secesjoniści z LIDEM. Ostatecznie w 2015 roku ugrupowanie Sprawy Publiczne zostało formalnie rozwiązane.

Charakterystyka elektoratu. W przeciwieństwie do TOP 09, Sprawy Publiczne generowały jednolite poparcie w całych Czechach, notując najniższy współczynnik zmienności poparcia (11,71%) spośród ugrupowań startujących w elekcji parlamentarnej z 2010 roku (tabela 3.11). Najlepsze wyniki partia uzyskała na północnym-zachodzie państwa, w krajach: libereckim (12,79%), hradeckim (12,25%), karlowarskim (11,83%) oraz usteckim (11,63%). Najniższe wskaźniki poparcia osiągała natomiast na południowym-wschodzie, gdzie rezultaty ugrupowania wynosiły nieco poniżej 10% ważnie oddanych głosów.

Wyborcy ugrupowania Radka Johna nie odbiegali w sposób istotny od średnich notowanych w przypadku czeskiego elektoratu. Badania opinii publicznej wskazują, że na formację częściej głosowały kobiety, ludzie młodzi (przede wszystkim studenci) oraz wyborcy, którzy nie uczestniczyli w elekcji parlamentarnej z 2006 roku. Ugrupowanie uzyskiwało także ponadprzeciętne poparcie wśród wyborców niewykazujących silnych związków z partiami politycznymi, którzy decyzję wyborczą podjęli niedługo przed samą elekcją, a także wśród elektoratu centrowego niezadowolonego z sytuacji kraju bądź oczekującego zmian na czeskiej scenie politycznej (Havlík, Hloušek 2014: 558).

⁶⁷ Do Izby Poselskiej spośród członków VV dostali się: Olga Havlová, David Kadner i Karel Pražák. Mniej szczęścia miał sam Bárta, który mimo że startował z pierwszego miejsca w kraju zlińskim i osiągnął jeden z lepszych wyników na listach Świtu Demokracji Bezpośredniej, to nie zdołał zdobyć mandatu.

Rysunek 3.7. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Sprawy Publiczne w wyborach do Izby Poselskiej w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

2.3. ANO 2011

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Jak dotychczas największy sukces spośród wszystkich nowych partii politycznych w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej przypadł w udziale ugrupowaniu ANO 2011 założonemu przez biznesmena Andreja Babiša – jednego z najbogatszych Czechów, twórcę i właściciela holdingu Agrofert składającego się z ponad 200 przedsiębiorstw działających w różnych branżach (m.in. rolniczej, spożywczej, chemicznej, budowlanej, energetycznej i medialnej).

Historia ugrupowania rozpoczęła się w listopadzie 2011 roku, kiedy to Andrej Babiš zainicjował ruch polityczny Akcja Niezadowolonych Obywateli (*Akce nespokojených občanů*), którego głównymi celami miały być uzdrowienie systemu politycznego oraz walka z korupcją na najwyższych szczeblach władzy. Dobry odbiór działań ruchu zachęcił Babiša do jego przekształcenia w partię polityczną, co nastąpiło w maju 2012 roku.

W inicjalnej elekcji ugrupowania – wyborach z 2013 roku – formacja uzyskała 18,65% głosów w skali kraju, co uczyniło z niej drugą siłę polityczną w Czechach oraz pozwoliło na obsadzenie 47 mandatów w 200-osobowej Izbie Poselskiej. Co więcej, ugrupowanie współtworzyło wraz z ČSSD oraz KDU–ČSL gabinet Bohuslava Sobotki, obsadzając sześć stanowisk ministerialnych. Wybory zaspokoili także ambicje lidera, który objął urząd wicepremiera oraz ministra finansów. W kolejnych wyborach parlamentarnych ANO umocniła swoją pozycję na czeskiej scenie parlamentarnej, zdobywając przeszło 1,5 mln głosów (29,64%) i 78 mandatów w Izbie Poselskiej. Tym samym stała się największą siłą polityczną w tym organie, a Babiš objął urząd premiera rządu mniejszościowego (od czerwca 2018 roku w koalicji z ČSSD).

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Ugrupowanie ANO 2011 wpisuje się w kategorię partii politycznych przedsiębiorców czy też partii-firm, a nawet stosując termin ukuty przez Jörga Seisselberga medialnie zapośredniczonych partii personalistycznych (*media-mediated personality parties*). Centralną postaci formacji stanowi niewątpliwie jej lider Andrej Babiš⁶⁸. Potwierdzeniem jego partyjnej dominacji jest fakt finansowania ugrupowania (przynajmniej na początku jego działalności) z osobistego majątku lidera (Stauber 2015), a także jednogłośnie poparcie wyrażane Babišowi przez członków ANO w trakcie partyjnych konwencji wyborczych (Kopeček, Svačinová 2015).

Podobnie jak w przypadku ugrupowania Sprawy Publiczne, ANO zdecydowanie potępiało korupcję, marnotrawienie środków publicznych i niekompetencję polityków na najwyższych szczeblach władzy. Receptą na bolączki czeskiego parlamentaryzmu nie miałyby być jednak, tak jak postulowały VV, wyższe upodmiotowienie obywateli dzięki instytucjom demokracji bezpośredniej, lecz technokratyczna idea lepszego zarządzania państwem. Zdaniem Babiša i jego stronników państwo powinno być zarządzane na wzór biznesowy, przez osoby, które posiadają doświadczenie

⁶⁸ W oficjalnych wypowiedziach Babiš nie ukrywał, że działalność partii jest uzależniona wyłącznie od niego. W jednym z wywiadów na wzór Ludwika XIV stwierdził „partia to ja” (Foy 2016).

kierownicze na wolnym rynku (Havlík 2015: 199–216). Jak wskazuje Jacek Wojnicki, sukces ANO byłby niemożliwy bez rozczarowania części obywateli partiami politycznymi, a tłem dla rosnącej popularności ugrupowania był skandal korupcyjno-obyczajowy z udziałem premiera Nečasa, który mocno nadwyreżył wizerunek ODS – dotychczas głównej siły czeskiej prawicy (Wojnicki 2017: 148).

Sam Babiš starał się wykreować wizerunek biznesmena, którego działalność polityczna nie jest motywowana chęcią zysku, lecz realną, altruistyczną troską o transparentność sfery publicznej. Jak podkreślał, w jego zamierzeniu podstawowym celem ANO miało być „zjednoczenie wszystkich ruchów społecznych i wszystkich ludzi, którzy dążą do tego, żeby zmienić dysfunkcjonalne relacje w naszym państwie i społeczeństwie. Nie chodzi o to, kto ukradł, ale aby ci ludzie przestali kraść i przestali brać udział w życiu publicznym” (Wojnicki 2017: 141). Lider ugrupowania w wystąpieniach publicznych wielokrotnie dystansował się od sfery polityki, starał się być odbierany jako zwykły obywatel, który osiągnął biznesowy sukces wyłącznie dzięki ciężkiej pracy własnych rąk, sugerując że podobny skutek może osiągnąć kraj, jeśli to jemu powierzy się polityczne stery (Szymanowski 2016).

Istotną rolę w sukcesie ANO odgrywały też zasoby finansowe. Partia wydała na kampanię przed wyborami parlamentarnymi z 2013 roku ponad 100 mln koron – najwięcej spośród wszystkich ugrupowań startujących w tej elekcji (Gregor, Macková 2014: 58). Pomocne w zdobyciu przez ANO statusu relewantnej siły politycznej były także niewątpliwie wpływy Babiša w sferze mediów. Lider ANO przed kampanią wyborczą był właścicielem bądź posiadał pakiet kontrolny w dwóch z trzech najważniejszych gazet codziennych w Czechach (*Lidové noviny* oraz *Mladá fronta Dnes*), a także najpopularniejszym w kraju *Radiu Impuls*. Oprócz tego był właścicielem spółki wydającej bezpłatne gazety *Metro* oraz *5 plus 2* (Just, Charvát 2016: 98). Tym samym drogę ANO i jego lidera można niejako porównać do politycznego sukcesu Silvio Berlusconi'ego oraz ugrupowania *Forza Italia* w warunkach włoskich (zresztą pewne analogie zauważyli w tym względzie także czescy komentatorzy polityczni, określając lidera ANO mianem „Babisconi”) (Kowanda 2013).

Odpowiednie zaplecze finansowe kampanii przełożyło się na profesjonalizm działań ANO. Jak wskazują badacze uwarunkowań kampanii z 2013

roku, partia Babiša prowadziła bardzo przemyślaną kampanię opartą na dokładnych badaniach marketingowych, które pozwoliły ugrupowaniu odpowiednio dopasować treść i formę przekazu kampanijnego do potrzeb potencjalnego elektoratu (Hajek 2017: 278).

Pewną trudność przysparzało przypisanie apelu programowego ugrupowania Babiša do odpowiedniej kategorii na skali lewica–prawica. Brak klarownego profilu ideologicznego nie stanowił jednak przeszkody w procesie uzyskiwania atrybutów relewancji, wręcz przeciwnie, mógł działać na korzyść ugrupowania. Jak wskazują badania opinii, formacja zdobyła poparcie przede wszystkim wśród prawicowych wyborców ODS i TOP 09, którzy odsunęli się od tych ugrupowań po aferze korupcyjnej w rządzie Nečasa (Gregor 2014: 207). Po stworzeniu przez ANO koalicji z socjaldemokratami poparcie dla ugrupowania nie tylko nie spadło, ale nawet wzrosło (Hajek 2017: 279).

Co ciekawe, Babiš okazał się być również dobrym strategiem, obdarzonym doskonałym zmysłem politycznym. Mimo piastowania funkcji wicepremiera i ministra finansów realnie przekonał wyborców, że nie traktuje tych pozycji jako potencjalnego źródła kolejnych sukcesów biznesowych. Umiejętnie poradził sobie z atakami politycznych oponentów czy też uchwaleniem przez czeski parlament w listopadzie 2016 roku ustawy o konflikcie interesów, zakazującej wysokim urzędnikom państwowym posiadania mediów masowych oraz ubiegania się ich przedsięwzięciom o dotacje państwowe i zamówienia publiczne. Premier Sobotka (rządowy koalicjant ANO) po uchwaleniu tego aktu prawnego podkreślał, że teraz „oligarchowie będą musieli wybrać – albo rządzenie, albo dotacje, zamówienia publiczne i posiadanie mediów”, a komentatorzy polityczni zgodnie podkreślali, że główny cel ustawy stanowi osłabienie ANO i jej lidera (sama ustawa w przestrzeni publicznej znana była zresztą jako „Lex Babiš”) (Palata 2016). Przywódca ANO znalazł jednak furtkę umożliwiającą mu dalsze równoległe funkcjonowanie w polityce i biznesie. Przekazał swoje aktywa do funduszu powierniczego, zarządzanego przez członków jego rodziny. Tym samym Babiš nie tylko nie stracił poparcia, ale zebrał dodatkowy elektorat protestu, kreując w kontekście ustawy o konflikcie interesów wizerunek ofiary politycznego establishmentu (Wojnicki 2017: 155).

Tabela 3.12. Rezultaty wyborcze ANO 2011 w latach 2013–2019

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2013	927 240	18,65%	47	23,50%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014	244 501	16,13%	4	19,05%
wybory do rad krajów 2016	533 061	21,05%	176	26,07%
wybory parlamentarne 2017	1 500 113	29,64%	78	39,00%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2019	502 343	21,18%	6	28,57%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Czeskiego Urzędu Statystycznego (*Český statistický úřad*).

Charakterystyka elektoratu. Jak wskazują badania elektoratu, motywy głosowania na nowe ugrupowania w warunkach czeskich w znacznym stopniu różnią się od tych utrwalonych w przypadku partii od lat funkcjonujących na scenie politycznej. Tym samym trudno scharakteryzować wyborców nowych ugrupowań (w tym także elektoratu ANO) w odniesieniu do modelu uwzględniającego czynniki socjodemograficzne. Innymi słowy, trudno opisać wyborców tych partii, mając na uwadze ich płeć, wykształcenie, pozycję zawodową czy religijność. Jedyną zmienną, która koreluje z udzielaniem poparcia nowym partiom, stanowi wiek elektoratu – młodszy wyborcy częściej głosują na nowe ugrupowania, co zdaniem Vlastimila Havlíka i Petra Vody może wynikać z niskiego poziomu identyfikacji partyjnej tej grupy wyborców oraz jej większej podatności na populistyczne obietnice polityczne. Badania wskazują także, że poparcie względem nowych ugrupowań w wyborach parlamentarnych z 2013 roku (zarówno ANO 2011, jak i Świtu Demokracji Bezpośredniej) może być traktowane jako „głos za nadzieją”, szczególnie w wymiarze ekonomicznym. Głosujący na oba ugrupowania wierzyli bowiem, że dzięki tym formacjom sytuacja ekonomiczna państwa powinna się poprawić (Havlík, Voda 2018).

Pewnym fenomenem partii Babiša jest natomiast terytorialne rozmieszczenie poparcia ugrupowania. Zarówno w wyborach z 2013 roku, jak i w elekcji odbywającej się cztery lata później formację cechowało najbar-

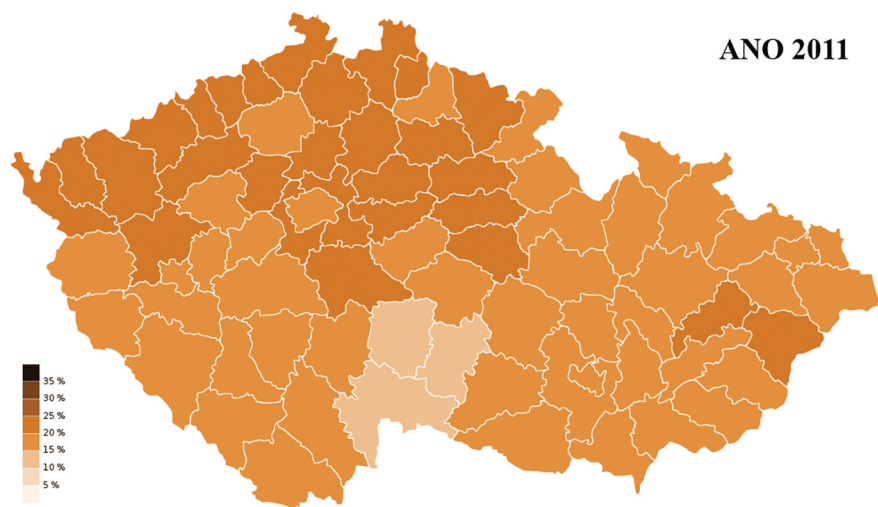
dziej jednolite poparcie spośród wszystkich czeskich ugrupowań⁶⁹. W 2013 roku partia nie tylko przekroczyła próg wyborczy we wszystkich dawnych powiatach Republiki Czeskiej, ale, co ciekawe, w każdym z nich uzyskała co najmniej 14% głosów. Najniższe poparcie ugrupowanie Andreja Babiša odnotowało w Pradze (16,46%) i Wysoczynie (15,89%). Ponad 20% ważnie oddanych głosów uzyskało natomiast w krajach: libereckim (21,59%), karlowarskim (21,32%), usteckim (21,29%), hradeckim (20,28) oraz środkowoczeskim (20,07%). Potwierdza to fakt, że strategia partii łącząca negację działań dotychczasowych elit politycznych oraz brak klarownego profilu ideologicznego uczyniła z ugrupowania formację typu *catch-all*, generującą poparcie wśród wszystkich grup czeskiego elektoratu.

Tabela 3.13. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych w Republice Czeskiej w wyborach do Izby Poselskiej w 2013 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach

UGRUPOWANIE	CZESKA PARTIA SOCJALDEMOKRATYCZNA (ČSSD)	ANO 2011	KOMUNISTYCZNA PARTIA CZECH I MORAW (KSČM)	TOP 09	OBYWATELSKA PARTIA DEMOKRATYCZNA (ODS)	ŚWIT DEMOKRACJI BEZPOŚREDNIEJ TOMIA OKAMURY	UNIA CHRZEŚCJAŃSKA I DEMOKRATYCZNA – CZECHOSŁOWACKA PARTIA LUDOWA (KDU–ČSL)
Odchylenie standardowe	3,22	2,14	3,14	3,78	1,85	1,45	3,38
Współczynnik zmienności	15,16%	11,30%	19,26%	36,01%	25,42%	19,62%	52,66%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

⁶⁹ W zwycięskich wyborach parlamentarnych z 2017 roku współczynnik zmienności rezultatów wyborczych ANO wzrósł jedynie o ok. 1 punkt procentowy, osiągając wartość 12,22%.

Rysunek 3.8. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania ANO 2011 w wyborach do Izby Poselskiej w 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

2.4. Świt Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury (*Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury*)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Kolejny przykład typowej partii politycznego przedsiębiorcy, która uzyskała atrybuty relewancji w państwach Grupy Wyszehradzkiej, stanowi Świt Demokracji Bezpośredniej. Funkcjonowanie ugrupowania od samego początku było ściśle związane z jego założycielem i liderem Tomio Okamurą – multimilionerem i przedsiębiorcą branży turystycznej o czesko-japońskich korzeniach. Jego historia od początku działała na wyobraźnię elektoratu, wpisując się w modelowy schemat „od pucybuta do milionera”. Okamura urodził się w Tokio, ale wychowywał się głównie w Czechach, skąd pochodziła jego matka. W czasie ciężkiej choroby matki mieszkał wraz z młodszym bratem w domu dziecka w Mašovie. Po ukończeniu technikum chemicznego wyjechał do Tokio, gdzie rozpoczął jako śmieciarz i sprzedawca w jednym z kin. Jak wspomina, z kilkoma dolarami w kieszeni zdecydował się wówczas na powrót do Czech (Okamura 2011). Najpierw uczył języka japońskiego, a potem stał się jednym z potentatów na rynku turystycznym, organizując

wraz z japońskim biurem podróży wycieczki do Czech i Słowacji. Zbił wówczas spory majątek i stał się osobą medialną (m.in. współpracował z praskim oddziałem BBC jako komentator ds. japońskich oraz uczestniczył w reality show Den D, w którym oferował uczestnikom pomoc finansową na uruchomienie własnego biznesu). Wówczas ujawniły się też jego ambicje polityczne. Szybko zdobył popularność, głosząc populistyczne postulaty związane z większym upodmiotowieniem obywateli oraz kontrowersyjne, czasem wręcz ksenofobiczne hasła (np. postulat przesiedlenia czeskich Romów do Indii) (Palata 2012).

W 2012 roku, startując jako kandydat bezpartyjny, zdobył mandat senatorski w jednym z okręgów w kraju zlińskim. Strategię kampanijną opierał przede wszystkim na hasłach transparentności sfery publicznej (postulował np. wprowadzenie odpowiedzialności majątkowej urzędników czy uchwalenie obowiązku składania oświadczeń majątkowych dla najbogatszych obywateli). Na kanwie zdobytej popularności chciał spróbować swoich sił w rywalizacji wyborczej o urząd prezydenta Republiki Czeskiej. Choć jako pierwszy zebrał pod swoim wnioskiem rejestracyjnym wymagane 50 tys. podpisów, część z nich została zakwestionowana, przez co nie wystartował w samych wyborach. Zdecydował się jednak założyć własną partię polityczną Świt Demokracji Bezpośredniej (*Úsvit přímé demokracie*), która w wyborach parlamentarnych z października 2013 roku zdobyła 6,88% głosów, co przełożyło się na 14 mandatów w izbie pierwszej czeskiego parlamentu.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. W zasadzie partia Okamury w dużej mierze powieliła schemat wcześniejszych nowych partii, które odniosły sukces w warunkach czeskich – Spraw Publicznych i TOP 09. Świt Demokracji Bezpośredniej starał się wykorzystać spadek zaufania do elit politycznych notowany od czasów afery korupcyjno-obyczajowej, która doprowadziła do upadku rządu Petra Nečasa i w konsekwencji przedterminowych wyborów parlamentarnych (Groszkowski 2013). To nie jedyne podobieństwo partii ze Sprawami Publicznymi. Zdaniem Okamury receptę na czeskie problemy miałyby stanowić włączenie obywateli w proces decyzyjny poprzez instytucje demokracji bezpośredniej.

Pewną nowość w czeskiej polityce stanowił radykalny program polityczny partii, bogaty w elementy antyimigracyjne i eurosceptyczne. Obok postulatów zwiększenia odpowiedzialności politycznej i materialnej osób

piastujących najwyższe funkcje na poziomie politycznego centrum, umocnienia podmiotowości obywateli dzięki instytucjom demokracji bezpośredniej, ograniczenia wydatków socjalnych państwa i praktyk lichwiarskich czy zamrożenia pensji parlamentarzystów i sędziów, ugrupowanie Okamury proponowało także rozpisanie referendum ogólnokrajowego w sprawie wyjścia Czech z Unii Europejskiej. W ten sposób obywatele czescy mieliby zdaniem Okamury wypowiedzieć się czy zgadzają się z polityką wspólnoty, w szczególności działaniami związanymi z przyjmowaniem imigrantów (Okamura 2011).

Podobnie, jak w przypadku ANO 2011, najważniejszą rolę w ugrupowaniu pełnił lider Tomio Okamura, który posiadał w zasadzie nieograniczoną możliwość decydowania o kierunkach partyjnej polityki (Kopeček, Svačinová 2016). Przywódca oraz jego otoczenie nie dbali przy tym o tworzenie partyjnych struktur na poziomie regionalnym czy lokalnym. W ciągu niespełna dwóch lat od wejścia do parlamentu Świt Demokracji Bezpośredniej dorobił się ledwie dziewięciu członków (Hloušek, Kopeček 2018: 74), co w pewien sposób odróżnia to ugrupowanie od innych nowych formacji, które zaistniały dotąd w czeskiej polityce.

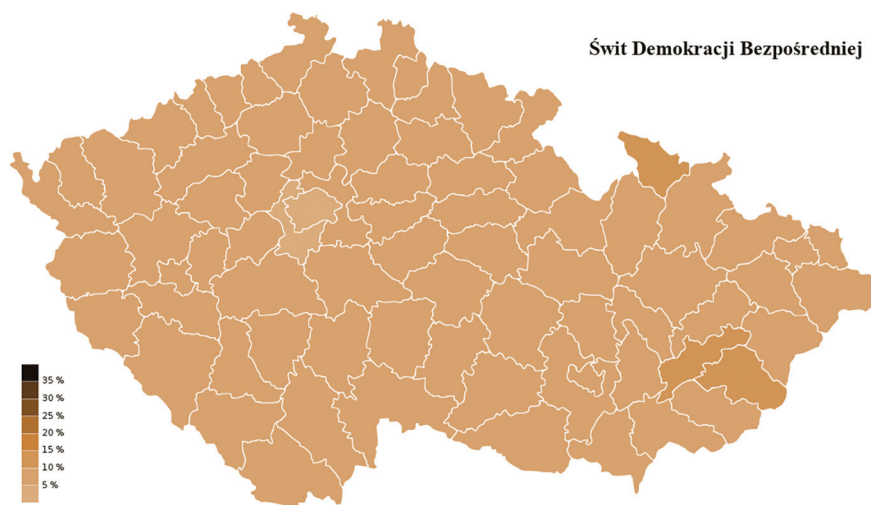
Na początku 2015 roku przez Świt Demokracji Bezpośredniej przetoczył się konflikt związany z przywództwem i sposobem finansowania ugrupowania, który doprowadził do rozłamu wewnątrz partii. Efektem wewnątrzpartyjnego kryzysu było przekształcenie się formacji w partię o nazwie Świt – Narodowa Koalicja (*Úsvit – Národní koalice*), negującej Okamurę jako przywódcę politycznego oraz założenie przez Okamurę i Radima Fialę nowej partii Wolność i Demokracja Bezpośrednia – Tomio Okamura (*Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura*, SPD). Pierwsze z ugrupowań pod przewodnictwem Miroslava Lidinský'ego zaczęło szybko tracić społeczne poparcie i w konsekwencji nie wystartowało w wyborach parlamentarnych w październiku 2017 roku, natomiast ugrupowanie Okamury zdobyło w tej elekcji 10,64% ważnie oddanych głosów, co przełożyło się na 22 mandaty w Izbie Poselskiej.

Charakterystyka elektoratu. Podobnie jak ANO, Świt Demokracji Bezpośredniej w elekcji parlamentarnej z 2013 roku cechował się względnie jednolitym terytorialnym rozmieszczeniem poparcia. Zdecydowanie najlepszy wynik wyborczy formacja odnotowała w kraju zlíńskim (10,17%). Partia Okamury najniższe poparcie generowała natomiast w Pradze oraz

Tabela 3.14. Rezultaty wyborcze Świtu Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury w latach 2013–2019

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2013	342 339	6,88%	14	7,00%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014	47 306	3,12%	–	–
wybory parlamentarne 2017 (wynik Wolności i Demokracji Bezpośredniej)	538 574	10,64%	22	11,00%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2019 (wynik Wolności i Demokracji Bezpośredniej)	216 718	9,14%	2	9,52%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Czeskiego Urzędu Statystycznego (Český statistický úřad).

Rysunek 3.9. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Świtu Demokracji Bezpośredniej w wyborach do Izby Poselskiej w 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

wśród wyborców głosujących poza granicami Republiki Czeskiej. W obu przypadkach ugrupowanie osiągało wyniki poniżej pięcioprocentowego progu wyborczego.

Biorąc pod uwagę profil socjodemograficzny elektoratu partii Okamury, różni się on od wyborców ANO 2011 jedynie w dwóch aspektach. Po pierwsze, wśród wyborców Świtu Demokracji Bezpośredniej dominowali wyborcy centrowi (w wyborach z 2013 roku partia Babiša generowała natomiast poparcie głównie wśród elektoratu centroprawicowego). Potwierdza to ogólny fakt odejścia od ideologicznej natury rywalizacji politycznej po wyborach z 2010 roku na rzecz kryteriów merytokracyjnych – politycznych kompetencji i proponowanego sposobu zarządzania krajem. Po drugie, w odróżnieniu od wcześniejszych nowych ugrupowań, które zaistniały na czeskiej scenie politycznej, wyborcy Świtu Demokracji Bezpośredniej charakteryzowali się wyższym poziomem cynizmu politycznego (Havlík, Voda 2018). Tym samym nie tylko nie wierzyli oni w uczciwość elit politycznych, ale także częściej niż inni obywatele wyrażali negatywną ocenę instytucji demokracji.

2.5. Burmistrzowie i Niezależni (*Starostové a nezávislí*, STAN)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Ugrupowanie Burmistrzowie i Niezależni wywodzi się z powstałego w 2004 roku ruchu Niezależni Burmistrzowie dla Regionu (*Nezávislí starostové pro kraj*). Jego przekształcenie w partię polityczną nastąpiło w 2009 roku. W tym samym roku ugrupowanie wystartowało w pierwszej elekcji na poziomie centralnym – wyborach do Parlamentu Europejskiego, gdzie współtworzyło listę wyborczą pod nazwą Alternatywa, która uzyskała około 2,3% głosów. W odbywających się w październiku 2010 roku wyborach na poziomie miast i gmin formacja uzyskała szósty wynik spośród wszystkich partii, obsadzając 1243 mandaty radnych (iDNES.cz 2010). W kolejnych wyborach parlamentarnych formacja pod przewodnictwem Petra Gazdíka (ówczesnego burmistrza gminy Suchá Loz) współpracowała z konserwatywno-liberalną formacją TOP 09, uzyskując z jej list trzy mandaty parlamentarne⁷⁰. Koalicja

⁷⁰ Do Izby Poselskiej dostali się: Stanislav Polčák, Josef Cogan oraz Petr Gazdík. Oprócz tego z list TOP 09 mandaty zdobyło dwóch członków formacji Burmistrzowie kraju libereckiego (*Starostové pro Liberecký kraj*) – Jan Farský oraz Václav Horáček.

przetrwiała także do kolejnych wyborów parlamentarnych i pozwoliła STAN utrzymać parlamentarną reprezentację. Formacja z sukcesem wystartowała także wspólnie z TOP 09 w odbywającej się w maju 2014 roku elekcji do Parlamentu Europejskiego⁷¹. Była to ostatnia elekcja, w której członkowie STAN startowali z list ugrupowania Schwarzenberga. W 2017 roku partia miała początkowo startować w wyborach parlamentarnych w koalicji z KDU–ČSL, jednak ostatecznie zdecydowano się na wystawienie własnej listy wyborczej, której liderem został Jan Farský. Strategia STAN okazała się skuteczna, a w samej elekcji ugrupowanie zdobyło 5,18% głosów, co przełożyło się na sześć mandatów w izbie pierwszej czeskiego parlamentu⁷².

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. W aspekcie programowym formacja starała się połączyć postulaty o charakterze regionalnym i ogólnokrajowym. Priorytetami polityki państwa zdaniem liderów STAN powinny być: dobre zarządzanie funduszami publicznymi, decentralizacja i wzmocnienie pozycji regionów, subsydiarność, ograniczenie biurokracji i korupcji, zapewnienie wysokiej jakości edukacji i inwestycji w naukę, ochrona dziedzictwa narodowego, a także gospodarka państwowa oparta na zasadach wolnego rynku, z uwzględnieniem aspektu społecznego oraz zapewnieniem własności prywatnej i ochrony środowiska.

Za bardzo ważny, jeśli nie najważniejszy, czynnik wpływający na uzyskanie przez STAN atrybutów relewancji na poziomie politycznego centrum uznać należy osobistą popularność lokalnych i regionalnych polityków startujących z list ugrupowania. Analizując poparcie wyborcze formacji nietrudno zauważyć, że wynika ono z czynnika personalnego. Świadczą o tym choćby osoby, które uzyskały mandaty parlamentarne, wśród których byli m.in.: Vít Rakušan (burmistrz Kolina) czy Martin Půta (hetman kraju libereckiego).

Nie można wreszcie zapomnieć o jeszcze jednym ważnym czynniku, który mógł wpłynąć na postrzeganie STAN przez wyborców, za jaki uznać

⁷¹ Wspólna lista TOP 09 i STAN zdobyła 15,95% głosów, obsadzając 4 z 21 mandatów przypadających Republice Czeskiej. Z grona kandydatów STAN do Parlamentu Europejskiego dostał się Stanislav Polčák.

⁷² Mandaty do Izby Poselskiej zdobyli: Petr Gazdík, Jan Farský, Věra Kovářová, Vít Rakušan, Martin Půta oraz Jana Krutáková. W listopadzie 2017 roku Půta zrezygnował z mandatu, tłumacząc, że chce poświęcić się regionalnej polityce. Tym samym jego mandat objął Petr Pavek.

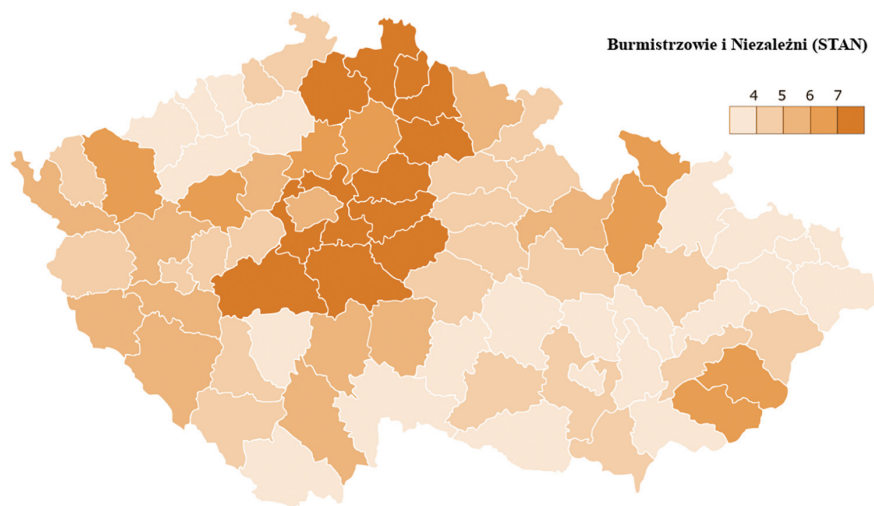
należy parlamentarne doświadczenie członków formacji z lat 2010–2017, kiedy to przedstawiciele formacji dostawali się do Izby Poselskiej z list TOP 09.

Charakterystyka elektoratu. Biorąc pod uwagę terytorialne rozmieszczenie głosów oddanych w wyborach z 2017 roku na ugrupowanie Burmistrzowie i Niezależni, formacja ta jest obok KDU–ČSL jedną z dwóch partii parlamentarnych o najbardziej niejednolitej strukturze poparcia (tabela 3.15). Zdecydowanie najwyższe poparcie formacja generowała w północnych Czechach – szczególnie w kraju libereckim (12,82%), a także w kraju środkowoczeskim (8,07%). Na większości terytorium Czech ugrupowanie balansowało na granicy progu wyborczego, osiągając wyniki w granicach 4–5%. Najgorzej wypadało natomiast na obszarze krajów: południowomorawskiego (3,63%), usteckiego (3,62%) i morawsko-sląskiego (2,64%). Biorąc pod uwagę rezultaty osiągnięte w powiatach, STAN osiągnęli najlepszy wynik w Kolinie (18,33%), skąd pochodzi jeden z liderów formacji, wspomniany już Vít Rakušan. Bardzo dobre wyniki partia uzyskiwała także

Tabela 3.15. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych w Republice Czeskiej w wyborach do Izby Poselskiej w 2017 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach

UGRUPOWANIE	ANO 2011	OBYWATELSKA PARTIA DEMOKRATYCZNA (ODS)	CZEŠKA PARTIA PIRATŮW (PIRÁTI)	WOLNOŠĆ I DEMOKRACJA BEZPOŚREDNIA (SPD)	KOMUNISTYCZNA PARTIA CZECH I MORAW (KSČM)	CZEŠKA PARTIA SOCJALDEMOKRATYCZNA (ČSSD)	UNIA CHRZEŠĆJANŠKA I DEMOKRATYCZNA – CZECHOŠŁOWACKA PARTIA LUDOWA (KDU–ČSL)	TOP 09	BURMISTRZOWIE I NIEZALEŻNI (STAN)
Odchylenie standardowe	3,81	2,32	1,95	2,08	1,91	1,37	3,17	1,80	2,81
Współczynnik zmienności	12,22%	22,01%	19,87%	18,56%	22,64%	18,28%	58,25%	42,62%	52,22%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Rysunek 3.10. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla partii Burmistrzowie i Niezależni w wyborach do Izby Poselskiej w 2017 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

w Libercu i jego okolicach (ok. 14%). Ukazane powyżej zróżnicowanie poparcia nie wiąże się z jakąś szczególną specyfiką wyborców zamieszkujących daną jednostkę administracyjną czy też programem ugrupowania, lecz jest wynikiem czynnika personalnego – formacja uzyskiwała lepsze wyniki tam, gdzie wystawiała na listach wyborczych najważniejszych regionalnych i lokalnych polityków, cieszących się poparciem miejscowej ludności.

2.6. Czeska Partia Piratów (*Česká pirátská strana*)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Czeska Partia Piratów funkcjonuje na scenie politycznej Republiki Czech od połowy 2009 roku, od początku istnienia nawiązując do działalności międzynarodowego ruchu społecznego, powstałego w związku z wyzwaniami dla współczesnych społeczeństw wynikającymi z rozwoju Internetu. Na spektakularny sukces musiała jednak czekać osiem lat. Pierwszą próbę sił ugrupowania stanowiły wybory parlamentarne z maja 2010 roku, które zakończyły się klęską – formacja zdobyła jedynie 0,8% głosów i nie uczestniczyła w po-

dziale mandatów. Nie zahamowało to potencjału partii, która w grudniu 2010 roku powołała do życia portal PirateLeaks, który na wzór WikiLeaks miał demaskować nieprawidłowości czeskiej polityki, przede wszystkim informować o korupcji na najwyższych szczeblach władzy oraz wpływie lobbystów na kształt czeskiego prawa (PAP 2010). Członkowie partii podejmowali także inne inicjatywy zmierzające do zapewnienia przejrzystości w sferze publicznej. Pierwszym zwiastunem sukcesu ugrupowania było zdobycie mandatu senatora przez startującego z poparciem Piratów Libora Michálka⁷³ w elekcji odbywającej się w 2012 roku. W przedterminowych wyborach do Izby Poselskiej z 2013 roku partia zdobyła 2,66% głosów w skali ogólnokrajowej. Rezultat ten poprawiła już kilka miesięcy później – w elekcji do Parlamentu Europejskiego, w której niewiele zabrakło do przekroczenia progu wyborczego (4,78% wszystkich oddanych głosów). W październiku 2014 roku Piraci po raz kolejny zdobyli mandaty w organie przedstawicielskim – jego przedstawiciele obsadzili cztery mandaty w praskiej radzie miasta⁷⁴. Trzy lata później sondaże opinii publicznej wskazywały, że partia może nieznacznie przekroczyć próg wyborczy także w elekcji parlamentarnej. Rezultat ugrupowania w odbywających się w dniach 20 i 21 października 2017 roku wyborach stanowił jednak duże zaskoczenie. Czeska Partia Piratów zdobyła przeszło pół miliona głosów (10,79%), obsadzając 22 mandaty i uzyskując status trzeciej siły w izbie pierwszej czeskiego parlamentu. Formacja potwierdziła swoją pozycję na czeskiej scenie partyjnej w elekcji do Parlamentu Europejskiego z 2019 roku (13,95%, 3. wynik spośród startujących ugrupowań).

⁷³ Libor Michálek był powszechnie znany jako sygnalista informujący o nieprawidłowościach sfery publicznej. Już w latach 90., pracując w Funduszu Majątku Narodowego, ujawniał naruszenia prawa związane z procesem prywatyzacji. Później pełnił m.in. funkcje nadzorca rynku kapitałowego w czeskim Ministerstwie Finansów, dyrektora czeskiej Komisji Papierów Wartościowych, zajmował kierownicze stanowiska w Narodowym Banku Czeskim oraz funkcję starszego konsultanta w Banku Światowym. Powszechną popularność zdobył w 2010 roku, dzięki zdemaskowaniu praktyk korupcyjnych w ministerstwie środowiska w związku z przetargiem na inwestycję w stację uzdatniania wody w Pradze. Po ujawnieniu skandalu został odwołany z funkcji dyrektora Państwowego Funduszu na rzecz Środowiska, do którego powrócił po roku na inne stanowisko.

⁷⁴ W samych wyborach na formację zagłosowało 5,31% mieszkańców Pragi.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Od początku istnienia Czeska Partia Piratów reprezentowała klasyczne dla tego typu ugrupowań postulaty programowe związane z wolnym dostępem do dóbr kultury, walką z ograniczaniem wolności obywateli w Internecie czy przeciwdziałaniem monopolom. Przez niemal dekadę, choć poparcie partii stopniowo wzrastało, to pozostawała ona na marginesie czeskiej polityki. Prawdziwy przełom nastąpił w 2017 roku, od kiedy to czescy Piraci nie tylko uzyskali status partii parlamentarnej, ale także mogą się szczycić mianem najsilniejszego ugrupowania tego typu w całej Europie. Sukces formacji wydaje się zaskakujący tym bardziej, że partie piratów powinny generować najwyższe poparcie wśród społeczeństw bogatych, ceniących sobie postmaterialistyczne wartości. Taką samą świadomość mieli zapewne przedstawiciele Czeskiej Partii Piratów, którzy w obliczu wspomnianego już wielokrotnie kryzysu w czeskiej polityce i spadku zaufania do partii politycznych, stopniowo wprowadzali do swojego programu kolejne, spójne z wizerunkiem partii elementy. Oprócz postulatów związanych ze sferą Internetu w programie ugrupowania zawarto także inne kwestie, obejmujące reformy systemowe (m.in.: ograniczenie biurokracji poprzez rozwijanie platform elektronicznej obsługi klienta, zwiększenie kontroli nad działalnością polityków, zwiększenie transparentności związanej z wydatkowaniem środków publicznych, reforma przepisów dotyczących przetargów publicznych, zmiana prawa podatkowego), postulaty charakterystyczne dla ruchów nowej lewicy (np. poszanowanie wolności osobistej obywateli czy legalizacja uprawiania marihuany na własny użytek), a także te związane z poprawą materialnego bytu obywateli. Wszystkie te postulaty wpisywały się w dotychczasową aktywność członków ugrupowania, ludzi dużo młodszych niż w przypadku innych czeskich partii (głównie pokolenie 30-latków), których lider Piratów określa jako „aktywistów, demonstrantów, którzy nie mogli już zdzierżyć status quo” (Blich 2018).

Przywódcy Czeskiej Partii Piratów pokazali także, że posiadają umiejętność, o którą niezwykle trudno w świecie polityki – potrafią uczyć się na własnych błędach. Po sukcesie wyborczym przyznawali, że głównym problemem ugrupowania była próba przeniesienia do partii wzorców z podobnych ugrupowań funkcjonujących w innych państwach (szczególnie szwedzkich Piratów), co w warunkach czeskich ze względu na ograniczoną

bazę wyborczą nie miało prawa się udać⁷⁵. Stąd pomysł na poszerzenie platformy programowej o bardziej nośne postulaty, współgrające jednak z dotychczasową działalnością.

Kolejną nowością było radykalne uproszczenie przekazu, który po raz pierwszy podany został w atrakcyjny sposób. W tym celu przeprowadzono partyjne badania pokazujące powody dotychczasowego niskiego społecznego poparcia, z których wynikało, że w trakcie kampanii wyborczej trzeba „przedstawić opinii publicznej Partię Piratów jako ugrupowanie demokratyczne, liberalne i racjonalne, z akcentem na nowe technologie i transparentność, a także uczciwie mówiące o problemach społecznych ludzi w regionie” (Blich 2018).

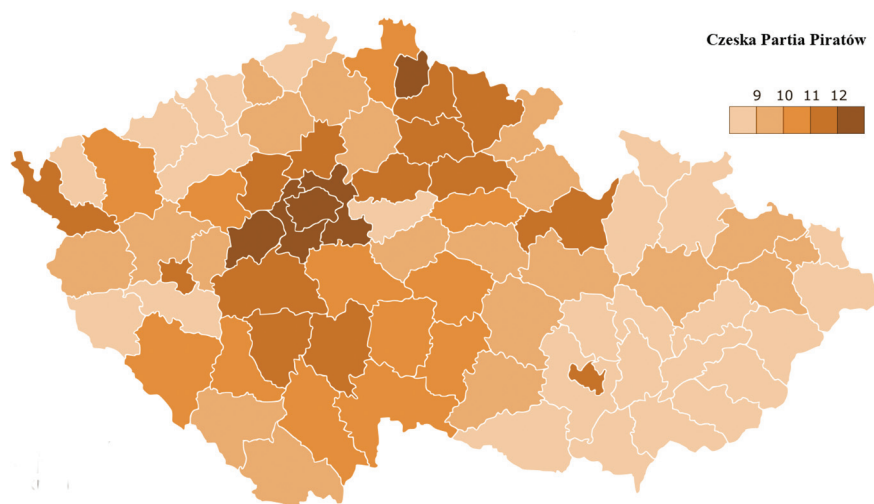
Partia nie powieliła też błędu „kolektywnego przywództwa”, który jest charakterystyczny dla młodych formacji lewicowych (np. polskiej Partii Razem). Zdając sobie sprawę z rosnącej personalizacji polityki i ważności przywódcy partyjnego w warunkach państw Europy Środkowej i Wschodniej, kampania wyborcza ugrupowania w dużej mierze bazowała na liderze ugrupowania Ivanie Bartošu – wyrazistej postaci potrafiącej łatwo nawiązywać kontakt z wyborcami.

Podsumowując, niespodziewany sukces Czeskiej Partii Piratów spowodowany był umiejętnym rozpoznaniem nastrojów społecznych. Uzupełnienie programu partyjnego o elementy związane z przejrzystością sfery politycznej oraz poprawą stopy życiowej obywateli trafiły na podatny grunt i przekonały grupę wyborców niezadowolonych z tego, co dzieje się na czeskiej scenie politycznej. Partyjny przekaz dodatkowo wzmocniła atrakcyjna kampania wyborcza, łącząca tradycyjne spotkania z wyborcami oraz oddziaływaniem telewizji i Internetu.

Charakterystyka elektoratu. Czescy Piraci notowali stosunkowo jednolite poparcie w całym kraju (tabela 3.15). Ugrupowanie przekroczyło próg wyborczy nie tylko we wszystkich krajach Republiki Czeskiej, ale też

⁷⁵ W wywiadach prasowych lider formacji Ivan Bartoš podkreślał, że postulaty charakterystyczne dla partii piratów funkcjonujących w społeczeństwach Zachodu nie trafiały dotąd do obywateli czeskich, ponieważ w państwach Europy Środkowej i Wschodniej nadal niezaspokojone pozostają podstawowe potrzeby materialne społeczeństwa związane z niskimi płacami i brakiem podstawowych dóbr zapewniających obywatelom bezpieczeństwo materialne (Blich 2018).

w każdym z dawnych powiatów. Największe poparcie formacja generowała w stołecznej Pradze (17,59%) oraz wśród głosujących za granicą (19,48%). Najniższe wyniki wyborcze uzyskiwała natomiast we wschodniej części Czech (kraje: zliński, ołomuniecki, śląsko-morawski i południowomorawski) oraz kraju usteckim. Rezultat wyborczy Czeskiej Partii Piratów wykazywał silną dodatnią korelację z wynikami TOP 09 ($r = 0,832$; $p < 0,001$) oraz ODS ($r = 0,710$; $p < 0,001$), a ujemną z odsetkiem głosów dla: Wolności i Demokracji Bezpośredniej ($r = -0,804$; $p < 0,001$); ANO ($r = -0,698$; $p < 0,001$), KSČM ($r = -0,621$; $p < 0,001$) oraz ČSSD ($r = -0,498$; $p < 0,001$).

Rysunek 3.11 Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Czeskiej Partii Piratów w wyborach do Izby Poselskiej w 2017 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

3. Droga nowych partii politycznych do słowackiego parlamentu

3.1. Partia Porozumienia Obywatelskiego (*Strana občianskeho porozumenia*, SOP)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Partia Porozumienia Obywatelskiego powstała 5 kwietnia 1998 roku, a na jej czele stanął ówczesny burmistrz Koszyc Rudolf Schuster. Od początku istnienia ugrupowanie podkreślało swój centrolewicowy i antyestablishmentowy charakter, krytykując politykę Vladimíra Mečiara i rządzącej HZDS (Marmola 2017: 336). W przeciwieństwie do innych ugrupowań opozycyjnych SOP zrezygnowała jednak z otwartych ataków na rząd, pozycjonując się jako formacja społecznego porozumienia, niewpisująca się w bipolarny charakter rywalizacji na słowackiej scenie politycznej (Wojtas 2011: 174). Strategia ugrupowania okazała się skuteczna. Jeszcze przed formalną rejestracją w badaniach opinii publicznej formacja generowała poparcie rządu 15%, przyciągając głównie wyborców niezdecydowanych oraz część elektoratu antymeciarowskiego (Gyárfášova, Bútorová, Velšic 1999: 247). W elekcji parlamentarnej we wrześniu 1998 roku SOP uzyskała 8,01% głosów (13 na 150 mandatów w Radzie Narodowej), co w konsekwencji pozwoliło jej na współtworzenie pierwszego rządu Mikuláša Dzurindy. Rok później na urząd Prezydenta Słowacji wybrany został lider partii Rudolf Schuster, który tym samym opuścił szeregi partii. Po tym wydarzeniu ugrupowanie szybko straciło społeczne poparcie, co skutkowało niewystawieniem własnej listy w kolejnych wyborach i wchłonięciem przez SMER.

Na wiodącą rolę partyjnego przywódcy dla losów ugrupowania zwraca uwagę m.in. Lubomír Kopeček, który nawiązując do podziału partii politycznych na ugrupowania programowe, charyzmatyczne i klientelistyczne zaproponowanego przez Herberta Kitschelta, klasyfikuje SOP jako ugrupowanie charyzmatyczno-klientelistyczne. Z jednej strony było to bowiem ugrupowanie silnie związane z osobą lidera-założyciela, którego odejście spowodowało znaczną dewaluację potencjału politycznego i w konsekwencji zupełną marginalizację. Z drugiej zaś organizacja SOP nie była oparta na klasycznych strukturach członkowskich, lecz raczej ograniczała się jedynie do budowania więzi patronackich (Kopeček 2003: 207). Moim zdaniem, ze względu na wysoki stopień organizacyjnego uzależnienia od

lidera, formację można także traktować, przywołując typologię Thomasa Rochona, jako narzędzie lidera (*personal vehicle party*).

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Przyczyn sukcesu SOP należy w pierwszej kolejności doszukiwać się w korzystnych uwarunkowaniach systemowych, które zaistniały przed przełomowymi w najnowszej historii Słowacji wyborami parlamentarnymi z 1998 roku. Ugrupowanie skorzystało na utrwalonej po 1994 roku tendencji do rywalizacji odśrodkowej w słowackim systemie partyjnym i zaistniało w świadomości społecznej jako pierwszy podmiot próbujący przełamać główną linię konfliktu na słowackiej scenie politycznej, którą można obrazowo nazwać meciaryzm-antymeciaryzm (Wojtas 2011: 172). Strategia odcięcia się zarówno od rządu Mečiara, jak i obozu opozycyjnego, okazała się skuteczna z jeszcze jednego powodu – wysokiego odsetka elektoratu deklarującego, że żadne z istniejących ugrupowań nie reprezentuje ich interesów. Według badań Olgi Gyárfásovej i Zory Bútorovej grupa ta stanowiła jedną trzecią uprawnionych do głosowania (Gyárfášová, Bútorová 1998: 33–34; Wojtas 2011: 173). Tym samym ugrupowanie miało potencjał przyciągnięcia części słowackich wyborców, szczególnie tych, którzy nie byli zadowoleni z bipolarnego charakteru rywalizacji politycznej.

Biorąc pod uwagę oficjalne stanowiska przedstawicieli partii, formacja ideologicznie plasowała się bliżej lewego krańca kontinuum lewica–prawica, jednak obok postulatów typowych dla formacji lewicowych, w programie formacji znalazły się m.in. niewpisujące się w ten nurt ideowy zapisy dotyczące ograniczenia wpływu państwa na sferę polityki czy też przyspieszenia prywatyzacji majątku publicznego. Jak wskazuje Kinga Wojtas, hasła programowe partii Schustera nie ogniskowały się również bezpośrednio wokół kwestii uznawanych wówczas przez Słowaków za najważniejsze, którymi były: podwyższenie poziomu życia, walka z zorganizowaną przestępczością oraz ograniczenie bezrobocia. Ugrupowanie bazowało natomiast na ogólnym niezadowoleniu obywateli ze stylu politycznej rywalizacji oraz wysokim poczuciu alienacji politycznej wśród społeczeństwa – aż czterech na pięciu Słowaków uważało, że nie ma wpływu na kwestie polityczne (Wojtas 2011: 174).

Niezwykle istotnym czynnikiem generującym poparcie dla ugrupowania była rosnąca popularność jego przywódcy – Rudolfa Schustera, pełniącego wówczas urząd prezydenta Koszyc i planującego powrót do ogólnokrajowej

polityki⁷⁶. Świadczą o tym zresztą same wyniki wyborów i fakt, że Schuster zdobył niemal połowę głosów preferencyjnych przypadających na listę wyborczą SOP⁷⁷. Pomocne okazało się również finansowe i organizacyjne wsparcie osób mających wpływ na opinię publiczną, takich jak np.: Pavol Rusko (właściciel największej komercyjnej stacji telewizyjnej Markíza), Milan Čič (przewodniczący słowackiego Sądu Konstytucyjnego), Pavol Hamžík (były minister spraw zagranicznych), Igor Presperín (burmistrz Bańskiej Bystrzycy), Marián Mesiarik (przewodniczący Związku Przemysłu naftowego) czy Jozef Majský (biznesmen, prezes koncernu Sipox) (Kopeček 2002).

Dominującym motywem powstania SOP wydają się właśnie osobiste ambicje polityczne twórców ugrupowania, w szczególności Rudolfa Schustera, któremu formacja miała zapewnić parlamentarne zaplecze jego politycznych poczynań i stanowić swoistą trampolinę do prezydentury. W zasadzie cała strategia partii została podporządkowana temu celowi – stąd wynikała promocja haseł obywatelskiego porozumienia ponad podziałami, stąd też ostateczne zbliżenie się do ugrupowań opozycji antymeciarowskiej bezpośrednio przed samą elekcją z 1998 roku⁷⁸. Skutkowało ono wejściem formacji do pierwszego rządu Mikuláša Dzurindy, co nie tylko zaspokajało polityczne ambicje liderów partyjnych (wicepremier Pavol Hamžík, dwa stanowiska ministerialne, Ján Mazák został przewodniczącym Sądu Kon-

⁷⁶ Początki działalności politycznej Rudolfa Schustera przypadają jeszcze na okres *ancien régime'u*. Od 1964 roku Schuster należał do Komunistycznej Partii Czechosłowacji, w latach 1983–86 pełnił funkcję burmistrza Koszyc, aby następnie w latach 1989–1990 zostać przewodniczącym słowackiej Rady Narodowej. W 1990 roku wystąpił z partii i przez dwa lata pełnił funkcję ambasadora w Kanadzie, później pracował w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, aby w 1994 roku ponownie zostać burmistrzem Koszyc.

⁷⁷ Biorąc pod uwagę odsetek głosów preferencyjnych oddanych na listę wyborczą ugrupowania, Rudolf Schuster był drugim pod względem popularności liderem partyjnym (48,54% głosów ze wskazaną preferencją personalną na listach SOP przypadło właśnie Schusterowi). Lepszy wynik spośród czołowych słowackich polityków osiągnął jedynie V. Mečiar (HZDS; 51,87%), a gorzej wypadali m.in.: B. Bugár (wówczas SMK-MKP; 44,04%), J. Slota (SNS; 39,69%), R. Fico (wówczas SDL; 39,50%), I. Gašparovič (HZDS; 38,37%) czy M. Dzurinda (SDKÚ-DS; 34,38%).

⁷⁸ Była to zresztą naturalna konsekwencja specyfiki elektoratu SOP, który deklarował względne zaufanie do M. Dzurindy oraz zdecydowany brak zaufania do V. Mečiara. Według badań opinii publicznej niemal dziewięciu na dziesięciu wyborców partii Schustera nie ufała liderowi HZDS (Učeň, Gyárfášová, Krivý 2005).

stytucyjnego, a Jozef Stahl objął prezesurę Naczelnej Izby Kontroli), ale przede wszystkim przyczyniło się do poparcia przez koalicję kandydatury Schustera w pierwszych powszechnych wyborach na urząd prezydenta Słowacji.

Podporządkowanie ugrupowania osobistym celom lidera i jego partyjnych współpracowników przyczyniło się również do szybkiego zniknięcia SOP ze sceny politycznej. Po obsadzeniu przez Schustera stanowiska prezydenta formacja straciła jeden z najważniejszych zasobów, w zasadzie jedyny element spajający całe ugrupowanie. Jego losy przypieczętowało powstanie SMERu, który przejął znaczną liczbę zwolenników partii, oraz ANO, który założył Pavol Rusko, zapewniający dotychczas SOP odpowiednią ekspozycję medialną. Ugrupowanie próbowało jeszcze przetrwać na słowackiej scenie politycznej, jednak sama zmiana przywództwa (po rezygnacji Schustera szefem partii jednogłośnie został Hamžík), wobec braków organizacyjnych i programowych, nie pozwoliła na utrzymanie statusu formacji parlamentarnej. W kolejnych wyborach parlamentarnych SOP nie wystawiła własnych list wyborczych⁷⁹, a w 2003 roku została wchłonięta przez SMER. Tym samym choć ugrupowanie, jak dobrze określiła to Kinga Wojtas, można traktować „jako przykład udanej inwe-

Tabela 3.16. Rezultaty wyborcze Partii Porozumienia Obywatelskiego w latach 1998–1999

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 1998	269 343	8,02%	13	8,67%
wybory prezydenckie 1999 (Rudolf Schuster)	1 396 950	47,37%	wygrana w II turze z Vladimírem Mečiarem (wynik w II turze: 1 727 481 głosów, 57,18%)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego Republiki Słowacji (*Štatistický úrad Slovenskej republiky*).

⁷⁹ Kilkunastu członków SOP (w tym lider Pavol Hamžík) wystartowało z list Partii Demokratycznej Lewicy (*Strana demokratickej ľavice*, SDL). Cała lista zdobyła jednak jedynie 1,36% głosów i nie obsadziła mandatów parlamentarnych.

stycji politycznej” uwzględniającej nastroje słowackiego społeczeństwa pod koniec XX stulecia (Wojtas 2011: 176), to nie sposób nie zauważyć, że podobnie, jak w przytaczanym już przypadku Ruchu Palikota, zbyt duże uzależnienie od partyjnego lidera stało się bronią obosieczną SOP. Z jednej strony zagwarantowało wewnętrzną spójność formacji i przyczyniło się do wygenerowania wysokiego społecznego poparcia, z drugiej zaś stało się „gwoździem do trumny”, uniemożliwiającym osiągnięcie sukcesu w perspektywie długoterminowej.

Charakterystyka elektoratu. W wyborach parlamentarnych z 1998 roku SOP przyciągnęła najmłodszych wyborców spośród wszystkich partii parlamentarnych. W strukturze partyjnego elektoratu dominowali wyborcy reprezentujących kohorty wiekowe: 18–24, 25–34 oraz 35–44 lata (Krivý 1999: 267). Szczególnie wysokie poparcie formacja uzyskała wśród osób głosujących po raz pierwszy, co potwierdza, że nowa generacja wchodzących na rynek politycznych wyborców nie wyrażała zainteresowania dominującym konfliktem strukturyzującym słowacką przestrzeń polityczną (meciaryzm–antymeciaryzm) (Wojtas 2011: 220). W strukturze wykształcenia elektoratu SOP dominowali wyborcy ze średnim wykształceniem bez matury (38%) i z maturą (36%). Natomiast czynnikami decydującymi w procesie formowania preferencji wyborczych elektoratu SOP były sympatia i zaufanie wobec liderów ugrupowania (40% uznało je za czynnik determinujący poparcie) oraz sympatia i zaufanie do samej partii (odpowiednio 20%). Około 10% elektoratu jako kluczową determinantę głosowania na SOP wskazywało program ugrupowania oraz fakt, że stanowi polityczną alternatywę rokującą realną zmianę w słowackim parlamentarystyce (Krivý 1999: 267–270). Dane te stanowią kolejne potwierdzenie faktu, że to właśnie czynnik personalny stanowił kluczowy element w procesie nabywania politycznej relewancji przez partię Schustera. Późniejsze badania pokazują także, że wśród sympatyków ugrupowania dominowały osoby deklarujące poparcie względem przystąpienia Słowacji do Unii Europejskiej oraz struktur euroatlantyckich (Bajda, Zenderowski 2017: 7).

Wśród elektoratu SOP zdecydowanie dominowali wyborcy centrowi, a jego profil najbardziej odpowiadał głosującym w elekcji parlamentarnej z 1998 roku na HZDS i SNS. Znaczna większość wyborców partii Schustera uważała, że sytuacja na Słowacji zmierza w złym kierunku, nie byli oni jednak aż tak radykalni w swych ocenach, jak elektorat Słowackiej Koalicji

Demokratycznej (SDK) oraz Partii Węgierskiej Koalicji (SMK–MKP) (Učeň, Gyárfášova, Krivý 2005). Profil ten doskonale współgrał z przyjętą przez ugrupowanie strategią umiarkowanej krytyki rządu Mečiara.

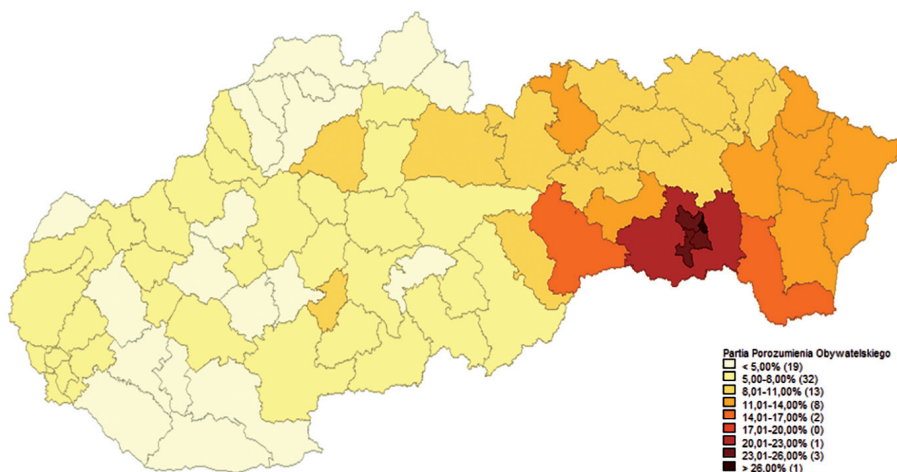
Biorąc pod uwagę rozmieszczenie poparcia, Partia Porozumienia Obywatelskiego cechowała się stosunkowo wysokim, nawet jak na warunki słowackie⁸⁰, poziomem terytorialnego zróżnicowania bazy wyborczej (tabela 3.17). Poparcie ugrupowania koncentrowało się głównie w kraju koszyckim i samych Koszycach, w których SOP zdobyła wyniki oscylujące w granicach 25% ważnie oddanych głosów. Rezultat ten oczywiście nie stanowi wielkiego zaskoczenia z racji pochodzenia lidera, pełniącego zresztą funkcję burmistrza tego miasta. Rezultaty lepsze niż wynik ogólnokrajowy formacja uzyskiwała także w kraju preszowskim. W pozostałych powiatach poparcie oscylowało w granicach progu wyborczego. Z tego względu uprawniony wydaje się więc wniosek, że w przypadku SOP można w dużej mierze mówić o regionalnym charakterze poparcia, co jednak nie przeszkodziło formacji w zdobyciu parlamentarnej reprezentacji.

Tabela 3.17. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 1998 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach

UGRUPOWANIE	RUCH NA RZECZ DEMOKRATYCZNEJ SŁOWACJI (HZDS)	SŁOWACKA KOALICJA DEMOKRATYCZNA (DÚ, KDH, DS, SDSS, SZS)	PARTIA DEMOKRATYCZNEJ LEWICY (SDĽ)	PARTIA WĘGERSKIEJ KOALICJI (SMK-MKP)	SŁOWACKA PARTIA NARODOWA (SNS)	PARTIA POROZUMIENIA OBYWATELSKIEGO (SOP)
Odchylenie standardowe	10,76	9,45	4,20	14,47	4,70	5,27
Współczynnik zmienności	36,90%	37,41%	28,28%	223,61%	50,55%	63,86%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

⁸⁰ Współczynniki zmienności liczone dla słowackich ugrupowań są znacząco wyższe niż te liczone w odniesieniu do pozostałych państw Grupy Wyszehradzkiej. Wynika to ze specyfiki struktury ludności Słowacji, wiążącej się ze znaczącym odsetkiem obywateli reprezentujących mniejszość węgierską, głosujących tradycyjnie na SMK–MKP bądź Most-Híd.

Rysunek 3.12. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Partii Porozumienia Obywatelskiego w wyborach parlamentarnych w 1998 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

3.2. Sojusz Nowego Obywatela (*Aliancia nového občana*, ANO)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Sojusz Nowego Obywatela powstał w styczniu 2001 roku z inicjatywy słowackiego potentata medialnego Pavola Rusko – współwłaściciela i dyrektora największej słowackiej komercyjnej stacji telewizyjnej Markíza. Od początku swojego istnienia ugrupowanie charakteryzowało się liberalnym (szczególnie w kwestiach gospodarczych) apelem programowym oraz silnie antyestablishmentową retoryką. Wcześniej koncern medialny Rusko wspierał Partię Porozumienia Obywatelskiego, jego ówczesna żona Viera Rusková została nawet posłanką z ramienia tego ugrupowania. W wyborach z września 2002 roku ANO zdobył 230 309 głosów (8,01%). Pozwoliło to na obsadzenie 15 mandatów w Radzie Narodowej i umożliwiło stworzenie wraz SDKÚ, SMK–MKP oraz KDH drugiego rządu Mikuláša Dzurindy, w którym posłowie ANO objęli stanowiska ministrów: gospodarki⁸¹,

⁸¹ Po zaprzysiężeniu rządu w dniu 16 października 2002 roku urząd ministra gospodarki objął Robert Nemcsics. W trakcie kadencji zastąpił go Pavol Rusko, a następnie Jirko Malchárek.

kultury⁸² i zdrowia⁸³. Sam Pavol Rusko w okresie od 23 września 2003 do 24 sierpnia 2005 roku pełnił funkcję ministra gospodarki, a przez trzy lata był także wicepremierem.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Podstawowym celem powstania ANO, podobnie jak w przypadku SOP, było zrealizowanie ambicji politycznych twórcy i lidera – magnata medialnego P. Rusko. Wszystkie działania nowego ugrupowania – począwszy od badania rynku politycznego, przez sposób prowadzenia kampanii wyborczej, aż po strategię personalne – podporządkowane zostały zaistnieniu Rusko na arenie słowackiej polityki (Učeň 2004: 62). Determinowało to także pewne podobieństwo obu formacji, jeśli chodzi o sposób pozycjonowania w przestrzeni politycznej. Ugrupowanie również podkreślało swój antyestablishmentowy charakter, rezygnując jednak ze zdecydowanych ataków skierowanych przeciwko innym ugrupowaniom, co wpisywało się w porozumienie i obywatelskość zawarte w nazwie ANO (Wojtas 2011: 182–183). W znacznym stopniu taka strategia odróżniała formację od SMER, przyjmującego radykalną retorykę i zdecydowanie odcinającego się zarówno od Mečiara, jak i Dzurindy. Nie oznacza to jednak, że ANO nie wprowadził do agendy politycznej żadnych nowych treści. W aspekcie programowym pewną nowość na słowackiej scenie politycznej stanowiły postulaty liberalne, głównie w zakresie propozycji ekonomicznych. Nową oś sporu stanowił także antyklerykalizm, który pozwalał ugrupowaniu na odróżnienie się formacji od Ruchu Chrześcijańsko-Demokratycznego (KDH) (Kopeček 2006). Podobnie jak SOP partia krytykowała eurosceptycyzm HZDS, a także starała się zdobyć wyborców postulując konieczność zmiany standardów uprawiania polityki. Tym samym liderzy ANO krytykowali obsadzanie stanowisk w przedsiębiorstwach państwowych z klucza politycznego, korupcję związaną z udzielaniem zamówień publicznych oraz podkreślali konieczność prywatyzacji majątku państwowego jako jedną z recept na bólączki słowackiej polityki. Formacja w dużym stopniu stawiała także na przekaz o charakterze emocjonalnym połączony z hasłami populistycznymi. W tym sposób ANO chciał zmo-

⁸² Ministrami kultury w drugim rządzie Dzurindy byli kolejno: Rudolf Chmel (16 X 2002–24 V 2005), František Tóth (24 V 2005–5 IV 2006) i ponownie Rudolf Chmel (5 IV 2006–4 VI 2006).

⁸³ Ministrem zdrowia w trakcie całej kadencji był startujący z list ANO Rudolf Zajac.

bilizować biernych wyborców, niezadowolonych ze sposobu rządzenia krajem⁸⁴.

Ugrupowanie, jak już wspomniano, unikało przy tym radykalnej retoryki, mając na względzie nadrzędny cel powstania – uzyskanie przez formację i jej lidera wpływu na decyzje na szczeblu rządowym. Pragmatyczne podejście do sfery polityki jest szczególnie widoczne w ewolucji stanowiska ANO względem Dzurindy. W kwietniu 2002 roku Jirko Malchárek, reprezentujący szeregi ANO po transferze z SOP, był inicjatorem wniosku o wotum nieufności dla rządu w związku z aferą korupcyjną związaną z zamówieniami dla kolei. Dwa miesiące później, Rusko dopuszczał już gabinetową współpracę z Dzurindą (Kopeček 2006).

Najważniejszą rolę w procesie uzyskiwania atrybutów relewancji przez ANO odegrał partyjny lider Pavol Rusko oraz zasoby będące w jego dyspozycji. Jego doświadczenie zawodowe w mediach ogólnokrajowych⁸⁵ oraz posiadane wpływy w środowisku medialnym (stacja telewizyjna i tygodnik Markíza, radio OKEY oraz dziennik o zasięgu ogólnokrajowym *Národná obroda*) zapewniły formacji odpowiednią ekspozycję działalności politycznej. Skalę medialnego wsparcia dla ANO najlepiej przedstawia podział czasu antenowego w telewizji Markíza bezpośrednio przed wyborami parlamentarnymi z 2002 roku. Według badań ośrodków analizujących zawartość mediów partia Rusko dysponowała w trakcie kampanii aż 10% czasu antenowego stacji (dla porównania HZDS – 6,4%, SMER – 6,1%) i jako jedyna przedstawiana była w pozytywnym świetle. Strategii tej nie zmieniły nawet kary nakładane przez słowacką Radę Radiofonii i Telewizji za działania naruszające zasady etyki dziennikarskiej (Wojtas 2011: 193). Co ciekawe, rozgłos medialny zapewniany ANO mógł realnie wpłynąć na

⁸⁴ Doskonałą egzemplifikację sposobu mobilizacji elektoratu stanowi uzasadnienie powstania formacji, które liderzy partyjni określali w następujący sposób: „Nie możemy być spokojni co do biegu spraw na Słowacji. Podobnie jak Wy, mieliśmy dwa wyjścia. Pierwsze – nic nie robić, narzekać i krytykować z założeniem, że my byśmy to lepiej zrobili, ale nie chcemy. Jest też druga możliwość – spróbować coś zmienić” (Dočkal 2002; Wojtas 2011: 183).

⁸⁵ Bezpośrednio po studiach dziennikarskich Pavol Rusko rozpoczął karierę medialną jako komentator sportowy w słowackiej telewizji. Na przełomie lat 80. i 90. objął stanowisko kierownicze w jednostce badającej społeczny odbiór programów telewizyjnych. W 1994 roku odszedł z telewizji, a dwa lata później założył i stanął na czele komercyjnej stacji telewizyjnej Markíza.

rezultat elekcji, gdyż sama stacja zajmowała dominującą pozycję wśród mediów komercyjnych i cieszyła się bardzo wysokim poziomem zaufania⁸⁶.

Istotnym zasobem umacniającym pozycję Rusko w strukturze organizacyjnej stanowił fakt, że w zasadzie całość działalności ugrupowania finansowana była z jego prywatnych środków finansowych oraz funduszy jego partnera biznesowego – Janko Kováčika (Fila 2012). Rusko deklarował, że na samą promocję ugrupowania wydał ok. 25 mln koron, kolejne 10–15 mln własnych środków wydał w trakcie kampanii wyborczej, a po niej spłacił długi formacji w wysokości 20 mln koron. W tym czasie majątek własny samej formacji szacowano jedynie na 3 mln koron (Belko 2005).

Dobre rozumienie logiki mediów przez lidera miało też przyczynić się do maksymalizacji skuteczności kampanii wyborczej prowadzonej przed wyborami parlamentarnymi z 2002 roku. Rusko, zauważając tendencje związane z celebrytyzacją sfery polityki, starał się zbudować struktury członkowskie w oparciu o osoby powszechnie znane – dziennikarzy, sportowców, aktorów, ludzi kultury czy biznesmenów. Byli wśród nich m.in. związani ze sferą gospodarczą (Jozef Banáš i Imrich Béreš), przedstawiciele mediów (Eva Černá, Lubomír Lintner czy Robert Nemcsics), sportowcy (były piłkarz Dušan Tittel czy kierowca wyścigowy Jirko Malchárek). Ponadto formację wspierali niektórzy politycy reprezentujący wcześniej inne słowackie ugrupowania (SOP, DS, DU czy KDH) (Wojtas 2011: 194).

Rusko w zasadzie w pojedynkę ustalił kształt listy wyborczej, decydując przy tym, że sam będzie kandydował z pierwszego miejsca na liście i stanie się lokomotywą wyborczą ugrupowania⁸⁷. Podjął także decyzję, aby skoncentrować kampanię na Bratysławie i jej okolicach, gdzie liczył na najwyższe poparcie. Ostatecznie zdecydowanie przeszacował swoje możliwości, a partia największe poparcie osiągała w miastach wschodniej i środkowej Słowacji (Wojtas 2011: 195).

⁸⁶ Według badań opinii publicznej przeprowadzonych w połowie 1998 roku zaufanie do telewizji Markíza deklarowało około dwie trzecie respondentów, podczas gdy odsetek ten w przypadku publicznego radia i telewizji wynosił odpowiednio 65 i 49,3% (Belko 2005: 193).

⁸⁷ Pavol Rusko w istocie w największym stopniu przyczynił się do sukcesu wyborczego ANO, uzyskując 52,68% głosów preferencyjnych. Dobre wyniki w ramach listy uzyskali także Eva Černá (33,87%) oraz Lubomír Lintner (31,19%). Spośród wszystkich kandydatów startujących w wyborach wyniki lepsze niż Rusko zdobyli jedynie: V. Mečiar (HZDS; 64,00%), B. Bugár (SMK–MKP; 63,88%) i R. Fico (56,45%).

Mimo popełnionych błędów Rusko osiągnął swój cel – jego formacja zdobyła parlamentarną reprezentację, a sam w latach 2002–2003 był wiceprzewodniczącym Rady Narodowej, a następnie wicepremierem i ministrem gospodarki w rządzie Dzurindy. Już rok po wyborach ANO zaczął powtarzać jednak scenariusz SOP, przechodząc kryzys związany z ambicjami członków partii i niezadowoleniem ze stylu przywództwa. Pierwszym symptomem stopniowej dezintegracji ugrupowania było odejście Antona Danko – pełniącego funkcję wiceprzewodniczącego. Okazało się, że bazowanie jedynie na dostępie do mediów oraz pozycji przywódczej wynikającej z posiadanych zasobów finansowych może być skuteczne w sytuacji rywalizacji wyborczej, lecz jest niewystarczające dla przetrwania ugrupowania w perspektywie długoterminowej. W połowie 2003 roku do wewnątrzpartyjnych krytyków Rusko dołączyli Branislav Opaterný oraz Robert Nemcsics (za co ostatecznie stracił stanowisko ministra gospodarki), zarzucający przywódcy antagonizowanie sił tworzących koalicję rządową i negujący linię polityczną partii (Wojtas 2011: 196). Po kolejnej serii wewnętrznych konfliktów trzech ważnych polityków ugrupowania (Jirko Malchárek, František Tóth oraz Alexandra Novotná) zdecydowało się odejść i stworzyć własną partię – Nadzieja (Nádej). W kolejnej elekcji ANO nie przekroczył progu wyborczego, uzyskując jedynie 1,42% głosów. Jeszcze gorzej wypadli secesjoniści z Nadziei, zdobywając poparcie 0,63% wyborców. Porażka wyborcza nie zakończyła jednak burzliwych losów ANO. We wrześniu 2011 roku partia została przejęta przez słowacką

Tabela 3.18. Rezultaty wyborcze Sojuszu Nowego Obywatela w latach 2002–2006

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2002	230 309	8,01%	15	10,00%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2004	32 653	4,65%	–	–
wybory parlamentarne 2006	32 775	1,42%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego Republiki Słowacji (*Štatistický úrad Slovenskej republiky*).

celebrytkę Norę Moisejovą, która przemianowała ugrupowanie na Partię Wolnego Słowa. W odbywających się rok później wyborach parlamentarnych formacja uzyskała jedynie 1,22% głosów i ponownie nie zdołała przekroczyć progu wyborczego. Od tego momentu dwukrotnie zmieniała nazwę oraz strukturę przywódczą, pozostając na marginesie słowackiej polityki (Marmola 2017: 335–336).

Charakterystyka elektoratu. Co ciekawe, baza wyborcza ANO miała wiele punktów stycznych z wyborcami głosującymi cztery lata wcześniej na SOP. Nie oznacza to jednak, że przepływ wyborców tego ugrupowania zapewnił ANO wyborczy sukces, gdyż, jak wskazują badania, największe poparcie dla formacji deklarowali byli wyborcy Słowackiej Koalicji Demokratycznej⁸⁸. Podobieństwo elektoratów obu ugrupowań widoczne jest natomiast w przypadku cech socjodemograficznych. Głównymi adresatami apelu ugrupowania były kobiety, ludzie młodzi (w tym także ci, którzy głosowali po raz pierwszy) i osoby dysponujące średnim wykształceniem. Należy jednak podkreślić, że potencjał polityczny ugrupowania mocno ograniczył SMER, założony przez byłego lidera Partii Demokratycznej Lewicy (SDL) – Roberta Fico, który w większym stopniu przyciągnął elektorat antypartyjny, niezadowolony z przebiegu politycznej rywalizacji. W odróżnieniu od formacji Rusko SMER generował również poparcie w starszych grupach elektoratu, wśród których ANO nie cieszył się dużą popularnością. Biorąc pod uwagę motywacje wyborców, najważniejszą determinantą poparcia ANO był fakt, że formacja stanowiła nowość na scenie politycznej i dawała nadzieję na zmianę (czynnik ten wskazywało niemal czterech na dziesięciu wyborców partii). Ważnymi aspektami wpływającymi na wyrażanie poparcia względem ugrupowania były także lider oraz proponowany program polityczny. Czynniki te wskazywało odpowiednio 24,2 oraz 22,6% głosujących na ANO (Wojtas 2011: 225–228).

Sojusz Nowego Obywatela uzyskiwał stosunkowo jednolite poparcie na terenie całej Słowacji – niższy współczynnik zmienności odnotowano jedynie w przypadku SMER (tabela 3.19). Ponadprzeciętne poparcie ANO

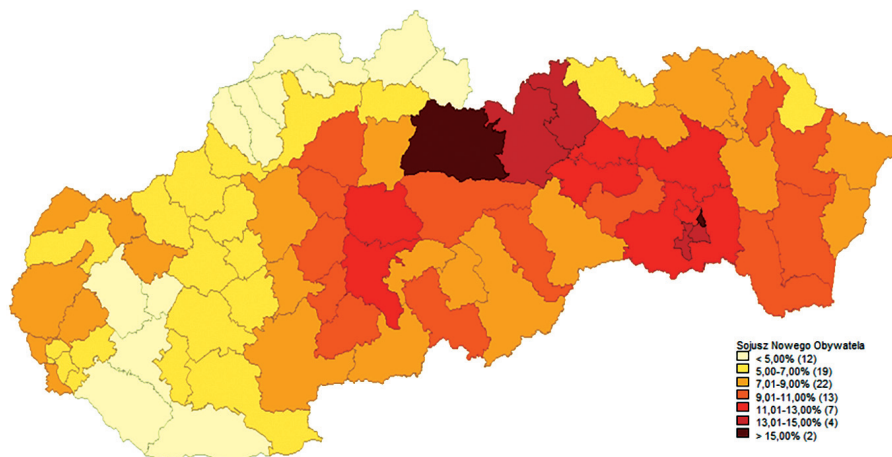
⁸⁸ Według analiz słowackiego Instytutu Spraw Publicznych 27% wyborców ANO w 1998 roku głosowało właśnie na SDK. W strukturze głosujących na partię Rusko znajdowali się także byli wyborcy SOP (17%), HZDS (13%), SDL' (12%), głosujący po raz pierwszy (13%) oraz niegłosujący w wyborach z 1998 roku (13%) (Gyárfášova, Krivý, Velšic 2001).

uzyskał w miastach powyżej 20 tys. mieszkańców, szczególnie w kraju koszyckim i preszowskim. Najlepszy wynik formacja zdobyła jednak w rodzinnych stronach lidera – powiecie Liptovský Mikuláš, gdzie uzyskała 15,24% ważnie oddanych głosów.

Tabela 3.19. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 2002 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach

UGRUPOWANIE	RUCH NA RZECZ DEMOKRATYCZNEJ SŁOWACJI (HZDS)	SŁOWACKA UNIA CHRZEŚCJAŃSKA I DEMOKRATYCZNA (SDKU-DS)	SMER	PARTIA WĘGERSKIEJ KOALICJI (SMK-MKP)	RUCH CHRZEŚCJAŃSKO-DEMOKRATYCZNY (KDH)	SOJUSZ NOWEGO OBYWATELA (ANO)	KOMUNISTYCZNA PARTIA SŁOWACJI (KSS)
Odchylenie standardowe	8,75	8,08	3,02	16,55	4,69	2,92	3,83
Współczynnik zmienności	42,07%	57,99%	21,91%	200,48%	53,62%	36,09%	52,45%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Rysunek 3.13. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Sojuszu Nowego Obywatela w wyborach parlamentarnych w 2002 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

3.3. Wolność i Solidarność (*Sloboda a Solidarita*, SaS)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Wolność i Solidarność powstała wiosną 2009 roku z inicjatywy Richarda Sulíka – byłego doradcy ekonomicznego słowackiego rządu w latach 2002–2003 i 2006–2007 oraz jednego z pomysłodawców wprowadzenia podatku liniowego na Słowacji. Stworzenie ugrupowania miało stanowić odpowiedź na długoterminowy brak na słowackiej scenie politycznej partii o profilu liberalnym. Program polityczny Wolności i Solidarności stanowił połączenie liberalizmu ekonomicznego oraz lewicowości w wymiarze aksjologicznym. Szczególnie nowatorskie na względnie konserwatywnej słowackiej scenie politycznej okazały się postulaty związane z depenalizacją posiadania miękkich narkotyków oraz poparcie dla legalizacji małżeństw osób tej samej płci (Cichosz 2014: 411). Tym samym ugrupowanie mogło zagospodarować niszę wyborczą obejmującą elektorat liberalny i libertariański (Marmola 2017: 337).

Pierwszym sprawdzianem popularności ugrupowania były odbywające się 6 czerwca 2009 roku wybory do Parlamentu Europejskiego, w których, co prawda, Wolność i Solidarność nie uzyskała mandatów parlamentarnych, ale rezultat wyborczy (4,72%) dawał nadzieję na przekroczenie progu wyborczego w kolejnej elekcji. Wskazywały na to także badania opinii publicznej przewidujące poparcie w granicach 8–12%. Ostatecznie, w odbywających się 12 czerwca 2010 r. wyborach parlamentarnych Wolność i Solidarność osiągnęła trzeci wynik wyborczy (307 287 głosów, 12,14%), co przełożyło się na uzyskanie 22 mandatów w 150-osobowej Radzie Narodowej Republiki Słowacji. Najwięcej głosów otrzymała „jedyńska” na liście wyborczej partii, lider ugrupowania – Richard Sulík (120 491 głosów, ósmy wynik spośród wszystkich startujących kandydatów). Niecały miesiąc później, 7 lipca 2010 roku, liderzy czterech ugrupowań: Mikuláš Dzurinda (SDKÚ-DS), Richard Sulík (SaS), Ján Figel' (KDH) i Béla Bugár (Most-Híd) wraz z przyszłą premier podpisał umowę koalicyjną, przewidującą powołanie do życia rządu Ivety Radičovej. Tym samym stworzona została koalicja, która uniemożliwiła ponowne utworzenie gabinetu przez Roberta Fico i SMER. Ugrupowanie obsadziło cztery ministerstwa w rządzie Radičovej. Stanowiska te objęli: Jozef Mihál (wicepremier i minister pracy, spraw społecznych i rodziny), Juraj Miškov (minister gospodarki), Daniel Krajcer (minister kultury) oraz Ľubomír Galko (minister obrony, pełnił funkcję do 23 listopada 2011 roku).

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Uzyskanie atrybutów relewancji przez Wolność i Solidarność okazało się możliwe dzięki zagospodarowaniu niszy ideologicznej istniejącej w słowackim systemie partyjnym. O odrębności ugrupowania względem wszystkich partii funkcjonujących na scenie politycznej świadczył jej apel programowy. Po raz pierwszy w słowackiej polityce pojawiła się formacja postulująca równocześnie całkowite podporządkowanie gospodarki państwa mechanizmom rynkowym oraz liberalizację w sferze aksjologii.

Ważnym czynnikiem sukcesu partii Sulíka była także strategia jej pozycjonowania w przestrzeni politycznej. Liderzy SaS podkreślali opozycyjność ugrupowania względem rządu Roberta Fico (szczególnie w wymiarze socjoekonomicznym), wykluczając możliwość ewentualnej współpracy ze SMER po wyborach parlamentarnych. Jednocześnie zwracali również uwagę na „rzeczywistą nowość” swojego ugrupowania, akcentując w trakcie kampanii wyborczej, że Wolność i Solidarność jest jedyną nową formacją, która nie wykazuje powiązań z partiami decydującymi w przeszłości o kierunkach słowackiej polityki. Podkreślano, że w szeregach partii nie znajdują się dawni członkowie Komunistycznej Partii Czechosłowacji, współpracownicy komunistycznego aparatu bezpieczeństwa oraz osoby z przestępczą przeszłością (Mesežnikov 2013: 62–63).

Zdobycie oraz utrzymanie przez Wolność i Solidarność statusu relewantnej siły w słowackim parlamencie jest o tyle zaskakujące, że ugrupowanie, wbrew podstawowym założeniom koncepcji instytucjonalizacji partii politycznych, po wyborczym sukcesie nie zbudowało struktur terenowych. Stopień centralizacji i swoistą elitarność ugrupowania potwierdza fakt, że ponad 40% członków ugrupowania pochodzi z Bratysławy, a prawie 80% posiada wyższe wykształcenie (Marušiak 2017: 190). Wprowadzono rygorystyczne kryteria członkostwa w partii, obejmujące m.in.: brak powiązań z Komunistyczną Partią Czechosłowacji i niepodjęcie jakiegokolwiek współpracy z organami bezpieczeństwa przed 1989 rokiem; niekaralność; brak zobowiązań w stosunku do organów podatkowych oraz w zakresie ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych; brak kontrowersyjnych powiązań własnościowych z biznesem oraz wyrażenie zgody na podanie informacji związanych z sytuacją osobistą. Na koniec 2011 roku ugrupowanie skupiało jedynie 281 członków (Mesežnikov 2013: 63).

Wolność i Solidarność kierowała swój apel programowy głównie do ludzi młodych oraz przedsiębiorców, zamieszkujących największe ośrod-

ki miejskie. Potwierdza to także strategia komunikacyjna ugrupowania w kampanii wyborczej z 2010 roku, oparta na publikacjach partyjnych liderów w mediach drukowanych i Internecie oraz komunikowaniu bezpośrednim, zarówno w jego tradycyjnej formie – w trakcie wieców wyborczych, jak i poprzez nowe kanały komunikowania (szczególnie *social media*) (Mesežnikov 2013: 63).

W przeciwieństwie do swoich poprzedników na słowackiej scenie politycznej (SOP, ANO) Wolność i Solidarność zdołała utrzymać status partii relewantnej w kolejnych elekcjach. Co prawda, w odbywających się w 2012 roku przedterminowych wyborach parlamentarnych ugrupowanie straciło przeszło 157 tys. głosów w porównaniu do 2010 roku, ale osiągnięte poparcie pozwoliło SaS na przekroczenie progu wyborczego i obsadzenie 11 mandatów w Radzie Narodowej. Utrata części poparcia wynikała głównie z negatywnej recepcji działań współtworzonego przez ugrupowanie rządu Radičovej oraz braku wprowadzenia reform postulowanych przez SaS w trakcie kampanii wyborczej w 2010 roku (Gyárfášová, Bútorová 2013: 102–103). Większa aktywność parlamentarna członków partii wpłynęła na poprawę wyników ugrupowania w kolejnych elekcjach. W wyborach parlamentarnych z 2016 roku Wolność i Solidarność zdobyła 315 558 głosów (12,10%), co pozwoliło ugrupowaniu na obsadzenie 21 mandatów.

Tabela 3.20. Rezultaty wyborcze Wolności i Solidarności w latach 2010–2020

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁO- SÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2010	307 287	12,14%	22	14,67%
wybory parlamentarne 2012	150 266	5,88%	11	7,33%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014	37 376	6,66%	1	7,70%
wybory parlamentarne 2016	315 558	12,10%	21	14,00%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2019	94 839	9,62%	1	7,70%
wybory parlamentarne 2020	179 103	6,22%	13	8,67%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego Republiki Słowacji (*Štatistický úrad Slovenskej republiky*).

Charakterystyka elektoratu. Elektorat Wolności i Solidarności w wyborach parlamentarnych z 2010 roku, zgodnie z profilem ideologicznym reprezentowanym przez ugrupowanie, charakteryzował się liberalnymi poglądami w kwestiach światopoglądowych oraz prorynkowym nastawieniem w wymiarze ekonomicznym. W odniesieniu do cech socjodemograficznych w grupie wyborców ugrupowania znajdowali się przede wszystkim młodzi mieszkańcy miast o wyższym poziomie wykształcenia, wyższych dochodach oraz oceniający swój status społeczny jako powyżej średniej (Gyárfášová, Bútorová 2013: 89). Charakterystyka ta w zasadzie odpowiada profilowi elektoratu innej nowej partii funkcjonującej w warunkach systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej – Ruchu Palikota.

Biorąc pod uwagę przepływy elektoratów, największe poparcie Wolność i Solidarność uzyskala wśród byłych wyborców SDKÚ-DS oraz osób, które po raz pierwszy mogły głosować w wyborach parlamentarnych (po 23% ogółu elektoratu SaS). Oprócz tego partii Richarda Sulíka udało się pozyskać poparcie byłych wyborców SMER-SD (15%), niegłosujących (15%), SNS (7%), LS-HZDS (4%) i innych ugrupowań (3%) (Gyárfášová, Bútorová 2013: 92).

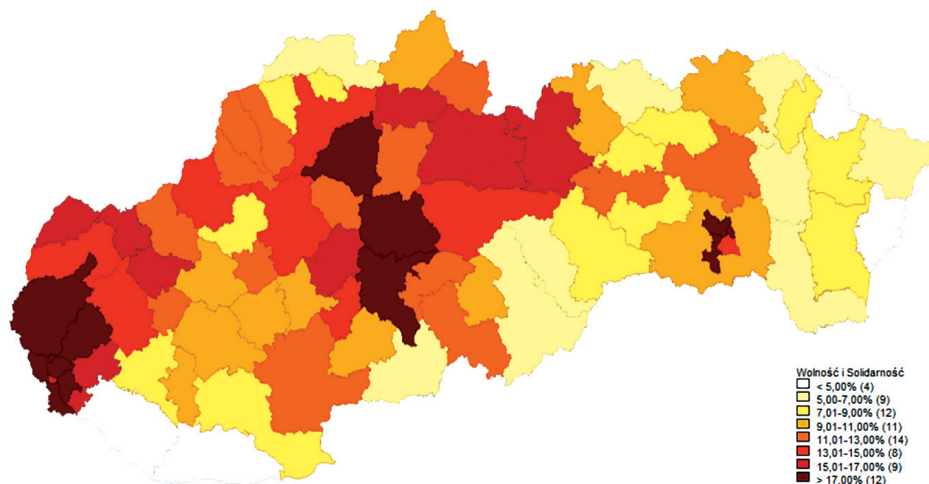
Wolność i Solidarność charakteryzuje się także stosunkowo jednolitym terytorialnym rozmieszczenia poparcia. Wśród ugrupowań, które dostały się do parlamentu po wyborach z 2010 roku, niższe wartości współczynnika zmienności notował jedynie SMER. Najwyższe poparcie w tamtych wy-

Tabela 3.21. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 2010 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach

UGRUPOWANIE	SMER	SŁOWACKA UNIA CHRZEŚCIJAŃSKA I DEMOKRATYCZNA (SDKÚ-DS)	WOLNOŚĆ I SOLIDAR- NOŚĆ (SAS)	RUCH CHRZEŚCIJAŃ- SKO-DEMOKRATYCZ- NY (KDH)	Most-Híd	SŁOWACKA PARTIA NARODOWA (SNS)
Odchylenie standardowe	11,27	6,22	4,19	4,86	9,09	2,46
Współczynnik zmienności	30,03%	43,08%	36,14%	53,99%	145,49%	46,43%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

borach formacja uzyskała w kraju bratysławskim oraz mieście stołecznym, gdzie osiągała rezultaty w przedziale 16–19%. Dobre wyniki zdobyła też w innych większych miastach, m.in. Koszycach czy Bańskiej Bystrzycy. Najniższe poparcie formacja generowała na południowo-wschodnich krańcach Słowacji.

Rysunek 3.14. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Wolności i Solidarności w wyborach parlamentarnych w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

3.4. Most-Híd

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Ugrupowanie zostało założone w czerwcu 2009 roku przez byłych działaczy Partii Węgierskiej Koalicji (SMK-MKP) w związku z ich niezadowoleniem z prowadzenia polityki partii przez jej lidera Pála Csáky’ego. Liderem nowej partii został Béla Bugár, który od początku lat 90. był jednym z czołowych polityków mniejszości węgierskiej na Słowacji. W latach 1991–1997 przewodził Węgierskiemu Ruchowi Chrześcijańsko-Demokratycznemu (*Maďarské kresťansko-demokratické hnutie*, MKDH), a następnie w latach 1998–2007 Partii Węgierskiej Koalicji.

Most-Híd przekroczył próg wyborczy w elekcji parlamentarnej z 2010 roku, uzyskując piąty wynik wyborczy (205 538 głosów, 8,13%). Najwięcej głosów zdobył lider ugrupowania Béla Bugár, który otrzymał 137 913 głosów (szósty wynik spośród wszystkich kandydatów). Rezultat Most-Híd wpłynął na utratę relewancji przez Partię Węgierskiej Koalicji (SMK-MKP), której przedstawiciele po raz pierwszy od 1998 roku nie znaleźli się w parlamencie. Byłe ugrupowanie Bugára zdobyło w tej elekcji jedynie 4,33% głosów. Sukces Most-Híd przełożył się na uzyskanie 14 mandatów w Radzie Narodowej, co, jak się okazało, pozwoliło partii na współtworzenie rządu Ivety Radičovej, powołanego we współpracy ze Słowacką Unią Chrześcijańską i Demokratyczną–Partią Demokratyczną (SDKÚ-DS), Ruchem Chrześcijańsko-Demokratycznym (KDH) oraz innym nowym ugrupowaniem – Wolnością i Solidarnością (SaS). Stanowiska rządowe objęli: Rudolf Chmel (wicepremier ds. praw człowieka i mniejszości narodowych), Zsolt Simon (minister gospodarki gruntami, ochrony środowiska i rozwoju regionalnego, a po reorganizacji resortów – minister rolnictwa i rozwoju wsi) oraz József Nagy (minister ochrony środowiska; od 2 listopada 2010 roku).

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Od początku istnienia Most-Híd pozycjonował się w opozycji do dwóch ugrupowań – SMER oraz Partii Węgierskiej Koalicji. W pierwszym przypadku, podobnie jak Wolność i Solidarność, liderzy Most-Híd wykluczali możliwość koalicji z ugrupowaniem Roberta Fico, krytykując politykę jego rządu, szczególnie w odniesieniu do polityki względem mniejszości narodowych⁸⁹.

W odniesieniu do Partii Węgierskiej Koalicji, która pod przywództwem Pála Csáky’ego prezentowała radykalne stanowisko związane z ochroną interesów mniejszości węgierskiej, Most-Híd kreował się jako partia porozumienia słowacko-węgierskiego, otwarta dla wszystkich obywateli Słowacji bez względu na ich pochodzenie. Tym samym ugrupowanie kierowało swój apel programowy nie tylko do elektoratu etnicznie węgierskiego, ale

⁸⁹ Co ciekawe, po sześciu latach nastąpiła zmiana nastawienia względem SMER. Po wyborach parlamentarnych z 2016 roku ugrupowanie współtworzyło trzeci rząd Roberta Fico, obsadzając trzy stanowiska ministerialne: ministra sprawiedliwości (Lucia Žitňanská, pełniąca także urząd wicepremiera), ministra środowiska (László Sólymos) oraz ministra transportu, robót publicznych i rozwoju regionalnego (Árpád Érsek, od 31 sierpnia 2016 roku).

również innych segmentów słowackich wyborców (Mesežnikov 2013: 62), przez co zresztą w trakcie kampanii wyborczej rywale z SMK-MKP zarzucali przedstawicielom Most-Híd zdradę interesów węgierskich (Bochsler, Szöcsik 2013: 774).

Jak wskazują Ol'ga Gyárfášová i Zora Bútorová, na dobry rezultat Most-Híd wpłynęło także wystawienie na liście ugrupowania reprezentantów pozaparlamentarnej Obywatelskiej Partii Konserwatywnej (*Občianska konzervatívna strana*, OKS), z których czterech (Peter Zajac, František Šebej, Ondrej Dostál, Peter Osuský) zdobyło mandaty parlamentarne. Pomogło to przyciągnąć Most-Híd wyborców spoza mniejszości węgierskiej, osłabiając przy tym jednak spójność wewnętrzną ugrupowania (Gyárfášová, Bútorová 2013: 89). Od początku kadencji frakcja OKS podkreślała swoją odrębność względem Most-Híd, co ostatecznie zakończyło się zerwaniem współpracy między tymi ugrupowaniami jesienią 2011 roku.

W odróżnieniu od Wolności i Solidarności, Most-Híd wykorzystywał tradycyjne sposoby komunikowania z wyborcami (w tym wiece i spotkania wyborcze), co wynikało ze specyfiki socjodemograficznej jego podstawowego targetu wyborczego – mniejszości węgierskiej.

Podobnie, jak w przypadku wyborów parlamentarnych z 2010 roku, w przedterminowej elekcji z 2012 roku i wyborach z 2016 roku Most-Híd rywalizował o wyborców z SMK-MKP⁹⁰. W odbywającej się 20 marca 2012 roku elekcji parlamentarnej Most-Híd zdobył 6,89%, co przełożyło się na 13 mandatów w Radzie Narodowej. Dwa lata później ugrupowanie potwierdziło swoją pozycję, a jej przedstawiciel József Nagy uzyskał mandat do Parlamentu Europejskiego VIII kadencji. W wyborach parlamentarnych z 2016 r. Most-Híd uzyskał 6,50% głosów, co pozwoliło nie tylko na uzyskanie 10 miejsc w słowackim parlamencie, ale także umożliwiło uczestnictwo w koalicyjnym rządzie Roberta Fico. Kryzys polityczny, zapoczątkowany morderstwem dziennikarza śledczego Jána Kuciaka w lutym 2018 roku, zakończył pasmo sukcesów Most-Híd, który w kolejnych elekcjach notował nieco powyżej 2% poparcia.

⁹⁰ W wyborach parlamentarnych 2012 ugrupowanie to startowało pod nazwą Partia Węgierskiej Koalicji (słow. *Strana maďarskej koalície*, węg. *Magyar Koalíció Pártja*), od września 2012 roku przyjęło nazwę Partia Społeczności Węgierskiej (słow. *Strana maďarskej komunity*, węg. *Magyar Közösség Pártja*), pod którą rywalizowało w elekcji z 2016 roku. Współczynniki korelacji dla Most-Híd i SMK-MKP dla tych elekcji wynosiły odpowiednio: $r = 0,932$; $p < 0,001$ (wybory 2012) i $r = 0,911$; $p < 0,001$ (wybory 2016).

Tabela 3.22. Rezultaty wyborcze Most-Híd w latach 2010–2020

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2010	205 538	8,12%	14	9,33%
wybory parlamentarne 2012	176 088	6,89%	13	8,67%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014	32 708	5,83%	1	7,70%
wybory parlamentarne 2016	169 593	6,50%	10	6,67%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2019	25 562	2,59%	–	–
wybory parlamentarne 2020	59 174	2,05%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego Republiki Słowacji (*Štatistický úrad Slovenskej republiky*).

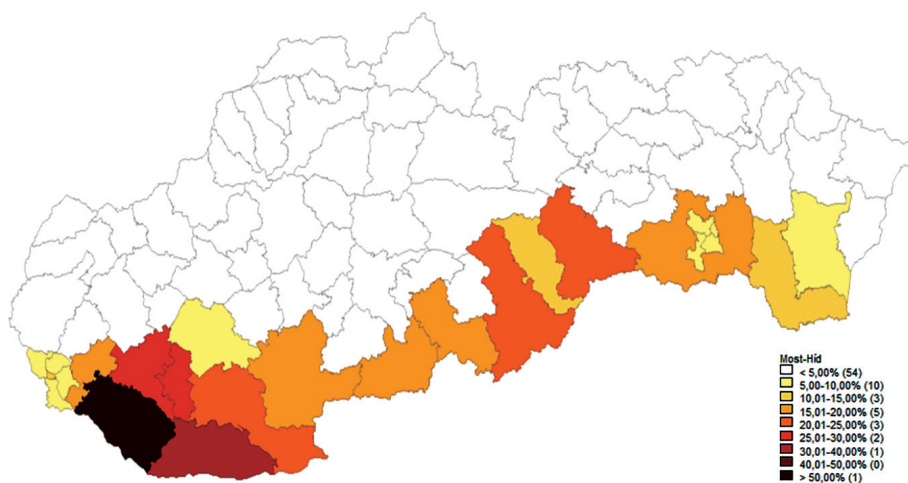
Charakterystyka elektoratu. Most-Híd należy uznać za ugrupowanie o najbardziej zróżnicowanym poparciu terytorialnym spośród wszystkich nowych partii funkcjonujących w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej. Współczynnik zmienności poparcia wyliczony dla partii Bugára w elekcji, w której po raz pierwszy uzyskała parlamentarną reprezentację, wynosi 145,49% i jest kilkukrotnie wyższy niż podobna miara obliczona dla innych ugrupowań rozważanych w przedstawianej pracy (tabela 3.21)⁹¹.

W wyborach parlamentarnych z 2010 roku Most-Híd generował największe poparcie w południowo-zachodniej Słowacji, na terenach charakteryzujących się dużym odsetkiem mniejszości węgierskiej. Elektorat Most-Híd w tej elekcji był więc w dużym stopniu zbieżny z wyborcami Partii Węgierskiej Koalicji, co potwierdza zresztą współczynnik korelacji wyliczony dla tych ugrupowań ($r = 0,933$; $p < 0,001$). To właśnie byli wyborcy SMK-MKP stanowili główne źródło poparcia Most-Híd w wyborach parlamentarnych z 2010 roku (51% ogółu wyborców partii Bugára). Ugrupowanie przejęło także część wyborców SDKÚ-DS oraz KDH, którzy tworzyli odpowiednio

⁹¹ Wysoki poziom terytorialnego zróżnicowania poparcia Most-Híd notował także w kolejnych dwóch elekcjach parlamentarnych. W tym przypadku wartość współczynnika zmienności wynosiła 144,12% (wybory 2012) i 111,54% (wybory 2016).

12% i 8% elektoratu Most-Híd. Jedynie 12% ogółu wyborców ugrupowania stanowiła natomiast grupa obywateli niegłosujących w poprzedniej elekcji parlamentarnej (Gyárfášova, Bútorová 2013: 89).

Co ciekawe, Most-Híd przekroczył próg wyborczy tylko w 25 z 79 słowackich powiatów, a w aż 44 z nich nie zdobył nawet 2% ważnie oddanych głosów. Świadczy to o dużym stopniu regionalności poparcia ugrupowania. Najlepsze rezultaty uzyskało ono w przygranicznych powiatach: Dunajská Streda (50,87%), Komárno (37,73%), Galanta (29,37%), Šaľa (26,42%), Nové Zámky (23,82%), Rožňava (21,17%) i Rimavská Sobota (20,06%), stanowiących skupiska mniejszości węgierskiej na Słowacji.

Rysunek 3.15. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Most-Híd w wyborach parlamentarnych w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

Zbieżność terytorialnego rozmieszczenia poparcia nowego ugrupowania Most-Híd oraz Partii Węgierskiej Koalicji, reprezentującej dotychczas interesy mniejszości węgierskiej, powinna skutkować niemożnością osiągnięcia sukcesu przez pierwszą z wymienionych partii. Jednak Most-Híd nie tylko uzyskał status ugrupowania parlamentarnego i utrzymał go przez dwa kolejne cykle wyborcze, ale spowodował utratę relewancji (przynajmniej na poziomie politycznego centrum) przez SMK–MKP. Co spowodowało

taki stan rzeczy? Wyjaśnienia dostarcza szczegółowa analiza rozproszenia poparcia obu ugrupowań.

Dla ukazania różnic w strukturze poparcia warto przeanalizować średnie poparcie wyborcze Most-Híd i SMK-MKP w latach 2010–2016 w czterech wariantach, uwzględniających:

- 1) powiaty charakteryzujące się stałą dominacją „partii mniejszości węgierskiej” (Dunajská Streda i Komárno);
- 2) 15 powiatów nadgranicznych (Dunajská Streda, Komárno, Nové Zámky, Levice, Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Košice-okolie, Trebišov, Michalovce, Galanta, Šaľa, Senec);
- 3) pozostałe powiaty;
- 4) metropolię (Bratysława).

Tabela 3.23. Rozproszenie poparcia Most-Híd i SMK-MKP w latach 2010–2016 liczone w oparciu o rezultaty wyborów parlamentarnych uzyskane w poszczególnych powiatach

UGRUPOWANIE	MOST-HÍD 2010 (8,12%)	SMK-MKP 2010 (4,33%)	MOST-HÍD 2012 (6,89%)	SMK-MKP 2012 (4,28%)	MOST-HÍD 2016 (6,50%)	SMK-MKP 2016 (4,04%)
Dunajská Streda i Komárno	44,30%	33,75%	37,52%	40,66%	30,75%*	40,37%*
Powiaty nadgraniczne	21,73%*	15,62%*	19,37%*	16,77%*	15,91%	16,56%
Pozostałe powiaty	2,62%**	0,21%**	2,34%**	0,19%**	3,16%**	0,19%**
Bratysława	8,59%**	0,66%**	7,79%**	0,64%**	9,27%**	0,57%**

** – różnica średnich istotna na poziomie 0,001

* – różnica średnich istotna na poziomie 0,01

Źródło: obliczenia własne.

Most-Híd i Partia Węgierskiej Koalicji generują zdecydowanie najwyższe poparcie w powiatach nadgranicznych, zamieszkałych przez mniejszość węgierską. W odróżnieniu od SMK-MKP partia Bugára uzyskuje też dość dobre rezultaty wyborcze w „niewęgierskich” okręgach, w tym także w Bratysławie, co ułatwia przekroczenie progu parlamentarnej reprezentacji i w konsekwencji pozwala na utrzymanie atrybutów relewancji. Potwierdza

to trafność strategii ugrupowania, które rzeczywiście, a nie jedynie z nazwy, stanowi most łączący Słowaków i ludność mniejszości węgierskiej. Co więcej, w kolejnych elekcjach rezultat Most-Híd w większym stopniu zależy od poparcia wyrażanego przez etnicznych Słowaków. W wyborach parlamentarnych z 2010 roku 78% ogółu elektoratu Most-Híd stanowili wyborcy pochodzenia węgierskiego (dla porównania w przypadku SMK-MKP odsetek ten wynosił 94%), a dwa lata później było to już jedynie 66% (Gyárfásova, Bútorová 2013: 89).

3.5. Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości (*Obyčajní Ľudia a nezávislé osobnosti*, OĽaNO)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Geneza ugrupowania wiąże się z działalnością organizacji społecznej Zwyczajni Ludzie (słow. *Obyčajní Ľudia*), która w wyborach parlamentarnych z 2010 roku wystawiła swoich przedstawicieli (Igor Matovič, Erika Jurinová, Martin Fecko, Jozef Viskupič) na ostatnich czterech miejscach na liście wyborczej Wolności i Solidarności. Mimo to cała czwórka zdołała obsadzić mandaty w słowackiej Radzie Narodowej⁹². Krótco po wyborach członkowie organizacji zaczęli funkcjonować w parlamencie jako „wewnętrzna opozycja”, zarówno względem Wolności i Solidarności, jak i całej koalicji rządowej. Przedstawiciele frakcji Zwyczajni Ludzie wielokrotnie zgłaszali własne inicjatywy polityczne, nieakceptowane przez koalicyjnych partnerów, co od samego początku kadencji wywierało negatywny wpływ na spójność koalicji tworzonej przez Słowacką Unię Chrześcijańską i Demokratyczną – Partię Demokratyczną, Wolność i Solidarność, Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny oraz Most-Híd. W konsekwencji sporów wewnątrz koalicji w lutym 2011 roku Igor Matovič został wykluczony z koła parlamentarnego ugrupowania Wolność i Solidarność (Mesežnikov 2013: 66–67). W listopadzie 2011 roku, po uchwaleniu wotum nieufności dla rządu Ivety Radičovej i decyzji o przedterminowych wyborach parlamentarnych, zdecydował się na rejestrację ugrupowania Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości,

⁹² Lider organizacji Igor Matovič uzyskał 38 429 głosów (4. wynik na liście Wolności i Solidarności), Erika Jurinová zdobyła 29 210 głosów (5. wynik), Martin Fecko 26 185 głosów (6. wynik), a Jozef Viskupič 24 353 głosów (7. wynik). Obliczenia na podstawie danych Urzędu Statystycznego Republiki Słowacji.

które miało się samodzielnie ubiegać o mandaty w wyborach do Rady Narodowej zaplanowanych na 10 marca 2012 roku.

W wyborach parlamentarnych w 2012 roku partia uzyskała 8,55% głosów, stając się tym samym trzecią siłą słowackiej Rady Narodowej. Wybory okazały się także osobistym sukcesem przywódcy ugrupowania Igora Matoviča, który uzyskał 150 251 głosów preferencyjnych, co było najlepszym rezultatem wyborczym spośród wszystkich liderów partii opozycyjnych. Biorąc pod uwagę stosunek głosów preferencyjnych do głosów uzyskanych przez daną partię, Matovič osiągnął drugi wynik spośród wszystkich kandydatów startujących w wyborach⁹³.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Po wyborach parlamentarnych z 2010 roku członkowie organizacji Zwyczajni Ludzie starali się wykreować wizerunek autonomicznej siły politycznej względem SaS oraz całej rządzącej koalicji. Próbowali to osiągnąć dzięki krytyce niektórych działań koalicji rządowej, a także częstemu stawianiu własnych propozycji programowych w formie ultimatum dla koalicyjnych partnerów. W ten sposób Matovič i jego środowisko zyskało reputację bezkompromisowych polityków, która miała pomóc ugrupowaniu w osiągnięciu parlamentarnego sukcesu w kolejnych wyborach. Sam lider swoim kontrowersyjnym wizerunkiem oraz wyrazistym stylem politycznym doskonale wpisywał się w logikę mediów, co wpłynęło na dobrą ekspozycję medialną samego ugrupowania.

Strategia OLaNO opierała się przede wszystkim na umiejętnym wykorzystaniu antypartyjnych sentymentów słowackiego społeczeństwa, a liderzy formacji starali się, aby była ona postrzegana w opozycji do istniejących partii politycznych⁹⁴. Od początku swego funkcjonowania ugrupowanie konsekwentnie atakowało wszystkie główne partie polityczne. Niechęć względem relevantnych ugrupowań była zresztą widoczna także w okresie,

⁹³ Igor Matovič uzyskał 150 251 wskazań na 218 537 głosów zdobytych przez ugrupowanie Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości, co stanowi 68,75%. Nieznacznie lepszy wynik osiągnął jedynie Béla Bugár (Most-Híd; 68,95%), a gorsze wyniki uzyskiwali m.in.: Robert Fico (SMER-SD; 67,21%), Lucia Žitňanská (SDKÚ-DS; 66,47%), Richard Sulík (SaS; 55,78%); Daniel Lipšic (KDH; 46,43%), Ján Figel' (KDH; 46,15%), Robert Kaliňák (SMER-SD; 42,82%) czy Ivan Mikloš (SDKÚ-DS; 36,45%).

⁹⁴ Grigorij Meseżnikov (2013: 69–75) określa OLaNO nawet mianem „antypartii”.

gdy formacja funkcjonowała jako frakcja wewnątrz Wolności i Solidarności. Igor Matovič przez długi czas nie chciał przekształcić Zwyczajnych Ludzi w partię polityczną, podkreślając że celem ruchu nie jest naśladowanie istniejących partii politycznych, lecz przedstawienie negatywnych następstw związanych z ich funkcjonowaniem. Antypartyjność OLaNO widoczna była również w postulatach programowych, m.in. krytyce finansowania partii ze środków publicznych czy modelu partyjnych nominacji na stanowiska rządowe. Wśród konkretnych postulatów powtarzanych w trakcie kampanii pojawiały się m.in. kwestie: zniesienia immunitetu parlamentarnego; zniesienia odpraw dla posłów, którzy nie dostąpili ponownej reelekcji; zamrożenia pensji posłów, ministrów i korpusu służby cywilnej; redukcji liczby posłów ze 150 do 79; zniesienia progu ważności referendów; uchwalenia zakazu łączenia stanowisk ustawodawczych i wykonawczych; zwiększenia kontroli społeczeństwa nad sferą polityki; wprowadzenia odpowiedzialności za straty wynikające z uchwalenia niekonstytucyjnych aktów prawnych (Mesežnikov 2013: 69–70). Dodatkowo, formacja, podkreślając swoją odrębność względem słowackich partii politycznych, wystawiła swoich liderów na ostatnich miejscach listy kandydatów w wyborach parlamentarnych w 2012 roku i nawoływała wyborców do oddawania głosów preferencyjnych⁹⁵.

Hasła głoszone przez OLaNO padły na podatny grunt. Bezpośrednio przed przedterminowymi wyborami parlamentarnymi w 2012 roku odnotowano rekordowy poziom niezadowolenia słowackich obywateli z sytuacji państwa (ponad trzy czwarte Słowaków było rozczarowane kierunkiem polityki państwa). Odsetek ten był wyższy niż przed kluczowymi dla słowackiego systemu partyjnego wyborami z 1998 roku, które doprowadziły do odsunięcia od władzy premiera Vladimíra Mečiara. Według Oľgi Gyárfásovej i Zory Bútorovej (2013: 93) korzystne dla OLaNO warunki otoczenia politycznego wynikały z: negatywnych skutków światowego kryzysu ekonomicznego, niezadowolenia ze sposobu prowadzenia polityki gospodarczej oraz praktykami korupcyjnymi i powiązaniami klientelistycznymi w słowackiej polityce, których kulminacją były protesty społeczne

⁹⁵ Strategia ta sprawdziła się zresztą również w trakcie elekcji parlamentarnej z 2010 roku (gdy przedstawiciele Zwyczajnych Ludzi startowali z listy Wolności i Solidarności) oraz z 2016 roku.

związane z tzw. „aferą Goryla”⁹⁶. Wpłynęło to nie tylko na drastyczny spadek zaufania do rządu Ivety Radičovej, ale także na bardzo niskie wskaźniki zaufania w stosunku do całego systemu partyjnego (Gyárfášova, Bútorová 2013: 94).

Ważnym następstwem pozycjonowania OĽaNO na słowackiej scenie politycznej był sposób komunikowania formacji z wyborcami, charakterystyczny dla ugrupowań populistycznych. Grigorij Meseżnikov (2013) wskazuje w tym względzie na sześć cech przekazu ugrupowania Matovičia, takich jak:

- 1) podkreślanie „świeżości” ugrupowania, budowanie wizerunku „nowej krwi” w polityce;
- 2) ewidentne zorientowanie na elektorat protestu (tzn. wyborców rozczarowanych sferą polityki bądź istniejącymi ugrupowaniami);
- 3) zrozumiały, oparty na prostych hasłach i metaforach, język kampanijny;
- 4) oferowanie prostych i przemawiających do ludzi propozycji i sposobów rozwiązywania politycznych problemów;
- 5) promowanie niezależnych autorytetów;
- 6) aktywność polityczna oparta na happeningach i atrakcyjnych wydarzeniach wzbudzających zainteresowanie mediów.

Kolejną cechą charakterystyczną OĽaNO, która stoi w sprzeczności z koncepcjami instytucjonalizacji partii politycznych, jest brak bazy członkowskiej, a nawet wręcz niechęć do tworzenia jakiegokolwiek struktury organizacyjnej. Nie wynika to jednak z niedostatków natury organizacyjnej, a jest elementem strategii ugrupowania, która zdaniem jej lidera odróżnia formację od innych słowackich ugrupowań. Prawie rok po sukcesie w wyborach parlamentarnych partia skupiała jedynie czterech członków, nie posiadała oficjalnej siedziby i nie podejmowała żadnych starań służących

⁹⁶ W grudniu 2011 roku w Internecie opublikowane zostały materiały z podsłuchów prowadzonych przez Słowacką Służbę Informacyjną (SIS) w ramach operacji „Goryl”, prowadzonej w latach 2005–2006. Dzięki nim opinia publiczna poznała mechanizmy korupcyjne rządzące procesami prywatyzacji majątku państwowego oraz proceder kupowania i sprzedawania ustaw korzystnych dla konkretnych podmiotów biznesowych. Głównymi aktorami skandalu byli: szef grupy finansowej Penta Jaroslav Haščák, minister gospodarki Jirko Malchárek oraz szefowa Funduszu Majątku Narodowego Anna Bubeníková (Mačkowiak 2012).

rozbudowie struktur wewnętrznych (Mesežnikov 2013: 69). Z drugiej strony, brak struktur organizacyjnych poza kołem parlamentarnym znacząco ogranicza pole działania OL'aNO. Strategia ta oznacza bowiem dobrowolną rezygnację z aktywności innej niż parlamentarna. Było to szczególnie widoczne w przypadku wyborów na poziomie regionalnym, kiedy to ugrupowanie nie zdecydowało się na samodzielny start, a ograniczało się do ewentualnego wyrażania poparcia dla części niezależnych kandydatów.

Liderzy ugrupowania podkreślali również różnorodność poglądów członków ruchu tworzącego OL'aNO. Według nich to jedna z najważniejszych zalet formacji, niemożliwa do uzyskania w ramach tradycyjnych partii politycznych. Formalne potwierdzenie heterogenicznych poglądów członków koła parlamentarnego OL'aNO w Radzie Narodowej stanowi ich polityczna aktywność, szczególnie w zakresie zgłaszanych inicjatyw ustawodawczych (od propozycji liberalnych w sferze aksjologicznej do projektów mocno osadzonych w wartościach chrześcijańskich). Dodatkowo, w ramach koła nie obowiązuje dyscyplina parlamentarna, co wielokrotnie skutkowało rozbieżnością stanowisk członków OL'aNO w trakcie prac legislacyjnych (Mesežnikov 2013: 69).

Istotny wpływ na sukces ugrupowania miał także lider OL'aNO – Igor Matovič. Przed decyzją o zaangażowaniu politycznym Matovič prowadził działalność biznesową i zbił majątek jako wydawca prasy regionalnej. Do 2010 roku nie był on powiązany z żadną ze słowackich partii politycznych. Po uzyskaniu mandatu poselskiego z list Wolności i Solidarności nadal podkreślał swoją niezależność, co wpłynęło na dobry rezultat wyborczy OL'aNO w wyborach parlamentarnych 2012 (szczególnie wśród najmłodszej grupy wyborców). Z drugiej strony silna pozycja Matovičia negatywnie oddziaływała na spójność ugrupowania. Świadczy o tym m.in. konflikt z członkami Obywatelskiej Partii Konserwatywnej (OKS) oraz Konserwatywnymi Demokratami Słowacji (*Konzervatívni demokrati Slovenska*, KDS), startującymi z list OL'aNO w wyborach do Rady Narodowej z marca 2012 roku. Ostatecznie część z nich (w tym „jedyńka” listy Martin Mojžiš) wycofała się ze startu bezpośrednio przed wyborami w ramach protestu przeciwko stylowi przywództwa Matovičia (Krivý 2013: 108).

Zasobem, który nie miał znaczącego wpływu na parlamentarny sukces OL'aNO, były niewątpliwie środki pieniężne przeznaczone na kampanię wyborczą. Ugrupowanie wydało na ten cel nieco ponad 500 tys. euro –

zdecydowanie najmniej spośród wszystkich partii, które uzyskały parlamentarną reprezentację. Biorąc pod uwagę koszty uzyskania jednego głosu, OĽaNO należy jednak uznać za podmiot, który najefektywniej alokował posiadane zasoby finansowe. Jeden głos „kosztował” ugrupowanie 2,50 euro, czyli przeszło sześciokrotnie mniej niż w przypadku SDKÚ-DS, ugrupowania ustępującej premier Ivety Radičovej.

Tabela 3.24. Wydatki słowackich ugrupowań na kampanię wyborczą przed elekcją parlamentarną z 10 marca 2012 roku

UGRUPOWANIE	WYDATKI NA KAMPANIĘ WYBORCZĄ (€)	LICZBA UZYSKANYCH GŁOSÓW	KOSZT UZYSKANIA JEDNEGO GŁOSU (€)
Smer-SD	3 309 656	1 134 280	2,92
KDH	1 054 523	225 361	4,68
OĽaNO	546 623	218 537	2,50
Most-Híd	1 144 588	176 088	6,50
SDKÚ-DS	2 603 051	155 744	16,71
SaS	1 189 287	150 266	7,91

Źródło: Mesežnikov (2013: 73).

O pewnej specyfice OĽaNO na tle analizowanych nowych partii politycznych świadczy także droga ugrupowania do parlamentarnego sukcesu, którą rozpoczęło wypromowanie formacji na listach innej (także nowej) inicjatywy politycznej. Tym samym ugrupowanie, co przeczy dotychczasowym ustaleniom dotyczącym nowych bytów partyjnych, nie tylko nie zostało „wchłonięte” przez silniejszy podmiot polityki, jakim niewątpliwie w 2010 roku była Wolność i Solidarność, ale nawet pokonało go w kolejnej elekcji parlamentarnej. Podobną strategię, choć bez skutku mandatowego, próbował przyjąć węgierski Jobbik, który w 2006 roku przyjął dominującą pozycję w koalicji wyborczej z Węgierską Partią Sprawiedliwości i Życia (MIÉP) (Kovács 2013: 224), która wcześniej posiadała parlamentarną reprezentację. Jednak w tym przypadku formacja Gábora Vony nie zdobyła mandatów w węgierskim Zgromadzeniu Narodowym, czyniąc to dopiero w kolejnych elekcjach – startując już samodzielnie, bez wyborczych koalicjantów.

Ze względu na brak jasno określonego profilu ideologicznego trudno zaklasyfikować OLaNO w ramach istniejących typologii nowych partii politycznych. Niewątpliwie, z racji dominującej pozycji lidera, można ją zaliczyć do partii politycznych przedsiębiorców czy – jak obrazowo określiła to Vladimír Krivý – nazwać podmiotem politycznym jednego aktora (*one-man political subject*) (Krivý 2013: 124). Przykład OLaNO pokazuje, że ugrupowania tego typu mogą osiągać długoterminowy sukces nawet wtedy, gdy ich liderzy nie zdecydują się na zbudowanie trwałych struktur partyjnych. Przeczy to zarówno ustaleniom badaczy nowych ugrupowań tego typu⁹⁷, jak i koncepcjom instytucjonalizacji partii politycznych⁹⁸. Mimo wspomnianych braków organizacyjnych OLaNO nie tylko nie utracili atrybutów relewancji, ale nawet zwiększyli siłę oddziaływania na kształt słowackiej polityki, przynajmniej na poziomie politycznego centrum. W wyborach do Parlamentu Europejskiego ugrupowanie uzyskało 7,46%, co przełożyło się na jeden z trzynastu mandatów, który przypada na przedstawicieli Słowacji⁹⁹. W elekcji parlamentarnej z 2016 roku formacja po raz kolejny okazała się trzecią siłą na słowackiej scenie politycznej¹⁰⁰, zdobywając 11,02% głosów, co pozwoliło na obsadzenie 19 mandatów – o 3 więcej niż cztery lata wcześniej. Cztery lata później, w obliczu głębokiego kryzysu politycznego, antykorupcyjne hasła głoszone przez Matovičia trafiły na podatny grunt. OLaNO zwyciężyło w wyborach parlamentarnych, uzyskując 25,03% głosów i 53 mandaty.

⁹⁷ Na przykład wspomnianym w pierwszym rozdziale badaniom Davida Artera (2016) czy Nicole Bolleyer oraz Evelyn Bytzek (2013).

⁹⁸ Biorąc pod uwagę np. koncepcję instytucjonalizacji partii politycznych sformułowaną przez Roberta Harmela i Larsa Svåsand (1993), ugrupowanie Matovičia trwale „utknęło” w fazie organizacyjnej, nastawionej na budowę struktur członkowskich oraz rutynizację zachowań wewnątrz organizacji partyjnej. Nie przeszło zatem do fazy stabilizacyjnej, czyli instytucjonalnej dojrzałości ugrupowania, ułatwiającej zdobycie i utrzymanie statusu relewantnej siły politycznej.

⁹⁹ Mandat w unijnej legislaturze obsadził Branislav Škripek, który dwa lata wcześniej zdobył również mandat do słowackiej Rady Narodowej.

¹⁰⁰ W elekcji parlamentarnej z 2016 roku z list ugrupowania wystartowali także członkowie partii Nowa Większość (*Nová väčšina*, NOVA), która wprowadziła do Rady Narodowej dwóch posłów (Daniel Lipšic oraz Gábor Grendel).

Tabela 3.25. Rezultaty wyborcze ugrupowania Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości w latach 2012–2020

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁO- SÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2012	218 537	8,55%	16	10,67%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014	41 829	7,46%	1	7,70%
wybory parlamentarne 2016	287 611	11,02%	19	12,67%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2019	51 834	5,25%	1	7,70%
wybory parlamentarne 2020	721 166	25,03%	53	35,33%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego Republiki Słowacji (*Štatistický úrad Slovenskej republiky*).

Charakterystyka elektoratu. Ugrupowanie Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości, w założeniu twórców, kierowało apel programowy do słowackiej większości, pomijając interesy mniejszości narodowych zamieszkujących terytorium Słowacji. Matovič i jego otoczenie unikali przy tym przesadnie radykalnej retoryki, charakterystycznej chociażby dla Słowackiej Partii Narodowej (Mesežnikov 2013: 75). Prośłowackie zorientowanie ugrupowania nie wpłynęło jednak w znaczący sposób na terytorialną strukturę poparcia dla OĽaNO w wyborach parlamentarnych z 2012 roku. Formacja charakteryzowała się niewielkim (jak na warunki słowackie) zróżnicowaniem wyborczego poparcia. Przekroczyła pięcioprocentowy próg wyborczy w 64 z 79 powiatów, najlepszy rezultat (16,52% głosów) uzyskując w Trnawie, rodzinnym mieście Matoviča. Ponad 15% partia zdobyła w powiatach Twardoszyn (15,83%) i Skalica (15,06%). Dobre wyniki ugrupowanie osiągnęło także w kraju bratysławskim, gdzie odsetek głosów na jego listy wyborcze nieznacznie przekroczył 10%. Na wysokie poparcie dla OĽaNO w tych częściach Słowacji wpłynęły nie tylko związki Matoviča i jego projektów biznesowych z tymi terenami (szczególnie Trnavą i krajem trnawskim), ale także zagospodarowanie dotychczasowych wyborców

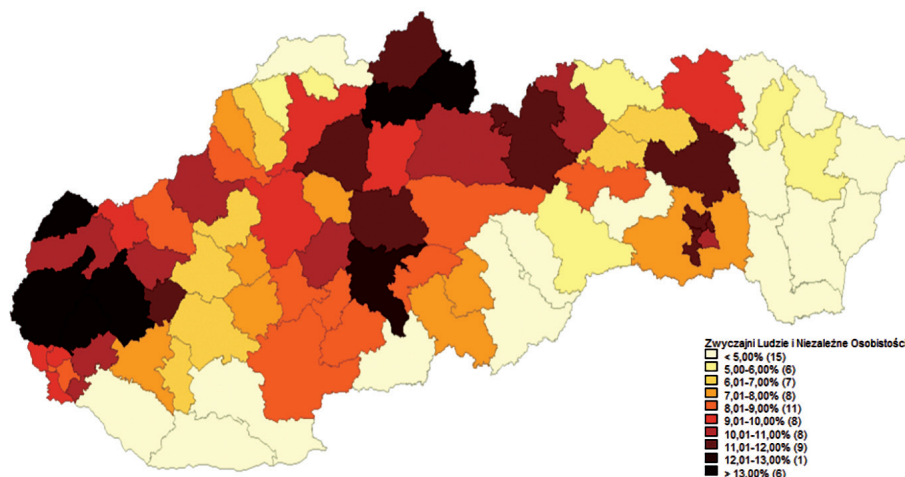
ĽS-HZDS, SDKÚ-DS oraz SaS, którzy odsunęli się od tych ugrupowań w rezultacie słowackiego kryzysu rządowego (Krivý 2013: 109–110).

Najniższe poparcie ugrupowanie uzyskało natomiast na południowych rubieżach Słowacji, przy granicy z Węgrami – szczególnie w zamieszkałych w większości przez mniejszość węgierską powiatach: Dunajská Streda (1,81%), Komárno (2,55%) czy Rimavská Sobota (2,77%).

Tabela 3.26. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 2012 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach

UGRUPOWANIE	SMER	RUCH CHRZE- ŚCIJAŃSKO-DE- MOKRATYCZNY (KDH)	ZWYCZAJNI LUDZIE I NIEZALEŻNE OSOBISTOŚCI (OĽANO)	MOST-HÍD	SŁOWACKA UNIA CHRZE- ŚCIJAŃSKA I DE- MOKRATYCZNA (SDKÚ-DS)	WOLNOŚĆ I SOLIDARNOŚĆ (SAS)
Odchylenie standardowe	12,43	4,00	3,26	8,04	3,16	3,14
Współczynnik zmienności	26,44%	44,27%	39,43%	144,12%	55,63%	58,97%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Rysunek 3.16. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości w wyborach parlamentarnych w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

Ugrupowanie Igora Matovičia można uznać za typową partię protestu, która przyciągnęła przede wszystkim wyborców niezadowolonych z istniejącego układu sił w systemie partyjnym. Potwierdza to analiza elektoratu ugrupowania z 2012 roku. Prawie dwie trzecie wyborców OĽaNO dwa lata wcześniej popierało partie współtworzące rząd Radičovej. Jedynie co dziesiąty wyborca formacji zaliczał się wcześniej do grupy niegłosujących¹⁰¹.

Biorąc pod uwagę cechy socjodemograficzne elektoratu, wśród wyborców partii w sposób statystycznie istotny nadreprezentowane były osoby młode (w tym także głosujący po raz pierwszy), z wyższym wykształceniem oraz mieszkańcy miast. W odróżnieniu od SaS ugrupowanie Matovičia generowało także poparcie przewyższające próg wyborczy w niemal wszystkich segmentach elektoratu.

Elektorat OĽaNO nie odróżnia się w znacznym stopniu od wyborców innych ugrupowań na skali lewica–prawica oraz liberalizm–konserwatyzm. Biorąc pod uwagę pierwszą ze skal, autoidentyfikacje sympatyków OĽaNO (średnia 5,59 w skali 0–10) są bliżej punktu medianowego wyborcy niż elektoraty innych ugrupowań.

Rysunek 3.17. Autoidentyfikacje słowackiego elektoratu w wyborach parlamentarnych z 2012 roku na skali lewica–prawica (skala 0–10, gdzie 0 oznacza orientację lewicową, a 10 orientację pravicową)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w: Gyárfášova, Bútorová (2013: 100).

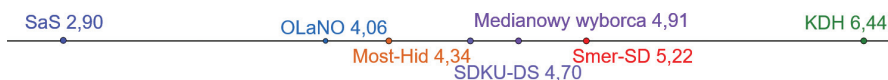
¹⁰¹ Biorąc pod uwagę przepływy elektoratów w odniesieniu do elekcji parlamentarnej z 2010 roku, na ugrupowanie Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości w największym stopniu głosowali byli wyborcy Wolności i Solidarności (25% elektoratu OĽaNO). Partię Matovičia poparło również m.in. 22% elektoratu SDKÚ-DS, 14% wyborców SMER-SD oraz 11% głosujących na KDH (Gyárfášova, Bútorová 2013: 96–97). Potwierdzają to zresztą wartości współczynników korelacji wyników wyborczych OĽaNO wskazujących na podobieństwo terytorialnego rozmieszczenia elektoratu ugrupowania w stosunku do wyborców SaS ($r = 0,508$; $p < 0,001$) oraz SDKÚ-DS ($r = 0,493$; $p < 0,001$).

Tabela 3.27. Wyniki wyborów parlamentarnych w 2012 roku na Słowacji w odniesieniu do cech socjodemograficznych elektoratu

		SMER-SD	KDH	OLaNO	Most-Híd	SDKÚ-DS	SaS	SNS	SMK-MKP
Wynik wyborczy w skali kraju		44,4	8,8	8,6	6,9	6,1	5,9	4,6	4,3
Płeć	mężczyźni	43,6	7,9	8,6	6,5	5,8	6,9	5,3	4,7
	kobiety	44,9	9,8	8,7	7,2	6,4	5,1	4,0	3,9
Wiek	18–19 lat	31,4	7,5	13,8	5,8	1,9	7,1	5,7	3,4
	20–39 lat	35,9	8,1	11,2	6,5	6,7	10,3	4,8	3,7
	40–59 lat	45,7	8,6	7,9	8,4	6,4	4,2	5,1	4,6
	powyżej 60 lat	56,2	10,4	5,4	5,3	5,4	2,0	3,5	4,6
Wykształcenie	podstawowe i zawodowe	54,5	7,5	5,7	6,9	2,6	1,9	4,8	6,2
	średnie	44,0	8,4	8,8	7,2	5,4	5,9	4,9	4,1
	wyższe	32,6	11,1	11,9	6,4	11,4	10,7	4,0	2,1
Narodowość	Słowacy	48,5	9,6	9,4	3,4	6,5	6,4	5,2	0,2
	Węgrzy	4,1	1,7	1,8	41,1	1,5	1,4	0	44,1
	inna narodowość	47,2	8,3	4,8	4,6	9,3	6,0	1,5	0,8
Miejsce zamieszkania	obszary wiejskie (poniżej 5 tys. mieszkańców)	50,2	8,9	6,6	6,2	4,0	3,7	5,0	5,8
	obszary miejskie (powyżej 5 tys. mieszkańców)	38,3	8,8	10,6	7,7	8,4	8,2	4,1	2,7

Źródło: Badanie Exit poll przeprowadzone przez FOCUS dla RTVS w dniu wyborów parlamentarnych. Za: Gyárfášova, Bútorová (2013: 99).

Punkty skrajne na dwubiegunowej skali liberalizm–konserwatyzm zajmują natomiast wyborcy Wolności i Solidarności (najbardziej liberalny elektorat; średnia 2,90 w skali 0–10) oraz Ruchu Chrześcijańsko-Demokratycznego (najbardziej konserwatywny elektorat; średnia 6,44 w skali 0–10). Sympatycy OLaNO plasują się bliżej bieguna liberalnego, jednak ich autoidentyfikacje nie wykazują istotnej statystycznie różnicy względem medianowego wyborcy.

Rysunek 3.18. Autoidentyfikacje słowackiego elektoratu w wyborach parlamentarnych z 2012 roku na skali liberalizm–konserwatyzm (skala 0–10, gdzie 0 oznacza orientację liberalną, a 10 orientację konserwatywną)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w: Gyárfášova, Bútorová (2013: 101).

Pogłębiona analiza elektoratu OLaNO pokazuje, że w ważnych kwestiach społecznych nie odróżnia się on znacząco od przeciętnego obrazu słowackiego społeczeństwa. W zasadzie jedynymi cechami wyróżniającymi tę grupę wyborców jest nieco wyższy poziom eurosceptycyzmu oraz większa akceptacja dla silnego przywództwa politycznego (Gyárfášova, Bútorová 2013: 101).

3.6 Partia Ludowa Nasza Słowacja (*L'udová strana – Naše Slovensko*, L'SNS)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Genezy ugrupowania należy doszukiwać się w działalności skrajnie prawicowej formacji Słowacka Wspólnota (*Slovenská pospolitost'*), założonej w połowie lat 90. XX stulecia. W 2005 roku lider organizacji Marian Kotleba postanowił przekształcić ją w partię polityczną o nazwie Słowacka Wspólnota – Partia Narodowa (*Slovenská pospolitost' – Národná strana*) i ubiegać się o zdobycie mandatów w elekcji parlamentarnej z 2006 roku. Plany te nie powiodły się, gdyż w marcu 2006 roku Sąd Najwyższy zdelegalizował partię, uznając jej działalność polityczną za sprzeczną ze słowacką konstytucją. W tym samym czasie zarzuty promowania faszyzmu postawiono także czołowym politykom partii, w tym Kotlebie¹⁰². Po delegalizacji formacja działała jako stowarzyszenie, które w listopadzie 2008 roku zostało rozwiązane za

¹⁰² Właściwym powodem postawienia zarzutów było kończenie przez Kotlebę swoich przemówień słowami „Na straż!”, używanymi przez słowackich nacjonalistów – w tym istniejącą w latach 1938–1945 paramilitarną organizację Gwardia Hlinki (*Hlinkova garda*). Ostatecznie sąd jednak uznał, że używanie tego zwrotu nie wyczerpuje znamion promowania faszyzmu.

działania wzywające do nienawiści na tle narodowym, rasowym, religijnym i politycznym. Decyzja ta została jednak uchylona przed Sąd Najwyższy w lipcu 2009 roku (Vilikovská 2009).

Kotleba i jego stronnicy nie zrezygnowali z zaistnienia w słowackiej polityce. Zamiast stworzyć nowe ugrupowanie przystąpili do istniejącej i pozostającej na kompletnym marginesie słowackiej polityki Partii Przyjaciół Wina (*Strana priateľov vína*), szybko tworząc z niej bastion słowackiego nacjonalizmu. W maju 2009 roku Kotleba zmienił nazwę ugrupowania na Ludowa Partia Solidarności Społecznej (*Ludová strana sociálnej solidarity*), aby w lutym 2010 roku znów przemianować formację, tym razem na Partię Ludową Nasza Słowacja (*Ludová strana Naše Slovensko*)¹⁰³. Pod tym szyldem formacja wystartowała w wyborach do Rady Narodowej w latach 2010 i 2012, a także w wyborach do Parlamentu Europejskiego z 2014 roku, w żadnych z nich nie przekraczając jednak 2% głosów¹⁰⁴. Pierwszym poważnym sukcesem partii było zdobycie przez Mariana Kotlebę urzędu przewodniczącego kraju bańskobystrzyckiego w wyborach z 2013 roku, kiedy to pokonał w drugiej turze faworyzowanego kandydata SMER Vladimíra Maňkę. Rezultat ten wywołał zaskoczenie komentatorów politycznych, którzy uspokajali jednak opinię publiczną, twierdząc, że nie był on wynikiem radykalizacji ogółu społeczeństwa, lecz efektem specyfiki tego regionu – obszaru stosunkowo ubogiego, borykającego się z problemami po upadku przemysłu ciężkiego i posiadającego wysoki odsetek ludności romskiej. Ich zdaniem to właśnie bezrobocie i brak perspektyw życiowych okazały się pożywką dla działalności skrajnych nacjonalistów, przyczyniając się do sukcesu Kotleby (Giziński 2013). Diagnoza ta okazała się jedynie pobożnym życzeniem – w wyborach parlamentarnych z marca 2016 roku ugrupowanie Kotleba – Partia Ludowa Nasza Słowacja (lider w celu zdyskontowania osobistego poparcia dodał wcześniej swoje nazwisko do partyjnego szyldu) zdobyło 8,04% głosów i obsadziło 14 mandatów w Radzie Narodowej. Dobry wynik powtórzyło też cztery lata później (7,97% głosów, 17 mandatów).

¹⁰³ Dane za rejestrem słowackich partii politycznych (*Register politických strán a politických hnutí*).

¹⁰⁴ W wyborach do Rady Narodowej w czerwcu 2010 roku partia zdobyła 1,33% ważnie oddanych głosów, a dwa lata później uzyskała poparcie na poziomie 1,58%. W wyborach do Parlamentu Europejskiego z 2014 roku uzyskała natomiast 1,73% głosów.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Najważniejszym powodem sukcesu Partii Ludowej Nasza Słowacja jest radykalny program ugrupowania, który w obliczu kryzysu migracyjnego mógł stanowić atrakcyjną alternatywę dla partii parlamentarnych. Mimo że w słowackiej polityce funkcjonowały już partie reprezentujące postulaty charakterystyczne dla skrajnej prawicy¹⁰⁵, ĽSNS wprowadziła w tym pewną „nową jakość”, jako pierwsza tak otwarcie nawiązując do faszystowskiego dziedzictwa Słowackiej Partii Ludowej Andreja Hlinki.

Ugrupowanie Kotleby wpisywało się w modelowe ujęcie partii skrajnej prawicy zaproponowane przez Casa Mudde’a (2000: 170). W swoim programie partia zawarła elementy nacjonalistyczne, ksenofobiczne, rasistowskie, militarystyczne, a nawet rewizjonistyczne. W propozycjach ĽSNS widoczne są także szowinizm gospodarczy oraz odwołanie do tradycyjnych wartości (narodowych i chrześcijańskich) (Wojtas 2018: 109–111).

Wśród propozycji programowych partii, przedstawionych w formie prostych zrozumiałych haseł, znalazły się postulaty dotyczące m.in.: uzdrowienia słowackiej polityki (m.in. zmniejszenie liczby posłów, możliwość ich odwołania przez obywateli, zniesienie systemu budżetowego finansowania partii politycznych czy związanie pensji parlamentarzystów z płacą minimalną); zwiększenia bezpieczeństwa obywateli (stworzenie obywatelskich organizacji paramilitarnych chroniących ludność tam, gdzie nie sprawdza się policja, rozszerzenie dostępu do broni, zaostrzenie kar dla przestępców); wprowadzenia sprawiedliwego systemu pomocy społecznej (zapewnienie obywatelom pracy, także przez prowadzenie robót publicznych, wprowadzenie trzyletniego pełnopłatnego urlopu macierzyńskiego, ustalenie wieku emerytalnego na poziomie 60. roku życia, pozbawienie wszelkich zasiłków osób, które nie chcą pracować); a także inne rozwiązania promujące tradycyjne wartości oraz powszechny dostęp do podstawowych świadczeń społecznych w zakresie ochrony zdrowia i dziedzictwa narodowego (ĽSNS 2016).

¹⁰⁵ Wystarczy tutaj wspomnieć o posiadającej parlamentarną reprezentację Słowackiej Partii Narodowej (*Slovenská národná strana*, SNS), a także Słowackiej Partii Ludowej (*Slovenská ľudová strana*, SLS), Słowackim Ruchu Odrodzenia (*Slovenské Hnutie Obrody*, SHO) czy ugrupowaniu Naród i Sprawiedliwość (*Národ a spravodlivosť*, NaS) (Kluknavska, Smolík 2016).

Najbardziej radykalne stanowisko partia wyrażała względem imigrantów i Romów. W programie ugrupowania widoczna jest wręcz dehumanizacja niektórych grup obywateli (głównie imigrantów i przedstawicieli mniejszości romskiej) charakterystyczna dla ruchów neofaszystowskich, w tym nawoływanie do „eliminowania faworyzowania cygańskich pasożytów” i likwidacji „czarnych osad” (tak w retoryce partii nazywane były osiedla romskie) (Wojtas 2018: 109). Równie radykalny był stosunek ĽSNS do członkostwa Słowacji w organizacjach międzynarodowych. Partia nawoływała do opuszczenia struktur UE i NATO, co miało pozwolić na uwolnienie się od dyktatu Brukseli i północnoatlantyckich partnerów.

Jednak to nie hasła, a przynajmniej nie tylko one, przyczyniły się do sukcesu ugrupowania Kotleby. Te nie zmieniały się bowiem w zasadzie od początku jego politycznej działalności. Czynnikiem otwierającym drogę partii do parlamentu stanowiły korzystne uwarunkowania społeczno-polityczne, przede wszystkim kryzys migracyjny i związany z nim wzrost nastrojów nacjonalistycznych w słowackim społeczeństwie. Omawiając determinanty sukcesu ĽSNS nie można zapominać także o osobie lidera – Mariana Kotleby, którego popularność w partyjnym elektoracie potwierdza fakt, że zdobył on najwięcej głosów preferencyjnych spośród wszystkich liderów ugrupowań startujących w wyborach parlamentarnych w 2016 roku¹⁰⁶. Czynnikiem ten był niewątpliwie ważniejszy niż partyjne struktury – po ponad sześciu latach istnienia ugrupowanie skupiało jedynie 96 członków¹⁰⁷.

Charakterystyka elektoratu. Jak wskazują badania opinii publicznej, sukces ĽSNS był w dużej mierze efektem poparcia wyrażanego przez najmłodszych wyborców (w kohorcie 18–29 lat na partię zagłosowało 18% głosujących, lepszy wynik w tej grupie wiekowej osiągnęła jedynie Wolność

¹⁰⁶ W elekcji do słowackiej Rady Narodowej w 2016 roku Kotleba zdobył 156 355 głosów (74,53% spośród tych ze wskazaną preferencją co do kandydata ugrupowania). W przypadku pozostałych liderów odsetek ten wyglądał następująco: Boris Kollár (72,91%), Robert Fico (68,11%), Béla Bugár (63,99%), Richard Sulík (56,80%), Andrej Danko (SNS, 55,96%), Igor Matovič (55,58%), Radoslav Procházka (46,18%).

¹⁰⁷ Dane pochodzą ze sprawozdania z działalności partii w 2015 roku, złożonego słowackiemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (*Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*). Rok później, po wyborczym sukcesie, liczba członków wzrosła ośmiokrotnie – do 796 członków.

i Solidarność), w tym także wśród osób, które po raz pierwszy korzystały z czynnego prawa wyborczego. Ugrupowanie w zasadzie nie generowało jednak poparcia w segmencie wyborców powyżej 60. roku życia. Elektorat partii Kotleby był natomiast zróżnicowany pod względem wykształcenia – ugrupowanie osiągało podobne wyniki wyborcze zarówno wśród najslabiej wykształconych, jak i wśród ludzi z wyższym wykształceniem. Formacja notowała także ponadprzeciętne wyniki wśród studentów i przedsiębiorców (Median SK 2016: 36–38).

Wśród motywów głosowania na ĽSNS jej wyborcy wymieniali najczęściej: chęć zmiany i ożywienia polityki (62%), poparcie względem programu partii (58%), a także uczciwość i morale kandydatów (53%) (Median SK 2016: 5–7). Biorąc pod uwagę program formacji, wyborcy ugrupowania Kotleby za najważniejsze uważali następujące kwestie: zwalczanie korupcji oraz niejasnych powiązań na styku polityki i biznesu (81%), walkę z bezrobociem (72%), problemy systemu opieki zdrowotnej (72%), sytuację budżetową państwa (71%), a także migrację i kwestię przyjmowania uchodźców (69%) (Median SK 2016: 12).

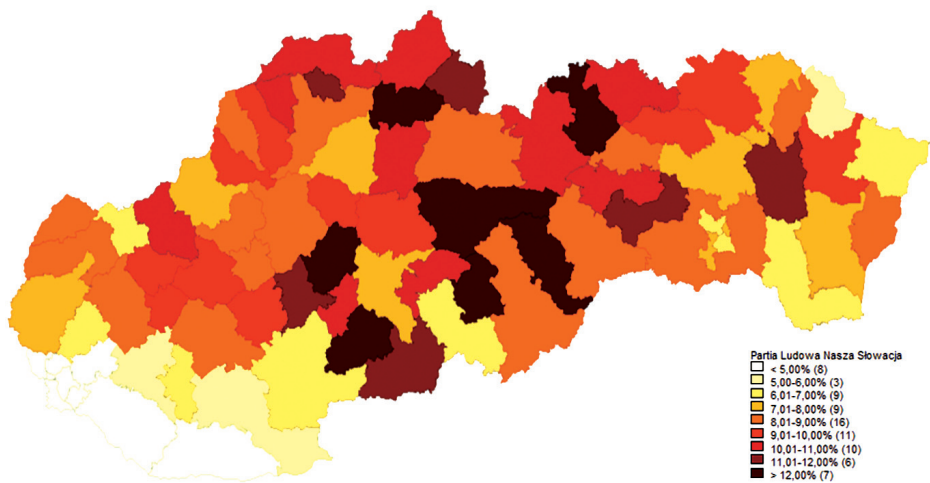
Poparcie ĽSNS wykazywało umiarkowane terytorialne zróżnicowanie (tabela 3.28). Najlepsze wyniki wyborcze partia notowała w centralnej Słowacji, w szczególności w kraju bańskobystrzyckim, gdzie w powiecie Krupina zdobyła najlepszy wynik w skali ogólnokrajowej – 15,35% głosów. Dobre wyniki formacja uzyskiwała także w niektórych częściach kraju preszowskiego i koszyckiego. Jak wynika z pogłębionych analiz politologicznych, poparcie dla ĽSNS było największe tam, gdzie znajdowały się największe skupiska ludności romskiej (Wojtas 2017). Może to skłaniać do wniosku, że na tych terenach wytworzyła się nowa linia społecznego konfliktu, która nie została zidentyfikowana przez dotychczasowe partie parlamentarne.

Dużo gorsze rezultaty ĽSNS osiągała natomiast w Bratysławie oraz południowo-zachodniej Słowacji (w zamieszkałych w dużej mierze przez mniejszość węgierską powiatach Dunajská Streda oraz Komárno). Potencjał polityczny w znacznym stopniu ograniczała Słowacka Partia Narodowa, której poparcie, jak wskazuje analiza wyników wyborczych, wykazywało dodatni związek z głosowaniem na ĽSNS ($r = 0,615$; $p < 0,001$). Dość silną dodatnią korelację z poparciem partii Kotleby wykazywały także rezultaty wyborcze SMER ($r = 0,524$; $p < 0,001$).

Tabela 3.28. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 2016 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach

UGRUPO- WANIE	SMER-SD	SAS	OLANO- NOVA	SNS	ĽSNS	SME RODINA	Most-Híd	SIET
Odchylenie standardowe	8,62	5,81	3,01	3,04	2,69	1,54	6,22	1,76
Współczynnik zmienności	28,43%	53,70%	28,60%	33,09%	31,11%	23,88%	111,54%	32,10%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Rysunek 3.19. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Partii Ludowej Nasza Słowacja w wyborach parlamentarnych w 2016 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

3.7. Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár (*Sme Rodina – Boris Kollár*)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Historia ugrupowania Jesteśmy Rodziną (*Sme Rodina*) jest ściśle związana z osobą jego przywódcy – Borisa Kollára. Formacja powstała w listopadzie 2015 roku, na niecałe cztery miesiące przed wyborami parlamentarnymi, w sposób niemal tożsamy z Partią Ludową Nasza Słowacja – z przekształcenia istniejącej partii. Początkowo Kollár próbował przejąć ugrupowanie Nasz Kraj (*Náš kraj*), działające głównie na wschodzie Słowacji. Ostatecznie, ze względu na nagłośnienie sprawy przez byłą liderkę tej formacji Kollár zdecydował się wykorzystać struktury innego ugrupowania – Partii Obywateli Słowacji (*Strana občanov Slovenska*)¹⁰⁸. W kuluarach twierdzono, że Kollár odkupił partię, aby obejść wymóg zebrania podpisów 10 tys. obywateli potrzebnych przy rejestracji nowego ugrupowania (Spectator 2015).

Kollár – dotychczas biznesmen działający w branży turystycznej i medialnej – szybko przejął kontrolę nad ugrupowaniem, zostając jego przewodniczącym i zmieniając jego profil ideologiczny, który od tej pory stanowił połączenie liberalnego podejścia do sfery gospodarczej oraz sceptycyzmu co do aktualnej formy projektu integracji europejskiej. Od początku istnienia lider określił dwa główne cele partii, którymi miały być likwidacja systemu oligarchicznego w słowackiej polityce oraz obrona państwa przed „inwazją migrantów” (Groszkowski 2016).

Kryzys migracyjny i „efekt nowości” przyczynił się do uzyskania przez Jesteśmy Rodziną atrybutów politycznej relewancji. W odbywających się 5 marca 2016 roku wyborach parlamentarnych ugrupowanie zdobyło 6,63% głosów, co pozwoliło na obsadzenie 11 mandatów w Radzie Narodowej. Jeszcze lepiej formacja zaprezentowała się w elekcji z 29 lutego 2020 r., zdobywając 8,24% głosów (17 mandatów) i stając się trzecią siłą w słowackim parlamencie.

¹⁰⁸ Po przejściu ugrupowania Kollár zmienił nazwę na *Sme Rodina – Boris Kollár* i został nowym przewodniczącym partii. Przejął przy tym część dawnych struktur partyjnych, a liderowi Partii Obywateli Słowacji (Peter Marček) zaoferował miejsce na liście wyborczej w wyborach parlamentarnych w 2016 roku. Marček skorzystał z oferty, a w samej elekcji udało mu się zdobyć mandat do Rady Narodowej (Marušiak 2017: 193–194).

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Ugrupowanie Jesteśmy Rodziną od początku istnienia starało się przyciągnąć poparcie elektoratu konserwatywnego oraz wyborców protestu. Program partii, podobnie jak w przypadku LSNS, charakteryzował się m.in. nieufnością w stosunku do międzynarodowych struktur politycznych (zarówno UE, jak i NATO) oraz zdecydowanym nastawieniem antyimigracyjnym i antyestablishmentowym. Nie był jednak tak radykalny, jak apel programowy partii Kotleby i zawierał także dosyć liberalne postulaty w odniesieniu do sfery obrotu gospodarczego.

O wiarygodności ugrupowania miały dodatkowo świadczyć osoby, które zdecydowały się wystartować z list partii w wyborach parlamentarnych w 2016 roku. Wśród kandydatów znaleźli się m.in.: Martina Šimkovičová (prezenterka telewizyjna znana z antyimigracyjnych wypowiedzi), Oskár Dobrovodský (działacz antyromski), a także organizatorzy protestów antyrządowych (Marušiak 2017: 193).

Kampania wyborcza ugrupowania nie koncentrowała się jednak na programie politycznym, ale na osobowości lidera Borisa Kollára oraz krytyce elit politycznych. Sam Kollár wielokrotnie odcinał się od sfery polityki, co doskonale obrazuje także jedno z haseł kampanijnych: „Nie głosuję na polityków, głosuję na Borisa” (Marušiak 2017: 193). Bez trudu potrafił się także odnaleźć w przestrzeni medialnej. Starał się wytworzyć wokół siebie zainteresowanie w sposób typowy dla dziennikarstwa tabloidowego¹⁰⁹. Z perspektywy czasu można powiedzieć, że strategia ta okazała się skuteczna – Kollár był bowiem jednym z najpopularniejszych liderów partyjnych, o czym świadczą przytaczane wcześniej statystyki dotyczące głosów preferencyjnych w wyborach parlamentarnych w 2016 roku.

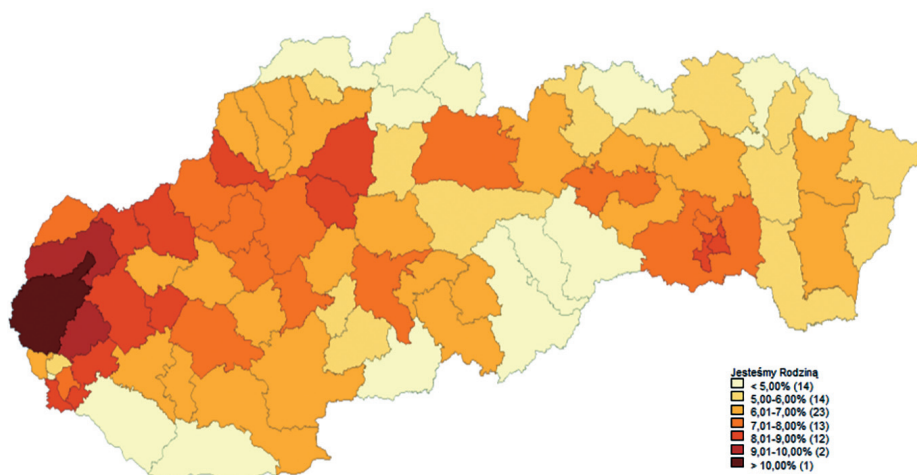
Kollár dominował nie tylko w mediach. Dysponował w zasadzie omnipotencją decyzyjną, zatwierdzając wszystkie partyjne postanowienia. Wysokiej centralizacji działań Jesteśmy Rodziną sprzyjała także baza członkowska ugrupowania, która przed parlamentarnym sukcesem była jeszcze mniej liczna niż w przypadku partii Kotleby. Według sprawozdań składanych Ministerstwu Spraw Wewnętrznych na koniec 2015 roku partia

¹⁰⁹ Chodzi tu nie tylko o kontrowersyjne wypowiedzi Kollára i jego wpisy w *social media* dotyczące imigrantów i ich kultury, ale także o „sprzedawanie” tabloidom elementów życia prywatnego, np. przyznania się do posiadania dziewięciorga dzieci z ośmioma różnymi kobietami (Spectator 2015).

skupiała zaledwie pięciu członków. Po zdobyciu mandatów w Radzie Narodowej stan liczebny partii prezentował się już nieco lepiej – w grudniu 2016 roku formacja zadeklarowała, że skupia 450 członków¹¹⁰.

Charakterystyka elektoratu. Partia Kollára cieszyła się najbardziej jednolitym poparciem spośród wszystkich ugrupowań, które po wyborach z 2016 roku znalazły się w parlamencie (tabela 3.28). W większości powiatów wynik wyborczy ugrupowania oscylował w przedziale 5–8% poparcia. Tylko w jednym (Malacky) formacja uzyskiwała minimalnie ponad 10% głosów. Jesteśmy Rodziną, mimo że jej poparcie w skali ogólnokrajowej wynosiło nieco ponad 6%, nie przekroczyło progu wyborczego jedynie w 14 z 79 powiatów.

Profil elektoratu ugrupowania nieco odbiegał od opisywanego wcześniej profilu głosujących na Partię Ludową Nasza Słowacja. Na partię Kollára głosowały przede wszystkim kobiety, osoby w średnim wieku (głównie

Rysunek 3.20. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár w wyborach parlamentarnych w 2016 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

¹¹⁰ Dane pochodzą ze sprawozdania z działalności partii w roku 2015, złożonego słowackiemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (*Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*).

segmenty wiekowe 30–44 oraz 45–59 lat) ze średnim wykształceniem. Ponadprzeciętne poparcie formacja uzyskała wśród osób zajmujących się domem. Biorąc pod uwagę przepływy elektoratu, na partię zagłosowali przede wszystkim niegłosujący w wyborach z 2012 roku oraz byli wyborcy SMER (Median SK 2016: 36–40).

Podobnie jak w przypadku ĽSNS najczęściej wskazywanymi powodami głosowania na Jesteśmy Rodziną były chęć zmiany i ożywienia polityki (65%) oraz konkretne postulaty programowe partii (45%). Co ciekawe, wyborcy ugrupowania Kollára najrzadziej spośród wszystkich elektoratów partyjnych deklarowali, że na ich decyzję wpłynęła uczciwość wystawionych kandydatów, a także stosunkowo często wskazywali, iż ich głos stanowił wybór „mniejszego zła” (Median SK 2016: 5–7).

Pewne podobieństwa między obiema formacjami widoczne są także w przypadku oceny ważności kwestii programowych. Wyborcy partii Kollára za najważniejsze uznali: zwalczanie bezrobocia (91%), problemy służby zdrowia (91%) oraz zwalczanie korupcji i niejasnych powiązań na styku polityki i biznesu (86%). Co ciekawe, wyborcy ugrupowania istotnie częściej niż inne elektoraty partyjne (w tym także niż głosujący na ĽSNS) wskazywali, że jedną z najistotniejszych kwestii politycznych na Słowacji jest polityka migracyjna i problem przyjmowania uchodźców (Median SK 2016: 12).

3.8. Sieć (*SIEŤ*)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Słowackie wybory parlamentarne z 2016 roku całkowicie odmieniły konfigurację sił w Radzie Narodowej, gdyż oprócz Partii Ludowej Nasza Słowacja oraz ugrupowania Jesteśmy Rodziną mandaty parlamentarne zdobyła także trzecia nowa partia Sieć (*SIEŤ*). Sukces formacji po raz kolejny okazał się ściśle związany z popularnością jej lidera – Radoslava Procházki. Do 2010 roku nie zajmował się on działalnością polityczną, prowadząc praktykę adwokacką i wykładając na Wydziale Prawa Uniwersytetu Trnavskiego. W wyborach w latach 2010 i 2012 zdobywał mandat poselski z ramienia KDH, stając się jednym z najbardziej rozpoznawanych członków tej partii i zyskując reputację niepokornego polityka, wielokrotnie występującego przeciwko inicjatywom partyjnym. W lutym 2013 roku odszedł z KDH w proteście związanym z nieuwzględnieniem przez partię postulatów „młodego skrzy-

dła” ugrupowania¹¹¹. W 2014 roku wystartował jako kandydat niezależny w wyborach prezydenckich, w których zajął trzecie miejsce, niewiele tracąc do faworyzowanych Roberta Fico i Andreja Kiski¹¹² oraz uzyskując najlepsze wyniki w aż pięciu powiatach (Namiestów, Twardoszyn, Dolný Kubín, Preszów i Lewocza).

Dobry rezultat wyborczy wpłynął na dalsze plany polityczne Procházki, który zrezygnował z mandatu poselskiego i założył partię Sieć (*SIETĚ*, od października 2015 roku jako *#SIETĚ*). Do ugrupowania dołączyły także inne osoby mające polityczne doświadczenie, m.in. Miroslav Beblavý (były poseł SDKÚ-DS, w latach 2002–2006 wiceminister pracy, spraw społecznych i rodziny), Martin Fedor (także związany z SDKÚ-DS, minister obrony w drugim rządzie Dzurindy) i Andrej Hrnčiar (były poseł Most-Híd i burmistrz miasta Martin). Większość sondaży przedwyborczych dawało formacji wynik oscylujący w granicach 10–15%, co dawałoby Sieci pozycję największej partii centrowej w parlamencie i znaczny potencjał koalicyjny (Krbatová 2016). Ostatecznie okazało się, że ośrodki badawcze mocno przeszacowały poparcie dla formacji, która w wyborach parlamentarnych nieznacznie przekroczyła próg wyborczy, uzyskując 5,61% i 10 mandatów w Radzie Narodowej. Mimo to w momencie tworzenia rządu poparcie ugrupowania okazało się bezcenne – 22 marca 2016 roku SMER, Słowacka Partia Narodowa, Most-Híd i Sieć podpisały umowę koalicyjną. Przedstawiciel partii (Roman Brecely) objął wówczas stanowisko ministra transportu, robót publicznych i rozwoju regionalnego w trzecim rządzie Roberta Fico. Niecały rok później ugrupowanie uległo jednak dezintegracji i zostało wchłonięte przez inne partie.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Mimo uzyskania przez Sieć statusu ugrupowania parlamentarnego, partię należy uznać za jednego z największych przegranych wyborów parlamentarnych w 2016 roku.

¹¹¹ W październiku 2012 roku Procházka podczas jednego ze spotkań kierownictwa partii przedstawił platformę programową Alfa, w której postulował m.in. likwidację podatku dochodowego, uproszczenie świadczeń pomocy socjalnej, finansowanie podstawowej opieki zdrowotnej z podatków oraz konstytucyjny zakaz deficytu finansów publicznych w okresie całej kadencji parlamentu (Spectator 2012).

¹¹² W elekcji Procházka zdobył 403 548 głosów (21,24%) i przegrał z Kiską o nieco ponad trzy punkty procentowe. Ostatecznie do drugiej tury przeszli Fico (531 919 głosów; 28%) i Kiska (455 996 głosów; 24%).

Jeszcze na kilka miesięcy przed elekcją Sieć wydawała się być poważnym kandydatem do miana najsilniejszego ugrupowania opozycyjnego, a część badań opinii publicznej widziała w Procházce potencjalnego premiera Słowacji (Kováčová, Jankurová 2017: 155). Rzeczywistość okazała się mniej łaskawa. Pojawienie się na scenie politycznej nowych formacji apelujących do elektoratu protestu oraz brak przejrzystości finansowania działań Procházki w trakcie kampanii przed wyborami prezydenckimi z 2014 roku wpłynęły na spadek wiarygodności ugrupowania. Popularności nie przysporzyła także wolta programowa wykonana bezpośrednio przed wyborami parlamentarnymi. Liderzy Sieci, którzy do tej pory zdecydowanie krytykowali rząd Fico, nie odcięli się od możliwości stworzenia powyborczej koalicji ze SMER.

Spowodowało to nie tylko odsunięcie się od partii sporej grupy wyborców o konserwatywnych poglądach, ale wpłynęło także na kształt struktur partyjnych. W przeciwieństwie do dwóch poprzednio opisywanych ugrupowań w Sieci na koniec roku poprzedzającego elekcję parlamentarną działało 1998 członków. Co ciekawe, rok później było już ich tylko 1560¹¹³.

To jednak nie koniec błędów ugrupowania. Bezpośrednio po wyborach formacja zdecydowała się na uczestnictwo w koalicji gabinetowej tworzącej trzeci rząd Roberta Fico, co całkowicie przeczyło dawnej strategii, której głównym punktem była krytyka SMER i jej lidera. Bezpośrednio po podpisaniu umowy koalicyjnej, ledwie kilkanaście dni po wyborach, trzech posłów Sieci opuściło ugrupowanie. W tym samym czasie formację pożegnało także ponad 200 członków¹¹⁴. Ugrupowanie zaliczyło też gwałtowny spadek w sondażach, osiągając poparcie w okolicach 2% (Median SK 2017). W kolejnych miesiącach doszło do dalszych zmian w strukturach organizacyjnych Sieci. W sierpniu 2016 roku nowym przywódcą ugrupowania został Roman Brecely, a Sieć opuściło kolejnych pięciu posłów, którzy dołączyli do Most-Híd. Tym samym Sieć stała się zbędnym ogniwem w koalicji gabinetowej¹¹⁵. W styczniu 2017 roku decyzję o wycofaniu z życia politycznego

¹¹³ Dane pochodzą ze sprawozdania z działalności partii w 2015 roku, złożonego słowackiemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (*Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*).

¹¹⁴ Ugrupowanie opuścili posłowie: Miroslav Beblavý, Katarína Macháčková i Simona Petrík. Wśród osób, które odeszły z Sieci byli także przedstawiciele organów politycznych na poziomie lokalnym i regionalnym (Dömeová 2016).

¹¹⁵ Wśród odchodzących posłów znaleźli się: Andrej Hrnčiar, Eduard Adamčík, Katarína Cséfalvayová, Martin Fedor oraz Igor Jančulík (SITA 2016).

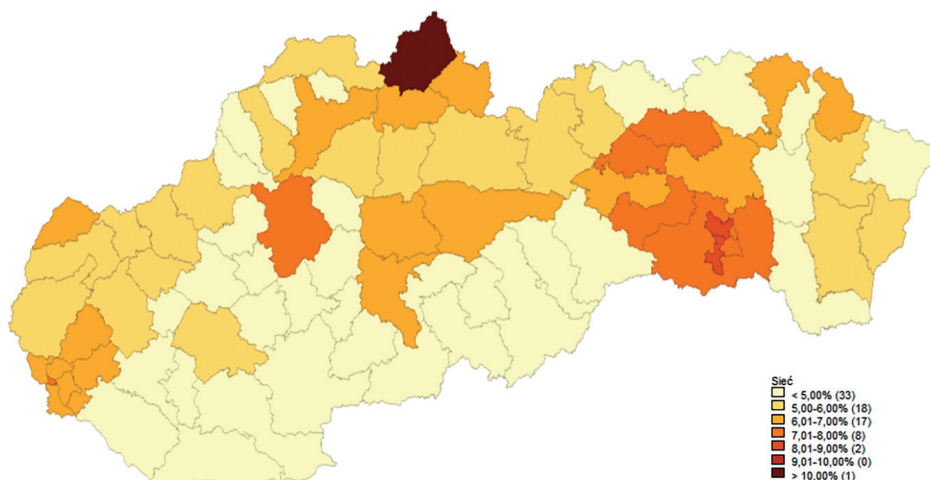
podjął Procházka, który zrzekł się również mandatu parlamentarnego. W maju 2017 roku partię opuściła ostatnia posłanka – Alena Bašistová (TASR 2017), tym samym decydując o jej formalnym upadku po niecałych dwóch latach od czasu, gdy notowała w sondażach wyniki w granicach 10–15%. Z funkcji przewodniczącego zrezygnował też Brecely, którego zastąpili kolejno Marek Čepko i Ivan Zuzula. Nowe przywództwo szybko odcięło się od dziedzictwa partii – na początku lipca 2018 roku ugrupowanie przemianowano na Słowacką Partię Konserwatywną (*Slovenská Konzervatívna Strana*)¹¹⁶.

Charakterystyka elektoratu. W przeciwieństwie do dwóch innych nowych partii, które dostały się do słowackiego parlamentu w 2016 roku, Sieć zdobyła poparcie głównie na północy kraju, ponadprzeciętnie wypadając w największych słowackich miastach (w tym także stołecznej Bratysławie) oraz wśród wyborców głosujących za granicą. Najlepszy wynik w skali ogólnokrajowej formacja zdobyła w powiecie Namiestów (14,88%) oraz w Koszycach i Bratysławie, gdzie Sieć osiągała poparcie w granicach 7% głosów. Najniższe poparcie ugrupowanie uzyskiwało w kraju nitrańskim (średnio 4,07%), tarnawskim (4,61%) i bańskobystrzyckim (4,79%).

Profil socjodemograficzny elektoratu Sieci także w pewnym stopniu odróżniał to ugrupowanie od LSNS oraz Jesteśmy Rodziną. Na formację Procházki głosowali głównie mężczyźni, pracujący i prowadzący własną działalność gospodarczą, wyborcy legitymujący się średnim wykształceniem i, co ciekawe, będący istotnie starsi niż elektoraty wspomnianych ugrupowań (Median SK 2016: 36–38).

Wyborcy Sieci najczęściej spośród wszystkich elektoratów partyjnych motywowali swoje polityczne preferencje chęcią zmiany i ożywienia polityki (73%). Co ciekawe, aż jedna trzecia (minimalnie wyższy odsetek odnotowano jedynie w przypadku SMER) głosujących na ugrupowanie kierowała się tym, że Sieć posiadała realną szansę na sprawowanie władzy. Można zatem powiedzieć, że wyborcy partii doceniali jej potencjał koalicyjny i liczyli, że dzięki temu będzie miała możliwość wprowadzenia w życie partyjnych postulatów (Median SK 2016: 5–7).

¹¹⁶ Dane za rejestrem słowackich partii politycznych (*Register politických strán a politických hnutí*).

Rysunek 3.21. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Sieć w wyborach parlamentarnych w 2016 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

4. Droga nowych partii politycznych do węgierskiego parlamentu

4.1. Ruch na rzecz Lepszych Węgier (*Jobbik Magyarorszáért Mozgalom, Jobbik*)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Początki Jobbiku sięgają listopada 1999 roku, kiedy to grupa studentów Uniwersytetu im. Loránda Eötvösa w Budapeszcie założyła Związek Młodych Prawicowców (*Jobbboldali Ifjúsági Közösség*), funkcjonujący początkowo jako niezależna organizacja młodzieżowa, której głównymi celami było uniemożliwienie powrotu komunistów do władzy oraz zapewnienie kontynuacji rządu Fidesz (Bíró-Nagy, Róna 2013: 150–151). Organizacja szybko rosła w siłę, skupiając w 2002 roku około 1500 członków. Przed elekcją parlamentarną z maja 2002 roku formacja wspierała polityków Fidesz, MIÉP i MDF. Dopiero w obliczu wyborczego zwycięstwa Węgierskiej Partii Socjaldemokratycznej w strukturach organizacji rozpoczęto rozmowy dotyczące przekształcenia się w partię polityczną. W czerwcu 2002 roku w odpowiedzi na rezultaty

wyborów zorganizowano protesty studenckie, które doprowadziły do zablokowania Mostu Elżbiety w Budapeszcie. Brak poparcia manifestacji ze strony Fidesz niejako zdecydował o rozbracie Związku Młodych Prawicowców z partią Viktora Orbána, która w oczach nacjonalistów nie była w stanie odpowiednio reprezentować interesów narodowych.

W październiku 2003 roku członkowie Związku Młodych Prawicowców zarejestrowali partię polityczną, której liderem został Dávid Kovács. Pierwszym sprawdzianem wyborczym dla ugrupowania była elekcja parlamentarna w 2006 roku, w której Jobbik (jako Ruch na rzecz Lepszych Węgier, węg. *Jobbik Magyarorszáért Mozgalom*) stworzył koalicję wyborczą (MIÉP-Jobbik Sojusz Partii Trzeciej Drogi) z Węgierską Partią Sprawiedliwości i Życia, która uzyskała 2,20% głosów, nie przekraczając progu wyborczego. Doprowadziło to do dużych zmian wewnątrz partii. Nowym liderem Jobbiku został Gábor Vona, który bezpośrednio po objęciu przywództwa rozpoczął wprowadzanie zmian w strukturach partii. Pierwszą – i bodaj najbardziej kontrowersyjną – inicjatywą nowego przywódcy było utworzenie w sierpniu 2007 roku Gwardii Węgierskiej (*Magyar Gárda*), organizacji paramilitarnej powołanej w odpowiedzi na notowany w niektórych częściach państwa wzrost przestępczości w kręgach mniejszości romskiej (Pirro 2015: 80). Marsze zorganizowane przez formacje we wsiach i mniejszych miastach (m.in. Tatárszentgyörgy, Kerepes, Nyírkáta czy Vásárosnamény) wpłynęły na wzrost zainteresowania medialnego tą problematyką (Karácsony, Róna 2011), co pozwoliło Jobbikowi na przedostanie się partyjnego przekazu do świadomości węgierskich wyborców (Varga 2014: 792) i doprowadziło ugrupowanie do pierwszego dużego sukcesu wyborczego – uzyskania mandatów w wyborach do Parlamentu Europejskiego z 2009 roku¹¹⁷. Wzrost medialnego zainteresowania Jobbikiem spowodował także umocnienie organizacyjne ugrupowania¹¹⁸. Rok później ugrupowanie uzyskało trzeci wynik w wyborach parlamentarnych, zdobywając łącznie 47 mandatów.

¹¹⁷ W odbywających się 7 czerwca 2009 roku wyborach do Parlamentu Europejskiego Jobbik zdobył 427 773 głosów (14,77%), co przełożyło się na 3 mandaty (Krisztina Morvai, Zoltán Balczó, Csanád Szegedi).

¹¹⁸ Dyrektor administracyjny Jobbiku Gábor Szabó przyznał, że na początku 2008 roku partia posiadała 70 lokalnych oddziałów, podczas gdy w styczniu 2009 roku tworzyło ją już 249 lokalnych organizacji, skupiających około 3 tysiące aktywnych członków. Przed samymi wyborami parlamentarnymi z 2010 roku struktury Jobbiku skupiały już około 11 tysięcy

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. Za czynnik odróżniający Jobbik od innych ugrupowań tworzących węgierski system partyjny można uznać sposób pozycjonowania formacji w przestrzeni politycznej. W pierwszych latach istnienia partii najważniejszym elementem tożsamości ugrupowania była silna negacja *ancien régime'u*, połączona z postrzeganiem konfiguracji politycznej na Węgrzech jako kontynuacji układu utrwalonego w trakcie rządów Jánosa Kádára. W ówczesnych dokumentach programowych za główny cel polityczny liderzy Jobbiku obrali „odsunięcie od władzy sukcesorów partii komunistycznej i związanych z nimi skrajnymi liberałami” (Bíró-Nagy, Róna 2013: 157). Stopniowo stanowisko władz partii ewoluowało w kierunku formacji antyestablishmentowej, negującej działalność wszystkich węgierskich partii politycznych – nie tylko socjalistów czy liberalnego SZDSZ, ale również rządzącego Fidesz.

Istotny element profilu ideologicznego ugrupowania stanowią także postulaty nacjonalistyczne, odnoszące się zarówno do sfery gospodarczej, jak i aksjologii. W odniesieniu do ekonomii Jobbik podkreśla konieczność obrony interesów narodowych Węgier i potrzebę renacjonalizacji strategicznych sektorów gospodarki oraz postuluje wprowadzenie mechanizmów mających na celu ochronę węgierskich przedsiębiorców przed zagraniczną konkurencją. Wymiar aksjologiczny nacjonalizmu Jobbiku zawarty został natomiast w postulatach ponownego zjednoczenia narodu węgierskiego, a nawet elementach rewizjonistycznych połączonych z negacją ustaleń terytorialnych będących wynikiem traktatu z Trianon.

Obok nacjonalizmu za czynnik kluczowy dla pozycjonowania Jobbiku na węgierskiej scenie politycznej należy uznać religię. Od początku istnienia ugrupowanie podkreślało, że węgierska tożsamość narodowa jest nierozdzielnie związana z chrześcijaństwem. Nie wpłynęło to jednak na poparcie dla ugrupowania ze strony Kościoła katolickiego, tradycyjnie wspierającego Fidesz (Enyedi 2005).

Ważny element programu Jobbiku stanowi także kwestia przestrzegania prawa. Wśród zmian, które miałyby pozytywnie wpłynąć na bezpieczeństwo obywateli Węgier, członkowie ugrupowania postulowali m.in.: wprowadzenie kary śmierci za popełnienie najbardziej okrutnych przestępstw, zaostrzenie kar przewidzianych w Kodeksie karnym oraz wprowadzenie

członków (w tym 8 tysięcy aktywnych członków) tworzących ponad 800 lokalnych oddziałów partii (Bíró-Nagy, Róna 2013: 153–154).

obowiązkowych robót publicznych dla więźniów. Szczególną uwagę w kampanii parlamentarnej z 2010 roku liderzy Jobbiku kładli na przestępstwa popełniane przez mniejszość romską. Sam problem braku asymilacji tej grupy etnicznej był wielokrotnie podkreślany przez badaczy struktury społecznej współczesnych Węgier (Enyedi, Fábíán, Sik 2005), jednak dopiero Jobbik dokonał polityzacji tej kwestii, która szybko stała się jednym z głównych elementów agendy politycznej. Hasła głoszone przez ugrupowanie trafiły na podatny grunt ze względu na wzrost nasilenia antyromskich sentymentów w węgierskim społeczeństwie, który był dodatkowo podsycany poprzez relacje medialne dotyczące zbrodni popełnianych przez tę grupę etniczną¹¹⁹. Kwestia ta została szybko rozpropagowana przez liderów Jobbiku dzięki chwytliwemu terminowi „cygańska zbrodnia”, który skutecznie spolaryzował postawy węgierskiego społeczeństwa w odniesieniu do społeczności romskiej (Halász 2009: 492). Oprócz nastawienia antyromskiego apel programowy Jobbiku zawiera także elementy antysemickie, antyglobalistyczne oraz eurosceptyczne.

Istotnym czynnikiem wpływającym na skalę poparcia dla Jobbiku było także korzystanie z Internetu. Pod pewnymi względami kampania parlamentarna partii Gábor Vony z 2010 roku w sposób przełomowy w warunkach węgierskich wykorzystwała możliwości nowych mediów, które obok spotkań wyborczych, stanowiły najważniejszy kanał komunikacji z wyborcami (Barlai 2012: 234–236). Strategia ta wynikała nie tylko z chęci pozyskania głosów ludzi młodych, ale przede wszystkim z mocno ograniczonego dostępu partii do mediów tradycyjnych. Jobbik starał się tym samym stworzyć alternatywny kanał komunikacji, w którym liderzy partyjni mieliby pełną kontrolę nad przekazem. O skuteczności tej strategii świadczą badania węgierskiego elektoratu, wskazujące, że korzystanie z Internetu jest jednym z najważniejszych determinantów głosowania na ugrupowania skrajnej prawicy, a czynnik ten wykazuje statystyczną istotność

¹¹⁹ Kwestia przestępstw popełnianych przez mniejszość romską stała się przedmiotem zainteresowania medialnego w październiku 2006 roku, kiedy to we wsi Olaszliszka grupa Romów zamordowała węgierskiego nauczyciela w odwecie za potrącenie dziecka. Największym echem medialnym odbiło się jednak zabójstwo rumuńskiego piłkarza ręcznego Mariana Cozmy, który w lutym 2009 roku został zamordowany przez grupę Romów przed dyskoteką w Veszprém. W kolejnych miesiącach notowano wiele incydentów związanych ze wzajemnymi atakami etnicznymi Węgrów i Romów (Karácsony, Róna 2011: 74–75).

także w przypadku, gdy w badaniach kontrolowana jest zmienna wieku (Bíró-Nagy, Róna 2013: 170–171).

Analizując sukces Jobbiku nie można zapomnieć o roli partyjnego lidera. To właśnie po objęciu pozycji przywódcy przez Gábora Vone nastąpiły zmiany, które doprowadziły do uzyskania przez formację statusu istotnej siły w węgierskim parlamencie. Należy także pochwalić lidera Jobbiku i jego otoczenie za szybkie reagowanie na zmieniającą się sytuację na węgierskiej scenie politycznej. Po sukcesie wyborczym z 2010 roku formacja niejako zaczęła wchodzić w fazę dojrzałości, zastępując radykalny antyromski przekaz hasłami antyestablishmentowymi. Jej liderzy zareagowali tym samym na zmianę agendy medialnej, której najważniejszym punktem stały się afery korupcyjne w przestrzeni politycznej. Jak obrazowo nazywają to Andras Bíró-Nagy i Daniel Róna (2013: 175) hasła „cygańskiej zbrodni” zostały zastąpione „polityczną zbrodnią”. Ugrupowanie zrezygnowało także ze zdecydowanej krytyki działalności Unii Europejskiej. Pozwoliło to partii rozszerzyć potencjalną bazę wyborców Jobbiku i pomogło w utrwaleniu pozycji ugrupowania na węgierskiej scenie politycznej.

Tabela 3.29. Rezultaty wyborcze Jobbiku w latach 2009–2018

WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory do Parlamentu Europejskiego 2009	427 773	14,77%	3 na 22	13,64%
wybory parlamentarne 2010	855 436	14,47%	47 na 386	12,18%
wybory parlamentarne 2014	1 020 476	20,22%	23 na 199	11,56%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014	340 287	14,67%	3 na 21	14,29%
wybory parlamentarne 2018	1 092 669	19,06%	26 na 199	13,07%

W przypadku wyborów parlamentarnych w rubrykach dotyczących liczby i odsetka głosów podane zostały jedynie wyniki uzyskane w okręgach wielomandatowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Biura Wyborczego (*Országos Választási Iroda*).

Charakterystyka elektoratu. Elektorat Jobbiku wykazuje znaczne zróżnicowanie w odniesieniu do cech socjodemograficznych w porównaniu z innymi węgierskimi ugrupowaniami. Jak wskazują badania, w grupie wyborców głosujących w 2010 roku na ugrupowanie Gábora Vony dominowali młodzi mężczyźni (w wieku od 18–39 lat), zamieszkujący miasta średniej wielkości (20–50 tys. mieszkańców)¹²⁰. Sporą grupę wyborców stanowiły także osoby, które dopiero w tej elekcji mogły po raz pierwszy skorzystać z czynnego prawa wyborczego. Co ciekawe, mimo podkreślania przez formację ważności wartości chrześcijańskich, wśród elektoratu Jobbiku dominowały osoby deklarujące konieczność rozdziału państwa i Kościoła oraz nieuczestniczące w praktykach religijnych (Bíró-Nagy, Róna 2013: 165).

Specyfikę bazy wyborczej Jobbiku ukazują badania profilu wyborców węgierskich partii politycznych. W porównaniu do elektoratów innych ugrupowań wyborcy Jobbiku są bardziej eurosceptyczni oraz w większym stopniu negatywnie nastawieni do mniejszości narodowych i poprzedniego systemu. Grupa ta bardziej ceni sobie również prawo i porządek oraz częściej posiada poglądy nacjonalistyczne (Bíró-Nagy, Róna 2013: 156).

Rezultat wyborczy z elekcji parlamentarnej z 2010 roku wskazuje również na stosunkowo duże zróżnicowanie terytorialne poparcia Jobbiku (tabela 3.30). Ugrupowanie osiągało najlepsze wyniki w północno-wschodnich Węgrzech, największe poparcie uzyskując w następujących komitatach: Borsod-Abaúj-Zemplén (27,20%), Heves (24,97%), Jász-Nagykun-Szolnok (24,01%) oraz Szabolcs-Szatmár-Bereg (23,64%). Cechą wspólną tych terenów jest wyższy niż w skali kraju odsetek etnicznych Romów, co potwierdza, że kwestia ta mogła oddziaływać na preferencje wyborcze węgierskiego elektoratu. Najgorszy rezultat Jobbik uzyskał w Budapeszcie, nieznacznie przekraczając 10% ważnie oddanych głosów.

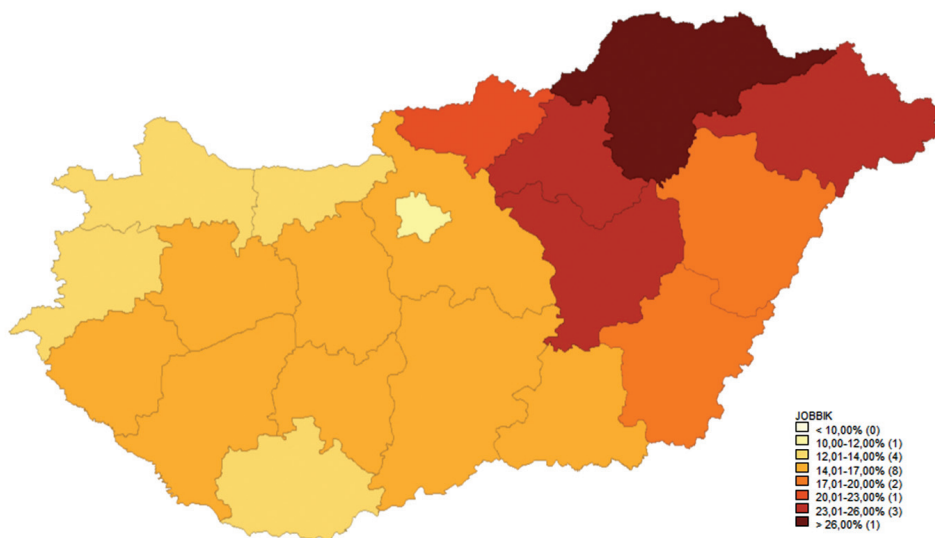
¹²⁰ Nie stanowi to zresztą dużego zaskoczenia, gdyż w warunkach europejskich to właśnie młodzi mężczyźni tworzą główne źródło poparcia dla partii skrajnej prawicy (Mudde 2007).

Tabela 3.30. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Węgrzech w wyborach parlamentarnych w 2010 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w okręgach wyborczych

UGRUPOWANIE	FIDESZ-KDNP	WĘGIERSKA PARTIA SOCJALISTYCZNA (MSZP)	JOBBIK	POLITYKA MOŻE BYĆ INNA (LMP)
Odchylenie standardowe	4,88	2,74	4,54	2,01
Współczynnik zmienności	9,01%	14,69%	26,21%	30,81%

W trakcie obliczeń wykorzystane zostały jedynie wyniki uzyskane w okręgach wielomandatowych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Rysunek 3.22. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Jobbiku w wyborach parlamentarnych w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

4.2. Polityka Może Być Inna (*Lehet Más a Politika!*, LMP)

Powstanie ugrupowania i jego droga do parlamentu. Partia powstała w lutym 2009 roku na bazie kilku organizacji pozarządowych, z których za najważniejsze należy uznać stowarzyszenie „Chroń Przyszłość” (węg. *Védegylet*), skupiające niezależnych intelektualistów zaangażowanych m.in. w działalność międzynarodowego ruchu alterglobalistycznego oraz głoszące postulaty związane z ochroną praw człowieka, ekologią i potrzebą zrównoważonego rozwoju. Większość członków ugrupowania rekrutowała się ze środowiska akademickiego, część z nich miała za sobą studia na brytyjskich i amerykańskich uczelniach (Pogátsa 2013: 186). Formacja w swoim założeniu stanowić miała nową lewicową alternatywę względem Węgierskiej Partii Socjalistycznej (MSZP), której pozycja w węgierskim systemie partyjnym mocno osłabła po protestach społecznych związanych z negatywną recepcją rządu Ferenc Gyurcsány’ego. Podobnie, jak w przypadku Jobbiku, LMP spośród innych ugrupowań wyróżniał wiek liderów partii. Przywództwo w formacji objęło pokolenie trzydziestolatków, zwykle naukowców, którzy nigdy dotąd nie angażowali się w działalność partyjną. Do czołowych postaci ugrupowania należeli: András Schiffer (współprzewodniczący partii, w latach 90. członek założyciel węgierskich Młodych Socjalistów, a także członek Węgierskiej Unii Swobód Obywatelskich i stowarzyszenia „Chroń Przyszłość”), Bernadett Szél (współprzewodnicząca partii, badaczka w Węgierskiej Akademii Nauk i Centralnym Urzędzie Statystycznym), Benedek Jávor (nauczyciel akademicki na Katolickim Uniwersytecie Pétera Pázmánya i założyciel stowarzyszenia „Chroń Przyszłość”), Gábor Scheiring oraz Tímea Szabó.

Pierwszą próbę sił nowego ugrupowania stanowiły odbywające się 7 czerwca 2009 roku wybory do Parlamentu Europejskiego, w których LMP w koalicji z Partią Humanistyczną (*Humanista Párt*, HP) zdobyła jedynie 2,61% głosów, uzyskując jednak lepszy wynik niż zasiadający w parlamencie Związek Wolnych Demokratów. Niecały rok później LMP stała się czwartą siłą w węgierskim Zgromadzeniu Narodowym, zdobywając 7,48% i 16 mandatów parlamentarnych. Sukces ten ugrupowanie powtórzyło w trakcie wyborów samorządowych, zdobywając kilkadziesiąt miejsc w radach miejskich, w tym trzy mandaty w Budapeszcie.

Zasoby i pozycjonowanie na scenie politycznej. W aspekcie ideologicznym według dokumentów programowych LMP nadrzędny cel ugrupowania stanowiła „odnowa kraju, która miałaby się dokonać dzięki respektowaniu zasad zrównoważonego rozwoju, odpowiedzialności za środowisko naturalne, sprawiedliwości społecznej, inkluzji politycznej i społecznej, a także dzięki rzeczywistej partycypacji i demokracji, w której obecni byłiby odpowiedzialni politycy i obywatele, angażujący się w życie polityczne” (Sula 2018: 147). Postulaty te stanowiły pewną nowość w węgierskiej przestrzeni politycznej, bo choć od 1990 roku na peryferiach systemu partyjnego funkcjonowało ugrupowanie promujące kwestie ekologiczne (Węgierska Partia Zielonych, *Magyarországi Zöld Párt*, MZP), to nigdy nie przekroczyło ono nawet 0,5% w wyborach na poziomie politycznego centrum.

Formacja, oprócz postulatów ekologicznych, włączyła jednak do swojego programu inne kwestie charakterystyczne dla ugrupowań lewicowych, m.in. redukcję bezrobocia, zapewnienie wszystkim grupom równości w dostępie do usług publicznych, wzmocnienie pomocy socjalnej warstwom najuboższym, jak najszerszą inkluzję społeczną ludności romskiej, zredukowanie różnic pomiędzy regionami w dostępie do edukacji i środków masowego transportu, wzmocnienie pozycji wsi i małych miast czy zwiększenie wpływu obywateli na sferę polityki (zmiany w sposobie finansowania partii politycznych, wzmocnienie e-demokracji i instytucji referendum oraz wprowadzenie przepisów zwiększających transparentność instytucji publicznych) (Sula 2018: 148–150).

Połączenie apelu programowego i korzystnej konfiguracji czynników otoczenia politycznego (kryzys przywództwa w MSZP, negatywna recepcja Gyurcsány’ego, kryzys gospodarczy i spadek społecznego zaufania do elit politycznych) sprawiły, że przekaz partii trafił na podatny grunt. Już sama nazwa ugrupowania wskazywała, że stanowi ona realną alternatywę, która może zmienić styl prowadzenia działalności politycznej. Dodatkowym atutem byli liderzy partii, wcześniej niezwiązani z „wielką polityką”, rekrutujący się (zresztą podobnie, jak w przypadku Jobbiku) ze środowisk akademickich i organizacji pozarządowych. Czynniki te niewątpliwie wpłynęły na przyciągnięcie części wyborców protestu, którzy nie do końca identyfikowali się z kwestiami ekologicznymi, ale nie akceptowali ugrupowań funkcjonujących w systemie i radykalnej alternatywy w postaci Jobbiku (Pogátsa 2013).

Po dobrym rezultacie wyborczym w 2010 roku (7,48% głosów), w wyniku konfliktu wewnątrzpartyjnego dotyczącego ewentualnej współpracy z formacją RAZEM 2014, stworzoną przez byłego premiera Gordona Bajnaia, w listopadzie 2012 roku LMP opuściło część jej liderów (Benedek Jávor i Tímea Szabó), tworząc Dialog na Rzecz Węgier (*Párbeszéd Magyarorszáért*, PM) i wchodząc w koalicję wyborczą z partią Bajnaia. Choć wewnętrzny kryzys wpłynął negatywnie na poparcie dla LMP, ugrupowanie uzyskało także parlamentarną reprezentację po wyborach z kwietnia 2014 roku (Marmola 2017: 340). Ostatecznie formacja zdobyła 5,34% głosów, co przełożyło się na pięć mandatów w węgierskim Zgromadzeniu Narodowym. Secesjoniści z Dialogu na Rzecz Węgier wraz z Razem 2014, Węgierską Partią Socjalistyczną, Koalicją Demokratyczną oraz Węgierską Partią Liberalną współtworzyli natomiast koalicję Jedność (*Összefogás*)¹²¹. Miesiąc później LMP przekroczyła także próg wyborczy w elekcji do Parlamentu Europejskiego, uzyskując 5,04% i zdobywając jeden mandat (Tamás Meszerics). W tym samym czasie partia nieco zmieniła swoją polityczną strategię i chcąc zachować atrybuty relewancji zaczęła modyfikować postulaty tak, aby przyciągnąć także głosy bardziej konserwatywnych wyborców (Fábián 2015: 333–334). Po elekcji z 2018 roku nadal utrzymuje parlamentarną reprezentację.

Tabela 3.31. Rezultaty wyborcze ugrupowania Polityka Może Być Inna w latach 2010–2018

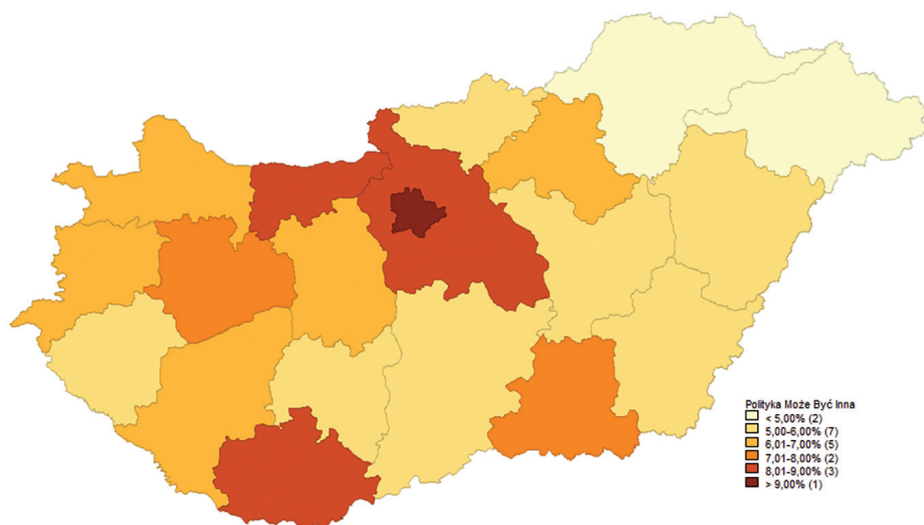
WYBORY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
wybory parlamentarne 2010	383 876	7,48%	16 na 386	4,15%
wybory parlamentarne 2014	252 373	5,26%	5 na 199	2,51%
wybory do Parlamentu Europejskiego 2014	116 904	5,04%	1 na 21	4,76%
wybory parlamentarne 2018	404 422	7,06%	8 na 199	4,02%

W przypadku wyborów parlamentarnych w rubrykach dotyczących liczby i odsetka głosów podane zostały jedynie wyniki uzyskane w okręgach wielomandatowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Biura Wyborczego (*Országos Választási Iroda*).

¹²¹ Koalicja zdobyła łącznie 38 mandatów, jeden z nich przypadł przedstawicielce Dialogu na Rzecz Węgier (Tímea Szabó).

Charakterystyka elektoratu. Wśród elektoratu dominowały osoby młode oraz w średnim wieku (40–59 lat), średnio lepiej wykształcone niż przeciętny wyborca oraz rzadko uczestniczące w praktykach religijnych (Bíró-Nagy, Róna 2013: 165). Pewnym problemem było natomiast rozmieszczenie terytorialne bazy wyborczej ugrupowania, która w głównej mierze zamieszkiwała stołeczny Budapeszt. To właśnie w tym mieście ugrupowanie osiągnęło najlepszy wynik w skali kraju (12,81%) i była to jedyna jednostka administracyjna, w której LMP zdołała przekroczyć 10% głosów. W pozostałych częściach Węgier rezultaty partii oscylowały w okolicach progu wyborczego. Formacja nie mogła także liczyć na mandaty w okręgach jednomandatowych i dodatkowo traciła ze względu na węgierski system wyborczy, mocno dyskryminujący ugrupowania o słabym potencjale politycznym. Najgorsze wyniki LMP uzyskała w wysuniętych najbardziej na wschód komitatach Węgier: Szabolcs-Szatmár-Bereg (2,86%) i Borsod-Abaúj-Zemplén (4,20%). Jak wskazuje analiza korelacji rezultatów wyborczych, partia zdobywała wysokie poparcie tam, gdzie dobrze wypadła także MSZP ($r = 0,735$; $p < 0,001$) oraz tam, gdzie słabsze wyniki osiągał Jobbik ($r = -0,663$; $p < 0,001$).

Rysunek 3.23. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Polityka Može Być Inna w wyborach parlamentarnych w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

* * *

Podsumowując rozważania zawarte w niniejszym rozdziale, w ostatnich kilku cyklach wyborczych w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej widoczny jest zdecydowany zwrot elektoratu ku nowym ugrupowaniom, charakteryzujących się zwykle antyestablishmentową retoryką i dążeniem do wprowadzenia głębokich reform politycznych. Co ważne, sukces tych ugrupowań nie wynika z przyciągnięcia niegłosujących, lecz pozyskania poparcia chwiejnych wyborców.

Analizując losy nowych partii w warunkach Polski, Czech, Słowacji i Węgier można dostrzec kilka podobieństw, które wpłynęły na osiągnięcie przez nie statusu ugrupowań relewantnych.

Po pierwsze, czynnikiem otwierającym systemy partyjne tychże państw na nowe byty polityczne była zwykle polityzacja nowych kwestii, niereprezentowanych dotąd przez partie od lat decydujące o kierunkach polityki państwa. Podobny mechanizm doprowadził zresztą także do odmrożenia systemów partyjnych skonsolidowanych zachodnioeuropejskich demokracji z połowy lat 70. XX wieku. Nastąpiło wówczas osłabienie związków grup społecznych z reprezentującymi je dotąd partiami (*dealignment*) i w wyniku reorientacji systemu wartości z materialnych na postmaterialne pojawiły się nowe kwestie polityczne (m.in. problemy ekologii czy równouprawnienia i ochrony mniejszości) nieodzwierciedlone w obrębie utrwalonych podziałów socjopolitycznych, co skutkowało masową instytucjonalizacją partii reprezentujących nowe kwestie związane z tzw. Nową Polityką.

Pewne różnice w przypadku analizowanych państw widoczne są jednak w aspekcie temporalnym. Najszybciej nastąpiło otwarcie systemu partyjnego na Słowacji (1998 r., SOP) i w Polsce (2001 r., LPR i Samoobrona RP). Ponad dekadę dłużej na przełamanie monopolu partii wywodzących się z *ancien régime'u* bądź środowisk opozycyjnych czekały systemy partyjne Węgier (kwiecień 2010 r., Jobbik i LMP) oraz Czech (maj 2010 r., TOP 09 i VV). Ze względu na apel programowy nowe ugrupowania tego okresu należy zaliczyć do partii profetycznych bądź prolokutorskich. Spolityzowanymi kwestiami, które nowe ugrupowania wprowadziły do agendy politycznej rywalizacji, były: liberalizm ekonomiczny (ANO), eurosceptycyzm (LPR, SRP), liberalizm światopoglądowy (Ruch Palikota, Wolność i Solidarność, LMP) oraz nacjonalizm i resentymenty antyromskie (Jobbik, L'SNS). Pewną odrębność w procesie otwarcia systemu partyjnego można zauważyć w warunkach czeskich, co prawdopodobnie wynika ze specyfiki

tamtejszej sceny politycznej oraz wspomnianego aspektu temporalnego. Sukces nowych partii w tymże kraju nie był bowiem związany z postulowaniem przez nie kwestii niereprezentowanych przez partie politycznego mainstreamu, a z następstwami globalnego kryzysu gospodarczego oraz problemami w zakresie polityki wewnętrznej (votum nieufności dla rządu Mirka Topolánka i brak porozumienia w sprawie przeprowadzenia wyborów przedterminowych), które niewątpliwie wpłynęły na wzrost niezadowolenia czeskiego społeczeństwa oraz gwałtowny spadek poparcia dwóch partii decydujących dotąd o kształcie czeskiej polityki (ODS i ČSSD) (Marmola 2017: 343).

Po drugie, zasobem niezbędnym dla uzyskania relewancji przez nowe partie w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej wydaje się rozpoznawalny, popularny przywódca, który staje się podstawowym elementem apelu wyborczego. Wysoki stopień personalizacji polityki stanowi zresztą cechą charakterystyczną systemów politycznych państw Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie trudno wyobrazić sobie partię relewantną bez silnego partyjnego lidera, który staje się niejako reprezentantem wartości promowanych przez konkretną partię i ułatwia wyborcom utożsamienie się z samym ugrupowaniem (Stobiński 2009: 172–173). Zbyt silne bazowanie na przywódcy i liczenie jedynie na „efekt lidera” może jednak stanowić zagrożenie dla procesu instytucjonalizacji nowych ugrupowań. W przypadku, gdy popularność lidera w znacznym stopniu determinuje poziom społecznego poparcia, jego odejście lub spadek zaufania oznacza utratę parlamentarnej reprezentacji (Ruch Palikota), a nawet rozpad ugrupowania (casus Schustera i SOP) (Marmola 2017: 343).

Po trzecie, wbrew koncepcjom instytucjonalizacji partii politycznych tworzenie przez nowe byty partyjne rozbudowanych struktur nie stanowi warunku koniecznego do utrzymania atrybutów relewancji w perspektywie długoterminowej. Część ugrupowań intencjonalnie nie dąży nawet do budowania terenowych oddziałów partii i nie usiłuje pozyskiwać nowych członków. Najlepiej obrazuje to przykład słowackiego ugrupowania Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości, które biorąc pod uwagę, że jej członków można byłoby dosłownie „zliczyć na palcach jednej ręki”, w ujęciach Panebianco czy Harmela i Svāsanda nie miałyby żadnych szans na ponowne znalezienie się w parlamencie. Tymczasem w wyborach do Rady Narodowej z 2016 roku nie tylko znów zdobyło mandaty parlamentarne, ale nawet powiększyło swoją reprezentację. Sukces ten powtórzyło

w wyborach parlamentarnych z 2020 roku, kiedy to zwyciężyło w wyborach (25,02% głosów, 53 ze 150 mandatów), co pozwoliło liderowi OL'ANO Igorowi Matovičowi objąć tekę premiera. Bardzo rozbudowanej struktury członkowskiej nie posiadają także ugrupowania czeskie, w tym ANO urzędującego premiera Andreja Babiša czy Wolność i Demokracja Bezpośrednia Tomio Okamury.

Po czwarte, trudno odnaleźć prawidłowość dotyczącą charakteru apelu programowego nowych partii w badanych systemach partyjnych. W gronie analizowanych formacji znalazły się ugrupowania reprezentujące różne rodziny partii politycznych (m.in. konserwatywne, liberalne, skrajnej prawicy, ekologiczne, agrarne), plasujące się na odmiennych krańcach kontinuum lewica–prawica, bez względu na to czy pod tym terminem rozumiemy podział o charakterze aksjologicznym, ekonomicznym czy stosunku władza–jednostka. O różnorodności tych formacji świadczą choćby dane Manifesto Project (Volkens i In. 2019) czy ParlGov (Döring, Manow 2018) (tabela 3.32), które pomimo mankamentów związanych z aktualnością i kompletnością danych oraz zasadnością klasyfikacji w niektórych obszarach pokazują, jak duży dystans ideologiczny dzieli niektóre z badanych partii.

Czynnik łączący zdecydowaną większość z prezentowanych ugrupowań stanowiły natomiast postulaty uzdrowienia sfery polityki z powiązań natury klientelistycznej, walki z korupcją na najwyższych szczeblach władzy oraz zmiany stylu politycznej rywalizacji. Niektóre ugrupowania dodawały do tego katalogu żądania większego upodmiotowienia obywateli poprzez rozszerzenie instytucji demokracji bezpośredniej. Sugeruje to, że sukcesu tych formacji należy się w dużej mierze doszukiwać na gruncie słabości ugrupowań relewantnych, coraz częściej nieakceptowanych przez dużą część elektoratu.

Po piąte wreszcie, w ostatnich cyklach wyborczych nowe ugrupowania w warunkach Grupy Wyszehradzkiej rywalizują z partiami relewantnymi w oparciu o podziały reprezentowane już w przestrzeni politycznej (odpowiadają więc wyróżnionym przez Paula Lucardiego partiom „czyścicielom”) bądź też nie posiadają klarownego profilu ideologicznego (ze względu na fakt, że często odwołują się do społecznego niezadowolenia ze sfery polityki, społecznego poczucia braku reprezentatywności partii politycznych i oderwania elit politycznych od potrzeb obywateli, są, często niesłusznie, klasyfikowane do kategorii partii populistycznych). Oba typy ugrupowań starają się skanalizować charakterystyczne dla społeczeństw

Tabela 3.32. Klasyfikacja analizowanych partii ze względu na rodzinę partii politycznych i skale lewica–prawica, państwo–rynek, wolność–władza

UGRUPOWANIE	RODZINA PARTII (MANIFESTO PROJECT)	RODZINA PARTII (PARLGOV)	SKALA LEWICA–PRAWICA (PARLGOV; 0–10)	SKALA PAŃSTWO–RYNEK (PARLGOV; 0–10)	SKALA WOLNOŚĆ– WŁADZA (PARLGOV; 0–10)
Liga Polskich Rodzin	chrześcijańska demokracja	konserwatywne	8,8852	2,3257	9,7522
Samobrona RP	agrarne	agrarne	3,997	2,008	7,3253
Ruch Palikota	liberalne	liberalne	6	6,7	3,5
Kukiz'15	b.d.	prawica	8,7	5,9	8,6
Nowoczesna	b.d.	liberalne	6	6,7	3,5
TOP 09	chrześcijańska demokracja	konserwatywne	7,4	6,4	6,9
Sprawy Publiczne	etniczne i regionalne	liberalne	6	6,7	3,5
ANO 2011	liberalne	liberalne	6	6,7	3,5
Świt Demokracji Bezpo- średniej Tomio Okamury	nacjonalistyczne	konserwatywne	7,4	6,4	6,9
Czeska Partia Piratów	konkretnej kwestii	konkretnej kwestii	b.d.	b.d.	b.d.
Burmistrzowie i Niezależni	konserwatywne	konkretnej kwestii	b.d.	b.d.	b.d.
Partia Porozumienia Obywatelskiego	liberalne	socjaldemokracja	3,3	3,5	3,5
Sojusz Nowego Obywatela	liberalne	liberalne	7,2404	7,945	1,9712
Wolność i Sprawiedliwość	liberalne	liberalne	6	6,7	3,5
Most-Híd	konkretnej kwestii	konserwatywne	7,4	6,4	6,9
Zwyczajni Ludzie i Nieza- leżne Osobowości	konserwatywne	konserwatywne	7,4	6,4	6,9
Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár	nacjonalistyczne	prawica	8,7	5,9	8,6
Partia Ludowa Nasza Słowacja	nacjonalistyczne	prawica	8,7	5,9	8,6
SIEĽ	konserwatywne	konserwatywne	7,4	6,4	6,9
Jobbik	nacjonalistyczne	prawica	8,7	5,9	8,6
Polityka Może Być Inna	ekologiczne	zieloni/ ekologiczne	2,5	2,5	1,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Manifesto Project oraz ParlGov.

tego regionu powszechne niezadowolenie z istniejącej oferty partyjnej oraz niski poziom zaufania do instytucji politycznych. Tym samym ich główny atut nie stanowi odrębność ideologiczna, lecz brak powiązań personalnych i organizacyjnych z istniejącymi partiami. W sytuacji społecznego niezadowolenia z charakteru politycznej rywalizacji czynnik „nowości” bywa wystarczający do zdobycia atrybutów politycznej relewancji, ale zwykle nie pozwala na trwałą instytucjonalizację i wymusza na tych ugrupowaniach znalezienie nowej formuły organizacyjnej, co udaje się niektórym formacjom (np. ANO 2011, Świt Demokracji Bezpośredniej), ale może też skutkować spektakularną klęską partii i jej rychłym zniknięciem ze sceny politycznej (np. Sprawy Publiczne) (Marmola 2017: 343).

NOWE PARTIE W SYSTEMACH PARTYJNYCH PAŃSTW GRUPY WYSZEHRADZKIEJ – PESPEKTYWA PORÓWNAWCZA

1. Nowe partie w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej z perspektywy geografii wyborczej

1.1. Perspektywa geografii wyborczej w badaniach politologicznych

Problematyka wyborów, szczególnie w kontekście postaw i zachowań wyborczych, stanowi obszar zainteresowania nie tylko badaczy z zakresu nauk o polityce, ale również przedstawicieli innych dziedzin nauki, m.in. socjologii, psychologii, prawa, komunikologii, medioznawstwa czy wreszcie geografii. Ci ostatni prowadzą swoje badania naukowe w ramach geografii wyborczej (zwanej również geografą elektorálną), która zajmuje się przestrzenną analizą zachowań wyborczych ludności. Nurt badań przestrzenno-elektorálnych obejmuje cztery wymiary: (1) analizę zmienności przestrzennej uczestnictwa w wyborach (nazywaną także geografą głosowania); (2) analizę zróżnicowania przestrzennego poparcia poszczególnych partii lub kandydatów; (3) analizę czynników wpływających na zmienność przestrzenną wyników wyborów; (4) analizę organizacji terytorialnej okręgów wyborczych i ich wpływu na wyniki wyborów (funkcjonującą w literaturze przedmiotu jako geografia reprezentacji) (Matykowski 2018: 153). Rozważania zawarte w niniejszym podrozdziale wpisując będą się w drugi z wymienionych wymiarów, konkretnie w badania porównawcze terytorialnej zmienności rezultatów wyborczych.

Analizy z zakresu geografii wyborczej prowadzone są zasadniczo w obrębie czterech podejść badawczych: opisowego (zwanego też deskryptywnym bądź kartograficznym); historycznego (funkcjonującego w niektórych analizach jako podejście quasi-socjologiczne); statystycznego i strukturalno-przestrzennego (Rykiel 2011: 21). Pierwsze z nich przedstawia zróżnicowanie przestrzenne poparcia wyborczego dla konkretnych ugrupowań bądź kandydatów w sposób opisowy bądź kartograficzny (przy wykorzystaniu map ukazujących poparcie w przyjętych jednostkach analizy). W podejściu historycznym przyczyny zróżnicowania zachowań wyborczych tłumaczone są przez pryzmat warunków historycznych oraz różnic kulturowych i cywilizacyjnych określonych części państwa. Pozwala ono tym samym na uchwycenie dynamiki procesów społecznych w czasie. Podejście statystyczne umożliwia ukazanie relacji i zależności między rezultatami wyborczymi a innymi czynnikami (np. uczestnictwem wyborczym czy społeczno-ekonomiczną specyfiką danej jednostki terytorialnej) przy wykorzystaniu metod analizy statystycznej, takich jak np. współczynniki korelacji, analiza czynnikowa czy regresja wielokrotna. Podejście strukturalno-przestrzenne stanowi natomiast połączenie cech ujęcia historycznego i statystycznego. W przedstawianej analizie wykorzystane zostanie podejście opisowe oraz statystyczne, oparte na analizie współczynników korelacji liniowej.

Ważny aspekt metodologiczny w procesie badawczym w obrębie problematyki geografii wyborczej stanowi poziom prowadzonych badań. W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy poziomy tego typu analiz: (1) makroskalowy, (2) mezoskalowy oraz (3) mikroskalowy. W przypadku pierwszego z wymienionych, obszar badań obejmuje terytorium całego państwa i uwzględnia rezultaty elekcji w skali państwa bądź najwyższych jednostek samorządu terytorialnego (województw czy regionów). W wymiarze mezoskalowym prowadzone badania skupiają się na wynikach wyborczych w skali kraju bądź jego części, za podstawę analizy biorąc jednak pod uwagę rezultaty osiągnięte na poziomie mniejszych jednostek podziału administracyjnego (powiatów, gmin, miast czy dzielnic). Trzeci z poziomów analizy – badania mikroskalowe – koncentrują się natomiast na rezultatach w odniesieniu do możliwie najmniejszych jednostek przestrzennych bądź nawet zachowań politycznych poszczególnych wyborców (Sobczyński 2000: 15; Koziello, Szczepański 2018: 8). W części badań, prowadzonych zarówno na poziomie makro-, jak i mezoskalowym, za jed-

nostki analizy przyjmuje się obszary wydzielone na podstawie ordynacji wyborczej (okręgi wyborcze). Wybór jednostki analizy ma fundamentalny wpływ na rezultaty prowadzonych badań, a jak najniższy poziom agregacji (czyli *de facto* jak najmniejsza jednostka analizy), choć zwykle komplikuje obliczenia, zapewnia większą trafność procesu badawczego i tym samym pewniejsze wyniki (Matykowski 2002: 244–245).

1.2. Nowe partie w państwach Grupy Wyszehradzkiej z perspektywy geografii wyborczej – założenia metodologiczne

Analiza dokonana w tej części monografii stanowi rozwinięcie dotychczas prowadzonych przeze mnie badań dotyczących przestrzennego zróżnicowania poparcia wyborczego dla nowych ugrupowań w warunkach czeskich, polskich i słowackich (Marmola 2017). Prezentowane rozważania będą koncentrowały się na analizie wyników wyborczych, która, choć nie jest wolna od licznych ograniczeń i, co oczywiste, jest w istocie tylko jednym ze źródeł wiedzy o przestrzeni społeczno-politycznej, pozwala na ukazanie przestrzennego zróżnicowania zachowań i postaw politycznych. Jak zauważa Tomasz Zarycki, przyjęcie takiej formy analizy ma trzy zasadnicze zalety. Po pierwsze, w odróżnieniu od innych danych (jak chociażby statystyk obrazujących zróżnicowanie etniczne czy deklaracji dotyczących kwestii wyznaniowych) rezultaty wyborów są źródłem danych o relatywnie dużym poziomie wiarygodności. Pozwalają one również na rzetelne zbadanie całej populacji, a nie jedynie pewnego jej bardziej bądź mniej reprezentatywnego wycinka. Po drugie, zaletę procesu wyborczego stanowi jego powszechność, a same rezultaty pozwalają na uzyskanie informacji o całej pełnoletniej części społeczeństwa (biorąc pod uwagę, że także absencja wyborcza może być interpretowana jako swoista decyzja polityczna). Po trzecie wreszcie, rezultaty wyborcze umożliwiają uzyskanie syntetycznej informacji na temat złożonej rzeczywistości, gdyż całe spektrum ludzkich przekonań, doświadczeń, wartości czy emocji zredukowane zostaje do wyboru pomiędzy kilkoma lub kilkunastoma opcjami politycznymi. Choć taka redukcja obarczona jest znacznymi stratami informacji, pozwala na otrzymanie wskaźników ułatwiających analizę i poruszanie się po zawłóściach świata ludzkich zachowań (Zarycki 1997: 9–10).

Główny cel badawczy tej części analizy stanowi weryfikacja tego, czy istnieją prawidłowości w terytorialnym rozmieszczeniu głosów dla nowych

partii politycznych w Polsce, w Czechach, na Słowacji oraz na Węgrzech. Pod uwagę brane były jedynie rzeczywiście nowe partie, których katalog znajduje się w rozdziale trzecim. Przedmiot analizy stanowiły jedynie te wybory, w których nowe ugrupowanie po raz pierwszy uzyskało mandaty parlamentarne. W przypadku parlamentów bikameralnych, podobnie jak we wcześniejszych częściach pracy, analizowane były jedynie rezultaty elekcji do izb pierwszych. W odniesieniu do Węgier podstawę obliczeń stanowiły głosy uzyskane przez partie w segmencie proporcjonalnym.

W trakcie badań starano się dobrać takie jednostki (i taką ich liczbę), aby otrzymane wyniki były w jak największym stopniu porównywalne. W odniesieniu do Polski za podstawę analizy wybrano 41 okręgów wyborczych, uznając że analiza z perspektywy 16 województw w zbyt dużym stopniu zaciera różnice w poparciu dla danego ugrupowania, notowane w poszczególnych częściach województw. Nie zdecydowano się także na przyjęcie perspektywy uwzględniającej powiaty czy mniejsze jednostki podziału administracyjnego państwa ze względu na fakt, że takie ujęcie mogłoby negatywnie wpływać na możliwość komparatystyki z pozostałymi państwami Grupy Wyszehradzkiej. Dodatkowy atut takiego ujęcia stanowi to, że pomimo zmian reguł gry wyborczej (szczególnie w odniesieniu do formuły transformacji głosów na wynik mandatowy), od 2001 roku granice okręgów wyborczych do Sejmu nie uległy zasadniczym zmianom. W warunkach węgierskich za jednostki analizy zdecydowano się przyjąć 19 komitatów i miasto stołeczne Budapeszt, w których jednocześnie zwykle przedstawia się wyniki wyborcze w segmencie proporcjonalnym wyborów do Zgromadzenia Narodowego. W przypadku Czech uznano, że funkcjonujący w wyborach do Izby Poselskiej podział na okręgi wyborcze tożsamy z podziałem administracyjnym na kraje i miasto stołeczne Pragę, będzie determinował zacieranie się różnic w preferencjach wyborczych ludności zamieszkującej określoną jednostkę terytorialną w ramach kraju. Z racji tego przyjęto, że analizowane wyniki dotyczyć będą 76 byłych czeskich powiatów (cz. *okresy*) oraz miasta stołecznego Pragi, podziału zniesionego reformą administracyjną w 2003 roku, nadal powszechnie używanego jednak w celach statystycznych. Podobne założenia poczyniono w odniesieniu do Słowacji, w której analizę przeprowadzono w ramach 79 powiatów (słow. *okresy*).

W toku badań postawiono dwa pytania badawcze: *Czy w przypadku badanych państw istnieją jednostki terytorialne, w których wyborcy wykazują*

stałą tendencję do głosowania na nowe partie? oraz *Czy istnieje związek między terytorialnym rozmieszczeniem poparcia dla nowych ugrupowań, które uzyskały mandaty parlamentarne w warunkach analizowanych państw?* Pytania te odpowiadały hipotezom postawionym w trakcie analizy. Pierwsza z nich zakładała: *W przypadku analizowanych państw istnieją jednostki terytorialne, w których elektorat wykazuje stałą tendencję do głosowania na nowe partie.* Wydaje się, że tendencja ta będzie bardziej widoczna w przypadku Czech i Polski, które charakteryzują się względnie homogeniczną strukturą społeczną (szczególnie w wymiarze narodowościowym), niż w odniesieniu do Słowacji i Węgier, gdzie w jednostkach nadgranicznych funkcjonują duże skupiska mniejszości narodowych i etnicznych, co implikuje znaczne różnice w zakresie preferencji politycznych tych terenów. W odniesieniu do drugiego pytania badawczego postawiono hipotezę zakładającą, że *Istnieje związek między terytorialnym rozmieszczeniem poparcia dla części nowych ugrupowań w warunkach systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej.*

W celu weryfikacji pierwszej hipotezy zastosowano dwustopniową procedurę badawczą. Na wstępie porównano wyniki ogólnokrajowe każdego z analizowanych nowych ugrupowań z rezultatami osiągniętymi w poszczególnych jednostkach. Na tej podstawie określono czy w którejś z analizowanych jednostek wyborcy wykazują tendencję do popierania wszystkich nowych ugrupowań. Następnie dla ukazania skali poparcia względem nowych ugrupowań we wszystkich jednostkach określone zostały wskaźniki obrazujące średni zysk (bądź stratę) nowego ugrupowania w stosunku do rezultatu na poziomie ogólnokrajowym. Stanowią one średnią wyliczoną na podstawie różnic między odsetkiem głosów ugrupowania w konkretnym okręgu względem procenta ważnie oddanych głosów w skali kraju. Ze względu na obszerność analizy w rozdziale przytoczone zostaną jedynie te jednostki terytorialne, w których nowe ugrupowania osiągały najlepsze i najgorsze wskaźniki. Komplet danych zawarty został w Aneksie.

W procesie weryfikacji drugiej hipotezy wykorzystano współczynniki korelacji Pearsona, liczone dla rezultatów analizowanych ugrupowań w stosunku do wyników innych nowych ugrupowań. Pominęto przy tym aspekt temporalny, licząc miary związku dla ugrupowań startujących w różnych elekcjach parlamentarnych. Przyjęcie takiego założenia wynika z niedługiej tradycji instytucji demokratycznych analizowanych państw oraz z faktu, że zdobywanie atrybutów relewancji przez nowe ugrupowania, niewy-

wodzące się z wyodrębnionych na podstawie kryterium genetycznego ugrupowań staroreżimowych i noworeżimowych, to stosunkowo nowy fenomen. W tym czasie nie doszło do znaczących zmian w strukturze społecznej analizowanych państw, które mogłyby mieć realny wpływ na rezultaty przeprowadzonej analizy.

1.3. Nowe partie w Polsce z perspektywy geografii wyborczej

W odniesieniu do pierwszej z hipotez w warunkach polskich w żadnym z badanych 41 okręgów wyborczych nie zaobserwowano sytuacji, w której wszystkie pięć nowych partii uzyskałoby wyższy odsetek głosów niż wynik wyborczy na poziomie ogólnokrajowym. Tym samym należy uznać, że w warunkach polskich nie istnieją obszary, których mieszkańcy wykazują trwałą tendencję do popierania nowych ugrupowań, bez względu na ich profil ideowy czy też czynniki kontekstowe. Najczęściej na nowe formacje głosowali mieszkańcy trzech okręgów (Lublin, Chełm oraz Koszalin), w których cztery z pięciu ugrupowań osiągnęło wyniki powyżej odsetka głosów w skali kraju. W przypadku Lublina i Chełma dotyczyło to rezultatów LPR i Samoobrony (wybory 2001), Ruchu Palikota oraz Kukiz'15. W obu okręgach dużo gorsze wyniki odnotowała natomiast Nowoczesna, która nie przekroczyła tam progu wyborczego (odpowiednio 4,54% oraz 3,75%). W okręgu Koszalin rezultat poniżej odsetka głosów w skali kraju uzyskała natomiast Liga Polskich Rodzin (jedynie 4,45%).

W warunkach polskich nie zdiagnozowano także okręgów wyborczych, w których wszystkie nowe ugrupowania uzyskałyby poparcie niższe niż w skali kraju. Najslabiej nowe partie wypadały w okręgach: Wrocław, Gdańsk, Płock, Radom, Rybnik, Kraków I oraz Nowy Sącz. W dwóch pierwszych wyniki powyżej średniej uzyskała jedynie Nowoczesna, w dwóch kolejnych takie rezultaty osiągnęła Samoobrona, w Rybniku Kukiz'15, natomiast w okręgach Kraków I oraz Nowy Sącz odnotowano ponadprzeciętne poparcie dla LPR.

Pogłębiona analiza ukazuje, że terytorialne rozmieszczenie poparcia dla nowych ugrupowań w warunkach polskich zwykle wiąże się ze specyfiką ludności zamieszkującej konkretną jednostkę terytorialną (zarówno w wymiarze socjodemograficznym, jak i ideologicznym), która generuje dodatkowe poparcie dla ugrupowań o określonym profilu programowym. Przykładowo, Samoobrona RP osiągała lepsze rezultaty w okręgach o niż-

Tabela 4.1. Okręgi wyborcze wykazujące najwyższe i najniższe poparcie dla nowych partii politycznych w warunkach polskich

OKRĘG WYBORCZY	LPR 2001	SRP 2001	RP 2011	K'15 2015	.N 2015	ŚREDNI ZYSK/ /STRATA NOWEGO UGRUPOWANIA
40 Koszalin	4,45% (- 3,42 p.p.)	22,77% (+ 12,57 p.p.)	12,36% (+ 2,34 p.p.)	9,41% (+ 0,60 p.p.)	8,06% (+0,46 p.p.)	+ 2,51 p.p.
7 Chełm	11,30% (+ 3,43 p.p.)	15,86% (+ 5,66 p.p.)	12,05% (+ 2,03 p.p.)	10,47% (+ 1,66 p.p.)	3,75% (- 3,85 p.p.)	+ 1,79 p.p.
6 Lublin	9,91% (+ 2,04 p.p.)	13,31% (+ 3,11 p.p.)	11,77% (+ 1,75 p.p.)	9,32% (+ 0,51 p.p.)	4,54% (- 3,06 p.p.)	+ 0,87 p.p.
...						
3 Wrocław	7,86% (- 0,01 p.p.)	9,51% (- 0,69 p.p.)	9,59% (- 0,43 p.p.)	8,74% (- 0,07 p.p.)	10,65% (+ 3,05 p.p.)	+ 0,37 p.p.
12 Kraków I	11,54% (+ 3,67 p.p.)	8,38% (- 1,82 p.p.)	8,83% (- 1,19 p.p.)	8,67% (- 0,14 p.p.)	5,79% (- 1,81 p.p.)	- 0,26 p.p.
17 Radom	7,71% (- 0,16 p.p.)	13,54% (+ 3,34 p.p.)	8,53% (- 1,49 p.p.)	8,41% (-0,40 p.p.)	4,81% (- 2,79 p.p.)	- 0,30 p.p.
16 Płock	5,67% (- 2,20 p.p.)	13,04% (+ 2,84 p.p.)	8,38% (- 1,64 p.p.)	8,41% (- 0,40 p.p.)	5,15% (- 2,45 p.p.)	- 0,77 p.p.
30 Rybnik	5,97% (- 1,90 p.p.)	7,10% (- 3,10 p.p.)	9,02% (- 1,00%)	11,31% (+ 2,50 p.p.)	6,33% (- 1,27 p.p.)	- 0,95 p.p.
25 Gdańsk	5,90% (- 1,97 p.p.)	6,38% (- 3,82 p.p.)	9,06% (- 0,96 p.p.)	7,15% (- 1,66 p.p.)	9,17% (+ 1,57 p.p.)	- 1,37 p.p.
14 Nowy Sącz	11,44% (+ 3,57 p.p.)	7,98% (- 2,22 p.p.)	4,67% (- 5,35 p.p.)	7,83% (- 0,98 p.p.)	3,69% (- 3,91 p.p.)	- 1,78 p.p.
wynik ogólnokrajowy	7,87%	10,20%	10,02%	8,81%	7,60%	

W nawiasach podane zostały różnice między poparciem dla danego ugrupowania w danym okręgu a rezultatem wyborczym osiągniętym w skali ogólnokrajowej. Zacieniowano wyniki w okręgach, w których ugrupowanie uzyskało wyższy poziom poparcia niż rezultat w skali ogólnokrajowej.

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

szym poziomie dochodów przypadających na gospodarstwo domowe ($r = 0,577$; $p < 0,001$). LPR generowała zwiększone poparcie w bardziej konserwatywnych okręgach wyborczych, w których mieszkańcy deklarowali częstsze uczestnictwo w praktykach religijnych ($r = 0,626$; $p < 0,001$). Zbieżność przestrzennej struktury poparcia i orientacji ideologicznej ugrupowania jest także widoczna w przypadku Ruchu Palikota, który zdobywał więcej głosów na tych obszarach, na których mieszkańcy częściej plasowali swoje poglądy po stronie liberalnej w ramach podziału Polska solidarna vs Polska liberalna ($r = 0,532$; $p = 0,034$)¹.

Analiza współczynników korelacji wyników wyborczych nowych ugrupowań przedstawiona została w tabeli 4.2. Zgodnie z drugą hipotezą potwierdzono związek pomiędzy poziomem poparcia niektórych nowych ugrupowań na poziomie okręgów wyborczych. Dość silną zależność ujemną wykazywały rezultaty Ligi Polskich Rodzin z 2001 oraz Ruchu Palikota z 2011 r. Istotnie statystycznie korelacje, jednak o słabszej sile, uzyskano również w przypadku wyników Nowoczesnej Ryszarda Petru z 2015 r. Formacja ta zdobywała zwiększone poparcie w tych okręgach, gdzie cztery lata wcześniej dobre wyniki uzyskiwał Ruch Palikota, notując jednocześnie ujemny związek z rezultatami LPR, Samoobrony i Kukiz'15.

Tabela 4.2. Współczynniki korelacji wyników wyborczych nowych partii politycznych w Polsce liczone w oparciu o rezultaty uzyskane w okręgach wyborczych

	LPR 2001	SRP 2001	RP 2011	K'15 2015	.N 2015
LPR 2001	X		- 0,652**		- 0,439**
SRP 2001		X			- 0,570**
RP 2011	- 0,652**		X		0,407**
K'15 2015				X	- 0,326*
.N 2015	- 0,439**	- 0,570**	0,407**	- 0,326*	X

** Korelacja istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

* Korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

¹ Wskaźniki obrazujące deklarowany stopień uczestnictwa w praktykach religijnych, poziom zamożności gospodarstw domowych oraz usytuowanie mieszkańców na skali Polska Solidarna vs Polska liberalna zostały obliczone na podstawie danych Polskiego Generalnego Studium Wyborczego z lat 2001 i 2011.

1.4. Nowe partie w Czechach z perspektywy geografii wyborczej

Nieco inne wnioski przynosi analiza rezultatów nowych ugrupowań w warunkach czeskich. W przypadku Republiki Czeskiej potwierdzona została pierwsza z postawionych hipotez, głosząca, że istnieją jednostki terytorialne, w których elektorat wykazuje stałą tendencję do głosowania na nowe partie. Na podstawie przeprowadzonej analizy zdiagnozowano, że w warunkach czeskich można wyodrębnić obszary, na których wyborcy chętniej niż w innych częściach państwa popierają nowe inicjatywy polityczne. Takimi terenami okazały się: Jablonec nad Nysą, Semily, Liberec, Jicin, Nymburk i Trutnov, gdzie wszystkie sześć analizowanych formacji osiągnęło rezultaty powyżej wyniku w skali ogólnokrajowej. Co więcej, w warunkach czeskich można wskazać również takie tereny, gdzie nowe partie nie generują zwiększonego poparcia elektoratu. W odniesieniu do analizowanych jednostek terytorialnych były to: powiat Brno, Rokycany, Tachov, Havlickuv Brod, Svitavy, Zdziar nad Sazawą i Karwina. W każdej z nich żadna z analizowanych partii nie uzyskała odsetka głosów przewyższającego wynik wyborczy w skali ogólnokrajowej.

Względnie homogeniczna struktura czeskiego społeczeństwa wpłynęła także na wspomniane już w poprzednim rozdziale przestrzenne zróżnicowanie poparcia dla nowych ugrupowań. W warunkach czeskich wszystkie badane ugrupowania cechowały się na ogół (pewien wyjątek w tym względzie stanowią Burmistrzowie i Niezależni) znacznie mniejszymi różnicami geograficznego rozkładu wyborczego poparcia niż formacje startujące w innych państwach Grupy Wyszehradzkiej. Dwie z nich (ANO 2011 oraz Sprawy Publiczne) charakteryzowały się nawet najmniejszymi wartościami współczynnika zmienności spośród wszystkich badanych ugrupowań. Co więcej, partie te posiadały najbardziej jednolitą strukturę wśród wszystkich (nie tylko nowych) ugrupowań, które od momentu tranzycji demokratycznej posiadały swoich przedstawicieli w parlamentach Czech, Polski, Słowacji i Węgier.

Tabela 4.3. Jednostki terytorialne wykazujące najwyższe i najniższe poparcie dla nowych partii politycznych w Republice Czeskiej

POWIAT	KRAJ	ANO 2011	ŚWIT DEMOKRACJI BEZPOŚR.	TOP 09	SPRAWY PUBLICZNE	CZESKA PARTIA PIRATÓW	BURMI- STRZOWIE I NIEZALEŻNI	ŚREDNI ZYSK/ STRATA NOWEJ PARTII
Jablonec nad Nysą	liberecki	22,90% (+4,25 p.p.)	8,18% (+1,30 p.p.)	21,47% (+4,77 p.p.)	12,47% (+1,59 p.p.)	14,15% (+3,36 p.p.)	9,57% (+4,39 p.p.)	+ 3,28 p.p.
Semily	liberecki	19,29% (+0,64 p.p.)	9,07% (+2,19 p.p.)	20,43% (+3,73 p.p.)	13,03% (+2,15 p.p.)	11,46% (+0,67 p.p.)	14,79% (+9,61 p.p.)	+ 3,17 p.p.
Liberec	liberecki	22,29% (+3,64 p.p.)	7,05% (+0,17 p.p.)	20,69% (+3,99 p.p.)	12,58% (+1,70 p.p.)	10,89% (+0,10 p.p.)	14,10% (+8,92 p.p.)	+ 3,09 p.p.
Jicin	hradecki	21,57% (+2,92 p.p.)	8,40% (+1,52 p.p.)	20,26% (+3,56 p.p.)	12,91% (+2,03 p.p.)	11,17% (+0,38 p.p.)	8,42% (+3,24 p.p.)	+ 2,28 p.p.
Nymburk	środkowo- czeski	21,29% (+2,64 p.p.)	7,07% (+0,19 p.p.)	17,10% (+0,40 p.p.)	11,31% (+0,43 p.p.)	11,24% (+0,45 p.p.)	7,57% (+2,39 p.p.)	+ 1,08 p.p.
Trutnov	hradecki	20,02% (+1,37 p.p.)	8,75% (+1,87 p.p.)	17,11% (+0,41 p.p.)	13,10% (+2,22 p.p.)	11,08% (+0,29 p.p.)	5,34% (+0,16 p.p.)	+ 1,05 p.p.
...								
powiat Brno	południowo- morawski	18,06% (-0,59 p.p.)	6,55% (-0,33 p.p.)	15,69% (-1,01 p.p.)	10,19% (-0,69 p.p.)	8,73% (-2,06 p.p.)	4,50% (-0,68 p.p.)	- 0,89 p.p.
Rokycany	pilzneński	18,54% (-0,11 p.p.)	5,52% (-1,36 p.p.)	13,93% (-2,77 p.p.)	9,54% (-1,34 p.p.)	9,79% (-1,00 p.p.)	4,17% (-1,01 p.p.)	- 1,27 p.p.
Tachov	pilzneński	17,00% (-1,65 p.p.)	6,68% (-0,20 p.p.)	12,80% (-3,90 p.p.)	10,75% (-0,13 p.p.)	9,43% (-1,36 p.p.)	4,35% (- 0,83 p.p.)	- 1,35 p.p.
Havlickuv Brod	Wysoczyna	17,18% (-1,47 p.p.)	5,87% (-1,01 p.p.)	13,52% (-3,18 p.p.)	9,36% (-1,52 p.p.)	10,34% (-0,45 p.p.)	4,54% (-0,64 p.p.)	- 1,38 p.p.
Svitavy	pardubicki	16,62% (-2,03 p.p.)	6,54% (-0,34 p.p.)	12,48% (-4,22 p.p.)	10,81% (-0,07 p.p.)	9,52% (-1,27 p.p.)	4,83% (-0,35 p.p.)	- 1,38 p.p.
Zdiaz nad Sazawą	Wysoczyna	15,57% (-3,08 p.p.)	5,89% (-0,99 p.p.)	12,70% (-4,00 p.p.)	9,56% (-1,32 p.p.)	9,33% (-1,46 p.p.)	3,62% (-1,56 p.p.)	- 2,07 p.p.
Karwina	morawsko- śląski	15,98% (-2,67 p.p.)	6,84% (-0,04 p.p.)	7,43% (-9,27 p.p.)	10,41% (-0,47 p.p.)	7,24% (-3,55 p.p.)	2,14% (-3,04 p.p.)	- 3,17 p.p.
wynik ogólnokrajowy		18,65%	6,88%	16,70%	10,88%	10,79%	5,18%	

W nawiasach podane zostały różnice między poparciem dla danego ugrupowania w danym okręgu a rezultatem wyborczym osiągniętym w skali ogólnokrajowej. Zacięto wyniki w okręgach, w których ugrupowanie uzyskało wyższy poziom poparcia niż rezultat w skali ogólnokrajowej.

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Tabela 4.4. Zróżnicowanie poparcia dla nowych partii w Republice Czeskiej liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w powiatach

UGRUPOWANIE	CZESKA PARTIA PIRATÓW	BURMI- STRZOWIE I NIEZA- LEŻNI	ANO 2011	ŚWIT DE- MOKRACJI BEZPO- ŚREDNIEJ	TOP 09	SPRAWY PUBLICZNE
Odchylenie standardowe	1,95	2,81	2,14	1,45	3,71	1,29
Współczynnik zmienności	19,87%	52,22%	11,30%	19,62%	24,35%	11,71%

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Analiza współczynników korelacji wyników wyborczych nowych ugrupowań w pierwszych elekcjach, w których obsadziły one mandaty parlamentarne, zostały przedstawione w poniższej tabeli. Bardzo silną korelację dodatnią wykazują rezultaty wyborcze TOP 09 z wyborów parlamentarnych z 2010 roku oraz Czeskiej Partii Piratów z elekcji z 2017 roku ($r = 0,870$; $p < 0,001$). Podobna struktura przestrzenna poparcia tych ugrupowań wynika z faktu, że obie formacje zdobywały więcej głosów w większych ośrodkach miejskich (w tym stołecznej Pradze czy miastach kraju libereckiego). Rezultaty obu formacji wykazywały przy tym ujemny związek z rozmieszczeniem wyborczego poparcia dla Świtu Demokracji Bezpośredniej.

Spośród zdiagnozowanych korelacji na uwagę zasługuje także wynik współczynnika liczonego dla ANO i Spraw Publicznych, który wskazuje na podobieństwo terytorialnego rozmieszczenia elektoratów tychże partii ($r = 0,607$; $p < 0,001$). Słabsze związki o dodatnim charakterze zostały także zidentyfikowane w przypadku wyników tychże ugrupowań oraz rezultatów Świtu Demokracji Bezpośredniej. Ponadto przestrzenne rozmieszczenie elektoratu ugrupowania Burmistrzowie i Niezależni wykazywało pewne podobieństwo z rozkładem poparcia dla Czeskiej Partii Piratów, ANO oraz TOP 09. W tym przypadku można mówić jednak jedynie o słabej korelacji rezultatów wyborczych.

Tabela 4.5. Współczynniki korelacji wyników wyborczych nowych partii politycznych w Czechach liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w powiatach

	CZESKA PARTIA PIRATÓW 2017	BURMI- STRZOWIE I NIEZALEŻNI 2017	ANO 2011 2013	ŚWIT DEMOKRACJI BEZPOŚREDNIEJ 2013	TOP 09 2010	SPRAWY PUBLICZNE 2010
Czeska Partia Piratów 2017	X	0,300**		-0,627**	0,870**	
Burmistrzowie i Niezależni 2017	0,300**	X	0,248*		0,364**	
ANO 2011 2013		0,248*	X	0,274*		0,607**
Świt Demokracji Bezpośredniej 2013	-0,627**		0,274*	X	-0,520**	0,438**
TOP 09 2010	0,870**	0,364**		-0,520**	X	-0,226*
Sprawy Publiczne 2010			0,607**	0,438**	-0,226*	X

** Korelacja istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

* Korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

1.5. Nowe partie na Słowacji z perspektywy geografii wyborczej

W dalszej kolejności przeprowadzono weryfikację hipotez w odniesieniu do nowych partii, które zdobyły atrybuty relewancji w warunkach Słowacji. Podobnie, jak w przypadku Polski, pierwsza z hipotez nie została potwierdzona – w żadnym z analizowanych powiatów nie zdarzyło się bowiem, aby wszystkie nowe ugrupowania uzyskały wyższy odsetek głosów niż wynik wyborczy na poziomie kraju. W czterech z nich (Poprad, Spišská Nová Ves, Koszyce I, Koszyce IV) takie rezultaty odniosło 7 z 8 ugrupowań. W przypadku dwóch pierwszych słabsze wyniki (odpowiednio 1,83% i 2,25%) odnotował Most-Híd, natomiast w Koszycach gorzej od wyniku

Tabela 4.6. Powiaty wykazujące najwyższe i najniższe poparcie wyborcze dla nowych partii politycznych na Słowacji

POWIAT	KRAJ	ĽS NASZA SĽOVACIA 2016	JESTEŠMY RODZINÁ-BORIS KOLLÁR 2016	#SIEŤ 2016	OĽANO 2012	WOLNOŠŤ I SOLIDARNOŠŤ 2010	MOST-HÍD 2010	ANO 2002	SOP 1998	ŠREDNÍ ZVYSK/STRATA NOVEJ PARTII
Košyce I	košický	6,38% (-1,66 p.p.)	7,37% (+0,75 p.p.)	8,33% (+2,73 p.p.)	11,91% (+3,36 p.p.)	17,03% (+4,89 p.p.)	9,41% (+1,29 p.p.)	12,92% (+4,91 p.p.)	23,80% (+15,79 p.p.)	+4,01 p.p.
Košyce IV	košický	6,68% (-1,36 p.p.)	8,26% (+1,64 p.p.)	7,88% (+2,28 p.p.)	10,77% (+2,22 p.p.)	14,22% (+2,08 p.p.)	8,93% (+0,81 p.p.)	13,09% (+5,08 p.p.)	25,43% (+17,42 p.p.)	+3,77 p.p.
Poprad	preszowski	10,30% (+2,26 p.p.)	6,82% (+0,20 p.p.)	5,92% (+0,32 p.p.)	11,91% (+3,36 p.p.)	16,08% (+3,94 p.p.)	1,83% (-6,29 p.p.)	13,62% (+5,61 p.p.)	9,63% (+1,62 p.p.)	+1,38 p.p.
Spišská Nová Ves	košický	10,10% (+2,06 p.p.)	7,06% (+0,44 p.p.)	6,00% (+0,40 p.p.)	8,86% (+0,31 p.p.)	12,49% (+0,35 p.p.)	2,25% (-5,87 p.p.)	11,94% (+3,93 p.p.)	10,59% (+2,58 p.p.)	+0,53 p.p.
...										
Galanta	trnavský	5,71% (-2,33 p.p.)	6,58% (-0,04 p.p.)	3,77% (-1,83 p.p.)	7,28% (-1,27 p.p.)	8,68% (-3,46 p.p.)	29,37% (+21,25 p.p.)	4,29% (-3,72 p.p.)	4,05% (-3,96 p.p.)	+0,58 p.p.
Dunajská Streda	trnavský	1,29% (-6,75 p.p.)	3,25% (-3,37 p.p.)	1,98% (-3,62 p.p.)	1,81% (-6,74 p.p.)	2,99% (-9,15 p.p.)	50,87% (+42,75 p.p.)	1,73% (-6,28 p.p.)	1,43% (-6,58 p.p.)	+0,03 p.p.
Nové Zámky	nitranský	5,50% (-2,54 p.p.)	6,04% (-0,58 p.p.)	3,38% (-2,22 p.p.)	4,34% (-4,21 p.p.)	8,12% (-4,02 p.p.)	23,82% (+15,70 p.p.)	6,23% (-1,78 p.p.)	4,29% (-3,72 p.p.)	-0,42 p.p.

Tabela 4.6. Powiaty wykazujące najwyższe i najniższe poparcie wyborcze dla nowych partii politycznych na Słowacji (cd.)

POWIAT	KRAJ	ĽS NÁŠZA SLOVACIA 2016	JESTEŠMY RODZINÁ-BO- RIS KOLLÁR 2016	#SIEŤ 2016	OĽANO 2012	WOLNOŚĆ I SOLIDAR- NOŚĆ 2010	MOST-HÍD 2010	ANO 2002	SOP 1998	ŠREDNÍ ZYSK/STRATA NOVEJ PARTII
Komárno	nitraňski	2,05% (-5,99 p.p.)	2,99% (-3,63 p.p.)	2,66% (-2,94 p.p.)	2,55% (-6,00%)	4,88% (-7,26 p.p.)	37,73% (+29,61 p.p.)	3,64% (-4,37 p.p.)	2,92% (-5,09 p.p.)	- 0,71 p.p.
Detva	baňsko- bystričsky	10,98% (+2,94 p.p.)	6,02% (-0,60 p.p.)	3,48% (-2,12 p.p.)	8,10% (-0,45 p.p.)	11,26% (-0,88 p.p.)	1,70% (-6,42 p.p.)	7,85% (-0,16 p.p.)	4,80% (-3,21 p.p.)	- 1,36 p.p.
Zlaté Moravce	nitraňski	9,75% (+1,71 p.p.)	6,00% (-0,62 p.p.)	3,88% (-1,72 p.p.)	7,12% (-1,43 p.p.)	9,35% (-2,79 p.p.)	1,80% (-6,32 p.p.)	6,10% (-1,91 p.p.)	4,61% (-3,40 p.p.)	- 2,06 p.p.
Snina	preszow- ski	6,24% (-1,80 p.p.)	5,00% (-1,62 p.p.)	4,34% (-1,26 p.p.)	3,78% (-4,77 p.p.)	5,72% (-6,42 p.p.)	1,45% (-6,67 p.p.)	7,25% (-0,76 p.p.)	13,05% (+5,04 p.p.)	- 2,28 p.p.
Kysucké Nové Mesto	žylínski	11,18% (+3,14 p.p.)	5,51% (-1,11 p.p.)	4,05% (-1,55 p.p.)	5,24% (-3,31 p.p.)	7,86% (-4,28 p.p.)	1,02% (-7,10 p.p.)	4,28% (-3,73 p.p.)	2,94% (-5,07 p.p.)	- 2,88 p.p.
Čadca	žylínski	10,81% (+2,77 p.p.)	4,14% (-2,48 p.p.)	5,45% (-0,15 p.p.)	4,97% (-3,58 p.p.)	6,54% (-5,60 p.p.)	0,92% (-7,20 p.p.)	3,24% (-4,77 p.p.)	2,99% (-5,02 p.p.)	- 3,25 p.p.
wynik w skali kraju		8,04%	6,62%	5,60%	8,55%	12,14%	8,12%	8,01%	8,01%	

W nawiasach podane zostały różnice między poparciem dla danego ugrupowania w danym okręgu a rezultatem wyborczym osiągniętym w skali ogólnokrajowej. Zaliczono wyniki w okręgach, w których ugrupowanie uzyskało wyższy poziom poparcia niż rezultat w skali ogólnokrajowej.

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

ogólnokrajowego wypadła Partia Ludowa Nasza Słowacja. Najmniej skorzy do popierania nowych ugrupowań byli wyborcy ze: Złatych Moravců, Čadcy, Kysuckého Nového Mesta, Detvy, Dunajskej Stredy, Galanty, Komárna, Nowych Zamków i Sniny. W pierwszych czterech powiatach jedynie Partia Ludowa Nasza Słowacja uzyskała wynik większy niż odsetek głosów w skali kraju, w kolejnych czterech podobne rezultaty osiągnął Most-Híd, natomiast w przypadku Sniny wynik powyżej rezultatów ogólnokrajowych zdobyła jedynie Partia Porozumienia Obywatelskiego.

Zgodnie z przewidywaniami zdiagnozowany brak tendencji w zakresie przestrzennego rozkładu poparcia dla nowych ugrupowań w warunkach Słowacji w znacznej mierze determinowany jest heterogeniczną strukturą społeczną tego państwa. Oddziaływanie tego czynnika stanowi kluczową determinantę terytorialnego rozmieszczenia rezultatu wyborczego Most-Híd w 2010 roku ($r = 0,966$; $p < 0,001$)². Pozostałe nowe ugrupowania notują natomiast niższe poparcie w powiatach, które charakteryzują się wysokim odsetkiem mieszkańców deklarujących przynależność do mniejszości węgierskiej³. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla niektórych ugrupowań można tłumaczyć także innymi czynnikami, takimi jak np. dochody ludności czy stopa bezrobocia⁴. W odniesieniu do wyborów z 2016 roku Partia Narodowa Nasza Słowacja generowała zwiększone poparcie w powiatach o niższym przeciętnym wynagrodzeniu za pracę ($r = -0,488$; $p < 0,001$) i wyższej stopie bezrobocia ($r = 0,332$; $p = 0,003$). Odmienny związek notowany jest natomiast w przypadku wyników Wolności i Solidarności z elekcji parlamentarnej z 2010 roku. Partia Richarda Sulíka lepiej radziła sobie w bogatszych częściach kraju, charakteryzujących się wyższym poziomem dochodów ludności ($r = 0,636$; $p < 0,001$) i niską stopą bezrobocia ($r = -0,643$; $p < 0,001$). Ciekawą zależność można zauważyć

² Dane dotyczące odsetka mniejszości węgierskiej w poszczególnych powiatach zostały obliczone na podstawie słowackiego spisu powszechnego z 2011 roku (*Ščítanie obyvateľov, domov a bytov 2011*).

³ Przykładowo, współczynniki korelacji określające związek między poziomem poparcia a liczebnością mniejszości węgierskiej w przypadku nowych ugrupowań, które uzyskały mandaty parlamentarne w latach 2010–2016, przyjmowały następujące wartości: SaS ($r = -0,399$; $p < 0,001$); OĽaNO ($r = -0,456$; $p < 0,001$); ĽSNS ($r = -0,478$; $p < 0,001$); Jesteśmy Rodziną ($r = -0,398$; $p < 0,001$); Sieć ($r = -0,416$; $p < 0,001$).

⁴ Dane dotyczące stopy bezrobocia i poziomu wynagrodzeń pochodzą z baz Słowackiego Urzędu Statystycznego (Štatistický úrad SR).

także w przypadku Partii Porozumienia Obywatelskiego, której struktura poparcia w znacznym stopniu wiązała się z czynnikiem personalnym – popularnością partyjnego przywódcy. Formacja ta uzyskiwała lepsze rezultaty w Koszycach i innych powiatach kraju koszyckiego, na co niewątpliwie wpłynął fakt, że były to rodzinne tereny Rudolfa Schustera, pełniącego zresztą wówczas również urząd burmistrza Koszyc.

W odniesieniu do Słowacji potwierdziła się hipoteza zakładająca związek między przestrzennym rozmieszczeniem poparcia niektórych nowych ugrupowań. Silną korelację dodatnią wykazywały wyniki wyborcze Wolności i Solidarności z OĽaNO ($r = 0,835$; $p < 0,001$) oraz z Jesteśmy Rodziną

Tabela 4.7. Współczynniki korelacji wyników wyborczych nowych partii politycznych na Słowacji liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w powiatach

	L'S NASZA SŁOWACJA 2016	JESTEŚMY RODZINĄ-BORIS KOLLÁR 2016	#SIEŤ 2016	OĽaNO 2012	WOLNOŚĆ I SOLIDARNOŚĆ 2010	MOST - HÍD 2010	ANO 2002	SOP 1998
L'S Nasza Słowacja 2016	X					-0,565**		
SME Jesteśmy Rodziną-Boris Kollár 2016		X		0,544**	0,645**	-0,318**	0,255*	
#SIEŤ 2016			X	0,462**	0,389**	-0,321**	0,243*	0,346**
OĽaNO 2012		0,544**	0,462**	X	0,835**	-0,376**	0,234*	
Wolność i Solidarność 2010		0,645**	0,389**	0,835**	X	-0,277*	0,332**	
MOST - HÍD 2010	-0,565**	-0,318**	-0,321**	-0,376**	-0,277*	X		
ANO 2002		0,255*	0,243*	0,234*	0,332**		X	0,694**
SOP 1998			0,346**				0,694**	X

** Korelacja istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

* Korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników wyborów.

Borisa Kollára ($r = 0,645$; $p < 0,001$). Podobne wartości współczynnika odnotowano, co nie zaskakuje ze względu na zbliżony profil ideologiczny, w przypadku rezultatów Partii Porozumienia Obywatelskiego (1998) oraz Sojuszu Nowego Obywatela (2002). Wyniki świadczące o umiarkowanym poziomie zależności ($|r| > 0,5$) zidentyfikowano także w przypadku OLaNO i Jesteśmy Rodziną ($r = 0,544$; $p < 0,001$) oraz Most-Híd i Partii Ludowej Nasza Słowacja ($r = -0,565$; $p < 0,001$). Związki korelacyjne (jednak o mniejszej sile) wykazują także wyniki innych nowych ugrupowań. Wszystkie statystycznie istotne relacje zaprezentowane zostały w tabeli 4.7.

1.6. Nowe partie na Węgrzech z perspektywy geografii wyborczej

Analiza przestrzennego rozmieszczenia poparcia nowych ugrupowań w warunkach węgierskich potwierdziła wskazaną we wcześniejszym rozdziale odrębność elektoratów Jobbiku oraz LMP. Okazało się bowiem, że nie udało się wskazać komitatu, w którym obie formacje generowałyby wyższe poparcie niż te uzyskane w skali ogólnokrajowej. Tym samym odrzucona została pierwsza z postawionych hipotez. Co ciekawe, w warunkach węgierskich można wyróżnić za to takie obszary, na których zarówno Jobbik, jak i LMP uzyskiwały rezultaty gorsze niż wynik wyborczy. Były to głównie komitaty zlokalizowane na zachodzie kraju (Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém Fejér, Somogy, Bács-Kiskun, Tolna).

Potwierdzona została natomiast druga z hipotez, mówiąca o zależności między przestrzennym rozmieszczeniem poparcia nowych ugrupowań. Wartość współczynnika korelacji wyliczona dla Jobbiku i LMP ($r = -0,664$; $p = 0,001$) wskazuje na ujemną zależność o dość dużej sile, co oznacza, że Jobbik radził sobie lepiej w tych komitatach, w których słabe wyniki uzyskiwała LMP i, analogicznie, słabiej tam, gdzie LMP notowała ponadprzeciętne poparcie.

Biorąc pod uwagę wyniki pozostałych ugrupowań, które dostały się do węgierskiego Zgromadzenia Narodowego po wyborach z 2010 roku, w odniesieniu do nowych ugrupowań można zidentyfikować jeszcze dwa istotne związki w zakresie przestrzennego rozmieszczenia głosów. Terytorialne podobieństwo tego rozmieszczenia wykazywały LMP i MSZP ($r = 0,735$; $p < 0,001$). Inną zależność zidentyfikowano w przypadku Jobbiku, który radził sobie dobrze w tych komitatach, w których słabiej wypadał Fidesz ($r = -0,525$; $p = 0,014$).

* * *

Podsumowując rozważania zawarte w tej części rozdziału uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że w odniesieniu do państw Grupy Wyszehradzkiej trudno wskazać jednostki terytorialne, których mieszkańcy wykazują trwałą tendencję do popierania nowych inicjatyw politycznych. Wyjątek w tym względzie stanowi Republika Czeska, gdzie udało się zidentyfikować miejsca, w których częściej niż na innych obszarach państwa głosuje się (bądź nie) na nowe ugrupowania. W warunkach czeskich nowe partie charakteryzują się również najbardziej jednolitą strukturą poparcia spośród analizowanych państw.

Biorąc pod uwagę całokształt analizy, okazuje się jednak, że różnice w terytorialnym rozmieszczeniu poparcia dla nowych ugrupowań, podobnie jak w przypadku „pozostałych partii” wynikają na ogół z trzech powiązanych ze sobą czynników. Pierwszy z nich stanowi specyfika konkretnej jednostki terytorialnej, która może wpływać na zwiększone poparcie dla ugrupowań określonego typu. Może ona odnosić się do samego terytorium (przykładowo część ugrupowań generuje wyższe poparcie w okręgach wielkomiejskich), czynników natury ekonomicznej (takich jak: poziom płac czy stopa bezrobocia), jak i cech jego mieszkańców (np. uczestnictwa w praktykach religijnych czy przynależności etnicznej). Po drugie, poziom poparcia dla nowych partii w wymiarze przestrzennym może być determinowany specyfiką ideologiczną mieszkańców danego obszaru. Taka zależność widoczna jest przykładowo w przypadku LPR, której baza wyborcza znajdowała się głównie w bardziej konserwatywnych okręgach na wschodzie Polski. Po trzecie wreszcie, w odniesieniu do niektórych ugrupowań ważny wydaje się czynnik personalny, który może implikować znaczące różnice w aspekcie terytorialnego rozkładu poparcia. Fenomen ten jest zauważalny przede wszystkim w przypadku Partii Porozumienia Obywatelskiego (SOP), notującej w 1998 roku się zwiększony poziom poparcia w rejonie Koszyc, co wynikało z popularności jej lidera Rudolfa Schustera. Podobne zjawisko (jednak w bardziej ograniczonym zakresie) widoczne jest w przypadku ugrupowania Burmistrzowie i Niezależni, wystawiających w części okręgów popularnych liderów o ugruntowanej pozycji na poziomie lokalnym i regionalnym.

2. Nowe partie w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej – czynniki sukcesu politycznego

Celem dalszego toku badań było sprawdzenie, jakie czynniki oddziałują na osiągnięcie parlamentarnego sukcesu przez nowe ugrupowania w warunkach systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej. W tym celu przeprowadzono dwustopniowe postępowanie badawcze. W pierwszej części wyodrębniono czynniki wykazujące związek z sukcesem nowych ugrupowań przy wykorzystaniu schematu korelacyjnego. W następnej zaś przy wykorzystaniu jednoczynnikowej regresji logistycznej zdiagnozowano czynniki wpływające na szanse uzyskania atrybutów relewancji przez nowe ugrupowania polityczne funkcjonujące na badanym obszarze. Ze względu na trudność związaną z pozyskaniem porównywalnych danych empirycznych w odniesieniu do badanych państw analizę ograniczono do wyborów przeprowadzonych po ich przystąpieniu do struktur UE. Tym samym w procesie badawczym uwzględniono 15 elekcji parlamentarnych:

- w przypadku Czech – wybory z lat: 2006, 2010, 2013, 2017;
- w odniesieniu do Polski – wybory z lat: 2005, 2007, 2011, 2015;
- w przypadku Słowacji – wybory z lat: 2006, 2010, 2012, 2016;
- w odniesieniu do Węgier – wybory z lat: 2006, 2010, 2014.

2.1. Zmienne objaśniające i objaśniane

Zmienną objaśnianą⁵ w analizie przedstawianej w tej części pracy stanowi dychotomiczna zmienna⁶ określająca obecność nowej partii w parlamencie. Założono, że przyjmuje ona wartość 0 w przypadku, gdy do parlamentu nie dostało się żadne nowe ugrupowanie oraz 1, gdy mandaty w danej elekcji zdobyła co najmniej jedna nowa partia. Zmienne objaśniające skategoryzowano natomiast w obrębie czterech grup czynników: politycznych, społecznych, instytucjonalnych oraz ekonomicznych.

⁵ W niniejszym rozdziale terminy zmienna objaśniana i zmienna zależna będą stosowane zamiennie.

⁶ Zmienna dychotomiczna (dwudzielna, binarna) stanowi szczególny przypadek zmiennej w skali nominalnej, gdyż może przyjmować jedynie dwie wartości.

Wśród **czynników politycznych** uwzględnione zostały:

a) poziom korupcji

Poziom zobrazowany został miejscem w rankingu Indeksu Percepcji Korupcji (*Corruption Perceptions Index*) tworzonym przez Transparency International. Zdecydowano się na taki zabieg ze względu na zmianę metodologii obliczania wskaźnika w 2012 roku oraz brak możliwości porównania wartości wskaźnika obliczanego w latach 2004–2011;

b) liczba partii w parlamencie

Zmienna liczba partii w parlamencie dotyczyła liczby ugrupowań, które miały swoją parlamentarną reprezentację przed badanymi wyborami parlamentarnymi;

c) dystans ideologiczny między ugrupowaniami parlamentarnymi

W trakcie analizy zdecydowano się na zobrazowanie dystansu ideologicznego między ugrupowaniami parlamentarnymi za pomocą indeksu polaryzacji zaproponowanego przez Russella J. Daltona (2008: 906). W badaniach zastosowano indeks liczony na poziomie mandatów parlamentarnych (dane pochodzą z ParlGov database).

Do kategorii **czynników społecznych** zaliczono:

a) frekwencję wyborczą;

b) zaufanie do UE (dane pochodzące z badań Eurobarometru);

c) zaufanie do sądownictwa i systemu prawnego (dane pochodzące z badań Eurobarometru);

d) zaufanie instytucjonalne

Wskaźnik zaufania instytucjonalnego stanowi sumę wartości trzech czynników: zaufania do parlamentu, zaufania do rządu oraz zaufania do partii politycznych. Zdecydowano się na połączenie tychże czynników ze względu na fakt, że wykazywały one bardzo silną dodatnią korelację (ρ Spearmana $> 0,8$; $p < 0,001$). Wskaźnik opracowano na podstawie ostatnich badań sondażowych przeprowadzonych w ramach Eurobarometru przed poszczególnymi wyborami parlamentarnymi;

e) skłonność do głosowania retrospektywnego

Wskaźnik stanowi sumę trzech czynników: oceny bieżącej sytuacji ekonomicznej państwa, oceny bieżącej sytuacji gospodarstwa domowego oraz oceny bieżącej sytuacji na rynku pracy. Podobnie, jak

w przypadku zaufania instytucjonalnego czynniki te cechowały się wysokim stopniem skorelowania. Wskaźnik przyjmuje wartości od 1 do 5 i zbudowano go na podstawie danych Eurobarometru⁷;

f) skłonność do głosowania prospektywnego

Wskaźnik powstały w sposób analogiczny w stosunku do skłonności do głosowania retrospektywnego⁸. W tym przypadku wzięte pod uwagę zostały ostatnie badania sondażowe prowadzone przed elekcją w ramach Eurobarometru dotyczące prognoz elektoratu w zakresie: przyszłej oceny sytuacji ekonomicznej państwa, przyszłej oceny sytuacji gospodarstwa domowego oraz przyszłej oceny sytuacji na rynku pracy. O dobrej konstrukcji wskaźnika świadczy wysoki stopień dopasowania czynników go tworzących (ρ Spearmana $> 0,89$; $p < 0,001$);

g) zadowolenie z demokracji

Na wskaźnik obrazujący zaufanie do demokracji składają się dwie zmienne: poziom zadowolenia z demokracji w Unii Europejskiej oraz poziom zadowolenia z funkcjonowania instytucji demokratycznych w państwie. Wskaźnik został obliczony na podstawie badań Eurobarometru⁹;

h) frakcjonalizację etniczną

Zmienna określona została za pośrednictwem indeksu frakcjonalizacji etnicznej, ukazującego stopień heterogeniczności etnicznej

⁷ W badaniach Eurobarometru respondenci mogą oceniać bieżącą sytuację ekonomiczną, bieżącą sytuację gospodarstwa domowego oraz bieżącą sytuację na rynku pracy na skali Likerta, która przyjmuje następujące warianty odpowiedzi: bardzo zła, raczej zła, nie wiem/nie potrafię określić, raczej dobra, bardzo dobra. W celu stworzenia wskaźnika wartościom tym przypisano wagi od 1 do 5 (gdzie 1 oznaczało bardzo zła, a 5 bardzo dobra). Następnie do wag tych odniesiono wartości procentowe uzyskiwane przez konkretne odpowiedzi w danym badaniu. Sam wskaźnik skłonności do głosowania retrospektywnego uzyskano poprzez zsumowanie wartości wskaźników obliczonych dla sytuacji ekonomicznej państwa, sytuacji gospodarstwa domowego oraz sytuacji na rynku pracy.

⁸ Także w tym przypadku poszczególnym odpowiedziom na skali Likerta przypisano wagi od 1 do 5.

⁹ Wskaźnik został zbudowany w sposób analogiczny do skłonności do głosowania retrospektywnego i prospektywnego. W tym przypadku odpowiedziom na skali Likerta przypisano jednak następujące wagi: bardzo niezadowolony (1), raczej niezadowolony (2), nie wiem/nie potrafię określić (3), raczej zadowolony (4), bardzo zadowolony (5).

społeczeństwa. Dane pochodzą z analizy dokonanej przez Alberto Alesinę i jego współpracowników (2003);

i) frakcjonalizację religijną

Zmienna zobrazowana została wartością indeksu frakcjonalizacji religijnej, ukazującego zróżnicowanie wyznaniowe społeczeństwa. Dane również pochodzą z analizy dokonanej przez Alberto Alesinę i jego współpracowników (2003);

j) frakcjonalizację językową

Zmienną przedstawiono za pośrednictwem indeksu frakcjonalizacji językowej, ukazującego zróżnicowanie językowe społeczeństwa. Dane pochodzą z analizy dokonanej przez Alberto Alesinę i jego współpracowników (2003).

W odniesieniu do **czynników instytucjonalnych** wyodrębniono:

a) stopień permissywności systemu wyborczego

Wskaźniki obrazujące stopień permissywności systemu wyborczego (rozumianej jako otwartość systemu na nowe ugrupowania polityczne) opracowano na podstawie klasyfikacji zaproponowanej przeze mnie w podrozdziale *Ewolucja prawa wyborczego*, nieznacznie modyfikującej podejście badawcze autorstwa Andrzeja Antoszewskiego, uwzględniające: poziom dysproporcjonalności systemu wyborczego, indeks redukcji efektywnej liczby partii oraz punkt przełomu. Poszczególnym typom systemu przypisano rangi przyjmujące wartości 1–7, od systemów najbardziej dyskryminujących do najbardziej permissywnych w stosunku do nowych podmiotów polityki¹⁰;

b) stan demokracji

Czynnik ten został zobrazowany wartością indeksu demokracji (*Democracy Index*), opracowanego przez The Economist Intelligence Unit i stanowiącego średnią ważoną 60 wskaźników pogrupowanych w pięciu różnych kategoriach: proces wyborczy i pluralizm, swobody

¹⁰ W prowadzonej analizie poszczególnym typom przypisano następujące rangi: 1 – dyskryminacyjny; 2 – pośredni między typami dyskryminującym i deformującym (przewaga elementów charakterystycznych dla typu dyskryminującego); 3 – pośredni między typami deformującym i dyskryminującym (przewaga elementów charakterystycznych dla typu deformującego); 4 – deformujący; 5 – pośredni między deformującym i relatywnie proporcjonalnym (przewaga elementów charakterystycznych dla typu deformującego); 6 – pośredni między relatywnie proporcjonalnym i deformującym (przewaga elementów charakterystycznych dla typu relatywnie proporcjonalnego); 7 – relatywnie proporcjonalny.

obywatelskie, funkcjonowanie administracji publicznej, partycypacja polityczna oraz kultura polityczna.

Wśród **czynników ekonomicznych** uwzględniono natomiast następujące zmienne objaśniające:

- a) PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej w cenach sztywnych (dzięki czemu wyeliminowano efekt wzrostu cen);
- b) stopę wzrostu PKB, również przy założeniu sztywnych cen;
- c) stopę inflacji;
- d) stopę bezrobocia;
- e) nierówności dochodowe – zmienna ta została określona wartością współczynnika Giniego, stosowanego do pomiaru nierównomiernego rozkładu dochodu w społeczeństwie.

Dane dotyczące pierwszych czterech czynników ekonomicznych pochodziły z bazy World Economic Outlook tworzonej przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy, natomiast wartości Współczynnika Nierówności Społecznej (*Gini Index*) z analiz Banku Światowego. Zaproponowano także analizę związków zmiennych objaśniających oraz odsetka głosów dla nowych ugrupowań, które zdobyły mandaty parlamentarne i mandatów nowych ugrupowań. Została ona zamieszczona w podrozdziale *Wyniki analizy – schemat korelacyjny*.

2.2. Hipotezy badawcze

W trakcie analizy w niniejszym podrozdziale przyjęto hipotezę główną zakładającą, że istnieje podobieństwo w procesie uzyskiwania relewancji przez nowe partie w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej. Podobieństwo to powinno wynikać z ukazywanej wielokrotnie w toku pracy wspólnoty doświadczeń historycznych i politycznych badanych państw.

Zgodnie z zaproponowanym podejściem badawczym sformułowano również szereg hipotez szczegółowych, odnoszących się do czynników politycznych, społecznych, instytucjonalnych oraz ekonomicznych. Mając na uwadze ustalenia innych badaczy, które zawarte zostały w rozdziale pierwszym, nadano im także charakter kierunkowy. W odniesieniu do pierwszej grupy czynników postawiono następujące hipotezy:

- liczba partii w parlamencie oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – założono przy tym, że

mniejsza liczba partii w parlamencie, a co z tym związane zacieśnienie się pola politycznej rywalizacji powinno sprzyjać nowym ugrupowaniom;

- polaryzacja ideologiczna w systemie partyjnym oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – mniejszy poziom polaryzacji powinien skutkować wytworzeniem się niszy ideologicznej, która może zostać zagospodarowana przez nowe ugrupowanie;
- poziom korupcji oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – wyższy poziom korupcji powinien sprzyjać szansom nowych ugrupowań.

W odniesieniu do czynników społecznych zaproponowano z kolei następujące hipotezy:

- poziom frekwencji wyborczej oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – przyjęto, że wyższe uczestnictwo wyborcze powinno działać *in favorem* nowych partii;
- poziom społecznego zaufania do Unii Europejskiej oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – niższy poziom zaufania do UE powinien działać na korzyść nowych partii;
- poziom społecznego zaufania do sądownictwa i systemu prawnego oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – niższy poziom zaufania powinien stanowić czynnik sprzyjający nowym ugrupowaniom;
- poziom społecznego zaufania do instytucji politycznych na poziomie państwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – niższy poziom zaufania powinien działać na korzyść nowych ugrupowań;
- skłonność do głosowania retrospektywnego oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – gorsze oceny obywateli w stosunku do przeszłych działań politycznych powinny zwiększać szanse nowych partii na zaistnienie na arenie parlamentarnej;
- skłonność do głosowania prospektywnego oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – gorsze prognozy co do przyszłej sytuacji politycznej i gospodarczej powinny działać na korzyść nowych ugrupowań;

- poziom społecznego zadowolenia z demokracji oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – niezadowolenie z działania demokracji powinno skutkować przeniesieniem preferencji na nowe ugrupowania i tym samym zwiększać szanse ich parlamentarnego sukcesu;
- zróżnicowanie religijne społeczeństwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – heterogeniczna struktura wyznaniowa powinna determinować większą liczbę podziałów politycznych i tym samym działać na korzyść nowych partii;
- zróżnicowanie językowe społeczeństwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – duże zróżnicowanie w zakresie języka również powinno determinować większą liczbę podziałów politycznych i sprzyjać potencjalnemu sukcesowi nowych ugrupowań;
- zróżnicowanie etniczne społeczeństwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – heterogeniczna struktura etniczna powinna skutkować większą liczbą podziałów politycznych i tym samym działać na korzyść nowych partii.

W zakresie hipotez odnoszących się do czynników instytucjonalnych przyjęto, że:

- permissywność systemu wyborczego oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – im większy stopień permissywności, tym łatwiej powinno być nowym ugrupowaniem uzyskać parlamentarną reprezentację;
- stan rozwoju demokracji oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – w tym przypadku nie zdecydowano się na postawienie hipotezy kierunkowej.

Wreszcie, w odniesieniu do czynników natury ekonomicznej postawiono następujące hipotezy:

- poziom PKB *per capita* państwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – niższy poziom PKB powinien działać na korzyść nowych ugrupowań;
- poziom stopy wzrostu PKB oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – im niższy wzrost PKB, tym większe szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji;

- poziom stopy inflacji oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – duży wzrost cen w gospodarce powinien działać na korzyść nowych ugrupowań;
- poziom stopy bezrobocia oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – wzrost bezrobocia powinien skutkować wzrostem szans nowych ugrupowań na zaistnienie na arenie parlamentarnej;
- poziom rozwarstwienia dochodowego społeczeństwa oddziałuje na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji – wraz ze wzrostem nierówności społecznych wzrastać powinny także szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji.

2.3. Wyniki analizy – schemat korelacyjny

Na początku postępowania badawczego zdecydowano się na zdiagnozowanie związku między zmiennymi objaśniającymi (czynniki polityczne, społeczne, instytucjonalne i ekonomiczne) a odsetkiem głosów i mandatów dla nowych ugrupowań. Ze względu na brak rozkładu normalnego w przypadku niektórych zmiennych zdecydowano się na wybór nieparametrycznego współczynnika korelacji (Rho Spearmana). Przyjęto przy tym, że zidentyfikowane relacje przedstawione zostaną na trzech poziomach statystycznej istotności: $p = 0,01$; $p = 0,05$ oraz $p = 0,10$. Wszystkie związki opisane w tym podrozdziale dotyczą jedynie współzmienności (współwystępowania) zmiennych, nie mają natomiast charakteru przyczynowo-skutkowego. Ten zbadany zostanie w dalszej części rozdziału za pomocą analizy regresji.

W pierwszej kolejności badano dwustronne związki między głosami dla nowych ugrupowań, które zdobyły parlamentarną reprezentację a czynnikami politycznymi, społecznymi, instytucjonalnymi oraz ekonomicznymi. Istotne korelacje odnotowano jedynie w przypadku niektórych czynników społecznych (zaufanie do UE, skłonność do głosowania prospektywnego) i ekonomicznych (PKB *per capita*, stopa wzrostu PKB, stopa bezrobocia, nierówności dochodowe gospodarstw domowych). Podobnych związków nie zdiagnozowano w odniesieniu do czynników politycznych oraz instytucjonalnych.

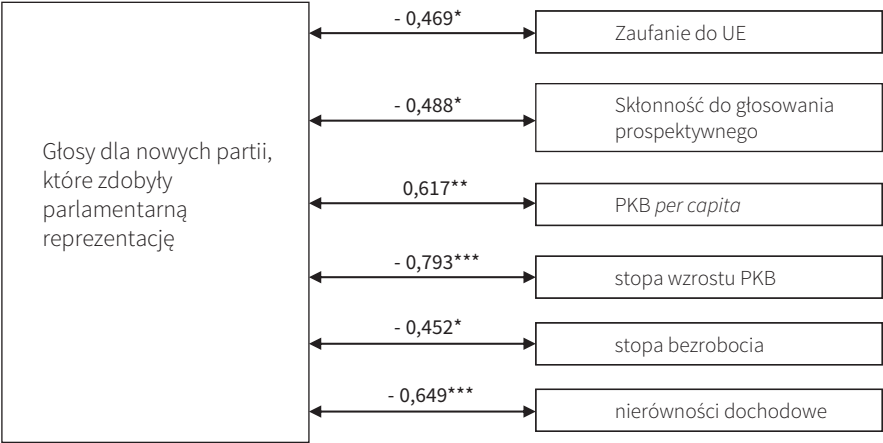
Najsilniejszy związek z głosami dla nowych ugrupowań wykazywała stopa wzrostu PKB. W tym przypadku zmienne charakteryzowały się sil-

ną korelacją ujemną, co oznacza, że wyższy odsetek głosów dla nowych bytów politycznych współwystępował z niższym wzrostem PKB. Ujemną korelację o dość silnym charakterze zidentyfikowano także w odniesieniu do nierówności dochodowej w społeczeństwie, co oznacza, że lepszy wynik wyborczy dla nowych ugrupowań był charakterystyczny dla tych okresów, w których odnotowywano niższe rozwarstwienie dochodowe społeczeństwa (ukazane wartością współczynnika Giniego). Istotna statystycznie okazała się również korelacja głosów dla nowych ugrupowań oraz poziomowi PKB *per capita*. W tym przypadku odnotowano związek dodatni – im wyższą wartość przyjmował wskaźnik PKB *per capita*, tym więcej głosów zdobywały nowe ugrupowania, które zdobywały parlamentarną reprezentację. Ostatnim z czynników ekonomicznych, który wykazywał związek z głosami dla nowych ugrupowań, była stopa bezrobocia. Tym razem relacja miała charakter ujemny – niższemu bezrobociu towarzyszyło wyższe poparcie dla nowych ugrupowań. W tym przypadku współczynnik korelacji wykazywał jednak najniższy z założonych poziomów istotności ($p < 0,10$).

W odniesieniu do obu istotnych czynników społecznych również zidentyfikowano korelacje ujemne. Oznacza to, że wyższy odsetek głosów dla nowych ugrupowań współwystępował z niższym poziomem zaufania do UE oraz niższymi wartościami zmiennej skłonność do głosowania perspektywnego, czyli gorszym prognozom co do przyszłej sytuacji sformułowanym przez elektorat.

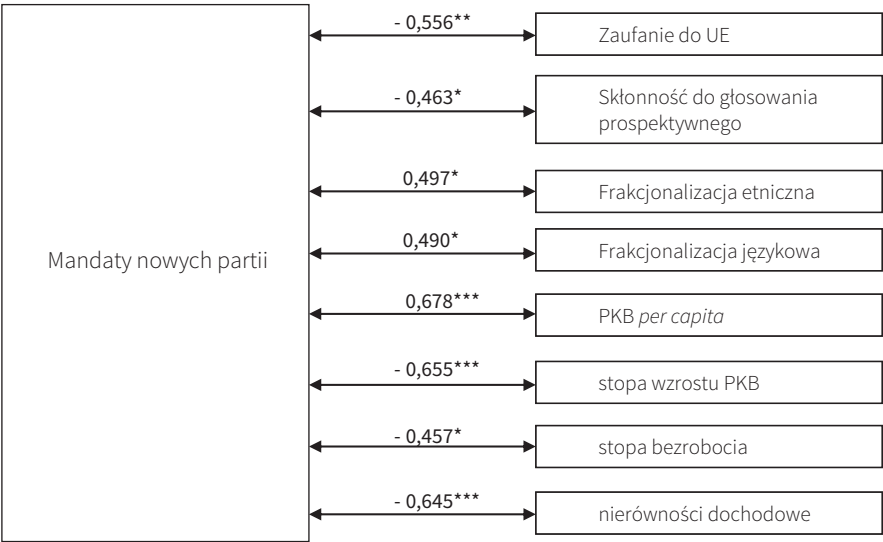
Pozostałe zmienne objaśniające (liczba partii w parlamencie, polaryzacja ideologiczna w systemie partyjnym, poziom korupcji, poziom frekwencji wyborczej, zaufanie do sądownictwa i systemu prawnego, zaufanie do instytucji politycznych na poziomie państwa, skłonność do głosowania retrospektywnego, zadowolenie z demokracji, różnicowanie religijne, językowe i etniczne, permissywność systemu wyborczego, stan rozwoju demokracji oraz stopa inflacji) nie wykazywały istotnego statystycznie związku z odsetkiem głosów dla nowych ugrupowań, które uzyskały parlamentarną reprezentację.

Podobną analizę przeprowadzono również w stosunku do mandatów parlamentarnych nowych partii. Oprócz czynników wskazanych w przypadku głosów, zidentyfikowano także dodatnie korelacje w odniesieniu do dwóch czynników społecznych – frakcjonalizacji etnicznej oraz frakcjonalizacji językowej. Oznacza to, że lepsze wyniki mandatowe nowych

Rysunek 4.1. Istotność korelacji między głosami dla nowych ugrupowań a zmiennymi objaśniającymi

*** Korelacja istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).
** Korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).
* Korelacja istotna na poziomie 0,10 (dwustronnie).

Rysunek 4.2. Istotność korelacji między mandatami nowych ugrupowań a zmiennymi objaśniającymi

*** Korelacja istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).
** Korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).
* Korelacja istotna na poziomie 0,10 (dwustronnie).

partii towarzyszyły większemu społecznemu zróżnicowaniu etnicznemu i językowemu.

W przypadku innych zmiennych (liczba partii w parlamencie, polaryzacja ideologiczna w systemie partyjnym, poziom korupcji, poziom frekwencji wyborczej, zaufanie do sądownictwa i systemu prawnego, zaufanie do instytucji politycznych na poziomie państwa, skłonność do głosowania retrospektywnego, zadowolenie z demokracji, zróżnicowanie religijne, permissywność systemu wyborczego, stan rozwoju demokracji oraz stopa inflacji) nie zdiagnozowano istotnych statystycznie związków z odsetkiem mandatów nowych ugrupowań.

2.4. Wyniki analizy – regresja logistyczna

Dla określenia powiązań przyczynowych między zmiennymi zdecydowano się wykorzystać analizę regresji, a konkretnie regresję logistyczną. Ta technika statystyczna w odróżnieniu od regresji liniowej pozwala badać związki pomiędzy zmiennymi ilościowymi, które nie mają rozkładu zbliżonego do rozkładu normalnego¹¹ oraz nie jest obciążona innymi założeniami wstępnymi, takimi jak: homoscedastyczność¹² czy ilościowy charakter zmiennych. Przede wszystkim regresja logistyczna pozwala jednak na badanie zależności między zmiennymi dychotomicznymi (w ten właśnie sposób w badaniu skonstruowano zmienną objaśnianą, czyli obecność bądź brak obecności nowej partii w parlamencie) a innymi zmiennymi, które mogą przyjmować charakter nominalny, porządkowy, przedziałowy lub ilorazowy.

Równanie regresji logistycznej, podobnie jak równanie regresji liniowej pozwala na obliczenie wartości oczekiwanej zmiennej objaśnianej. Z racji, że model regresji logistycznej dotyczy dwudzielnych zmiennych zależnych, wartość oczekiwana zmiennej zależnej została zastąpiona wartością warun-

¹¹ Przeprowadzone testy Shapiro-Wilka wykazały, że nie wszystkie zmienne objaśniające charakteryzują się rozkładem zbliżonym do rozkładu normalnego.

¹² Założenie o homoscedastyczności odnosi się do wariancji reszt w modelu regresji, czyli odległości rzeczywistych wyników wokół linii regresji. Zgodnie z nim reszty te powinny mieć podobne rozproszenie wokół linii regresji, zarówno dla niskich, jak i wysokich wartości zmiennej niezależnej (Bedyńska, Książek 2012: 59).

kowego prawdopodobieństwa, że zmienna zależna Y przyjmie wartość 1 dla konkretnych zmiennych niezależnych. Sam model regresji można wyrazić równaniem:

$$P(Y = 1) = \frac{e^{(\alpha + \sum \beta_i X_i)}}{1 + e^{(\alpha + \sum \beta_i X_i)}} ,$$

gdzie: $P(Y = 1)$ oznacza warunkowe prawdopodobieństwo osiągnięcia przez zmienną objaśnianą wartości 1 przy konkretnych wartościach objaśniających; parametr α to stała regresji dla regresji logistycznej, a β współczynnik regresji logistycznej dla i -tej zmiennej objaśniającej x (Danieluk 2010: 202).

W celu weryfikacji hipotez badawczych przeprowadzono jednoczynnikową analizę regresji w odniesieniu do oddziaływania poszczególnych czynników na szanse wejścia do parlamentu przez nowe ugrupowanie. Przyjęto przy tym, że współczynniki beta w przypadku poszczególnych czynników powinny być istotne statystycznie na poziomie 0,10. W przypadku czynników politycznych wykonane obliczenia wykazały, że w odniesieniu do systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej:

- Liczba partii w parlamencie **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) okazał się nieistotny statystycznie, co oznacza, iż nie można oczekiwać, że liczba partii w parlamencie istotnie statystycznie wyjaśnia prawdopodobieństwo wejścia nowej partii do parlamentu (wpływ tej zmiennej na zmienną zależną jest przypadkowy).
- Polaryzacja ideologiczna w systemie partyjnym **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Także w tym przypadku test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) okazał się nieistotny statystycznie, więc polaryzacja nie wyjaśnia prawdopodobieństwa wejścia nowej partii do parlamentu.
- Poziom korupcji **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. W odniesieniu do modelu uwzględniającego poziom korupcji test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) okazał się nieistotny statystycznie, co oznacza, że poziom korupcji nie wyjaśnia prawdopodobieństwa wejścia nowej partii do parlamentu.

W dalszej części procesu badawczego sprawdzano hipotezy odnoszące się do czynników społecznych. Przeprowadzona analiza wykazała, że:

- Poziom frekwencji wyborczej **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. W tym przypadku test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) również wskazywał na brak przyczynowo-skutkowego związku między zmiennymi.
- Poziom społecznego zaufania do Unii Europejskiej **oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. W stosunku do tego czynnika test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) wykazywał istotność statystyczną. Co więcej, test Hosmera i Lemeshowa wykazał brak istotności statystycznej, $\chi^2(6, 15) = 4,87$, $p > 0,050$, z czego wynika, że model jest poznawczo interpretowalny i dobrze dopasowany do przyjętych danych. Wartość ilorazu szansy wyrażonego w regresji logistycznej poprzez parametr $\text{Exp}(\beta)$ w przypadku poziomu zaufania do UE wynosiła 0,876, co w połączeniu z ujemnym niestandardyzowanym współczynnikiem beta ($\beta = -0,132$; $p < 0,10$) oznacza, że wraz ze spadkiem wskaźnika zaufania o jeden punkt procentowy szansa nowego ugrupowania na obecność w parlamencie wzrasta o ok. 13%. Tym samym potwierdzono także hipotezę kierunkową zakładającą, że niższy poziom zaufania do UE powinien działać na korzyść nowych partii. Współczynnik determinacji R-kwadrat Nagelkerkego ($R^2=0,389$) wskazywał, że model uwzględniający poziom zaufania do UE w 38,9% wyjaśniał zmienność w zakresie obecności nowej partii w parlamencie.
- Poziom społecznego zaufania do sądownictwa i systemu prawnego **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) okazał się nieistotny statystycznie, co oznacza, że zaufanie do sądownictwa nie wyjaśnia prawdopodobieństwa wejścia nowej partii do parlamentu.
- Poziom społecznego zaufania do instytucji politycznych na poziomie państwa **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) wskazał, że poziom ten nie wyjaśnia prawdopodobieństwa wejścia nowego ugrupowania do parlamentu.
- Skłonność do głosowania retrospektywnego **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Podobnie jak poprzednio test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) nie wykazywał statystycznej istotności.

- Skłonność do głosowania prospektywnego **oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. W stosunku do tego czynnika test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) okazał się istotny statystycznie, a test Hosmera i Lemeshowa wykazał brak istotności statystycznej, $\chi^2(6, 15) = 4,704$, $p > 0,050$, co oznacza, że model wyjaśnia prawdopodobieństwo obecności nowej partii w parlamencie oraz jest dobrze dopasowany do przyjętych danych. Wartość ilorazu szansy $\text{Exp}(\beta)$ w przypadku skłonności do głosowania prospektywnego wynosiła 0,042, co w połączeniu z ujemnym (lecz według przyjętych założeń nieistotnym statystycznie) współczynnikiem beta ($\beta = -3,167$; $p = 0,115$) oznacza, że wraz ze spadkiem wskaźnika o jedną jednostkę szansa nowego ugrupowania na obecność w parlamencie wzrasta o ok. 96%. Tym samym potwierdzona została także hipoteza kierunkowa zakładająca, że gorsze prognozy co do przyszłej sytuacji politycznej i gospodarczej powinny działać na korzyść nowych ugrupowań. Współczynnik determinacji R-kwadrat Nagelkerkego ($R^2=0,349$) wskazywał, że model uwzględniający czynnik w 34,9% wyjaśniał wariancję zmiennej objaśnianej (obecność nowej partii w parlamencie).
- Poziom społecznego zadowolenia z demokracji **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) nie wykazywał istotności statystycznej, co oznacza, że zadowolenie z demokracji nie wyjaśnia prawdopodobieństwa wejścia nowej partii do parlamentu.
- Zróżnicowanie religijne społeczeństwa **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) nie wykazywał istotności statystycznej.
- Zróżnicowanie językowe społeczeństwa **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) nie okazał się istotny statystycznie.
- Zróżnicowanie etniczne społeczeństwa **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) nie wykazywał istotności statystycznej.

W odniesieniu do hipotez uwzględniających wpływ czynników instytucjonalnych zdiagnozowano, że:

- permissywność systemu wyborczego **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) nie wykazywał istotności statystycznej;
- stan rozwoju demokracji **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. W tym przypadku test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) także nie wykazywał istotności statystycznej.

Na końcu za pośrednictwem jednoczynnikowej analizy regresji logistycznej zbadano oddziaływanie czynników ekonomicznych na szanse na zdobycie mandatów parlamentarnych przez nowe partie. W odniesieniu do poszczególnych hipotez ujawniono, że:

- Poziom PKB *per capita* państwa **oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Wstępny test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) okazał się istotny statystycznie, a test Hosmera i Lemeshowa wykazał brak istotności statystycznej, $\chi^2(6, 15) = 1,782$, $p > 0,050$, co oznacza, że model jest użyteczny w procesie wyjaśniania szans nowych partii na obecność w parlamencie oraz jest dobrze dopasowany do przyjętych danych. Wartość ilorazu szansy $\text{Exp}(\beta)$ w przypadku poziomu PKB *per capita* wynosiła 1,001, co w połączeniu z dodatnim niestandardyzowanym współczynnikiem beta ($\beta = 0,001$; $p < 0,10$) oznacza, że wraz ze wzrostem wskaźnika PKB *per capita* o jedną jednostkę (konkretnie o jeden dolar przy założeniu sztywności cen) szansa nowego ugrupowania na obecność w parlamencie wzrasta o ok. 0,1%. Tym samym obalona została hipoteza kierunkowa zakładająca, że niższy poziom PKB powinien działać na korzyść nowych ugrupowań. Współczynnik determinacji R-kwadrat Nagelkerkego ($R^2=0,506$) wskazywał, że model uwzględniający czynnik w 50,6% wyjaśniał wariancję zmiennej objaśnianej (obecność nowej partii w parlamencie).
- Poziom stopy wzrostu PKB **oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Ponownie test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) okazał się istotny statystycznie, a test Hosmera i Lemeshowa wykazał brak istotności statystycznej, $\chi^2(6,15) = 9,695$, $p > 0,050$, co oznacza, że model wyjaśnia szanse na obecność nowej partii w parlamencie oraz jest dobrze dopasowany do przyjętych danych. Wartość parametru $\text{Exp}(\beta)$ w przypadku

stopy wzrostu PKB wynosiła 0,311, co w połączeniu z ujemnym niestandardyzowanym współczynnikiem beta ($\beta = -1,170$; $p < 0,10$) oznacza, że wraz ze spadkiem stopy wzrostu PKB o jeden punkt procentowy (przy założeniu sztywności cen) szansa nowego ugrupowania na obecność w parlamencie wzrasta o ok. 69%. Tym samym potwierdzono hipotezę kierunkową zakładającą, że im niższy wzrost PKB, tym większe szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Współczynnik determinacji R-kwadrat Nagelkerkego ($R^2=0,660$) wskazywał, że model uwzględniający czynnik w 66% wyjaśniał wariancję zmiennej objaśnianej.

- Poziom stopy inflacji **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) nie wykazywał istotności statystycznej.
- Poziom stopy bezrobocia **nie oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. W tym przypadku test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) również nie okazał się istotny statystycznie.
- Poziom rozwarstwienia dochodowego społeczeństwa **oddziałuje** na szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Przeprowadzony na wstępie test zbiorowy współczynników modelu (χ^2) okazał się istotny statystycznie, natomiast w odniesieniu do testu Hosmera i Lemeshowa nie zidentyfikowano statystycznej istotności, co świadczy o użyteczności modelu w procesie wyjaśniania szans wejścia nowej partii do parlamencie oraz jego dopasowaniu do przyjętych danych. Wartość ilorazu $\text{Exp}(\beta)$ wynosiła 0,667, co w połączeniu z ujemnym niestandardyzowanym współczynnikiem beta ($\beta = -0,405$; $p < 0,10$) oznacza, że wraz ze spadkiem indeksu Giniego o 0,1 (czyli mniejszym poziomem nierównomierności w dystrybucji dochodów) szansa nowego ugrupowania na obecność w parlamencie wzrasta o ok. 3,3%. Tym samym obalona została hipoteza kierunkowa zakładająca, że wraz ze wzrostem nierówności społecznych wzrastać powinny także szanse nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Współczynnik determinacji R-kwadrat Nagelkerkego ($R^2=0,409$) wskazywał, że model uwzględniający czynnik w 40,9% wyjaśniał wariancję zmiennej objaśnianej (obecność nowej partii w parlamencie).

* * *

Reasumując rozważania zawarte w tej części rozdziału i odnosząc się do głównej hipotezy pracy można stwierdzić, że widoczne jest pewne podobieństwo w procesie nabywania przez nowe ugrupowania statusu partii parlamentarnych w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej. Jak wykazała analiza regresji istnieje kilka czynników, które oddziałują na prawdopodobieństwo wejścia nowych ugrupowań do parlamentu. Istotne dla szans nowych partii na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji okazały się niektóre czynniki natury ekonomicznej oraz społecznej. Statystycznej istotności nie wykazywały natomiast czynniki instytucjonalne i polityczne, co może świadczyć o ich ograniczonej użyteczności w procesie badania sukcesów nowych ugrupowań na badanym obszarze.

Wśród czynników ekonomicznych w największym stopniu na ewentualne szanse zdobycie mandatów przez nowe ugrupowania oddziaływała stopa wzrostu PKB. Zgodnie z przewidywaniami im mniejszy wzrost tego wskaźnika makroekonomicznego, tym większa szansa na zaistnienie nowej formacji na arenie parlamentarnej. Nieco kontrintuicyjne wnioski przyniosła natomiast analiza w zakresie oddziaływania poziomu PKB *per capita* oraz poziomu rozwarstwienia dochodowego społeczeństwa. W tym przypadku okazało się, że wyższe PKB *per capita* oraz niższe wartości indeksu Giniego, świadczące przecież o większym bogactwie obywateli i stosunkowo równomiernym rozkładzie dochodu, sprzyjały szansom nowych ugrupowań na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Może to wynikać ze wspomnianej we wstępie specyfiki badanych państw, które od momentu tranzykcji systemowej charakteryzował względnie stały wzrost zamożności społeczeństwa i stopniowy spadek poziomu dochodowego rozwarstwienia. Pojawienie się nowych formacji niewykazujących związków z partiami staro- i noworeżimowymi to fenomen ostatnich kilku lat – okresu charakteryzującego się raczej stałym wzrostem wskaźników makroekonomicznych. Z tego względu wydaje się, że to nie poziom zamożności społeczeństwa (który bezsprzecznie stale rośnie), lecz zbyt wolne, zdaniem obywateli, tempo wzrostu tegoż poziomu może skutkować przeniesieniem poparcia na nowe ugrupowania i w konsekwencji umożliwić im dostanie się do parlamentu.

W obrębie czynników społecznych pewną wartość eksplanacyjną wykazywały zaufanie do Unii Europejskiej oraz czynnik nazwany jako skłonność do głosowania prospektywnego, obrazujący prognozy obywateli co

do przyszłej sytuacji ich gospodarstw domowych oraz sytuacji państwa (w niniejszej analizie były to przyszła sytuacja ekonomiczna państwa oraz przyszła sytuacja na rynku pracy). Oba czynniki wykazywały ujemną zależność przyczynowo-skutkową w stosunku do prawdopodobieństwa zaistnienia nowej formacji politycznej na poziomie parlamentu. Oznacza to, że niższy poziom zaufania do UE zwiększał szanse nowych partii na zdobycie miejsc w parlamencie oraz, analogicznie, gorsza ocena przyszłości kraju i własnej sytuacji skutkowała większym prawdopodobieństwem uzyskania przez nowe ugrupowania parlamentarnej reprezentacji¹³.

Prezentowana analiza napotyka kilka ograniczeń, o których warto wspomnieć na zakończenie tego podrozdziału. Pierwsze z nich dotyczy przyjętego poziomu istotności w odniesieniu do współczynników β w analizie regresji logistycznej. Założenie to wynika z ograniczeń danych, które zdecydowało o tym, że do analizy włączone zostało jedynie 15 elekcji w państwach Grupy Wyszehradzkiej przeprowadzonych po ich akcesji do UE. Uważam, że mimo to zaprezentowane wnioski można traktować jako uzasadnione, a włączenie do analizy kolejnych elekcji terytorialnych na badanym obszarze powinno potwierdzić oddziaływanie zdiagnozowanych czynników społecznych i ekonomicznych na szanse zdobycia mandatów przez nowe formacje. Ciekawym kierunkiem badawczym (możliwym także ze względu na istnienie porównywalnych danych) wydaje się także rozszerzenie o inne państwa pokomunistyczne, które w ostatnim piętnastoleciu zasiłyły skład UE. W ten sposób można byłoby sprawdzić oddziaływanie poszczególnych czynników w odniesieniu do większej liczby wyborów, co w konsekwencji mogłoby także pozwolić na stworzenie modelu przy wykorzystaniu wieloczynnikowej regresji logistycznej.

Kolejne z istotnych ograniczeń dotyczyć może doboru czynników czy nawet wskaźników je obrazujących. Propozycja czynników społecznych, ekonomicznych, politycznych czy instytucjonalnych zamieszczona w niniejszej analizie w sposób oczywisty nie zamyka katalogu zmiennych, które mogłyby wpływać na szanse nowych ugrupowań na uzyskanie parlamentarnej reprezentacji. Ich dobór w dużym stopniu determinowany był

¹³ Choć analiza regresji logistycznej w odniesieniu do czynnika *skłonność do głosowania prospektywnego* wskazała, że współczynnik β nie był istotny statystycznie, to wynik teżby istotności jedynie nieznacznie przekroczył poziom istotności przyjęty w trakcie analizy ($p < 0,10$).

istnieniem porównywalnych dla wszystkich państw danych empirycznych, szczególnie odnoszących się do czynników społecznych. Dodatkowym atutem przedstawionych danych jest fakt, że pochodzą one z jednego ośrodka badawczego, co oznacza, że zostały zebrane i opracowane w ramach tej samej metodologii. Interesującym kierunkiem analizy byłoby włączenie innych zmiennych, które mogą oddziaływać na parlamentarny sukces nowych ugrupowań, szczególnie w warunkach systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej czy, szerzej, całej Europy Środkowej i Wschodniej. Jednym z takich czynników mógłby być np. „efekt lidera” rozumiany jako społeczne zapotrzebowanie na określony typ lidera partyjnego. Trudno jednak stworzyć porównywalny wskaźnik, który pozwoliłby w bezsporny sposób skwantyfikować oddziaływanie przywódcy partyjnego (jego popularności, cech psychologicznych etc.) na szanse sukcesu wyborczego nowej formacji politycznej. Świadomość tych ograniczeń sprawia, że warto kontynuować badania w zakresie nowych ugrupowań, włączając do samej analizy nowe zmienne bądź też testując przedstawione w odniesieniu do kolejnych elekcji, także tych przeprowadzonych w warunkach innych państw byłego bloku wschodniego.

ZAKOŃCZENIE

Prezentowana monografia miała na celu ukazanie specyfiki nowych ugrupowań funkcjonujących w systemach partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej oraz stworzenie modelu, który umożliwiłby zidentyfikowanie czynników oddziałujących na możliwość uzyskania przez nie parlamentarnej reprezentacji. Na samym początku rozważań ustalono, że przyjęte w literaturze przedmiotu definicje nowych partii nie przystają do rzeczywistości politycznej badanych państw czy nawet szerzej całego obszaru byłego bloku wschodniego. W pierwszych latach po tranzycji demokratycznej w warunkach tychże państw ugrupowania powstawały według wzorca genetycznego, zgodnie z którym z jednej strony kształtowały się formacje związane z partiami funkcjonującymi w poprzednim systemie, z drugiej zaś byty polityczne wywodzące się z opozycji antysystemowej. Ponadto, szczególnie na początku lat 90. państwa te dopadła typowa „choroba” młodych demokracji, czyli ogromna niestabilność podmiotów działających na rynku politycznym, które w obliczu kształtującego się dopiero pluralizmu politycznego często dokonywały fuzji, rozłamów czy też po prostu zmian szyldów partyjnych. Z tego względu użyteczna w procesie analizy fenomenu nowych ugrupowań w warunkach Grupy Wyszehradzkiej staje się najbardziej restryktywna definicja nowych partii politycznych, eliminująca z tej kategorii formacje powstałe w wyniku rozłamów, fuzji i transformacji partii relewantnych. W niniejszej monografii zaproponowana została definicja nawiązująca do terminu rzeczywiście nowych partii (*genuinely new parties*) autorstwa Allana Sikka. Tym samym za nowe partie polityczne

uznane zostały te ugrupowania, które nie są sukcesorami partii powstałych w wyniku pierwszych w pełni rywalizacyjnych wyborów (ugrupowań staroreżimowych i noworeżimowych), mają nową nazwę, a w swojej strukturze nie posiadają ważnych aktorów politycznych z przeszłości. W przypadku ostatniego kryterium przyjęto, że brak ważnych aktorów politycznych wiąże się z nieobecnością w strukturze członkowskiej prezydentów, premierów, istotnego odsetka ministrów lub członków parlamentu (wśród parlamentarzystów wybranych z list wyborczych nowej partii mniej niż połowę stanowią byli ministrowie lub członkowie parlamentu). W odniesieniu do nowych inicjatyw politycznych funkcjonujących w warunkach badanych państw słuszne wydaje się także odejście od normatywnego sposobu rozumienia partii politycznej na rzecz ujęcia funkcjonalnego, pozwalającego na włączenie do badań podmiotów polityki, które choć z formalnego punktu widzenia nie są partiami politycznymi, to w istocie wypełniają ich funkcje. Takie podejście pozwala na analizę także wszelkich ruchów politycznych, które w obliczu wzrastającej niechęci społecznej względem partii politycznych decydują się zachować status organizacji niepartyjnej. Moim zdaniem definicja ta najlepiej oddaje specyfikę nowych partii w warunkach Grupy Wyszehradzkiej i może być także z powodzeniem stosowana w odniesieniu do wszystkich państw pokomunistycznych.

Analiza losów nowych ugrupowań na badanym obszarze wskazuje także na inną specyfikę tych formacji, odróżniającą je od nowych partii, które w ostatnich latach zdobyły atrybuty relewancji w systemach partyjnych demokracji zachodnich. Za czynnik decydujący o otwarciu się systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej należy uznać polityzację nowych kwestii, niereprezentowanych przez ugrupowania parlamentarne. Podobną genezę miał zresztą proces odmrożenia systemów partyjnych demokracji skonsolidowanych w latach 70., gdy społeczne poparcie zaczęły zdobywać nowe formacje reprezentujące postulaty pomijane przez partie relewantne (ugrupowania ekologiczne, antyimigrackie). Z biegiem czasu w warunkach Czech, Polski, Słowacji i Węgier do głosu dochodzić zaczęły jednak nowe partie odnoszące się do kwestii reprezentowanych już w przestrzeni politycznej, a w ostatnich latach pojawiać zaczęły się formacje bez klarownego profilu programowego, bazujące jedynie na „efekcie nowości” oraz ogólnej niechęci do partii i elit politycznych. Odróżnia to systemy partyjne państw Grupy Wyszehradzkiej (zresztą tak, jak i systemy państw

obszaru pokomunistycznego) od logiki partyjnej rywalizacji w państwach zachodnich, gdzie istota sukcesu nowych ugrupowań nadal związana jest zwykle z wprowadzeniem nowych kwestii do agendy politycznej.

W toku badań ustalono także, że istnieje pewne podobieństwo w mechanizmie uzyskiwania atrybutów relewancji przez nowe ugrupowania polityczne w warunkach systemów partyjnych państw Grupy Wyszehradzkiej, które jednak trudno jednoznacznie wpisać w model systematyzujący czynniki sukcesu politycznego tego typu formacji. Zaproponowano sposób analizy, który sprawdzał istotność oddziaływania czynników politycznych, społecznych, instytucjonalnych i ekonomicznych. Na podstawie przeprowadzonej regresji logistycznej zdiagnozowano, że kluczowe w procesie zdobywania parlamentarnej reprezentacji przez nowe ugrupowania są czynniki natury społecznej i ekonomicznej, natomiast ograniczonym (w odniesieniu do badanych elekcji nieistotnym statystycznie) oddziaływaniem na uzyskanie atrybutów relewancji przez nowe partie cechują się czynniki instytucjonalne (w szczególności system wyborczy) i polityczne. Wśród najważniejszych czynników sprzyjających szansom nowych inicjatyw politycznych (bez względu na ich profil ideologiczny) na zaistnienie na arenie parlamentarnej zdiagnozowano: niski poziom zaufania do Unii Europejskiej, gorsze prognozy dotyczące przyszłej sytuacji państwa i obywateli oraz niższy poziom wzrostu gospodarczego (w badaniu zobrazowany stopą wzrostu PKB uwzględniającą zmianę poziomu cen).

Trudno doszukać się natomiast geograficznych prawidłowości w rozmieszczeniu poparcia dla nowych ugrupowań w warunkach państw Grupy Wyszehradzkiej. Jedynie w odniesieniu do Republiki Czeskiej istnieją jednostki terytorialne, w których obywatele wykazują stałą tendencję do głosowania na nowe ugrupowania. Ponadto w warunkach czeskich nowe partie cechują się także najbardziej jednolitą strukturą poparcia wśród badanych państw. W przypadku Polski, Słowacji i Węgier rozkład wyborczego poparcia dla nowych ugrupowań zależy zasadniczo od trzech powiązanych ze sobą czynników: specyfiki konkretnej jednostki terytorialnej (np. liczby mieszkańców, stopy bezrobocia, poziomu płac, poziomu uczestnictwa w praktykach religijnych czy przynależności etnicznej mieszkańców), specyfiki ideologicznej jej mieszkańców oraz czynnika personalnego (wyższe poparcie na obszarach, z których pochodzi lider bądź czołowi politycy).

Oprócz wniosków ogólnych, dotyczących wszystkich nowych formacji, którym udało się zaistnieć na arenie parlamentów państw Grupy Wyszehradzkiej, prześlędzono także drogi konkretnych ugrupowań do uzyskania atrybutów relewancji. Pozwoliło to na wskazanie zasobów formacji, które przyczyniły się do wykorzystania korzystnych uwarunkowań otoczenia politycznego i społecznego. W toku analizy 21 nowych ugrupowań, którym udało się osiągnąć sukces w warunkach Czech, Polski, Słowacji i Węgier, trudno doszukać się jakichś wspólnych elementów programowych, które wyróżniałby je na tle partii politycznego establishmentu. Co więcej, nie sposób określić dominującego profilu ideologicznego nowych inicjatyw politycznych. Niejednokrotnie zdarzało się, że nawet w jednej elekcji mandaty parlamentarne zdobywały formacje plasujące się po przeciwnych stronach na skali lewica–prawica (np. LMP i Jobbik w wyborach parlamentarnych z 2010 roku na Węgrzech).

Cechą charakteryzującą w zasadzie wszystkie analizowane ugrupowania było posiadanie rozpoznawalnego i popularnego lidera (często wywodzącego się spoza świata polityki). W kwestii pozycjonowania na scenie politycznej element wspólny dla większości nowych inicjatyw politycznych (szczególnie w ciągu ostatniej dekady) stanowiło podkreślanie braku związków (organizacyjnych i personalnych) z istniejącymi partiami relewantnymi połączone z negacją stylu uprawiania polityki przez dotychczasowe (często przedstawiane jako skorumpowane i zdegenerowane) elity polityczne. Wbrew wszystkim koncepcjom instytucjonalizacji partii politycznych sprawą drugorzędną dla nowych ugrupowań wydaje się natomiast kwestia kreowania terenowych struktur organizacyjnych. Niektóre z analizowanych formacji potrafiły bowiem utrzymać status relewantnej siły politycznej, mimo braku zainteresowania rekrutacją członków i niechęci do tworzenia struktur na poziomie lokalnym czy regionalnym. Najlepszym przykładem takiej strategii jest słowackie ugrupowanie OĽaNO, które z powodzeniem wpływa na kierunki polityki, choć potencjał personalny całej formacji ogranicza się jedynie do kilkudziesięciu posłów w Radzie Narodowej.

Pewna zbieżność widoczna jest również w aspekcie wyborców głosujących na nowe ugrupowania w warunkach Grupy Wyszehradzkiej. W większości przypadków elektorat ten jest młodszy niż wyborcy partii dotychczas decydujących o kierunkach polityki państwa, co potwierdza obserwowaną w ostatnich latach niechęć młodych wyborców do „starych

sztyldów partyjnych”. W pewnym stopniu, co pokazuje przykład ostatnich dwóch cykli wyborczych w Polsce¹, ponowne przyciągnięcie młodych ludzi staje się jednym z najważniejszych wyzwań stojących przed partią od lat funkcjonującą na arenie parlamentarnej. Niewątpliwie ten i inne aspekty sprawiają, że tematyka nabywania relewancji przez nowe partie polityczne w najbliższych latach powinna stać się jednym z najważniejszych kierunków badań w obrębie analiz dotyczących systemów partyjnych. Kolejne cykle wyborcze pokażą czy ostatnie przeobrażenia w tychże systemach są jedynie chwilową modą, czy też głosowanie na nowe partie stanie się stałą dyspozycją elektoratu, która w niedługiej przyszłości spowoduje diametralne zmiany nie tylko na scenie politycznej państw Grupy Wyszehradzkiej, ale także w odniesieniu do innych państw demokratycznej Europy.

¹ O zdecydowanym i względnie trwałym odwróceniu młodych od dotychczasowych hegemonów polskiej sceny politycznej (PO, PiS, SLD, PSL) świadczą chociażby badania *late poll* po wyborach parlamentarnych z 2015 roku. *Wybory parlamentarne 2015. Czas decyzji*. TVN24.pl. <https://www.tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2015,127,m> (dostęp: 10.05.2016).

BIBLIOGRAFIA

Publikacje zwarte:

- Ágh A. (1998). *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Ágh A. (1998). *The Politics of Central Europe: Systemic Change in East Central Europe and the Balkans*. London: Sage.
- Antoszewski A. (2005). *Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*. Poznań–Wrocław: Forum Naukowe-Passat.
- Antoszewski A., Herbut R. (1992). *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich: wstęp do analizy porównawczej*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski A., Herbut R. (1995). *Leksykon politologii*. Wrocław: Alta 2.
- Antoszewski A., Herbut R. (1998). *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski A., Herbut R. (2004). *Systemy polityczne współczesnego świata*. Gdańsk: Arche.
- Ash T.G. (1990). *Wiosna obywateli*. Londyn: Polonia.
- Barański M., Czyż A., Kubas S., Rajczyk R. (2016). *Wybory, prawo wyborcze, systemy wyborcze w państwach Grupy Wyszehradzkiej*. Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Bartolini S., Mair P. (1990). *Identity, competition and electoral availability: The stabilization of European electorates, 1885–1985*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bedyńska S., Książek M. (2012). *Statystyczny drogowskaz 3: praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydaw. Akademickie Sedno.
- Berezowski M. (1991). *Koniec epoki: wywiady*. Warszawa: Novum.
- Birch S. (2003). *Electoral Systems and Political Transformation in Post-communist Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Buttolph Johnson J., Reynolds H.T., Mycoff J.D. (2010). *Metody badawcze w naukach politycznych*. Warszawa: PWN.
- Chhibber P., Kollman K. (2004). *The Formation of National Party Systems: Federalism and Party Competition In Canada, Great Britain, India, and the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Chodubski A. (2004). *Wstęp do badań politologicznych*. Gdańsk: Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego.
- Cwalina W., Falkowski A. (2006). *Marketing polityczny: perspektywa psychologiczna*. Gdańsk: GWP.
- Czyż A., Kubas S. (2014). *Państwa Grupy Wyszehradzkiej: pomiędzy przeszłością a teraźniejszością. Wybrane aspekty polityki wewnętrznej i zagranicznej*. Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- De Winter L., Türsan H. (1998). *Regionalist Parties in Western Europe*. London: Routledge.
- Downs A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Dubiński K. (1990). *Magdalenka: Transakcja epoki*. Warszawa: Sylwa.
- Dudek A. (2014). *Reglamentowana rewolucja*. Kraków: Znak.
- Dudek A. (2016). *Historia polityczna Polski 1989–2015*. Kraków: Znak.
- Farrell D. (2011). *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. 2nd Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fiorina M.P. (1981). *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press.
- Gallagher M., Laver M., Mair P. (2001). *Representative Government in Modern Europe. Institutions, Parties and Governments*. New York: McGraw-Hill.
- Gebethner S. (2001). *Wybory do Sejmu i Senatu: komentarz do Ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Scholar.
- Gebethner S., Raciborski J. (red.). (1992). *Wybory '91 a polska scena polityczna*. Warszawa: Wydaw. Fundacji Inicjatyw Społecznych „Polska w Europie”.
- Głajcar R., Okrzesik J., Wojtasik W. (2006). *Ustrój polityczny RP*. Bielsko-Biała: Wyd. Wyższej Szkoły Bankowości i Finansów.

- Glajcar R., Turska-Kawa A., Wojtasik W. (2017). *Leksykon polskich partii politycznych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Golosov G.V. (2004). *Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Grabowska M. (2004). *Podział postkomunistyczny: społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Scholar.
- Gyárfášová O., Krivý V., Velšic M. (2001). *Slovensko przed voľbami 2002*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- Haman J. (2003). *Demokracja, decyzje, wybory*. Warszawa: Scholar.
- Herbut R. (2002). *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Hino A. (2006). *New Parties' Success in Western Europe: A Comparative Analysis*. Essex: University of Essex.
- Hug S. (2001). *Altering Party Systems. Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Huntington S. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington S. (1995). *Trzecia fala demokratyzacji*. Warszawa: PWN.
- Key V.O. (1942). *Politics, Parties, and Pressure Groups*. New York: Thomas Y. Crowell Company.
- Key V.O. (1966). *The Responsible Electorate: Rationality in Presidential Voting, 1936–1960*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kitschelt H., Mansfeldová Z., Markowski R., Tóka G. (1999). *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klima M. (2001). *Kvalita demokracie v České republice a volební inženýrství*. Praga: Radix.
- Kowal P. (2012). *Koniec systemu władzy*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Körösenyi A. (1998). *Government and Opposition in Hungary*. Budapest: Central European University Press.
- Lewis P.G. (2000). *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*. London: Routledge.
- Lijphart A. (1984). *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries*. New Haven: Yale University Press.

- Lijphart A. (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in 36 Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Lipiński A.W. (1990). *Plebiscyt i odmowa. Studium terenowe reakcji wyborczej 1989 roku*. Warszawa: b.w.
- Lipset S.M., Rokkan S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
- Longley L.D., Olson D.M. (1991). *Two Into One: The Politics and Processes of National Legislative Cameral Change*. Boulder: Westview Press.
- Mair P. (1997). *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford: Oxford University Press.
- Maj C., Maj E. (2007). *Narodowe ugrupowania polityczne w Polsce 1989–2001*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Markowski R., Cześnik M., Kotnarowski M. (2015). *Demokracja, gospodarka, polityka: perspektywa polskiego wyborcy*. Warszawa: Scholar.
- Marzęcki R., Stach Ł. (2013). *Dlaczego Palikot? Młodzi wyborcy Ruchu Palikota: przypadkowy czy „twardy” elektorat nowej siły na polskiej scenie politycznej*. Warszawa: Elipsa.
- Mayntz R., Holm K., Hübner P. (1985). *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*. Warszawa: PWN.
- Medvic S.K. (2010). *Campaigns and Elections: Players and Processes*. London: Wadsworth.
- Mesežnikov G., Gyárfášová O., Bútorová Z. (red.) (2013). *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratysława: Institute for Public Affairs.
- Michalak B. (2008). *Partie protestu w Europie Zachodniej. Analiza relewancji politycznej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Michalak B. (2013). *Mieszane systemy wyborcze. Cele, rozwiązania, konsekwencje*. Toruń: Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Michalak B., Sokala A., Uziębło P. (2013). *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Mudde C. (2000). *The ideology of extreme right*. Manchester: Manchester University Press.
- Mudde C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nohlen D. (2004). *Prawo wyborcze i system partyjny: o teorii systemów wyborczych*. Warszawa: Scholar.

- Nohlen D., Kasapovic M. (1996). *Wahlssysteme und Systemwechsel in Osteuropa*. Opladen: Leske und Budrich..
- Offe C. (1999). *Drogi transformacji. Doświadczenia wschodnioeuropejskie i wschodnoniemieckie*. Warszawa–Kraków: PWN.
- Panebianco A. (1988). *Political parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paszkiewicz K. (2004). *Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Piasecki A. (2012). *Wybory w Polsce 1989–2011*. Kraków: Arcana.
- Pietraś Z. (1998). *Decydowanie polityczne*. Kraków–Warszawa: PWN.
- Przeworski A. (1991). *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przylęcki P. (2012). *Populizm w polskiej polityce. Analiza dyskursu polityki*. Warszawa: Wydaw. Sejmowe.
- Putnam R.D. (1995). *Demokracja w działaniu*. Kraków: Znak.
- Raciborski J. (1997). *Polskie wybory: zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego w latach 1989–1995*. Warszawa: Scholar.
- Rafałowski W. (2017). *Opisywanie i wyjaśnianie systemu partyjnego: metody pomiaru*. Warszawa: Aspra-JR.
- Rose R. (1982). *Choice in Electoral Systems. The Political and Technical Alternatives*. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Sartori G. (2005). *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Essex: ECPR.
- Selznick P. (1957). *Leadership in Administration: A Sociological Interpretation*. New York: Harper & Row.
- Sikk A. (2006). *Highways to Power: New Party Success in Three Young Democracies*. Tartu: Tartu University Press.
- Singh M.P. (1981). *Split in the predominant party: The Indian National Congress in 1969*. New Delhi: Abhinav.
- Sobczyński M. (2000). *Zróżnicowanie przestrzenne postaw politycznych mieszkańców Łodzi*. Łódź: Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sobolewska-Myślik K. (1999). *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej po roku 1989*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Sobolewska-Myślik K. (2006). *Partie i systemy partyjne na świecie*. Warszawa: PWN.

- Sokół W. (2007). *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Smith G. (1992). *Życie polityczne w Europie Zachodniej*. London: Puls.
- Sula P. (2005). *System partyjny Republiki Węgierskiej*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sula P. (2018). *Partie małe w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989–2016*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Szücs J. (1994). *Trzy Europy*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Taagepera R., Shugart M.S. (1999). *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven: Yale University Press.
- Trembicka K. (2003). *Okrągły Stół w Polsce. Studium o porozumieniu politycznym*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Tucker J. (2006). *Regional Economic Voting: Russia, Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic, 1990–99*. New York: Cambridge University Press.
- Turska-Kawa A. (2015). *Determinanty chwiejności wyborczej*. Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Urban J., Ćwikliński P., Gadzinowski P. (1992). *Jajakobyły: Spowiedź życia Jerzego Urbana*. Warszawa: BGW.
- Walecka K., Wojtas K. (red.) (2017). *Nowe partie i ruchy polityczne. Praktyka i idee współczesnych demokracji*. Warszawa: Wydaw. Naukowe UKSW.
- Wandycz P.S. (1995). *Cena wolności: Historia Europy Środkowowschodniej od średniowiecza do współczesności*. Kraków: Znak.
- Wiatr J.J. (1992). *Four Essays on East European Democratic Transformation*. Warszawa: Scholar.
- Wiatr J.J. (2006). *Europa pokomunistyczna: przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*. Warszawa: Scholar.
- Wojtas K. (2011). *Partie populistyczne w Czechach i na Słowacji*. Warszawa: Scholar.
- Wojtasik W. (2012). *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej: teoria i praktyka*. Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Zarycki T. (1997). *Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Lokalnego i Regionalnego.
- Żukowski A. (2004). *System wyborczy do Sejmu i Senatu RP*. Warszawa: Wydaw. Sejmowe.

Czasopisma naukowe:

- Alesina A., Devleeschauwer A., Easterly W., Kurlat S., Wacziarg R. (2013). *Fractionalization*. „Journal of Economic Growth”, vol. 8(2).
- Anderson C.J. (2007). *The end of economic voting? Contingency dilemmas and the limits of democratic accountability*. „Annual Review of Political Science”, vol. 10.
- Arter D. (2016). *When new party X has the ‘X factor’: On resilient entrepreneurial parties*. „Party Politics”, vol. 22(1).
- Bakke E., Sitter N. (2005). *Patterns of Stability: Party Competition and Strategy in Central Europe Since 1989*. „Party Politics”, vol. 11(2).
- Barnea S., Rahat G. (2011). *Out with the old, in with the ‘new’: What constitutes a new party?* „Party Politics”, vol. 17(3).
- Bartolini S. (2000). *Collusion, Competition and Democracy (II)*. „Journal of Theoretical Politics”, vol. 12(1).
- Belko M. (2005). *Financovanie politických strán na Slovensku*. „Stredoevropské politické studie”, vol. 7(2–3).
- Bochsler D., Szöcsik E. (2013). *Building inter-ethnic bridges or promoting ethno-territorial demarcation lines? Hungarian minority parties in competition*. „Nationalities Papers”, vol. 41(5).
- Bolin N. (2007). *New Party Entrance – Analyzing the Impact of Political Institutions*. „Umeå Working Papers in Political Sciences”, nr 2.
- Bolleyer N., Bytcek E. (2013). *Origins of party formation and new party success in advanced democracies*. „European Journal of Political Research”, vol. 52(6).
- Carty R.K. (2004). *Parties as Franchise Systems: The Strataarchical Organizational Imperative*. „Party Politics”, vol. 10(1).
- Crawford B., Lijphart A. (1995). *Explaining Political and Economic Change in Post-communist Eastern Europe. Old Legacies, New Institutions, Hegemonic Norms and International Pressure*. „Comparative Political Studies”, vol. 28(2).
- Cześniak M., Kotnarowski M. (2011). *Nowy wymiar politycznego współzawodnictwa: Polska solidarna versus Polska liberalna*. „Studia Polityczne”, vol. 27.
- Cześniak M., Kotnarowski M., Markowski R. (2012). *Kto głosował na Ruch Palikota? Analiza elektoratu na podstawie danych Polskiego Generalnego Studium Wyborczego*. „Studia Polityczne”, vol. 29.
- Cześniak M., Markowski R. (2011). *Wybory parlamentarne 2007 roku – ciągły zamęt czy utrwalenie nowego rozłamu?*. „Studia Polityczne”, vol. 27.

- Dalton R.J. (2008). *The Quantity and the Quality of Party Systems: Party System Polarization, Its Measurement, and Its Consequences*. „Comparative Political Studies”, vol. 41(7).
- Danieluk B. (2010). *Zastosowanie regresji logistycznej w badaniach eksperymentalnych*. „Psychologia Społeczna”, vol. 5(2–3).
- De Lange S.L., Guerra S. (2009). *The League of Polish Families between East and West, Past and Present*. „Communist and Post-Communist Studies”, vol. 42(4).
- Dočkal V. (2002). *Aliance nového občana - populistická či protestní strana?*. „Středoevropské politické studie”, vol. 4(4).
- Drinóczi T. (2012). *Nowy węgierski system wyborczy*. „Studia Wyborcze”, vol. 13.
- Eisinger P. (1973). *The conditions of protest behavior in American cities*. „American Political Science Review”, vol. 67(1).
- Enyedi Z. (2005). *The Role of Agency in Cleavage Formation*. „European Journal of Political Research”, vol. 44(5).
- Fábíán K. (2015). *Can politics still be different? The Hungarian Green Party's return to parliament in 2014*. „Environmental Politics”, vol. 24(2).
- Gaisbauer H. (2007). *Euro-Scepticism Revisited: Poland after EU Accession*. „Perspectives on European Politics and Society”, vol. 8(1).
- Gallagher M. (1991). *Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems*. „Electoral Studies”, vol. 10(1).
- Gunther R. (1989). *Electoral Laws, Party Systems and Elites: The Case of Spain*. „American Political Science Review”, vol. 83(3).
- Gunther R., Diamond L. (2003). *Species of political parties. A New Typology*. „Party Politics”, vol. 9(2).
- Hajek L. (2017). *Left, Right, Left, Right... Centre: Ideological Position of Andrej Babiš's ANO*. „Politologický Časopis/Czech Journal of Political Science”, vol. 24(3).
- Halász K. (2009). *The rise of the radical right in Europe and the case of Hungary. 'Gipsy crime' defines national identity?*. „Development”, vol. 52(4).
- Hanley S., Sikk A. (2012). *The angry mainstream: Eastern Europe's emerging 'centrist populists'*. „Euroscope. Newsletter of the Sussex European Institute”, nr 48.
- Hanley S., Sikk A. (2016). *Economy, corruption or floating voters? Explaining the breakthroughs of anti-establishment reform parties in eastern Europe*. „Party Politics”, vol. 22(4).
- Harmel R. (1985). *On the Study of New Parties*. „International Political Science Review”, vol. 6(4).

- Harmel R., Robertson J.D. (1985). *Formation and Success of New Parties: A Cross-National Analysis*. „International Political Science Review”, vol. 6(4).
- Harmel R., Svåsand L. (1993). *Party Leadership and Party Institutionalization: Three Phases of Development*. „West European Politics”, vol. 16(2).
- Haughton T., Novotná T., Deegan-Krause K. (2011). *The 2010 Czech and Slovak parliamentary elections: Red cards to the ‘winners’*. „West European Politics”, vol. 34(2).
- Havlík V., Hloušek V. (2014). *Dr Jekyll and Mr Hyde: The Story of the Populist Public Affairs Party in the Czech Republic*. „Perspectives on European Politics and Society”, vol. 15(4).
- Havlík V., Voda P. (2018). *Cleavages, Protest or Voting for Hope? The Rise of Centrist Populist Parties in the Czech Republic*. „Swiss Political Science Review”, vol. 24(2).
- Hix S., Marsh M. (2011). *Second-order effects plus pan-European political swings: An analysis of European Parliament elections across time*. „Electoral Studies”, vol. 30(1).
- Hloušek V., Kopeček L. (2017). *Entrepreneurial Parties: A Basic Conceptual Framework*. „Politologický časopis/Czech Journal of Political Science”, vol. 24(2).
- Hopkin J., Paolucci C. (1999). *The Business Firm Party Model of Party Organisation. Cases from Spain and Italy*. „European Journal of Political Research”, vol. 35(3).
- Hug S. (2000). *Studying the Electoral Success of New Political Parties – A Methodological Note*. „Party Politics”, vol. 6(2).
- Husbands Ch.T. (1992). *The Other Face of 1992: The Extreme-Right Explosion in Western Europe*. „Parliamentary Affairs”, vol. 3(1).
- Ignazi P. (1992). *The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe*. „European Journal of Political Research”, vol. 22(1).
- Ignazi P. (1996). *The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties*. „Party Politics”, vol. 2(4).
- Jajecznik K. (2006). *Pozycja Ligi Polskich Rodzin w polskim systemie partyjnym w kontekście transformacji systemowej*. „Studia Politologiczne”, vol. 10.
- Jarosz Z. (1991). *Ordynacja wyborcza do Sejmu RP z czerwca 1991*. „Państwo i Prawo”, vol. 10.
- Just P., Charvát J. (2016). *Business-Firm Parties and the Czech Party System after 2010*. „Politics in Central Europe”, vol. 12(3).

- Karácsony G., Róna D. (2011). *The Secret of Jobbik. Reasons Behind the Rise of the Hungarian Radical Right*. „Journal of East European and Asian Studies”, vol. 2(1).
- Katz R., Mair P. (1995). *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*. „Party Politics”, vol. 1(1).
- Keman H., Krouwel A. (2007). *The Rise of a New Political Class: Emerging New Parties and the Populist Challenge*. „The NET Journal of Political Science”, vol. 5(1).
- Kitschelt H. (1986). *Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies*. „British Journal of Political Science”, vol. 16(1).
- Kitschelt H. (1992). *The formation of party systems in East Central Europe*. „Politics & Society”, vol. 20(1).
- Kitschelt H. (1995). *Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions*. „Party Politics”, vol. 1(4).
- Kluknavska A., Smolík J. (2016). *We Hate Them All? Issue Adaptation of Extreme Right Parties in Slovakia 1993–2016*. „Communist and Post-Communist Studies”, vol. 49(4).
- Kopeček L. (2002). *Strana občanského porozumění – strana „na jedno použití”*. „Středoevropské politické studie”, vol. 4(2–3).
- Kopeček L. (2006). *Analýza působení Aliance nového občana ve slovenské politice*. „Středoevropské politické studie”, vol. 8(4).
- Kopeček L., Svačinová P. (2015). *Kdo rozhoduje v českých politických stranách? Vzestup nových politických podnikatelů ve srovnávací perspektivě*. „Středoevropské politické studie”, vol. 17(2).
- Kopecký P. (1995). *Developing Party Organizations in East-Central Europe What Type of Party is Likely to Emerge?*. „Party Politics”, vol. 1(4).
- Kopecký P., Mudde C. (2002). *The Two Sides of Euroscepticism. Party Positions on European Integration in East Central Europe*. „European Union Politics”, vol. 3(3).
- Kosowska-Gąstoł B., Sobolewska-Myślik K. (2017). *New Political Entrepreneurs in Poland*. „Politologický Časopis/Czech Journal of Political Science”, vol. 24(2).
- Kosowska-Gąstoł B., Sobolewska-Myślik K. (2019). *Does Novelty Necessarily Mean Change? New Political Parties within the Polish Party System*. „Politics in Central Europe”, vol. 15(1).

- Kováčová N., Jankurová A. (2017). *Direction of Slovak Party System After the Parliamentary Elections in 2016*. „Security Dimensions. International & National Studies”, nr 22.
- Koziełło T. (2014). *Ewolucja politycznej relewancji Ligi Polskich Rodzin (2001–2010)*. „Polityka i Społeczeństwo”, nr 3(12).
- Krouwel A., Lucardie P. (2008). *Waiting in the Wings: New Parties in the Netherlands*. „Acta Politica”, vol. 43(2).
- Kubát M. (1998). *Volby, fragmentace a polarizace stranického systému a politická nestabilita v České republice*. „Politologický časopis”, vol. 5(3).
- Laakso R., Taagepera R. (1979). *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*. „Comparative Political Studies”, vol. 12(1).
- Lago I., Martínez F. (2011). *Why new parties?*. „Party Politics”, vol. 17(1).
- Levitsky S. (1998). *Institutionalization and Peronism: The Concept, the Case and the Case for Unpacking the Concept*. „Party Politics”, vol. 4(1).
- Lijphart A. (1990). *The Political Consequences of Electoral Laws, 1945–1985*. „American Political Science Review”, vol. 84(2).
- Litton K. (2015). *Party novelty: Conceptualization and measurement of party change*. „Party Politics”, vol. 21(5).
- Loosemore J., Hanby V. (1971). *The Theoretical Limits of Maximum Distortion: Some Analytic Expressions of Electoral Systems*. „British Journal of Political Science”, vol. 1.
- Lucardie P. (2000). *Prophets, purifiers and prolocutors. Towards a Theory on the Emergence of New Parties*. „Party Politics”, vol. 6(2).
- Lucardie P. (2007). *Pristine Purity: New Political Parties in Canada*. „American Review of Canadian Studies”, vol. 37(3).
- Mainwaring S. (1998). *Party system in the Third Wave*. „Journal of Democracy”, vol. 9(3).
- Mainwaring S., Gervasoni C., España-Nájera A. (2017). *Extra- and within-system electoral volatility*. „Party Politics”, vol. 23(6).
- Mainwaring S., Zoco E. (2007). *Political Sequence and the Stabilization of Interparty Competition*. „Party Politics”, vol. 13(2).
- Markowski R. (2000). *Rozłamy socjopolityczne: o zamysle klasyków, o tym, jak ich rozumiano, poprawiano i testowano*. „Studia Polityczne”, vol. 10.
- Markowski R., Stanley B. (2016). *Rozłamy socjopolityczne w Polsce: Iluzja czy rzeczywistość?*. „Studia Socjologiczne”, vol. 4(223).
- Markowski R., Toka G. (1995). *Left Turn in Hungary and Poland Five Years After the Collapse of Communism*. „Sisyphus Social Studies”, vol. 1.

- Markowski R., Tucker J. (2010). *Euroscepticism and the emergence of political parties in Poland*. „Party Politics”, vol. 16(4).
- Markus G.B. (1998). *The impact of personal and national conditions on the presidential vote: A pooled cross-sectional analysis*. „American Journal of Political Science”, vol. 32(2).
- Marmola M. (2014). *Ciągłość czy zmiana? – o szansach nowych partii politycznych w Polsce*. „Preferencje Polityczne”, nr 8.
- Marmola M. (2014). *Czas na zmiany? Sukces Kongresu Nowej Prawicy w wyborach do Parlamentu Europejskiego 2014 w świetle koncepcji second-order election*. „Pisma Humanistyczne”, t. XII.
- Marmola M. (2014). *Nowe partie w systemie partyjnym – specyfika Polski*. „Polityka i Społeczeństwo”, nr 3(12).
- Marmola M. (2015). *Homogeniczność społeczeństwa a poparcie dla nowych partii w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*. „Pisma Humanistyczne”, t. XIII.
- Marmola M. (2017). *Nowe partie polityczne w Polsce, Czechach i na Słowacji z perspektywy geografii wyborczej*. „Political Preferences”, nr 17.
- Marmola M., Olszanecka A. (2012). *Partycypacja polityczna kobiet a wprowadzenie ustawowych kwot wyborczych*. „Preferencje Polityczne”, nr 3.
- Marmola M., Olszanecka A. (2013). *Społeczny odbiór Solidarnej Polski Zbigniewa Ziobry*. „Preferencje Polityczne”, nr 5.
- Marsh M. (1998). *Testing the Second-Order Election Model after Four European Elections*. „British Journal of Political Science”, vol. 28(4).
- Marušiák J. (2017). *Political Entrepreneurs as a Challenge for the Party System in Slovakia*. „Politologický Časopis/Czech Journal of Political Science”, vol. 24(2).
- Meguid B.M. (2005). *Competition Between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success*. „American Political Science Review”, vol. 99(3).
- Müller-Rommel F. (1998). *The New Challengers: Greens and Right-Wing Populist Parties in Western Europe*. „European Review”, vol. 6(2).
- Offe C. (1991). *Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe*. „Social Research”, vol. 58(4).
- Olson D.M. (1998). *Party Formation and Party System Consolidation in the New Democracies of Central Europe*. „Political Studies”, vol. XLVI.
- Pedersen M.N. (1979). *The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility*. „European Journal of Political Research”, vol. 7(1).

- Pedersen M.N. (1982). *Towards a new typology of party life spans and minor parties*. „Scandinavian Political Studies”, vol. 15.
- Pehe J. (1992). *Czechoslovak Federal Assembly Adopts Electoral Law*. „RFE/RL Research Report”, vol. 1(7).
- Pierzgałski M. (2008). *System wyborczy jako ważna zmienna warunkująca kształt systemu partyjnego w Japonii*. „Studia Wyborcze”, nr 5.
- Powell E.N., Tucker J. (2014). *Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches*. „British Journal of Political Science”, vol. 44(1).
- Randall V., Svåsand L. (2002). *Party Institutionalization in New Democracies*. „Party Politics”, vol. 8(1).
- Reif K., Schmitt H. (1980). *Nine second-order national elections – a conceptual framework for the analysis of European elections results*. „European Journal of Political Research”, vol. 8(1).
- Rochon T. (1985). *Mobilizers and Challengers. Toward a Theory of New Party Success*. „International Political Science Review”, vol. 6(4).
- Rykiel Z. (2011). *Polish electoral geography and its methods*. „Przestrzeń Społeczna”, vol. 1.
- Seisselberg J. (1996). *Conditions of Success and Political Problems of a ‘Media-Mediated Personality-Party’: The Case of Forza Italia*. „West European Politics”, vol. 19(4).
- Shugart M.S. (1992). *Electoral reform in systems of proportional representation*. „European Journal of Political Research”, vol. 21(3).
- Sikk A. (2005). *How unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe*. „European Journal of Political Research”, vol. 44(3).
- Sikk A. (2012). *Newness as a winning formula for new political parties*. „Party Politics”, vol. 18(4).
- Sikk A., Köker P. (2019). *Party novelty and congruence: A new approach to measuring party change and volatility*. „Party Politics”, vol. 25(6).
- Skocpol T., Somers M. (1980). *The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry*. „Comparative Studies in Society and History”, vol. 22(2).
- Skotnicki K. (2001). *Ogólna charakterystyka trybu uchwalenia i postanowień ordynacji wyborczej do Sejmu RP i do Senatu RP z 12 kwietnia 2001 r.* „Przegląd Sejmowy”, nr 4.
- Sobolewska-Myślik K., Kosowska-Gąstoł B. (2017). *„Partie politycznych przedsiębiorców” – nowy model partii?*. „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, vol. 55.

- Stark D. (1992). *Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe*. „East European Politics and Societies”, vol. 6(1).
- Stauber J. (2015). *Organizační vývoj nových politických stran v České republice pohledem teorie institucionalizace*. „Acta Politologica”, vol. 7(2).
- Tavits M. (2006). *Party System Change: Testing a Model of New Party Entry*. „Party Politics”, vol. 12(1).
- Tavits M. (2008). *Party Systems in Making: The Emergence and Success of New Parties in New Democracies*. „British Journal of Political Science”, vol. 38(1).
- Tucker J., Markowski R. (2011). *Odmiany zinstytucjonalizowanego populizmu i eurosceptycyzmu w Polsce: o sukcesie Samoobrony i Ligi Polskich Rodzin w pierwszej dekadzie XXI wieku*. „Studia Polityczne”, nr 28.
- Ůčeň P., Gyárfášová O., Krivý V. (2005). *Centrist populism in Slovakia from the perspective of voters*. „Slovak Foreign Policy Affairs”, vol. 6(1).
- Varga M. (2014). *Hungary's "anti-capitalist" far-right: Jobbik and the Hungarian Guard*. „Nationalities Papers”, vol. 42(5).
- Willey J. (1998). *Institutional Arrangements and the Success of New Parties in Old Democracies*. „Political Studies”, vol. XLVI.
- Wojtas K. (2017). *Bańska Bystrzyca – bastion partyjny i trampolina do sukcesu ogólnopolskiego L'SNS w wyborach w 2016 roku?*. „Acta Politica Polonica”, vol. 3(41).
- Wojtas K. (2018). *Partia Ludowa Nasza Słowacja – kontynuacja czy nowość w systemie partyjnym Słowacji?*. „Studia Politologiczne”, vol. 47.
- Wojtasik W. (2012). *Sukces Ruchu Palikota w świetle czynników możliwego sukcesu politycznego (Political Opportunity Structure)*. „Preferencje Polityczne”, nr 3.
- Wojtasik W. (2013). *Głosowanie ekonomiczne w Polsce: koniec modelu tranzyjnego?*. „Preferencje Polityczne”, nr 6.
- Zons G. (2015). *The influence of programmatic diversity on the formation of new political parties*. „Party Politics”, vol. 21(6).
- Zuckerman A. (1975). *Political Cleavage: A Conceptual and Theoretical Analysis*. „British Journal of Political Science”, vol. 5(2).
- Żerkowska-Balas M., Lyubashenko I., Kwiatkowska A. (2016). *Determinanty preferencji wyborczych: Polska w latach 1997–2015*. „Studia Socjologiczne”, vol. 4.

Publikacje pod redakcją:

- Antoszewski A. (1994). *Ordynacje do parlamentu i ich polityczne konsekwencje*. W: A. Antoszewski (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski A. (2002). *Ewolucja systemu wyborczego do Sejmu*. W: A. Antoszewski (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski A. (2006). *Partie polityczne w Europie Środkowej i Wschodniej*. W: A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski A. (2006). *Wzorce rywalizacji na arenie wyborczej*. W: A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski A. (2013). *Wszystko przez ten system... (wyborczy) Analiza wyników wyborów do sejmików województw w 2010 r.* W: R. Alberski, M. Cichosz, K. Kobielska (red.), *Gra o regiony. Wybory do sejmików województw w 2010 r.* Wrocław: Remar.
- Badora B. (2015). *Spółeczno-demograficzne portrety największych potencjalnych elektoratów przed wyborami parlamentarnymi 2015*. W: M. Grabowska, K. Panikowski (red.), *Wybory 2015 w badaniach CBOS. „Opinie i Diagnostyka” nr 33*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Barlai M. (2012). *Jobbik on the Web: Right-wing extremism in Hungary*. W: P. Parrycek, N. Edelmänn, M. Sachs (red.), *CeDEM 12 Proceedings of the International Conference for E-Democracy and Open Government*. Krems: Donau-Universität.
- Benda L. (2003). *System partyjny Węgier*. W: A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka (red.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bíró-Nagy A., Róna D. (2013). *Rational Radicalism: Jobbik's Road to the Hungarian Parliament*. W: G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, Z. Bútorová (red.), *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratislava: Institute for Public Affairs.
- Blondel J. (1990). *Types of Party Systems*. W: P. Mair (red.), *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press.

- Boguszewski R. (2015). *Kim są wyborcy Pawła Kukiza?* W: M. Grabowska, K. Panowski (red.), *Wybory 2015 w badaniach CBOS. „Opinie i Diagnozy”, nr 33.* Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Bronowicka A., Głębocka A. (2005). *Przewodzenie polityczne. Perspektywa psychologii politycznej.* W: L. Rubisz, K. Zuba (red.), *Przywództwo polityczne. Teorie i rzeczywistość.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Cichosz M. (2006). *Transformacja demokratyczna – przyczyny, przebieg i efekty procesu.* W: A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza.* Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Cichosz M. (2014). *Partie „autentycznie” nowe i ich strategie przełamywania barier dostępu do rynku politycznego.* W: J. Juchnowski, R. Wiszniowski (red.), *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi, tom 1: Podmioty i procesy demokratyczne: księga dedykowana profesorowi Andrzejowi Antoszewskiemu.* Toruń: Adam Marszałek.
- Dobek-Ostrowska B. (1998). *Proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej.* W: A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej.* Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ekiert G. (2001). *Prawidłowości transformacji w Europie Wschodniej.* W: J. Miklaszewska: *Demokracja w Europie Środkowej 1989–99.* Kraków: Instytut Studiów Strategicznych.
- Enyedi Z., Fábíán Z., Sik E. (2005). *Is prejudice growing in Hungary? Changes in anti-Semitism, anti-Roma feeling and xenophobia over the last decade.* W: T. Kólosi, I.G. Tóth, G. Vukovich (red.), *Social Report 2004.* Budapeszt: Tárfi.
- Fiala P., Hloušek V. (2003). *System partyjny Republiki Czeskiej.* W: A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka (red.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej.* Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Flanagan S.C., Dalton R.J. (1990). *Models of Change.* W: P. Mair (red.), *The West European Party System.* Oxford: Oxford University Press.
- Gebethner S. (1992). *Sejm rozczłonkowany: wytwór ordynacji wyborczej czy polaryzacji na polskiej scenie politycznej?.* W: S. Gebethner, J. Raciborski (red.), *Wybory '91 a polska scena polityczna.* Warszawa: Wydaw. Fundacji Inicjatyw Społecznych „Polska w Europie”.
- Gorlach K. (2000). *Nowe oblicze chłopstwa: protesty rolników polskich w latach 90.* W: H. Domański (red.), *Jak żyją Polacy.* Warszawa: Wydaw. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

- Gregor K. (2014). *Přesuny hlasů*. W: V. Havlík (red.), *Volby do poslanecké sněmovny 2013*. Brno: Munipress.
- Gregor M., Macková A. (2014). *Předvolební kampaně 2013: Prohloubení trendů, nebo nástup nových?* W: V. Havlík (red.), *Volby do poslanecké sněmovny 2013*. Brno: Munipress.
- Gyárfášová O., Bútorová Z. (1998). *Politická scéna rok pred voľbami*. W: Z. Bútorová (red.), *Slovensko pred voľbami*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- Gyárfášová O., Bútorová Z. (2013). *Fatal Attraction of Alternative Politics*. W: G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, Z. Bútorová (red.), *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratislava: Institute for Public Affairs.
- Gyárfášová O., Bútorová Z., Velšic M. (1999). *Verejná mienka*. W: G. Mesežnikov, M. Ivantyšin (red.), *Slovensko 1998–1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- Hauss C., Rayside D. (1978). *The Development of New Parties in Western Democracies since 1945*. W: D. Maisel, J. Cooper (red.), *Political Parties: Development and Decay*. Beverly Hills: Sage.
- Havlík V. (2015). *The Economic Crisis in the Shadow of Political Crisis: The Rise of Party Populism in the Czech Republic*. W: H. Kriesi, T.S. Pappas (red.), *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester: ECPR Press.
- Herbut R. (2006). *Partie polityczne – rozważania teoretyczne*. W: A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Systemy polityczne współczesnej Europy*. Warszawa: PWN.
- Herbut R., Jednaka W. (1994). *Partie i system partyjny w Polsce na tle tendencji rozwojowych w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej*. W: A. Antoszewski (red.), *Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Hloušek V., Kopeček L. (2018). *Leader as a focal point: New political entrepreneurs and candidate selection in the Czech Republic*. W: X. Coller, G. Cordero, A.M. Jaime-Castillo (red.), *The Selection of Politicians in Times of Crisis*. London–New York: Routledge.
- Jakubowska U. (2002). *Przywództwo polityczne*. W: K. Skarżyńska (red.), *Psychologia polityczna*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Jasiewicz K. (1999). *Portfel czy różaniec? Ekonomiczne i aksjologiczne determinanty zachowań wyborczych*. W: R. Markowski (red.), *Wybory parlamentarne 1997 roku: system partyjny, postawy polityczne, zachowania wyborcze*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.

- Jasiewicz K. (2002). *Portfel czy różaniec? Wzory zachowań wyborczych Polaków w latach 1995–2001*. W: R. Markowski (red.), *System partyjny i zachowania wyborcze: dekada polskich doświadczeń*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Kocur A., Majczak K. (2013). *Kim Pan jest Panie Palikot, czyli krótka biografia wydawcy, przedsiębiorcy i polityka*. W: R. Marzęcki, Ł. Stach (red.): *Dlaczego Palikot? Młodzi wyborcy Ruchu Palikota: przypadkowy czy „twardy” elektorat nowej siły na polskiej scenie politycznej*. Warszawa: Elipsa.
- Kopeček L. (2003). *System partyjny Słowacji*. W: A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka (red.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kopeček L., Svačinová P. (2016). *Between Organizational Extremes: Czech Parties after a Political Earthquake*. W: K. Sobolewska-Myślik, B. Kosowska-Gąstoł, P. Borowiec (red.), *Organizational Structures of Political Parties in Central and Eastern European Countries*. Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Kosowska-Gąstoł B. (2017). *Od sukcesu do porażki – Twój Ruch w świetle wybranych modeli partii*. W: A. Pacześniak (red.), *Anatomia porażki wyborczej*. Warszawa: Wydaw. Sejmowe.
- Kovács A. (2013). *The post-communist extreme right: The Jobbik party in Hungary*. W: R. Wodak, M. Khosravinik, B. Mral (red.), *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London: Bloomsbury.
- Koziello T., Szczepański D. (2018). *Wprowadzenie*. W: T. Koziello, D. Szczepański (red.), *Geografia wyborcza Polski: interpretacje postaw i zachowań obywateli*. Rzeszów: Wydaw. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kriesi H. (1995). *The Political Opportunity Structure of New Social Movements: Its Impact on Their Mobilization*. W: J.C. Jenkins, B. Klandermans (red.), *The Politics of Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Krivý V. (2013). *The Ordinary People Movement and its Voters*. W: G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, Z. Bútorová (red.), *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratysława: Institute for Public Affairs.
- Krouwel A. (2005). *Party models*. W: R. Katz, W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics*. London: Sage.
- Kubas S. (2012). *Historia parlamentaryzmu w krajach Europy Środkowej*. W: M. Barański, R. Glajcar, S. Kubas (red.), *Parlament w państwach Grupy Wyszehradzkiej*. Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.

- Kwiatek A. (2004). *Andrzej Lepper – polityk z przypadku czy profesjonalista?* W: M. Jeziński (red.), *Marketing polityczny: w poszukiwaniu strategii wyborczego sukcesu*. Toruń: Duet.
- Lewandowski A. (2017). *Antysystemowość ruchu Kukiz'15 w okresie kampanii wyborczej 2015 roku*. W: K. Walecka, K. Wojtas (red.), *Nowe partie i ruchy polityczne. Praktyka i idee współczesnych demokracji*. Warszawa: Wydaw. Naukowe UKSW.
- Linz J.J. (1978). *Crisis, Breakdown, and Reequilibration*. W: J.J. Linz, A. Stepan (red.), *The Breakdown of Democratic Regimes*. Baltimore: Johns Hopkins University.
- Mair P. (1999). *New Political Parties in Established Party Systems: How Successful Are They?* W: E. Beukel, K.K. Klausen, P.E. Mouritzen (red.), *Elites, Parties and Democracy*. Odense: Odense University Press.
- Mair P. (1991). *The Electoral Universe of Small Parties in Postwar Western Europe*. W: F. Müller -Rommel, G. Pridham (red.), *Small Parties in Western Europe. Comparative and National Perspectives*. London: Sage.
- Markowski R., Kwiatkowska A. (2017). *Chwiejność wyborcza Polaków*. W: R. Markowski (red.), *Demokratyczny Audyt Polski 2: Demokracja wyborcza w Polsce lat 2014–15*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Marmola M. (2017). *Nowe partie w państwach Europy Środkowo-Wschodniej – w poszukiwaniu czynników sukcesu wyborczego*. W: M. Kolczyński (red.), *Polskie wybory 2014–2015. Kontekst krajowy i międzynarodowy – przebieg rywalizacji – konsekwencje polityczne*, tom 2. Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego.
- Marmola M., Wojtasik W. (2014). *Gospodarka, głupcze? Dlaczego kwestie ekonomiczne mają marginalne znaczenie w polskiej polityce*. W: Ł. Tomczak (red.), *Partie polityczne: struktury, programy, kampanie*. Wrocław: Marina.
- Matykowski R. (2002). *Problemy i metody badawcze geografii elektoralfnej*. W: H. Rogacki (red.), *Możliwości i ograniczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*. Poznań: Bogucki Wydaw. Naukowe.
- Matykowski R. (2018). *Koncepcje i metody w polskich badaniach przestrzenno-elektoralnych*. W: P. Churski (red.), *Teoretyczne i aplikacyjne wyzwania współczesnej geografii społeczno-ekonomicznej*. Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN.
- Mesežnikov G. (2013). *Rise and Fall of New Political Parties in Slovakia*. W: G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, Z. Bútorová (red.), *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratysława: Institute for Public Affairs.

- Miernik R. (2004). *Liga Polskich Rodzin – prawica polskiej sceny politycznej*. W: M. Jeziński (red.), *Marketing polityczny: w poszukiwaniu strategii wyborczego sukcesu*. Toruń: Duet.
- Migalski M. (2006). *Typologie systemów partyjnych – przypadek Polski*. W: M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur (red.), *Polski system partyjny*. Warszawa: PWN.
- Modrzejewski A. (2012). *Kościół i religia w strategii wyborczej Ruchu Palikota*. W: A. Turska-Kawa, W. Wojtasik (red.), *Wybory parlamentarne 2011*. Sosnowiec: Remar.
- Orłowski W. (2002). *Republika Węgierska*. W: E. Gdulewicz (red.), *Ustroje państwa współczesnych*, tom 2. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pirro A. (2015). *The populist radical right in the political process. Assessing party impact in Central and Eastern Europe*. W: M. Minkenberg (red.), *Transforming the transformation? The East European radical right in the political process*. London: Routledge.
- Piskorski M. (2004). *Liga Polskich Rodzin*. W: K. Kowalczyk, J. Sielski (red.), *Polskie partie i ugrupowania parlamentarne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pogátsa Z. (2013). *LMP ("Politics Can Be Different"): Nordic Ecopolitics in Central Europe*. W: G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, Z. Bútorová (red.), *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratysława: Institute for Public Affairs.
- Raciborski J. (2007). *Zachowania wyborcze Polaków 1998–2006*. W: M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*. Warszawa: Scholar.
- Roguska B. (2015). *Psychologiczne charakterystyki elektoratów partyjnych*. W: M. Grabowska, K. Pankowski (red.), *Wybory 2015 w badaniach CBOS. „Opinie i Diagnozy”, nr 33*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Sartori G. (1990). *A Typology of Party Systems*. W: P. Mair (red.), *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmitter P.C., Karl T.L. (1992). *The Types of Democracy Emerging in Southern and Eastern Europe and South and Central America*. W: P. Volten (red.), *Bound to Change: Consolidating Democracy in East Central Europe*. New York: Westview Press.
- Share D., Mainwaring S. (1986). *Transitions Through Transaction: Democratization in Brazil and Spain*. W: W.A. Selcher (red.), *Political Liberalization in Brazil: Dynamics, Dilemmas, and Future Prospects*. Boulder: Westview Press.

- Sobolewska-Myślik K. (2018). *Demokracja bezpośrednia i zaangażowanie obywateli w statutach Twojego Ruchu, Kukiz'15 i Nowoczesnej*. W: D. Plecka (red.), *Demokracja w Polsce po 2015 r.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sokół W. (2003). *Partie polityczne i system partyjny w Polsce w latach 1991–2001*. W: W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sokół W. (2005). *Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej – próba bilansu*. W: W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Spáč P. (2013). *New Political Parties in the Czech Republic: Anti-politics or Mainstream?*. W: G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, Z. Bútorová (red.), *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Bratislava: Institute for Public Affairs.
- Stobiński M. (2009). *Strategie partii politycznych w kampaniach wyborczych w Polsce, Czechach, na Słowacji i Węgrzech*. W: J. Fras (red.), *Uczestnictwo w wyborach i kampaniach wyborczych po 1989 roku*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Učēn P. (2004). *Centristický populismus ako nová kompetitívna a mobilizačná stratégia v slovenskej politike*. W: O. Gyárfášová, G. Mesežnikov (red.), *Vláda strán na Slovensku: Skúsenosti a perspektívy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky (IVO).
- Urwin D.W. (1983). *Harbinger, Fossil or Fleabite? Regionalism and the West European Party Mosaic*. W: H. Daalder, P. Mair (red.), *Western European Party System*. Beverly Hills: Sage.
- Walecka K., Wojtas K. (2017). *Hybrydowe formy organizacji politycznych – nowe partie i ruchy*. W: K. Walecka, K. Wojtas (red.), *Nowe partie i ruchy polityczne. Praktyka i idee współczesnych demokracji*. Warszawa: Wydaw. Naukowe UKSW.
- Williams K. (2002). *The Czech and Slovak Republics: the Surprising Resilience of Proportional Representation*. W: S. Birch, F. Millard, M. Popescu, K. Williams (red.), *Embodying Democracy. Electoral System Design in Post-Communist Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wiszniewski R. (1998). *Wybory parlamentarne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Polityczne konsekwencje systemów wyborczych*. W: W. A. Anto-

- szewski, R. Herbut (red.), *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Wrocław: Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wojnicki J. (2014). *TOP 09 – nowe oblicze konserwatywnego liberalizmu w Republice Czeskiej*. W: Ł. Tomczak (red.), *Partie polityczne. Struktury, programy, kampanie*. Wrocław: Marina.
- Wojnicki J. (2017). *ANO 2011: fenomen Andreja Babiša i jego udział w czeskiej polityce*. W: K. Walecka, K. Wojtas (red.), *Nowe partie i ruchy polityczne. Praktyka i idee współczesnych demokracji*. Warszawa: Wydaw. Naukowe UKSW.
- Wojtasik W. (2010). *Drugorzędność wyborów samorządowych w teorii i badaniach empirycznych*. W: M. Barański, A. Czyż, S. Kubas (red.), *Rola samorządu terytorialnego w modernizacji Polski*. Katowice: Wydaw. Naukowe Śląsk.
- Wojtasik W. (2014). *Nowa partia w systemie partyjnym*. W: J. Juchnowski, R. Wiszniowski (red.), *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi*, tom 1: *Podmioty i procesy demokratyczne: księga dedykowana profesorowi Andrzejowi Antoszewskiemu*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wojtasik W. (2014). *Nowa partia w systemie partyjnym: przykład Ruchu Palikota*. W: D. Plecka (red.), *Demokracja w Polsce po 2007 roku*. Sosnowiec: Remar.
- Wojtasik W. (2018). *Nowe partie w polskim systemie partyjnym*. W: D. Plecka (red.), *Demokracja w Polsce po 2015 r.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Raporty instytucji badawczych:

2011. *Évi Népszámlálás*. Węgierski Urząd Statystyczny (*Központi Statisztikai Hivatal*). <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/> (dostęp: 14.05.2017).
- CBOS 84/2001. *Stosunek do integracji Polski z Unią Europejską*. Komunikat z badań nr BS/84/2001. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS 131/2001. *Stosunek do polityków bezpośrednio przed wyborami do Sejmu i Senatu*. Komunikat z badań nr BS/131/2001. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS 136/2001. *Poglądy elektoratów partii politycznych*. Komunikat z badań nr BS/136/2001. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS 95/2002. *Psychologiczne profile elektoratów partyjnych*. Komunikat z badań nr BS/95/2002. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS 142/2007. *Zaufanie do polityków na początku września*. Komunikat z badań nr BS/142/2007. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.

- CBOS 142/2015. *Preferencje partyjne przed wyborami*. Komunikat z badań nr 142/2015. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS 166/2015. *Przebiegiwy elektoratów w wyborach parlamentarnych 2011 i 2015*. Komunikat z badań nr 166/2015. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS 179/2015. *Motywy głosowania na poszczególne partie i komitety wyborcze*. Komunikat z badań nr 179/2015. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS 40/2017. *Preferencje partyjne w kwietniu*. Komunikat z badań nr 40/2017. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- CBOS 170/2017. *Zaufanie do polityków przed zmianą premiera*. Komunikat z badań nr 170/2017. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Corruption Perceptions Index (CPI)*. Transparency International. <https://www.transparency.org/research/cpi/overview> (dostęp: 20.06.2018).
- Eurobarometer (2012). *Discrimination in the EU in 2012*. Special Eurobarometer 393. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_393_en.pdf (dostęp: 21.10.2018).
- European Commission Public Opinion*. <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index> (dostęp: 20.06.2018).
- GUS (2011). *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Główny Urząd Statystyczny. <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/> (dostęp: 15.04.2017).
- GINI index (World Bank estimate)*. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI> (dostęp: 20.05.2017).
- Median SK (2016). *Motivácie voličov do NR SR 2016 prieskum vo volebné dni*. Raport Median SK.
- Median SK (2017). *Volby do Národnej rady SR – volebné preferencie a potenciál strán – Máj / Jún 2017*. Raport Median SK.
- Sčítání lidu domů a bytů 2011*. Czeski Urząd Statystyczny (Český statistický úřad). <https://www.czso.cz/csu/czso/scitani-lidu-domu-a-bytu-2011> (dostęp: 15.04.2017).
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011*. Urząd Statystyczny Republiki Słowacji (Štatistický úrad Slovenskej republiky). <https://census2011.statistics.sk/> (dostęp: 15.04.2017).
- World Economic Outlook Database, April 2018*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/index.aspx> (dostęp: 5.08.2018).
- Zadrozna A. (2006). *Opinia publiczna w Unii Europejskiej*. Eurobarometr 66/Jesień 2006. Raport Krajowy: Polska.

Prasa:

- Henzler M. (2000). *Kwadratura okręgu*. „Polityka”, nr 33.
- Kowanda C. (2013). *Žarloczny Babisconi. Zlý Czech – Andrej Babiš*. „Polityka”, nr 34.
- Maćkowiak T. (2012). *Goryl dał w łapę*. „Polityka”, nr 11.
- Paradowska J. (1999). *Zaproszenie dla czworga*. „Polityka”, nr 29.
- Petroff W. (2001). *Kiedy liczby znaczą głosy*. „Rzeczpospolita”, 11.04.
- Subotić M. (2001). *Polityczne falowanie*. „Rzeczpospolita”, 23.01.
- Szymanowski M. (2016). *Silný Slovák w Pradze*. „Do Rzeczy”, nr 29.
- Wielowieyska D. (2000). *Akcja ordynacja*. „Gazeta Wyborcza”, 29.06.
- Wojtkowska Z., Maciejka D. (1999). *Dawidowie i Goliaci*. „Wprost”, nr 42.

Źródła internetowe:

- Bedlewicz R. (2015). *Dr Sokołowski: trzy scenariusze dla Pawła Kukiza [Wywiad]*. <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/dr-sokolowski-trzy-scenariusze-dla-pawla-kukiza-wywiad/wjy93x> (dostęp: 18.05.2018).
- Blich S. (2018). *Piraci z Wyszehradu – ostatnia nadzieja antyestablishmentu*. Krytyka Polityczna. <http://krytykapolityczna.pl/swiat/ue/czechy-piraci-ivan-bartos-wywiad/> (dostęp: 26.07.2018).
- Dömeová A. (2016). *Beblavý: Sieť sa trhá, vyše 200 členov definitívne odchádza*. Aktuality.sk. <https://www.aktuality.sk/clanok/323421/beblavy-siet-sa-trha-vyse-200-clenov-definitivne-odchadza/> (dostęp: 20.07.2018).
- Fila L. (2012). *ANO financed by party leader*. The Slovak Spectator. <http://spectator.sme.sk/c/20016747/ano-financed-by-party-leader.html> (dostęp: 25.11.2015).
- Foy H. (2016). *Lunch with the FT: Andrej Babiš*. ft.com, 19.02.2016. <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/83908fd2-d4a5-11e5-829b-8564e7528e54.html> (dostęp: 10.01.2017).
- Giziński J. (2013). *Sukces szowinistów z drugiej strony Tatr*. Rzeczpospolita.pl. <https://www.rp.pl/artukul/1067656-Sukces-szowinistow-z-drugiej-strony-Tatr.html> (dostęp: 20.07.2018).
- Grochal R. (2012). *Koalicja PO-PSL. Krucha przewaga w Sejmie*. Wyborcza.pl. http://wyborcza.pl/1,76842,11311416,Koalicja_PO_PSL_Krucha_przewaga_w_Sejmie.html (dostęp: 28.01.2018).

- Groszkowski J. (2013). *Upadek rządu w Czechach w związku z aferą korupcyjno-obyczajową*. Analiza Ośrodka Studiów Wschodnich im. Marka Karpia. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-06-19/upadek-rzadu-w-czechach-w-zwiazku-z-afera-korupcyjno-obyczajowa> (dostęp: 20.07.2018).
- Groszkowski J. (2016). *Polityczne trzęsienie ziemi na Słowacji*. Analiza Ośrodka Studiów Wschodnich im. Marka Karpia. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-03-09/polityczne-trzesienie-ziemi-na-slowacji> (dostęp: 20.07.2018).
- iDNES.cz (2010). *Volby do obecních zastupitelstev ČR 2010*. iDNES. cz. <https://volby.idnes.cz/komunalni-2010.aspx> (dostęp: 14.07.2018).
- Kondzińska A., Szpala I. (2017). *Katarzyna Lubnauer przewodniczącą Nowoczesnej. Będzie renegocjacja porozumienia z Platformą?* Wyborcza.pl. <http://wyborcza.pl/7,75398,22698430,katarzyna-lubnauer-przewodniczaca-nowoczesnej-bedzie-renegocjacja.html> (dostęp: 13.07.2018).
- Koźmiński P. (2018). *Ryszard Petru odchodzi z Nowoczesnej. „To moje dziecko, ale dziś już podąża swoją własną drogą”*. Wyborcza.pl. <http://wyborcza.pl/7,75398,23386042,petru-odchodzi-z-nowoczesnej-to-moje-dziecko-ale-dzis-juz.html> (dostęp: 13.07.2018).
- Krbatová L. (2016). *Posledný prieskum Focusu: Smer nestúpa, potreboval by partnera*. Sme.sk. <https://domov.sme.sk/c/20098383/prieskum-focus-smer-nestupa-potreboval-by-koalicneho-partnera.html> (dostęp: 20.07.2018).
- LSNS (2016). *Volebný program politickej strany Kotleba – Ľudová Strana Naše Slovensko*. <http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebný-program-2016.pdf> (dostęp: 25.07.2018).
- MS (2018). *Teraz! Nowa partia Ryszarda Petru. Filarami „gospodarka i społeczeństwo”*. <https://www.newsweek.pl/polska/polityka/teraz-nowa-partia-ryszarda-petru-filarami-gospodarka-i-spoleczenstwo/kz36tbg> (dostęp: 19.11.2018).
- Okamura T. (2011). *O mně*. tomio.cz. <http://www.tomio.cz/o-mne/> (dostęp: 10.03.2017).
- Palata L. (2012). *Japoński ksenofob chce być prezydentem Czech*. Wyborcza.pl. http://wyborcza.pl/1,76842,12844622,Japonski_ksenofob_chce_byc_prezydentem_Czech.html (dostęp: 20.07.2018).
- Palata L. (2016). *Czechy: wszyscy przeciw miliardderowi*. Wyborcza.pl. <http://wyborcza.pl/1,75399,20711173,czechy-wszyscy-przeciw-miliarderowi.html> (dostęp: 20.07.2018).

- Palikot J. (2011). *Oddałem mandat!*. Blog Janusza Palikota, 9.01.2011. <http://palikot.blog.onet.pl/2011/01/09/oddalem-mandat/> (dostęp: 18.01.2018).
- Palikot J. (2017). *Pożegnanie z polityką*. <http://palikot.pl/pozegnanie-z-polityka/> (dostęp: 8.04.2018).
- PAP (2010). *Rusza portal PirateLeaks. Czeska polityka pod lupą*. <https://www.wprost.pl/nauka-i-technika/223748/Rusza-portal-PirateLeaks-Czeska-polityka-pod-lupa.html> (dostęp: 18.07.2018).
- PAP (2011). *Palikot będzie miał dwie partie - właśnie zakłada nową*. <https://wiadomosci.wp.pl/palikot-bedzie-mial-dwie-partie-wlasnie-zaklada-nowa-6031727407551105a> (dostęp: 18.01.2018).
- PAP (2011B). *Zakładał partię, teraz wybrali go przewodniczącym*. <https://wiadomosci.wp.pl/zakladal-partie-teraz-wybrali-go-przewodniczacy-m-6031978021950081a> (dostęp: 18.01.2018).
- PAP (2012). *Po skandalu korupcyjnym w Czechach rozpadła się koalicja rządząca*. GazetaPrawna.pl. <http://www.gazetaprawna.pl/amp/611004,po-skandalu-korupcyjnym-w-czechach-rozpadla-sie-koalicja-rzadzaca.html> (dostęp: 12.07.2018).
- Parliamentary elections in Hungary*. Narodowe Biuro Wyborcze (Országos Választási Iroda). <http://www.valasztas.hu/web/national-election-office/parliamentary-elections> (dostęp: 18.01.2018).
- SITA (2016). *Stranu Siet' opustila pätica poslancov*. <https://www.etrend.sk/ekonomika/stranu-siet-opustila-patica-poslancov.html> (dostęp: 20.07.2018).
- Spectator (2012). *Procházka introduces Alfa platform*. The Slovak Spectator. <https://spectator.sme.sk/c/20045037/prochazka-introduces-alfa-platform.html> (dostęp: 5.08.2018).
- Spectator (2015). *Businessman Boris Kollár launches his political party*. The Slovak Spectator. <https://spectator.sme.sk/c/20063663/businessman-boris-kollar-launches-his-political-party.html> (dostęp: 17.07.2018).
- TASR (2017). *Koniec Bašistovej v Sieti. V parlamente ostáva ako nezávislá poslankyňa*. Aktualne.sk. <https://aktualne.centrum.sk/slovensko/politika/koniec-basistovej-sieti-parlamente-ostava-ako-nezavisla-poslankyna.html> (dostęp: 20.07.2018).
- Vilikovská Z. (2009). *Slovak Supreme Court overrules outlawing of extremist group Slovenská Pospolitosť*. The Slovak Spectator. <https://spectator.sme.sk/c/20033243/slovak-supreme-court-overrules-outlawing-of-extremist-group-slovenska-pospolitost.html> (dostęp: 17.07.2018).

- Volby a referendum*. Úrad Štatistický Republiky Slovenskej (Štatistický úrad Slovenskej republiky). <http://volby.statistics.sk/> (dostęp: 10.01.2018).
- Výročné správy politických strán a politických hnutí*. Ministerstvo Spraw Wewnętrznych Republiky Slovenskej (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky). <https://www.minv.sk/?vyrocnosp spravyps> (dostęp: 20.07.2018).
- Výsledky voleb a referendum*. Český Úřad Štatistický (Český štatistický úřad, ČSÚ). <https://www.volby.cz/> (dostęp: 10.01.2018).
- Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polski*. Państwowa Komisja Wyborcza. http://pkw.gov.pl/315_Wybory_do_Sejmu_i_do_Senatu (dostęp: 10.01.2018).
- Wybory parlamentarne 2015. Czas decyzji*. TVN24.pl. <https://www.tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2015,127,m> (dostęp: 10.05.2016).
- Żukiewicz P. (2014). *System wyborczy Republiki Węgier – rzeczywiście mieszany?* <http://zukiewicz.blogspot.com/2014/04/117-system-wyborczy-republiki-wegier.html> (dostęp: 28.07.2018).

Inne:

- Bajda P., Zenderowski R. (2017). *Europejska polityka Słowacji*. „ETE Working Paper”, vol. 3(3).
- Bolin N. (2006). *Contextual impact on new party entrance*. Paper presented on Stat-svetenskapliga förbundets årsmöte, Karlstads Universitet, 12–14 October.
- Döring H., Manow P. (2019). *Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies*. Development version 2018. <http://www.parlgov.org/#data> (dostęp: 20.07.2018).
- Gallagher M. (2018). *Election indices data set*. Version: 27 March 2018. http://www.tcd.ie/Political_Science/people/michael_gallagher/ElSystems/index.php (dostęp: 5.08.2018).
- Krouwel A., Bosch O. (2004). *Explaining the Emergence of New Parties. Cynical citizens and the rise of populism*. Paper prepared for the workshop Kwaliteit van het leven en politieke attitudes, 27–28 May, Antwerp.
- Mainwaring S., Gervasoni C., España-Nájera A.: *The Vote Share of New and Young Parties*. „Kellogg Institute Working Paper” 2010, nr 368.
- Piskorski M. (2010). *Samoobrona RP w polskim systemie partyjnym*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Jerzego Sielskiego.

Poznań: Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Sikk A. (2004). *Party Financing Regimes and Emergence of New Parties in Latvia and Estonia*. Paper presented at the ECPR Joint Sessions workshop *The Political Representation of Social Interests in Central and Eastern Europe*, 13–18 April, Uppsala.

Volgens A., Lehmann P., Matthieß T., Merz N., Regel S., Weißels B. (2019). *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR)*. Version 2019b. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB). <https://doi.org/10.25522/manifesto.mpd.2019b>.

SPIS TABEL

Tabela 1.1. Kryteria nowości partii politycznych według Shlomita Barnei i Gideona Rahata	31
Tabela 1.2. Wymiary instytucjonalizacji partii politycznej w ujęciu Vicky Randall i Larsa Svåsand	42
Tabela 1.3. Wpływ strategii przyjętej przez partię politycznego mainstreamu na losy partii niszowej	59
Tabela 1.4. Wpływ strategii przyjętych partii politycznego mainstreamu na losy partii niszowej (NP)	60
Tabela 1.5. Zależności między głosowaniem retrospektywnym i prospektywnym a szansami wyborczymi nowej partii	75
Tabela 2.1. Klasyfikacja węgierskiego systemu wyborczego uwzględniająca wartości indeksu dysproporcjonalności, współczynnika redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu	109
Tabela 2.2. Klasyfikacja polskiego systemu wyborczego uwzględniająca wartości indeksu dysproporcjonalności, współczynnika redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu	110
Tabela 2.3. Klasyfikacja czeskiego systemu wyborczego uwzględniająca wartości indeksu dysproporcjonalności, współczynnika redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu	111
Tabela 2.4. Klasyfikacja słowackiego systemu wyborczego uwzględniająca wartości indeksu dysproporcjonalności, współczynnika redukcji efektywnej liczby partii oraz punktu przełomu	112

Tabela 2.5. Podstawowe wskaźniki węgierskiego systemu partyjnego w latach 1990–2014	117
Tabela 2.6. Podstawowe wskaźniki czeskiego systemu partyjnego w latach 1990–2017	121
Tabela 2.7. Podstawowe wskaźniki polskiego systemu partyjnego w latach 1991–2015	124
Tabela 2.8. Podstawowe wskaźniki słowackiego systemu partyjnego w latach 1990–2016	127
Tabela 2.9. Średnie wartości zagregowanej, pozasystemowej i wewnątrzsystemowej chwiejności wyborczej w warunkach państw Europy Środkowej i Wschodniej	140
Tabela 3.1. Wydatki polskich ugrupowań w trakcie kampanii przed wyborami parlamentarnymi z 2001 roku (w złotych)	150
Tabela 3.2. Rezultaty wyborcze Ligi Polskich Rodzin w latach 2001–2010	152
Tabela 3.3. Zróżnicowanie poparcia dla polskich partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w 2001 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w okręgach wyborczych	154
Tabela 3.4. Rezultaty wyborcze Samoobrony Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2001–2015	162
Tabela 3.5. Wydatki wyborcze polskich ugrupowań w trakcie kampanii przed wyborami parlamentarnymi z 2011 roku (w złotych)	169
Tabela 3.6. Rezultaty wyborcze Ruchu Palikota w latach 2011–2015	171
Tabela 3.7. Zróżnicowanie poparcia dla Ruchu Palikota na tle poparcia dla partii politycznych w Polsce w wyborach do Sejmu RP w 2011 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w okręgach wyborczych	173
Tabela 3.8. Wydatki polskich ugrupowań w trakcie kampanii przed wyborami parlamentarnymi z 2015 roku (w złotych)	178
Tabela 3.9. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych w Polsce w wyborach do Sejmu RP w 2015 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w okręgach wyborczych	179
Tabela 3.10. Rezultaty wyborcze TOP 09 w latach 2010–2019	189
Tabela 3.11. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych w Republice Czeskiej w wyborach do Izby Poselskiej w 2010 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach	191
Tabela 3.12. Rezultaty wyborcze ANO 2011 w latach 2013–2019	200

Tabela 3.13. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych w Republice Czeskiej w wyborach do Izby Poselskiej w 2013 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach	201
Tabela 3.14. Rezultaty wyborcze Świtu Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury w latach 2013–2019	205
Tabela 3.15. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych w Republice Czeskiej w wyborach do Izby Poselskiej w 2017 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach	208
Tabela 3.16. Rezultaty wyborcze Partii Porozumienia Obywatelskiego w latach 1998–1999	217
Tabela 3.17. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 1998 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach	219
Tabela 3.18. Rezultaty wyborcze Sojuszu Nowego Obywatela w latach 2002–2006	224
Tabela 3.19. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 2002 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach	226
Tabela 3.20. Rezultaty wyborcze Wolności i Solidarności w latach 2010–2020	229
Tabela 3.21. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 2010 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach	230
Tabela 3.22. Rezultaty wyborcze Most-Híd w latach 2010–2020	234
Tabela 3.23. Rozproszenie poparcia Most-Híd i SMK-MKP w latach 2010–2016 liczone w oparciu o rezultaty wyborów parlamentarnych uzyskane w poszczególnych powiatach	236
Tabela 3.24. Wydatki słowackich ugrupowań na kampanię wyborczą przed elekcją parlamentarną z 10 marca 2012 roku	242
Tabela 3.25. Rezultaty wyborcze ugrupowania Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości w latach 2012–2020	244
Tabela 3.26. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 2012 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach	245
Tabela 3.27. Wyniki wyborów parlamentarnych w 2012 roku na Słowacji w odniesieniu do cech socjodemograficznych elektoratu	247

Tabela 3.28. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Słowacji w wyborach parlamentarnych w 2016 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w poszczególnych powiatach	253
Tabela 3.29. Rezultaty wyborcze Jobbiku w latach 2009–2018	265
Tabela 3.30. Zróżnicowanie poparcia dla partii politycznych na Węgrzech w wyborach parlamentarnych w 2010 roku liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w okręgach wyborczych	267
Tabela 3.31. Rezultaty wyborcze ugrupowania Polityka Može Być Inna w latach 2010–2018	270
Tabela 3.32. Klasyfikacja analizowanych partii ze względu na rodzinę partii politycznych i skale lewica–prawica, państwo–rynek, wolność–władza	275
Tabela 4.1. Okręgi wyborcze wykazujące najwyższe i najniższe poparcie dla nowych partii politycznych w warunkach polskich	283
Tabela 4.2. Współczynniki korelacji wyników wyborczych nowych partii politycznych w Polsce liczone w oparciu o rezultaty uzyskane w okręgach wyborczych	284
Tabela 4.3. Jednostki terytorialne wykazujące najwyższe i najniższe poparcie dla nowych partii politycznych w Republice Czeskiej	286
Tabela 4.4. Zróżnicowanie poparcia dla nowych partii w Republice Czeskiej liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w powiatach	287
Tabela 4.5. Współczynniki korelacji wyników wyborczych nowych partii politycznych w Czechach liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w powiatach	288
Tabela 4.6. Powiaty wykazujące najwyższe i najniższe poparcie wyborcze dla nowych partii politycznych na Słowacji	289
Tabela 4.7. Współczynniki korelacji wyników wyborczych nowych partii politycznych na Słowacji liczone na podstawie rezultatów uzyskanych w powiatach	292

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1.1. Dwuwymiarowe określenie poziomu nowości partii w ujęciu Krystyny Litton	33
Rysunek 1.2. Model powstawania nowych partii w ujęciu Simona Huga ...	57
Rysunek 3.1. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Ligi Polskich Rodzin w wyborach do Sejmu RP w 2001 roku	154
Rysunek 3.2. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Samoobrony RP w wyborach do Sejmu RP w 2001 roku	164
Rysunek 3.3. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Ruchu Palikota w wyborach do Sejmu RP w 2011 roku	173
Rysunek 3.4. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Kukiz'15 w wyborach do Sejmu RP w 2015 roku	180
Rysunek 3.5. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Nowoczesna w wyborach do Sejmu RP w 2015 roku	186
Rysunek 3.6. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania TOP 09 w wyborach do Izby Poselskiej w 2010 roku	191
Rysunek 3.7. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Sprawy Publiczne w wyborach do Izby Poselskiej w 2010 roku	196
Rysunek 3.8. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania ANO 2011 w wyborach do Izby Poselskiej w 2013 roku	202
Rysunek 3.9. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Świtu Demokracji Bezpośredniej w wyborach do Izby Poselskiej w 2013 roku	205

Rysunek 3.10. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla partii Burmistrzowie i Niezależni w wyborach do Izby Poselskiej w 2017 roku ...	209
Rysunek 3.11 Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Czeskiej Partii Piratów w wyborach do Izby Poselskiej w 2017 roku	213
Rysunek 3.12. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Partii Porozumienia Obywatelskiego w wyborach parlamentarnych w 1998 roku	220
Rysunek 3.13. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Sojuszu Nowego Obywatela w wyborach parlamentarnych w 2002 roku	226
Rysunek 3.14. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Wolności i Solidarności w wyborach parlamentarnych w 2010 roku	231
Rysunek 3.15. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Most-Híd w wyborach parlamentarnych w 2010 roku	235
Rysunek 3.16. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości w wyborach parlamentarnych w 2012 roku	245
Rysunek 3.17. Autoidentyfikacje słowackiego elektoratu w wyborach parlamentarnych z 2012 roku na skali lewica–prawica (skala 0–10, gdzie 0 oznacza orientację lewicową, a 10 orientację prawicową)	246
Rysunek 3.18. Autoidentyfikacje słowackiego elektoratu w wyborach parlamentarnych z 2012 roku na skali liberalizm–konserwyzm (skala 0–10, gdzie 0 oznacza orientację liberalną, a 10 orientację konserwatywną)	248
Rysunek 3.19. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Partii Ludowej Nasza Słowacja w wyborach parlamentarnych w 2016 roku	253
Rysunek 3.20. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár w wyborach parlamentarnych w 2016 roku	256
Rysunek 3.21. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Sieć w wyborach parlamentarnych w 2016 roku	261
Rysunek 3.22. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla Jobbiku w wyborach parlamentarnych w 2010 roku	267
Rysunek 3.23. Terytorialne rozmieszczenie poparcia dla ugrupowania Polityka Może Być Inna w wyborach parlamentarnych w 2010 roku	271
Rysunek 4.1. Istotność korelacji między głosami dla nowych ugrupowań a zmiennymi objaśniającymi	304
Rysunek 4.2. Istotność korelacji między mandatami nowych ugrupowań a zmiennymi objaśniającymi	304

NEW PARTIES IN THE PARTY SYSTEMS OF THE VISEGRAD GROUP COUNTRIES

SUMMARY

Keywords: new parties, political parties, party systems, the Visegrad Group countries

The presented book provides a comparative analysis of new political parties in the party systems of the Visegrad Group countries. The primary aim of analysis is to define the factors which have impact on gaining parliamentary representation by new parties in Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. Research on new political parties in these countries seems to be especially important for at least two reasons. Firstly, due to differences in social and political conditions, it is impossible to uncritically adapt the theoretical models made in western democracies. This stems from short tradition of functioning of democratic institutions in Central and Eastern Europe (also in V4 countries) which shaped the specific pattern of emerging of new political parties, diametrically opposed to patterns formed in consolidated democracies. On the basis of this pattern, two types of groupings can be distinguished: Old Regime parties and New Regime parties. The first type has personal or organizational ties to the previous communist regime, while the second one descends from anti-communist opposition. Secondly, in the case of the former Eastern bloc, indicators describing the party systems (e.g the electoral volatility index or the effective number of parties) do not provide full information about their real dynamics, because in conditions of weak institutionalization of political parties, changes in configuration on the political scene usually occur within the party system (as a result of mergers, splits or transformations of political parties). For this reason, it is worth analysing changes in the parliamentary arena resulting from the transfer of electoral preferences to new extra-parliamentary political entities.

This book contains four main chapters. The first of them – called *New political parties – a theoretical approach* – presents the main theoretical findings connected with defining and typologizing new parties as well as factors influencing their formation and political success. In this part it was also decided to establish the original definition of new parties, which to some extent correspond to the concept of the genuinely new party proposed by Allan Sikk. The following definition of new political parties was proffered: *parties that are not successors to any groupings formed as a result of the first fully competitive elections (which means that they do not have connections with Old and New Regime parties), have a novel name and structure, and do not have any important figures from past democratic politics among their major members*. In the case of the last condition, similarly as in Allan Sikk's analysis, the assumption was made that the lack of important political actors is connected with the absence of presidents, prime ministers, a significant portion of ministers or members of the parliament in the party structure. During the analysis, the functional definition of a political party was adopted. This enabled the inclusion of entities that, although not registered as political parties, actually fulfil their functions.

The second chapter (*The party systems of the Visegrad Group countries*) discusses the specificity of systemic transformation in the studied countries and the impact of historical background on the process of shaping political pluralism and the formation of party systems. This chapter also presents the determinants of the evolution of electoral law in the Visegrad Group countries along with the author's assessment of the level of electoral systems' discrimination. Then it investigates issues related to cleavages and electoral volatility in the Visegrad Group countries.

The third chapter of book (*The road of new political parties to the parliaments of the Visegrad Group countries*) shows the origins of 21 new parties that have gained the parliamentary seats in analysed countries. The study included the following groupings: League of Polish Families (*Liga Polskich Rodzin*), Self-Defence of the Republic of Poland (*Samoobrona RP*), Palikot Movement (*Ruch Palikota*), Kukiz'15, Modern (*Nowoczesna*), TOP 09 (*Tradice Odpowiednost Prosperita 09*), Public Affairs (*Věci veřejné*), ANO 2011, Tomio Okamura's Dawn of Direct Democracy (*Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury*), Mayors and Independents (*Starostové a nezávislí*), Czech Pirate Party (*Česká pirátská strana*), Party of Civic Understanding (*Strana občianskeho porozumenia*), Alliance of the New Citizen (*Aliancia nového občana*), Freedom and Solidarity (*Sloboda a Solidarita*), Bridge (*Most-Híd*), Ordinary People and Independent Personalities (*Obyčejní Ludia a nezávislé osobnosti*), Kotleba – People's Party Our Slovakia (*Ludová strana – Naše Slovensko*), We Are Family –

Boris Kollár (*Sme Rodina – Boris Kollár*), Network (*SIETĚ*); Movement for a Better Hungary (*Jobbik Magyarországért Mozgalom*) oraz Politics Can Be Different (*Lehet Más a Politika!*). This part of the work presents the resources of these formations, their positioning on the political scene and conditions that allowed to obtain the attributes of political relevance. The characteristics of each party's electorate in the spatial, psychological and sociodemographic dimensions are also presented.

Last chapter (*New parties in the party systems of the Visegrad Group countries – a comparative perspective*) was divided into two parts offering different research approaches. First part, based on electoral geography perspective, examines regularities in the geographical distribution of support for new political parties in Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. The author compares nationwide results of parties with support gained in particular territorial units. Afterwards, he creates an indicator showing the average profit (or loss) of a new formation in relation to the share of votes at the national level and calculates the Pearson's correlation coefficients to evaluate the relationship between results of new political parties. The results of the study show that only in case of Czech Republic, it is possible to distinct the territorial units where citizens are more likely to vote for new parties. Nevertheless, most of differences in the geographical distribution of support for new parties in analysed countries arise from three interrelated factors: the specificity of the territorial unit, ideological autoidentification of population inhabiting a particular territorial unit and popularity of party leaders. Second part offers an empirical model including factors of potential political success for new parties in the Visegrad Group countries. The analyzed parties were embedded in an innovative model taking into account political, social, institutional and economic factors. The conducted logistic regression analysis shows that the parliamentary success of new parties depends on social and economic factors. Low GDP growth rate (measured at constant prices), low trust in the EU institutions and propensity to prospective voting (negative citizens' forecasts regarding the situation of the state and the situation of their household) turns out to be beneficial for new parties.

ANEKSY

ANEKS I

Wyniki wyborów parlamentarnych w państwach Grupy Wyszehradzkiej

Polska

Tabela 1. Wyniki wyborów do Sejmu RP odbywających się 27 października 1991 r. (komitety uczestniczące w podziale mandatów)

KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTARNYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTARNYCH
Unia Demokratyczna	1 382 051	12,32%	62	13,48%
Sojusz Lewicy Demokratycznej	1 344 820	11,99%	60	13,04%
Wyborcza Akcja Katolicka	980 304	8,74%	49	10,65%
Polskie Stronnictwo Ludowe Sojusz Programowy	972 952	8,67%	48	10,43%
Konfederacja Polski Niepodległej	841 738	7,50%	46	10,00%
Porozumienie Obywatelskie Centrum	977 344	8,71%	44	9,57%
Kongres Liberalno-Demokratyczny	839 978	7,49%	37	8,04%
Porozumienie Ludowe	613 626	5,47%	28	6,09%
Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”	566 553	5,05%	27	5,87%
Polska Partia Przyjaciół Piwa	367 106	3,27%	16	3,48%
Mniejszość Niemiecka	132 059	1,18%	7	1,52%
Chrześcijańska Demokracja	265 179	2,36%	5	1,09%
Solidarność Pracy	230 975	2,06%	4	0,87%
Partia Chrześcijańskich Demokratów	125 314	1,12%	4	0,87%
Polski Związek Zachodni	26 053	0,23%	4	0,87%
Unia Polityki Realnej	253 024	2,26%	3	0,65%
Partia X	52 735	0,47%	3	0,65%
Ruch Autonomii Śląska	40 061	0,36%	2	0,43%
Stronnictwo Demokratyczne	159 017	1,42%	1	0,22%
Ruch Demokratyczno-Społeczny	51 656	0,46%	1	0,22%
Ludowe Porozumienie Wyborcze „Piast” (Tarnów)	42 031	0,37%	1	0,22%
Krakowska Koalicja Solidarni z Prezydentem (Kraków)	27 586	0,25%	1	0,22%
Związek Podhalan (Nowy Sącz)	26 744	0,24%	1	0,22%
Wielkopolsce i Polsce (Poznań)	23 188	0,21%	1	0,22%
Wojewódzki KW Jedności Ludowej (Bydgoszcz)	18 902	0,17%	1	0,22%
KW Prawosławnych (Białystok)	13 788	0,12%	1	0,22%
„Solidarność-80” (Szczecin)	12 769	0,11%	1	0,22%
Unia Wielkopolan okręgu województwa leszczyńskiego (Zielona Góra)	9 019	0,08%	1	0,22%
Sojusz Kobiet Przeciw Trudnościom Życia (Kraków)	1 922	0,02%	1	0,22%

Źródło: opracowanie własne na podstawie Obwieszczenia Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, przeprowadzonych w dniu 27 października 1991 r. (Monitor Polski 1991, nr 41, poz. 288).

Tabela 2. Wyniki wyborów do Sejmu RP odbywających się 19 września 1993 r.

KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH
Sojusz Lewicy Demokratycznej	2 815 169	20,41%	171	37,17%
Polskie Stronnictwo Ludowe	2 124 367	15,40%	132	28,70%
Unia Demokratyczna	1 460 957	10,59%	74	16,09%
Unia Pracy	1 005 004	7,28%	41	8,91%
Konfederacja Polski Niepodległej	795 487	5,77%	22	4,78%
Bezpартyjny Blok Wspierania Reform	746 653	5,41%	16	3,48%
Mniejszość Niemiecka	60 770	0,44%	3	0,65%
Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców – DFK	23 396	0,17%	1	0,22%
Katolicki Komitet Wyborczy „Ojczyzna” (koalicja)	878 445	6,37%	–	–
NSZZ „Solidarność”	676 334	4,90%	–	–
Porozumienie Centrum	609 973	4,42%	–	–
Kongres Liberalno-Demokratyczny	550 578	3,99%	–	–
Unia Polityki Realnej	438 559	3,18%	–	–
Samobrona – Leppera	383 967	2,78%	–	–
Partia X	377 480	2,74%	–	–
Koalicja dla Rzeczypospolitej	371 923	2,70%	–	–
Polskie Stronnictwo Ludowe – Porozumienie Ludowe	327 085	2,37%	–	–
Ruch Autonomii Śląska	26 357	0,19%	–	–
NOT Stowarzyszenia Techniczne	22 717	0,16%	–	–
Ojczyzna – Lista Polska	15 958	0,12%	–	–
Polska Wspólnota Narodowa – Polskie Stronnictwo Narodowe	14 989	0,11%	–	–
Polska Partia Przyjaciół Piwa	14 382	0,10%	–	–
Pojednanie i Przyszłość Niemiecka Wspólnota	13 776	0,10%	–	–
Związek Białoruski	10 164	0,07%	–	–
Mniejszość Niemiecka	10 068	0,07%	–	–
Otwarta Kampania Niezależnych – Poza Układem	6 918	0,05%	–	–
Polska Unia Pracujących	6 789	0,05%	–	–
Mniejszość Niemiecka Województwa Olsztyńskiego	2 444	0,02%	–	–
Rzemieślnicza Partia Polski	2 251	0,02%	–	–
Wyborcza Akcja Bezrobotnych	900	0,01%	–	–
Polska Partia Odnowa Kraju	663	0,01%	–	–
Polski Front Narodowy	565	0,01%	–	–
Narodowe Towarzystwo Oświatowe	463	0,01%	–	–
Spółdzielcy Dom	418	0,01%	–	–
Polski Front Patriotyczny	258	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie Obwieszczenia Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 września 1993 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 19 września 1993 r. (Monitor Polski 1993, nr 50, poz. 470).

Tabela 3. Wyniki wyborów do Sejmu RP odbywających się 21 września 1997 r.

KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH
Akcja Wyborcza Solidarność	4 427 373	33,83%	201	43,70%
Sojusz Lewicy Demokratycznej	3 551 224	27,13%	164	35,65%
Unia Wolności	1 749 518	13,37%	60	13,04%
Polskie Stronnictwo Ludowe	956 184	7,31%	27	5,87%
Ruch Odbudowy Polski	727 072	5,56%	6	1,30%
Mniejszość Niemiecka	51 027	0,39%	2	0,43%
Unia Pracy	620 611	4,74%	–	–
Krajowa Partia Emerytów i Rencistów	284 826	2,18%	–	–
Unia Prawicy Rzeczypospolitej	266 317	2,03%	–	–
Krajowe Porozumienie Emerytów i Rencistów	212 826	1,63%	–	–
Blok dla Polski	178 395	1,36%	–	–
Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców – DFK	16 724	0,13%	–	–
Stowarzyszenie Słowińskiej Mniejszości Narodowej	13 632	0,10%	–	–
Przymierze Samoobrona	10 073	0,08%	–	–
Polska Wspólnota Narodowa	8 590	0,07%	–	–
Zarząd Wojewódzki Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Niemców Województwa Częstochowskiego	6 206	0,05%	–	–
Pojednanie i Przyszłość Niemiecka Wspólnota	3 663	0,03%	–	–
Mniejszość Niemiecka Województwa Olsztyńskiego	1 729	0,01%	–	–
Niezależna i Bezpartyjna	924	0,01%	–	–
Sojusz Ludzi „Polska, Praca, Sprawiedliwość”	703	0,01%	–	–
Związek Mniejszości Niemieckiej	614	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie Obwieszczenia Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 września 1997 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 września 1997 r. (Monitor Polski 1997, nr 64, poz. 620).

Tabela 4. Wyniki wyborów do Sejmu RP odbywających się 23 września 2001 r.

KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH
Sojusz Lewicy Demokratycznej-Unia Pracy	5 342 519	41,04%	216	47,00%
Platforma Obywatelska	1 651 099	12,68%	65	14,13%
Samobrona RP	1 327 624	10,20%	53	11,52%
Prawo i Sprawiedliwość	1 236 787	9,50%	44	9,57%
Polskie Stronnictwo Ludowe	1 168 659	8,98%	42	9,13%
Liga Polskich Rodzin	1 025 148	7,87%	38	8,26%
Mniejszość Niemiecka	47 230	0,36%	2	0,43%
Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy	729 207	5,60%	–	–
Unia Wolności	404 074	3,10%	–	–
Alternatywa Ruch Społeczny	54 266	0,42%	–	–
Polska Partia Socjalistyczna	13 459	0,10%	–	–
KWW Niemiecka Mniejszość Górnego Śląska	8 024	0,06%	–	–
Polska Unia Gospodarcza	7 189	0,06%	–	–
Polska Wspólnota Narodowa	2 644	0,02%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Tabela 5. Wyniki wyborów do Sejmu RP odbywających się 25 września 2005 r.

KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH
Prawo i Sprawiedliwość	3 185 714	26,99%	155	33,70%
Platforma Obywatelska	2 849 259	24,14%	133	28,91%
Samobrona RP	1 347 355	11,41%	56	12,17%
Sojusz Lewicy Demokratycznej–Unia Pracy	1 335 257	11,31%	55	11,96%
Liga Polskich Rodzin	940 762	7,97%	34	7,39%
Polskie Stronnictwo Ludowe	821 656	6,96%	25	5,43%
Mniejszość Niemiecka	34 469	0,29%	2	0,43%
Socjaldemokracja Polska	459 380	3,89%	–	–
Partia Demokratyczna – demokraci.pl	289 276	2,45%	–	–
Platforma Janusza Korwin-Mikke	185 885	1,57%	–	–
Ruch Patriotyczny	124 038	1,05%	–	–
Polska Partia Pracy	91 266	0,77%	–	–
Polska Partia Narodowa	34 127	0,29%	–	–
Dom Ojczysty	32 863	0,28%	–	–
Centrum	21 893	0,19%	–	–
KWW Ogólnopolska Koalicja Obywatelska	16 251	0,14%	–	–
Partia Inicjatywa RP	11 914	0,10%	–	–
Polska Konfederacja – Godność i Praca	8 353	0,07%	–	–
Narodowe Odrodzenie Polski	7 376	0,06%	–	–
KWW Mniejszości Niemieckiej Śląska	5 581	0,05%	–	–
Stronnictwo Pracy	1 019	0,01%	–	–
KWW Społeczni Ratownicy	982	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Tabela 6. Wyniki wyborów do Sejmu RP z 21 października 2007 r.

[363]

KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH
Platforma Obywatelska RP	6 701 010	41,51%	209	45,43%
Prawo i Sprawiedliwość	5 183 477	32,11%	166	36,09%
Lewica i Demokraci SLD+SdPi+PD+UP	2 122 981	13,15%	53	11,52%
Polskie Stronnictwo Ludowe	1 437 638	8,91%	31	6,74%
Mniejszość Niemiecka	32 462	0,20%	1	0,22%
Samoobrona RP	247 335	1,53%	–	–
Liga Polskich Rodzin	209 171	1,30%	–	–
Polska Partia Pracy	160 476	0,99%	–	–
Partia Kobiet	45 121	0,28%	–	–
Samoobrona Patriotyczna	2 531	0,02%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Tabela 7. Wyniki wyborów do Sejmu RP odbywających się 9 października 2011 r.

KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH
Platforma Obywatelska RP	5 629 773	39,18%	207	45,00%
Prawo i Sprawiedliwość	4 295 016	29,89%	157	34,13%
Ruch Palikota	1 439 490	10,02%	40	8,70%
Polskie Stronnictwo Ludowe	1 201 628	8,36%	28	6,09%
Sojusz Lewicy Demokratycznej	1 184 303	8,24%	27	5,87%
Mniejszość Niemiecka	28 014	0,19%	1	0,22%
Polska Jest Najważniejsza	315 393	2,19%	–	–
Nowa Prawica – Janusza Korwin-Mikke	151 837	1,06%	–	–
Polska Partia Pracy – Sierpień 80	79 147	0,55%	–	–
Prawica RP	35 169	0,24%	–	–
Nasz Dom Polska – Samoobrona Andrzeja Leppera	9 733	0,07%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Tabela 8. Wyniki wyborów do Sejmu RP odbywających się 25 października 2015 r.

KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH
Prawo i Sprawiedliwość	5 711 687	37,58%	235	51,09%
Platforma Obywatelska RP	3 661 474	24,09%	138	30,00%
Kukiz'15	1 339 094	8,81%	42	9,13%
Nowoczesna Ryszarda Petru	1 155 370	7,60%	28	6,09%
Polskie Stronnictwo Ludowe	779 875	5,13%	16	3,48%
Mniejszość Niemiecka	27 530	0,18%	1	0,22%
Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni	1 147 102	7,55%	–	–
KORWIN	722 999	4,76%	–	–
Partia Razem	550 349	3,62%	–	–
KWW Zbigniewa Stonogi	42 731	0,28%	–	–
KWW Zjednoczeni dla Śląska	18 668	0,12%	–	–
KWW JOW Bezpartyjni	15 656	0,10%	–	–
KWW Grzegorza Brauna „Szczęść Boże!”	13 113	0,09%	–	–
Kongres Nowej Prawicy	4 852	0,03%	–	–
Samoobrona	4 266	0,03%	–	–
KWW Ruch Społeczny Rzeczypospolitej Polskiej	3 941	0,03%	–	–
KWW Obywatele do Parlamentu	1 964	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Słowacja

Tabela 9. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniach 8–9 czerwca 1990 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁO- SÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH	ODSETEK MANDATÓW PARLAMENTAR- NYCH
Verejnost proti násiliu (VPN)	Spoločnosť Protiw Przemocy	991 285	29,35%	48	32,00%
Krestanskodemokratické hnutie (KDH)	Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	648 782	19,21%	31	20,67%
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	470 984	13,94%	22	14,67%
Komunistická strana Československa (KSČ)	Komunistyczna Partia Czechosłowacji	450 855	13,35%	22	14,67%
Együttélés-Spolužité-Wspólnota-Soužití, Maďarské kresťansko-demokratické hnutie (ESWMK)	Wspólnota-Węgierski Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	292 636	8,66%	14	9,33%
Demokratická strana (DS)	Partia Demokratyczna	148 567	4,40%	7	4,67%
Strana zelených (SZ)	Partia Zielonych	117 871	3,49%	6	4,00%
Spojenectvo poľnohospodárov a vidieka (SPV)	Przymierze Rolników i Wsi	85 060	2,52%	–	–
Sociálna demokracia (SD)	Socjaldemokracja	61 401	1,82%	–	–
Strana slobody (SSL)	Partia Wolności	60 041	1,78%	–	–
Demokratická únia Rómov Slovenska (DÚRS)	Demokratyczna Unia Romów Słowacji	24 797	0,73%	–	–
Hnutie československého porozumenia (HČSP)	Ruch Czechosłowackiego Porozumienia	13 417	0,40%	–	–
Všeludová demokratická strana a Združenie pre republiku (VDSRS)	Powszechna Partia Demokratyczna i Stowarzyszenie na Rzecz Republiki	7 023	0,21%	–	–
Slobodný blok (SB)	Blok Wolności	3 326	0,10%	–	–
Československá strana socialistická (ČSS)	Czechosłowacka Partia Socjalistyczna	1 166	0,03%		
Československé demokratické fórum (ČSDF)	Czechosłowackie Forum Demokratyczne	515	0,02%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: http://volby.statistics.sk/nrsr/snr1990/volby90_s/uvod90.htm.

Tabela 10. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniach 2–3 czerwca 1992 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁO- SÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS)	Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji	1 148 625	37,26%	74	49,33%
Strana demokratickej ľavice (SDL)	Partia Demokratycznej Lewicy	453 203	14,70%	29	19,33%
Kresťanskodemokratické hnutie (KDH)	Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	273 945	8,89%	18	12,00%
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	244 527	7,93%	15	10,00%
Maďarské kresťansko-demokratické hnutie, Együttélés-Spolužitie-Wspólnota-Soužití (MKM-EGY)	Węgierski Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny – Wspólnota	228 885	7,42%	14	9,33%
Občianska demokratická únia (ODÚ)	Obywatelska Unia Demokratyczna	124 503	4,04%	–	–
Sociálnodemokratická strana na Slovensku (SDSS)	Partia Socjaldemokratyczna na Słowacji	123 426	4,00%	–	–
Demokratická strana – Občianska demokratická strana (DS – ODS)	Partia Demokratyczna – Obywatelska Partia Demokratyczna	102 058	3,31%	–	–
Slovenské kresťansko-demokratické hnutie (SKDH)	Słowacki Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	94 162	3,05%	–	–
Magyar Polgári Párt – Maďarská občianska strana (MPP–MOS)	Węgierska Partia Obywatelska	70 689	2,29%	–	–
Strana zelených na Slovensku (SZS)	Partia Zielonych na Słowacji	66 010	2,14%	–	–
Strana zelených (SZ)	Partia Zielonych	33 372	1,08%	–	–
Strana práce a istoty (SPI)	Partia Pracy i Bezpieczeństwa	29 818	0,97%	–	–
Komunistická strana Slovenska '91 (KSS)	Komunistyczna Partia Słowacji '91	23 349	0,76%	–	–
Rómska občianska iniciatíva (ROI)	Romska Inicjatywa Obywatelska	18 343	0,60%	–	–
Združenie pre republiku – Republikánska strana Česko-Slovenska (ZPR-RSC)	Stowarzyszenie na Rzecz Republiki – Republikańska Partia Czechosłowacji	10 069	0,33%	–	–
Strana slobody – Strana národného zjednotenia (SSL-SNZ)	Partia Wolności – Partia Zjednoczenia Narodowego	9 414	0,31%	–	–
Slovenská ľudová strana (SLS)	Słowacka Partia Ludowa	9 129	0,30%	–	–
Hnutie za oslobodenie Slovenska (HZOS)	Ruch na rzecz Wyzwolenia Słowacji	7 169	0,23%	–	–
Hnutie za samosprávnú demokraciu – Spoločnosť pre Moravu a Sliezsko (HSD-SMS)	Ruch na rzecz Samorządowej Demokracji – Towarzystwo dla Moraw i Śląska	3 986	0,13%	–	–
Hnutie za sociálnu spravodlivosť (HSS)	Ruch na rzecz Sprawiedliwości Społecznej	3 411	0,11%	–	–
Národní liberáli (NALI)	Narodowi liberalowie	2 500	0,08%	–	–
Hnutie za slobodu prejavu – Slovenská republikánska únia (HZSP-SRU)	Ruch na rzecz Wolności Słowa – Słowacka Unia Republikańska	2 103	0,07%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://volby.statistics.sk/nrsr/snr1992/volby92s/uvod92.htm>.

Tabela 11. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniach 30 września – 1 października 1994 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Koalicja Hnutie za demokratické Slovensko a Roľnícka strana Slovenska (HZDS-RSS)	Koalicja Ruchu na rzecz Demokratycznej Słowacji i Rolniczej Partii Słowacji	1 005 488	34,97%	61	40,67%
Spoločná voľba (SV)	Wspólny Wybór (koalicja: SDL, SDSS, SZS, HPSR)	299 496	10,42%	18	12,00%
Magyar Koalíció– –Maďarská koalícia (MK)	Węgierska Koalicja	292 936	10,19%	17	11,33%
Kresťanskodemokratické hnutie (KDH)	Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	289 987	10,08%	17	11,33%
Demokratická únia Slovenska (DÚ)	Unia Demokratyczna Słowacji	246 444	8,57%	15	10,00%
Združenie robotníkov Slovenska (ZRS)	Zrzeszenie Robotników Słowacji	211 321	7,35%	13	8,67%
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	155 359	5,40%	9	6,00%
Demokratická strana (DS)	Partia Demokratyczna	98 555	3,43%	–	–
Komunistická strana Slovenska (KSS)	Komunistyczna Partia Słowacji	78 419	2,73%	–	–
Kresťanská sociálna únia Slovenska (KSÚ)	Unia Chrześcijańsko - Społeczna Słowacji	59 217	2,06%	–	–
Nové Slovensko (NS)	Nowa Słowacja	38 369	1,33%	–	–
Strana proti korupcii – za poriadok, prácu a peniaze pre všetkých slušných občanov (SPK)	Partia Przeciw Korupcji – na rzecz Porządku, Pracy i Pieniędzy dla wszystkich porządných obywateli	37 929	1,32%	–	–
Hnutie za prosperujúce Česko + Slovensko (HZPČS)	Ruch na rzecz zamożnych Czech i Słowacji	30 292	1,05%	–	–
Rómska občianska iniciatíva v Slovenskej republike (ROI)	Romska Inicjatywa Obywatelska	19 542	0,68%	–	–
Sociálna demokracia (SD)	Socjaldemokracja	7 121	0,25%	–	–
Reálna sociálnodemokratická strana Slovákov (RSDSS)	Realna Socjaldemokratyczna Partia Słowaków	3 573	0,12%	–	–
Združenie pre republiku – Republikáni (ZPR-REP)	Stowarzyszenie na Rzecz Republiki – Republikanie	1 410	0,05%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr1994/slov/volby221.htm>.

Tabela 12. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniach 25–26 września 1998 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁO- SÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS)	Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji	907 103	27,00%	43	28,67%
Slovenská demokratická koalícia (SDK)	Słowacka Koalicja Demokratyczna (koalicja DÚ, KDH, DS, SDSS, SZS)	884 497	26,33%	42	28,00%
Strana demokratickej ľavice (SDL)	Partia Demokratycznej Lewicy	492 507	14,66%	23	15,33%
Strana maďarskej koalície – Magyar Koalíció Pártja (SMK)	Partia Węgierskiej Koalicji	306 623	9,13%	15	10,00%
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	304 839	9,07%	14	9,33%
Strana občianskeho porozumenia (SOP)	Partia Porozumienia Obywatelskiego	269 343	8,02%	13	8,67%
Komunistická strana Slovenska (KSS)	Komunistyczna Partia Słowacji	94 015	2,80%	–	–
Združenie robotníkov Slovenska (ZRS)	Zrzeszenie Robotników Słowacji	43 809	1,30%	–	–
Naše Slovensko (NS)	Nasza Słowacja	16 192	0,48%	–	–
Slovenská ľudová strana (SLS)	Słowacka Partia Ludowa	9 227	0,27%	–	–
Maďarské ľudové hnutie za zmierenie a prosperitu – Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért (MLHZP)	Węgierski Ruch Ludowy na Rzecz Pojednania i Dobrobytu	6 587	0,20%	–	–
Nezávislá iniciatíva Slovenskej republiky (NEI)	Niezależna Inicjatywa Republiki Słowackiej	6 232	0,19%	–	–
Slovenská národná jednota (SNJ)	Słowackie Zjednoczenie Narodowe	4 688	0,14%	–	–
Béčko – Revolučná robotnícka strana (B-RRS)	Béčko – Rewolucyjna Partia Robotnicza	4 391	0,13%	–	–
Jednotná strana pracujúcich Slovenska (JSPS)	Zjednoczona Partia Pracujących Słowacji	3 574	0,11%	–	–
Národná alternatíva Slovenska (NAS)	Narodowa Alternatywa Słowacji	3 034	0,09%	–	–
Hnutie tretej cesty (HTC)	Ruch Trzeciej Drogi	2 515	0,07%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr1998/>.

Tabela 13. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniach 20–21 września 2002 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS)	Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji	560 691	19,50%	36	24,00%
Slovenská demokratická a kresťanská únia (SDKÚ)	Słowacka Unia Demokratyczna i Chrześcijańska	433 953	15,09%	28	18,67%
SMER	SMER – Kierunek	387 100	13,46%	25	16,67%
Strana maďarskej koalície – Magyar Koalíció Pártja (SMK-MKP)	Partia Węgierskiej Koalicji	321 069	11,17%	20	13,33%
Kresťanskodemokratické hnutie (KDH)	Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	237 202	8,25%	15	10,00%
Aliancia nového občana (ANO)	Alians Nowego Obywatela	230 309	8,01%	15	10,00%
Komunistická strana Slovenska (KSS)	Komunistyczna Partia Słowacji	181 872	6,33%	11	7,33%
Pravá Slovenská národná strana (P SNS)	Prawdziwa Słowacka Partia Narodowa	105 084	3,65%	–	–
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	95 633	3,33%	–	–
Hnutie za demokraciu (HZD)	Ruch na rzecz Demokracji	94 324	3,28%	–	–
Sociálnodemokratická alternatíva (SDA)	Socjaldemokratyczna Alternatywa	51 649	1,80%	–	–
Strana demokratickej ľavice (SDL)	Partia Demokratycznej Lewicy	39 163	1,36%	–	–
Strana zelených na Slovensku (SZS)	Partia Zielonych na Słowacji	28 365	0,99%	–	–
Nezávislá občianska strana nezamestnaných a poškodených (NOSNP)	Niezależna Obywatelska Partia Bezrobotnych i Poszkodowanych	26 205	0,91%	–	–
Združenie robotníkov Slovenska (ZRS)	Zrzeszenie Robotników Słowacji	15 755	0,55%	–	–
Žena a rodina (ŽaR)	Kobieta i Rodzina	12 646	0,44%	–	–
Občianska konzervatívna strana (OKS)	Obywatelska Partia Konserwatywna	9 422	0,33%	–	–
Robotnícka strana ROSA (ROSA)	Partia Robotnicza ROSA	8 699	0,30%	–	–
Rómska občianska iniciatíva SR (ROI)	Romska Inicjatywa Obywatelska	8 420	0,29%	–	–
Strana za demokratické práva občanov (SZDPO)	Partia na rzecz Demokratycznych Praw Obywatelskich	6 716	0,23%	–	–
Ľavicový blok (LB)	Blok Lewicowy	6 441	0,22%	–	–
Politické hnutie Rómov na Slovensku - ROMA (ROMA)	Polityczny Ruch Romów w Słowacji ROMA	6 234	0,22%	–	–
Slovenská národná jednota (SNJ)	Słowackie Zjednoczenie Narodowe	4 548	0,16%	–	–
Béčko – Revolučná robotnícka strana (B-RRS)	Béčko – Rewolucyjna Partia Robotnicza	2 818	0,10%	–	–
Ľudová strana (ĽS)	Partia Ludowa	763	0,03%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2002/>

Tabela 14. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniu 17 czerwca 2006 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
SMER – sociálna demokracia	Kierunek – Socjaldemokracja	671 185	29,14%	50	33,33%
Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana (SDKÚ-DS)	Słowacka Unia Demokratyczna i Chrześcijańska – Partia Demokratyczna	422 815	18,36%	31	20,67%
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	270 230	11,73%	20	13,33%
Strana maďarskej koalície – Magyar Koalíció Pártja (SMK-MKP)	Partia Węgierskiej Koalicji	269 111	11,68%	20	13,33%
Ľudová strana – Hnutie za demokratické Slovensko (ĽS-HZDS)	Partia Ludowa – Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji	202 540	8,79%	15	10,00%
Kresťanskodemokratické hnutie (KDH)	Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	191 443	8,31%	14	9,33%
Komunistická strana Slovenska (KSS)	Komunistyczna Partia Słowacji	89 418	3,88%	–	–
Slobodné fórum (SF)	Wolne Forum	79 963	3,47%	–	–
Aliancia nového občana (ANO)	Alians Nowego Obywatela	32 775	1,42%	–	–
Hnutie za demokraciu (HZD)	Ruch na Rzecz Demokracji	14 728	0,64%	–	–
NÁDEJ	Nadzieja	14 595	0,63%	–	–
Ľavicový blok (LB)	Blok Lewicowy	9 174	0,40%	–	–
Združenie robotníkov Slovenska (ZRS)	Zrzeszenie Robotników Słowacji	6 864	0,30%	–	–
Občianska konzervatívna strana (OKS)	Obywatelska Partia Konserwatywna	6 262	0,27%	–	–
Slovenská národná koalícia – Slovenská vzájomnosť (SLNKO)	Słowacka Koalicja Narodowa – Słowacka Wzajemność	4 016	0,17%	–	–
Slovenská Ľudová strana (ĽS)	Słowacka Partia Ludowa	3 815	0,17%	–	–
Agrárna strana vidieka (ASV)	Agrarna Partia Prowincji	3 160	0,14%	–	–
Prosperita Slovenska (PS)	Dobrobyt Słowacji	3 118	0,14%	–	–
Strana demokratickej ľavice (SDL)	Partia Lewicy Demokratycznej	2 906	0,13%	–	–
Misia 21 – Nová kresťanská demokracia	Misja 21 – Nowa Chrześcijańska Demokracja	2 523	0,11%	–	–
Strana občianskej solidarity (S.O.S.)	Partia Lewicy Demokratycznej	2 498	0,11%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2006/>.

Tabela 15. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniu 12 czerwca 2010 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
SMER – sociálna demokracia	Kierunek – Socjaldemokracja	880 111	34,80%	62	41,33%
Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana (SDKÚ-DS)	Słowacka Unia Demokratyczna i Chrześcijańska – Partia Demokratyczna	390 042	15,42%	28	18,67%
Sloboda a Solidarita (SaS)	Wolność i Solidarność	307 287	12,15%	22	14,67%
Kresťanskodemokratické hnutie (KDH)	Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	215 755	8,53%	15	10,00%
Most-Híd	Most-Híd	205 538	8,13%	14	9,33%
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	128 490	5,08%	9	6,00%
Strana maďarskej koalície – Magyar Koalíció Pártja (SMK-MKP)	Partia Węgierskiej Koalicji	109 638	4,33%	–	–
Ľudová strana – Hnutie za demokratické Slovensko (ĽS-HZDS)	Partia Ludowa – Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji	109 480	4,33%	–	–
Strana demokratickej ľavice (SDL)	Partia Lewicy Demokratycznej	61 137	2,42%	–	–
Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS)	Partia Ludowa Nasza Słowacja	33 724	1,33%	–	–
Komunistická strana Slovenska (KSS)	Komunistyczna Partia Słowacji	21 104	0,83%	–	–
Únia – Strana pre Slovensko	Unia – Partia dla Słowacji	17 741	0,70%	–	–
Paliho Kapurková, veselá politická strana	Paliho Kapurková, Wesola Partia Polityczna	14 576	0,58%	–	–
Európska demokratická strana (EDS)	Europejska Partia Demokratyczna	10 332	0,41%	–	–
Nová demokracia (ND)	Nowa Demokracja	7 962	0,31%	–	–
Strana rómskej koalície (SRK)	Partia Romskiej Koalicji	6 947	0,27%	–	–
Združenie robotníkov Slovenska (ZRS)	Zrzeszenie Robotników Słowacji	6 196	0,24%	–	–
AZEN – Aliancia za Európu národov	AZEN – Sojusz na rzecz Europy Narodów	3 325	0,13%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2010/>.

Tabela 16. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniu 10 marca 2012 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
SMER-sociálna demokracia	Kierunek-Socjaldemokracja	1 134 280	44,41%	83	55,33%
Kresťanskodemokratické hnutie (KDH)	Ruch Chrześcijański-Demokratyczny	225 361	8,82%	16	10,67%
Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OLaNO)	Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości	218 537	8,55%	16	10,67%
Most-Híd	Most-Híd	176 088	6,89%	13	8,67%
Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana (SDKÚ-DS)	Słowacka Unia Demokratyczna i Chrześcijańska-Partia Demokratyczna	155 744	6,09%	11	7,33%
Sloboda a Solidarita (SaS)	Wolność i Solidarność	150 266	5,88%	11	7,33%
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	116 420	4,55%	–	–
Strana maďarskej koalície – Magyar Koalíció Pártja (SMK-MKP)	Partia Węgierskiej Koalicji	109 484	4,28%	–	–
99% – občiansky hlas	99 Procent – Głos Obywatelski	40 488	1,58%	–	–
Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS)	Partia Ludowa Nasza Słowacja	40 460	1,58%	–	–
Zmena zdola, Demokratická únia Slovenska	Demokratyczna Unia Słowacji	33 155	1,29%	–	–
Strana Slobodné Slovo – Nory Mojsejovej (SSS-NM)	Partia Wolnego Słowa Nory Mojsejovej	31 159	1,22%	–	–
Ľudová strana – Hnutie za demokratické Slovensko (ĽS-HZDS)	Partia Ludowa – Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji	23 722	0,93%	–	–
Komunistická strana Slovenska (KSS)	Komunistyczna Partia Słowacji	18 583	0,72%	–	–
Národ a spravodlivosť – naša strana (NaS-ns)	Naród i Sprawiedliwość – Nasza Partia	16 234	0,63%	–	–
Strana zelených (SZ)	Partia Zielonych	10 832	0,42%	–	–
Právo a spravodlivosť (PaS)	Prawo i Sprawiedliwość	10 604	0,41%	–	–
Robíme to pre deti – SF	Robimy to dla Dzieci – Wolne Forum	8 908	0,34%	–	–
Zelení	Zieloni	7 860	0,30%	–	–
Náš Kraj	Nasz Kraj	4 859	0,19%	–	–
Strana demokratickej ľavice (SDL)	Partia Lewicy Demokratycznej	4 844	0,18%	–	–
Obyčajní ľudia	Zwyczajni Ludzie	4 320	0,16%	–	–
Strana živnostníkov Slovenska (SZS)	Związek Samozatrudnionych Słowacji	3 963	0,15%	–	–
Strana občanov Slovenska	Partia Słowackich Obywateli	3 836	0,15%	–	–
Strana Rómskej únie na Slovensku (SRÚS)	Partia Związków Romów na Słowacji	2 891	0,11%	–	–
Strana +1 hlas	Partia +1 Głos	779	0,03%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2012/>.

Tabela 17. Wyniki wyborów do słowackiej Rady Narodowej odbywających się w dniu 5 marca 2016 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
SMER-sociálna demokracia	Kierunek-Socjaldemokracja	737 481	28,28%	49	32,67%
Sloboda a Solidarita (SaS)	Wolność i Solidarność	315 558	12,10%	21	14,00%
Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti – NOVA (OLaNO-NOVA)	Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości-NOVA	287 611	11,02%	19	12,67%
Slovenská národná strana (SNS)	Słowacka Partia Narodowa	225 386	8,64%	15	10,00%
Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS)	Partia Ludowa Nasza Słowacja	209 779	8,04%	14	9,33%
Sme Rodina – Boris Kollár	Jesteśmy Rodziną – Boris Kollár	172 860	6,62%	11	7,33%
Most–Híd	Most–Híd	169 593	6,50%	10	6,67%
#SIEŤ	Sieć	146 205	5,60%	10	6,67%
Kresťanskodemokratické hnutie (KDH)	Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	128 908	4,94%	–	–
Strana maďarskej komunity – Magyar Közösség Pártja (SMK-MKP)	Partia Społeczności Węgierskiej	105 495	4,04%	–	–
Slovenská občianska koalícia (SKOKI)	Słowacka Koalicja Obywatelska	21 785	0,83%	–	–
Strana TIP	Partia TIP	18 845	0,72%	–	–
Strana zelených Slovenska (SZS)	Partia Zielonych Słowacji	17 541	0,67%	–	–
Komunistická strana Slovenska (KSS)	Komunistyczna Partia Słowacji	16 278	0,62%	–	–
Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana (SDKÚ-DS)	Słowacka Unia Demokratyczna i Chrześcijańska-Partia Demokratyczna	6 938	0,26%	–	–
ŠANCA	Szansa	6 522	0,25%	–	–
Strana Moderného Slovenska (SMS)	Partia Nowoczesnej Słowacji	4 559	0,17%	–	–
Odvaha–Veľká národná a proruská koalícia	Odwaga–Wielka Koalicja Narodowa i Prorosyjska	3 428	0,13%	–	–
Priama Demokracia (PD)	Demokracja Bezpośrednia	3 595	0,13%	–	–
VZDOR – strana práce	Bunt – Partia Pracy	3 182	0,12%	–	–
Maďarská kresťanskodemokratická aliancia – Magyar Kereszténydemokrata Szövetség (MKDA-MKDSZ)	Węgierski Sojusz Chrześcijańsko-Demokratyczny	2 426	0,09%	–	–
Demokrati Slovenska – Ľudo Kaník	Demokratyczna Słowacja-Łudo Kanik	1 998	0,07%	–	–
Koalícia Spoločne za Slovensko	Koalicja Razem dla Słowacji	1 777	0,06%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/>.

Czechy

Tabela 18. Wyniki wyborów do Czeskiej Rady Narodowej odbywających się w dniach 8–9 czerwca 1990 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁO- SÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Občanské forum (OF)	Forum Obywatelskie	3 569 201	49,50%	124	62,00%
Komunistická strana Českoslo- venska (KSČ)	Komunistyczna Partia Czechosłowacji	954 690	13,24%	33	16,50%
Hnutí za samosprávnou demokracii– –Společnost pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS)	Ruch na rzecz Demokracji Samorządowej– –Stowarzysze- nie na rzecz Moraw i Śląska	723 609	10,03%	23	11,50%
Křesťanská a demokratická unie (KDU)	Unia Chrześcijańska i Demokratyczna	607 134	8,42%	20	10,00%
Spojenectví zemědělců a venkova	Sojusz Rolników i Obszarów Wiejskich	296 547	4,11%	–	–
Sociální demokracie	Socjaldemokracja	296 165	4,11%	–	–
Strana zelených	Partia Zielonych	295 844	4,10%	–	–
Československá strana socialistická (ČSS)	Czechosłowacka Partia Socjalistyczna	192 922	2,68%	–	–
Svobodný blok	Blok Wolności	75 242	1,04%	–	–
Všelidová demokratická strana–Sdružení pro republiku (VDSPR)	Powszechna Partia Demo- kratyczna–Stowarzyszenie na rzecz Republiki	72 048	1,00%	–	–
Volební seskupení zájmových svazů v ČR	Ugrupowanie Wyborcze Związków Zawodowych w Czeskiej Republice	60 354	0,84%	–	–
Strana přátel piva	Partia Przyjaciół Piwa	43 632	0,61%	–	–
Československé demokratické forum	Czechosłowackie Forum Demokratyczne	23 659	0,33%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://www.volby.cz/pls/cnr1990/u0>.

Tabela 19. Wyniki wyborów do Czeskiej Rady Narodowej odbywających się w dniach 5–6 czerwca 1992 r.

KOMITET WYBORCZY		LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁO- SÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Koalice ODS a KDS (Koalicja ODS i KDS)	Občanská demokratická strana – ODS (Obywatelska Partia Demokratyczna)	1 924 483	29,73%	66	33,00%
	Křesťanskodemokratická strana – KDS (Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna)			10	5,00%
Koalice Levý blok (Blok Lewicy)	Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM (Komunistyczna Partia Czech i Moraw)	909 490	14,05%	33	16,50%
	Demokratická levice ČSFR (Demokratyczna Lewica)			2	1,00%
Československá sociální demokracie – ČSSD (Czechosłowacka Socjaldemokracja)		422 736	6,53%	16	8,00%
Liberálně sociální unie (Unia Liberalno-Społeczna)	Strana zelených – SZ (Partia Zielonych)	421 988	6,52%	3	1,50%
	Československá strana socialistická – ČSS (Czechosłowacka Partia Socjalistyczna)			5	2,50%
	Zemědělská strana – ZS (Partia Rolnicza)			8	4,00%
Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová – KDU-ČSL (Unia Chrześcijańska i Demokratyczna – Czechosłowacka Partia Ludowa)		406 341	6,28%	15	7,50%
Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa – SPR-RSČ (Stowarzyszenie na rzecz Republiki – Republikańska Partia Czechosłowacji)		387 026	5,98%	14	7,00%
Občanská demokratická aliance – ODA (Obywatelski Sojusz Demokratyczny)		383 705	5,93%	14	7,00%
Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko – HSD-SMS (Ruch na rzecz Demokratycznej Autonomii – Partia na rzecz Moraw i Śląska)		380 088	5,87%	14	7,00%
Občanské hnutí – OH (Ruch Obywatelski)		297 406	4,59%	–	–
Hnutí důchodců za životní istoty – HDŽJ (Emeryci dla Bezpieczeństwa Życia)		244 319	3,77%	–	–
Strana československých podnikatelů, živnostníků a rolníků – SČPŽR (Partia Czechosłowackich Przedsiębiorców, Handlowców i Rolników)		203 654	3,15%	–	–
Klub angažovaných nestraníků – KAN (Klub Zaangażowanych Bezpartyjnych)		174 006	2,69%	–	–
Nezávislá iniciativa – NEI (Niezależna Inicjatywa)		88 823	1,37%	–	–
Strana přátel piva – SPP (Partia Przyjaciół Piwa)		83 959	1,30%	–	–
Hnutí za sociální spravedlnost (Ruch na rzecz Sprawiedliwości Społecznej)		69 621	1,08%	–	–
Demokraté 92 za společný stát (Demokraci 92)		37 839	0,58%	–	–
Romská občanská iniciativa ČSFR (Romska Inicjatywa Obywatelska)		16 854	0,26%	–	–
Strana republikánské a národné demokratické jednoty (Partia Demokratycznej Jedności Republikańskiej i Narodowej)		11 115	0,17%	–	–
Národné sociální strana – Československá strana národné sociální (Czechosłowacka Partia Narodowo-Społeczna)		9 797	0,15%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.volby.cz/pls/cnr1992/u0>.

Tabela 20. Wyniki wyborów do Izby Poselskiej Republiki Czeskiej odbywających się w dniach 31 maja-1 czerwca 1996 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA KRAJÓW	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Občanská demokratická strana – ODS	Obywatelska Partia Demokratyczna	8	1 794 560	29,62%	68	34,00%
Česká strana sociálně demokratická – ČSSD	Czeska Partia Socjaldemokratyczna	8	1 602 250	26,44%	61	30,50%
Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM	Komunistyczna Partia Czech i Moraw	8	626 136	10,33%	22	11,00%
Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová – KDU-ČSL	Unia Chrześcijańska i Demokratyczna – Czechosłowacka Partia Ludowa	8	489 349	8,08%	18	9,00%
Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa – SPR-RSČ	Stowarzyszenie na rzecz Republiki – Republikańska Partia Czechosłowacji	8	485 072	8,01%	18	9,00%
Občanská demokratická aliance – ODA	Obywatelski Sojusz Demokratyczny	8	385 369	6,36%	13	6,50%
Důchodci za životní istoty – DŽI	Emeryci na rzecz Bezpieczeństwa Życia	8	187 455	3,09%	–	–
Demokratická unie – DEU	Unia Demokratyczna	8	169 796	2,80%	–	–
Svobodní demokraté – Liberální strana národně sociální – SD-LSNS	Wolni Demokraci – Liberalna Partia Narodowo-Społeczna	8	124 165	2,05%	–	–
Levý blok	Blok Lewicowy	8	85 122	1,40%	–	–
Nezávislí	Niezależni	8	30 125	0,50%	–	–
Českomoravská unie středu – CMUS	Czesko-Morawska Unia Centrum	8	27 490	0,45%	–	–
Hnutí Samosprávné Moravy a Slezska – Moravské Národní Sjednocení	Ruch na rzecz Samorządnych Moraw i Śląska – Morawskie Zjednoczenie Narodowe	2	25 198	0,42%	–	–
Moravská národní strana – Hnutí slezskomoravského sjednocení	Morawska Partia Narodowa – Ruch Zjednoczenia Śląsko-Morawskiego	2	16 580	0,27%	–	–
Strana demokratické levice	Partia Lewicy Demokratycznej	8	7 740	0,13%	–	–
Česká pravice	Czeska prawica	8	2 808	0,05%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://volby.cz/pls/ps1996/u0>.

Tabela 21. Wyniki wyborów do Izby Poselskiej Republiki Czeskiej odbywających się w dniach 19–20 czerwca 1998 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA KRAJÓW	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Česká strana sociálně demokratická – ČSSD	Czeska Partia Socjaldemokratyczna	8	1 928 660	32,31%	74	37,00%
Občanská demokratická strana – ODS	Obywatelska Partia Demokratyczna	8	1 656 011	27,74%	63	31,50%
Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM	Komunistyczna Partia Czech i Moraw	8	658 550	11,03%	24	12,00%
Křesťanská a demokratická unie–Československá strana lidová – KDU–ČSL	Unia Chrześcijańska i Demokratyczna–Czechosłowacka Partia Ludowa	8	537 013	9,00%	20	10,00%
Unie Svobody – US	Unia Wolności	8	513 596	8,60%	19	9,50%
Sdružení pro republiku–Republikánská strana Československa – SPR-RSČ	Stowarzyszenie na rzecz Republiki–Republikańska Partia Czechosłowacji	8	232 965	3,90%	–	–
Důchodci za životní istoty – DŽJ	Emeryci na rzecz Bezpieczeństwa Życia	8	182 900	3,06%	–	–
Demokratická unie – DEU	Unia Demokratyczna	8	86 431	1,45%	–	–
Strana zelených – SZ	Partia Zielonych	8	67 143	1,12%	–	–
Nezávislí – NEZ	Niezależni	8	51 981	0,87%	–	–
Moravská demokratická strana – MoDS	Morawska Partia Demokratyczna	2	22 282	0,37%	–	–
Česká strana národně sociální – ČSNS	Czeska Partia Narodowo-Społeczna	8	17 185	0,29%	–	–
Občanská koalice–Politický klub – OK	Koalicja Obywatelska–Klub Polityczny	8	14 788	0,25%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.volby.cz/pls/ps1998/u0>.

Tabela 22. Wyniki wyborów do Izby Poselskiej Republiki Czeskiej odbywających się w dniach 14–15 czerwca 2002 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA KRAJÓW	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Česká strana sociálně demokratická – ČSSD	Czeska Partia Socjaldemokratyczna	14	1 440 279	30,20%	70	35,00%
Občanská demokratická strana – ODS	Obywatelska Partia Demokratyczna	14	1 166 975	24,47%	58	29,00%
Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM	Komunistyczna Partia Czech i Moraw	14	882 653	18,51%	41	20,50%
Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová, Unie Svobody–Demokratická unie – KDU–ČSL,US-DEU	Unia Chrześcijańska i Demokratyczna– –Czechosłowacka Partia Ludowa, Unia Wolności– –Unia Demokratyczna	14	680 671	14,21%	23	11,50%
					8	4,00%
Sdružení nezávislých	Stowarzyszenie niezależnych	14	132 699	2,78%	–	–
Strana zelených – SZ	Partia Zielonych	14	112 929	2,36%	–	–
Republikáni Miroslava Sládka	Republikanie Miroslava Sládka	14	46 325	0,97%	–	–
Strana venkova – spojené občanské síly	Partia Wsi – Zjednoczone Siły Obywatelskie	14	41 773	0,87%	–	–
Strana za životní jistoty	Partia na rzecz Bezpieczeństwa Życia	14	41 404	0,86%	–	–
Česká strana národně sociální – ČSNS	Czeska Partia Narodowo-Społeczna	14	38 655	0,81%	–	–
Naděje	Nadzieja	14	29 955	0,62%	–	–
Pravý Blok	Blok Prawicowy	14	28 163	0,59%	–	–
Občanská demokratická aliance – ODA	Obywatelski Sojusz Demokratyczny	14	24 278	0,50%	–	–
Volba pro budoucnost	Wybór dla przyszłości	14	16 730	0,35%	–	–
Cesta změny	Droga Zmiany	14	13 169	0,27%	–	–
Moravská demokratická strana – MoDS	Morawska Partia Demokratyczna	5	12 957	0,27%	–	–
Strana zdravého rozumu	Partia Zdrowego Rozsądku	14	10 849	0,22%	–	–
Akce za zrušení Senátu a proti vytunelování důchodových fondů	Akcja na rzecz Zniesienia Senatu i przeciw Defraudacji Funduszy Emerytalnych	7	9 637	0,20%	–	–
Balbínova poetická strana	Poetycka Partia Balbína	3	9 287	0,19%	–	–
Humanistická aliance	Sojusz Humanistyczny	14	8 461	0,17%	–	–
Republikáni	Republikanie	14	6 786	0,14%	–	–
Národně demokratická strana	Partia Narodowo-Demokratyczna	14	5 532	0,11%	–	–
Demokratická liga	Liga Demokratyczna	14	4 059	0,08%	–	–
Česká pravice	Czeska Prawica	14	2 041	0,04%	–	–
České sociálně demokratické hnutí	Czeski Ruch Socjaldemokratyczny	1	602	0,01%	–	–
Romská občanská iniciativa České republiky	Romska Inicjatywa Obywatelska Republiki Czeskiej	1	523	0,01%	–	–
Strana demokratického socialismu	Partia Socjalizmu Demokratycznego	1	475	0,01%	–	–
Nové hnutí	Nowy Ruch	1	139	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.volby.cz/pls/ps2002/ps3?xjazyk=CZ>.

Tabela 23. Wyniki wyborów do Izby Poselskiej Republiki Czeskiej odbywających się w dniach 2–3 czerwca 2006 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA KRAJÓW	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Občanská demokratická strana – ODS	Obywatelska Partia Demokratyczna	14	1 892 475	35,38%	81	40,50%
Česká strana sociálně demokratická – ČSSD	Czeska Partia Socjaldemokratyczna	14	1 728 827	32,32%	74	37,00%
Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM	Komunistyczna Partia Czech i Moraw	14	685 328	12,81%	26	13,00%
Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová – KDU-ČSL	Unia Chrześcijańska i Demokratyczna – Czechosłowacka Partia Ludowa	14	386 706	7,22%	13	6,50%
Strana zelených – SZ	Partia Zielonych	14	336 487	6,29%	6	3,00%
SNK Evropské demokraté	SNK Europejczy Demokraci	14	111 724	2,08%	–	–
Nezávislí demokraté (předseda V. Železný)	Niezależni Demokraci	14	36 708	0,68%	–	–
Politické hnutí Nezávislí	Polityczny Ruch Niezależni	14	33 030	0,61%	–	–
Strana zdravého rozumu	Partia Zdrowego Rozsądku	14	24 828	0,46%	–	–
Pravý blok	Blok Prawicowy	14	20 382	0,38%	–	–
Unie Svobody–Demokratická unie – US-DEU	Unia Wolności – Unia Demokratyczna	14	16 457	0,30%	–	–
Právo a Spravedlnost	Prawo i Sprawiedliwość	14	12 756	0,23%	–	–
Moravané	Morawianie	7	12 552	0,23%	–	–
Strana Rovnost Šanci	Partia Równość Szans	14	10 879	0,20%	–	–
Národní strana	Partia Narodowa	14	9 341	0,17%	–	–
Koalice pro Českou republiku	Koalicja dla Republiki Czeskiej	14	8 140	0,15%	–	–
Koruna Česká (monarchistická strana Čech, Moravy a Slezska)	Korona Czeska (Monarchistyczna Partia Czech, Moraw i Śląska)	14	7 293	0,13%	–	–
Balbinova poetická strana	Poetycka Partia Balbina	14	6 897	0,12%	–	–
4 VIZE	4 Postulaty	14	3 109	0,05%	–	–
Česká strana národně socialistická – ČSNS	Czeska Partia Narodowo-Socjalistyczna	2	1 387	0,02%	–	–
Helax–Ostrava se baví	Helax–Ostrava się bawi	1	1 375	0,02%	–	–
Humanistická strana	Partia Humanistyczna	1	857	0,01%	–	–
Folklor i Společnost	Folklor i społeczność	1	574	0,01%	–	–
Česká pravice	Czeska prawica	7	395	0,01%	–	–
Liberální reformní strana	Liberalna Partia Reformatorska	1	253	0,01%	–	–
České hnutí za národní jednotu	Czeski Ruch Jedności Narodowej	1	216	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.volby.cz/pls/ps2006/PS>.

Tabela 24. Wyniki wyborów do Izby Poselskiej Republiki Czeskiej odbywających się w dniach 28–29 maja 2010 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA KRAJÓW	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Česká strana sociálně demokratická – ČSSD	Czeska Partia Socjaldemokratyczna	14	1 155 267	22,08%	56	28,00%
Občanská demokratická strana – ODS	Obywatelska Partia Demokratyczna	14	1 057 792	20,22%	53	26,50%
TOP 09	TOP 09	14	873 833	16,70%	41	20,50%
Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM	Komunistyczna Partia Czech i Moraw	14	589 765	11,27%	26	13,00%
Věci veřejné – VV	Sprawy Publiczne	14	569 127	10,88%	24	12,00%
Křesťanská a demokratická unie–Československá strana lidová – KDU-ČSL	Unia Chrześcijańska i Demokratyczna–Czechosłowacka Partia Ludowa	14	229 717	4,39%	–	–
Strana Práv Občanů ZEMANOVCI	Partia Praw Obywateli ZEMANOWCY	14	226 527	4,33%	–	–
Suverenita – blok Jany Bobošíkové, strana zdravého rozumu	Suwerenność – Blok Jany Bobošíkovéj, Partia Zdrowego Rozsądku	14	192 145	3,67%	–	–
Strana zelených – SZ	Partia Zielonych	14	127 831	2,44%	–	–
Dělnická strana sociální spravedlnosti	Partia Robotnicza Sprawiedliwości Społecznej	14	59 888	1,14%	–	–
Česká pirátská strana	Czeska Partia Piratów	14	42 323	0,80%	–	–
Strana svobodných občanů	Partia Wolnych Obywateli	14	38 894	0,74%	–	–
Volte Právý Blok www.cibulka.net	Wybierajcie Blok Prawicowy www.cibulka.net	14	24 750	0,47%	–	–
Občané.cz	Obywatele.cz	13	13 397	0,25%	–	–
Moravané	Morawianie	4	11 914	0,22%	–	–
Konzervativní strana	Partia Konserwatywna	14	4 232	0,08%	–	–
Koruna Česká (monarchistická strana Čech, Moravy a Slezska)	Korona Czeska (Monarchistyczna Partia Czech, Moraw i Śląska)	5	4 024	0,07%	–	–
STOP	STOP	14	3 155	0,06%	–	–
Sdružení pro republiku–Republikánská strana Československa – SPR-RSČ	Stowarzyszenie na rzecz Republiki–Republikańska Partia Czechosłowacji	2	1 993	0,03%	–	–
Česká strana národně socialistická – ČSNS	Czeska Partia Narodowo-Socjalistyczna	3	1 371	0,02%	–	–
Klíčové hnutí	Kluczowy Ruch	1	1 099	0,02%	–	–
Humanistická strana	Partia Humanistyczna	1	552	0,01%	–	–
Evropský střed	Centrum Europejskie	1	522	0,01%	–	–
Česká strana národně sociální – ČSNS	Czeska Partia Narodowo-Społeczna	1	295	0,01%	–	–
Liberálové.CZ	Liberałowie.cz	1	260	0,01%	–	–
Národní prosperita	Dobrobyt Narodowy	1	186	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.volby.cz/pls/ps2010/PS>.

Tabela 25. Wyniki wyborów do Izby Poselskiej Republiki Czeskiej odbywających się w dniach 25–26 października 2013 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA KRAJÓW	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDATÓW	ODSETEK MANDATÓW
Česká strana sociálně demokratická – ČSSD	Czeska Partia Socjaldemokratyczna	14	1 016 829	20,45%	50	25,00%
ANO 2011	ANO 2011	14	927 240	18,65%	47	23,50%
Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM	Komunistyczna Partia Czech i Moraw	14	741 044	14,91%	33	16,50%
TOP 09	TOP 09	14	596 357	11,99%	26	13,00%
Občanská demokratická strana – ODS	Obywatelska Partia Demokratyczna	14	384 174	7,72%	16	8,00%
Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury	Świt Demokracji Bezpośredniej Tomia Okamury	14	342 339	6,88%	14	7,00%
Křesťanská a demokratická unie–Československá strana lidová – KDU-ČSL	Unia Chrześcijańska i Demokratyczna – Czechosłowacka Partia Ludowa	14	336 970	6,78%	14	7,00%
Strana zelených – SZ	Partia Zielonych	14	159 025	3,19%	–	–
Česká pirátská strana	Czeska Partia Piratów	14	132 417	2,66%	–	–
Strana svobodných občanů	Partia Wolnych Obywateli	14	122 564	2,46%	–	–
Strana Práv Občanů ZEMANOVCI	Partia Praw Obywateli ZEMANOWCY	14	75 113	1,51%	–	–
Dělnická strana sociální spravedlnosti	Partia Robotnicza Sprawiedliwości Społecznej	14	42 906	0,86%	–	–
Politické hnutí Změna	Ruch Polityczny Zmiana	14	28 592	0,57%	–	–
HLAVU VZHŮRU – volební blok	GŁOWA DO GÓRY – Blok Wyborczy	14	21 241	0,42%	–	–
Suverenita – Strana zdravého rozumu	Suwerenność – Partia Zdrowego Rozsądku	14	13 538	0,27%	–	–
Strana soukromníků České republiky	Partia Przedsiębiorców Republiki Czeskiej	14	13 041	0,26%	–	–
Koruna Česká (monarchistická strana Čech, Moravy a Slezska)	Korona Czeska (Monarchistyczna Partia Czech, Moraw i Śląska)	11	8 932	0,17%	–	–
LEV 21 – Národní socialisté	LEV 21 – Narodowi Socjaliści	14	3 843	0,07%	–	–
Aktiv nezávislých občanů	Aktyw Niezależnych Obywateli	4	1 237	0,02%	–	–
Volte Právý Blok www.cibulka.net	Wybierajcie Blok Prawicowy www.cibulka.net	1	1225	0,02%	–	–
Romská demokratická strana	Romska Partia Demokratyczna	2	609	0,01%	–	–
OBČANÉ 2011	OBYWATELE 2011	1	455	0,01%	–	–
Klub angažovaných nestraníků	Klub Zaangażowanych Bezpartyjnych	1	293	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.volby.cz/pls/ps2013/PS>.

Tabela 26. Wyniki wyborów do Izby Poselskiej Republiki Czeskiej odbywających się w dniach 20–21 października 2017 r.

KOMITET WYBORCZY	KOMITET WYBORCZY	LICZBA KRAJÓW	LICZBA GŁOSÓW	ODSETEK GŁOSÓW W SKALI KRAJU	LICZBA MANDA- TÓW	ODSETEK MANDA- TÓW
ANO 2011	ANO 2011	14	1 500 113	29,64%	78	29,00%
Občanská demokratická strana – ODS	Obywatelska Partia Demokratyczna	14	572 962	11,32%	25	12,50%
Česká pirátská strana	Czeska Partia Piratów	14	546 393	10,79%	22	11,00%
Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura – SPD	Wolność i Demokracja Bezpośrednia Tomia Okamury	14	538 574	10,64%	22	11,00%
Komunistická strana Čech a Moravy – KSČM	Komunistyczna Partia Czech i Moraw	14	393 100	7,76%	15	7,50%
Česká strana sociálně demokratická – ČSSD	Czeska Partia Socjaldemokratyczna	14	368 347	7,27%	15	7,50%
Křesťanská a demokratická unie–Československá strana lidová – KDU–ČSL	Unia Chrześcijańska i Demokratyczna–Czechosłowacka Partia Ludowa	14	293 643	5,80%	10	5,00%
TOP 09	TOP 09	14	268 811	5,31%	7	3,50%
Starostové a nezávislí – STAN	Burmistrzowie i niezależni	14	262 157	5,18%	6	3,00%
Strana svobodných občanů	Partia Wolnych Obywateli	14	79 229	1,56%	–	–
Strana zelených – SZ	Partia Zielonych	14	74 335	1,46%	–	–
ROZUMNÍ – stop migraci a diktatu EU	Partia Zdrowego Rozsądku (Rozumni)	14	36 528	0,72%	–	–
Realisté	Realści	14	35 995	0,71%	–	–
Strana Práv Občanů	Partia Praw Obywateli	14	18 556	0,36%	–	–
SPORTOVCI	Sportowcy	14	10 593	0,20%	–	–
Dělnická strana sociální spravedlnosti – DSSS	Robotnicza Partia Sprawiedliwości Społecznej	14	10 402	0,20%	–	–
Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa – SPR-RSČ	Stowarzyszenie na rzecz Republiki–Republikańska Partia Czechosłowacji	14	9 857	0,19%	–	–
Řád národa–Vlastenecká unie – ŘN-VU	Rada Narodowa–Unia Patriotyczna	14	8 735	0,17%	–	–
Občanská demokratická aliance – ODA	Obywatelski Sojusz Demokratyczny	14	8 030	0,15%	–	–
Blok proti islamizaci – Obrana domova – BPI	Blok Przeciw Islamizacji–Obrona Ojczyzny	14	5 077	0,10%	–	–
Referendum o Evropské unii	Referendum w Sprawie Unii Europejskiej	14	4 276	0,08%	–	–
Radostné Česko – RČ	Radosne Czechy	11	3 852	0,07%	–	–
Cesta odpovědné společnosti	Droga Odpowiedzialnego Społeczeństwa	13	3 758	0,07%	–	–
Dobrá volba 2016	Dobry Wybór 2016	11	3 722	0,07%	–	–
Česká strana národně sociální – ČSNS	Czeska Partia Narodowo-Socjalistyczna	10	1 573	0,03%	–	–
Volte Právý Blok – PB	Wybierajcie Blok Prawicowy	1	491	0,01%	–	–
Společnost proti developerské výstavbě v Prokopském údolí	Stowarzyszenie przeciw Budownictwu Deweloperskiemu w Dolinie Prokopskiej	1	438	0,01%	–	–
Unie H.A.V.E.L.	Unia H.A.V.E.L.	2	436	0,01%	–	–
OBČANÉ 2011	OBYWATELE 2011	2	359	0,01%	–	–
Národ Sobě – NÁS	Naród Razem	1	300	0,01%	–	–
Česká národní fronta – ČNF	Czeski Front Narodowy	1	117	0,01%	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://volby.cz/en/ps2017en.htm>.

Węgry

Tabela 27. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 25 marca i 8 kwietnia 1990 r.

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW		
Węgierskie Forum Demokratyczne (<i>Magyar Demokrata Fórum, MDF</i>)	1 186 791	23,93	114	1 213 820	24,72	40	10	164
Związek Wolnych Demokratów (<i>Szabad Demokraták Szövetsége, SZDSZ</i>)	1 082 965	21,84	35	1 050 440	21,40	34	23	92
Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy (<i>Független Kisgazdapárt, FKgP</i>)	529 299	10,67	11	576 256	11,74	16	17	44
Węgierska Partia Socjalistyczna (<i>Magyar Szocialista Párt, MSZP</i>)	504 995	10,18	1	534 897	10,89	14	18	33
Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa (<i>Kereszténydemokrata Néppárt, KDNP</i>)	287 614	5,80	3	317 183	6,46	8	10	21
Związek Młodych Demokratów (<i>Fiatol Demokraták Szövetsége, Fidesz</i>)	235 611	4,75	1	439 448	8,95	8	12	21
Patriotyczna Koalicja yborcza (<i>Hazafias Választási Koalíció, HVK</i>)	157 798	3,18	0	91 910	1,87	0	0	0
Sojusz Agramy (<i>Agrárszövetség, ASZ</i>)	139 240	2,81	1	154 003	3,14	0	0	1
Węgierska Socjalistyczna Partia Robotnicza (<i>Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP</i>)	131 444	2,65	0	180 899	3,68	0	0	0
Węgierska Partia Socjaldemokratyczna (<i>Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MSZDP</i>)	104 010	2,10	0	174 409	3,55	0	0	0
Partia przedsiębiorców (<i>Vállalkozók Pártja, VP</i>)	82 518	1,66	0	92 684	1,89	0	0	0
Węgierska Partia Ludowa-Narodowa Partia Chłopska (<i>Magyar Néppárt-Nemzeti Parasztpárt, MNP-NPP</i>)	38 647	0,78	0	37 047	0,75	0	0	0
SZDSZ + Fidesz	23 702	0,48	2	–	–	–	0	2
Węgierska Partia Zielonych (<i>Magyarországi Zöld Párt, MZP</i>)	19 434	0,39	0	17 951	0,37	0	0	0
ASZ + SZFV	12 958	0,26	1	–	–	–	0	1
ASZ + HVK	12 926	0,26	0	–	–	–	0	0
Narodowa Partia Drobnych Posiadaczy i Partia Obywatelska (<i>Nemzeti Kisgazda és Polgári Párt, NKPP</i>)	12 366	0,25	0	9 944	0,20	0	0	0
Niezależna Partia Socjaldemokratyczna (<i>Független Szociáldemokrata Párt, FSZDP</i>)	7 564	0,15	0	–	–	–	0	0
KDNP+Fidesz+SZDSZ	6 473	0,13	1	–	–	–	0	1

Tabela 27. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 25 marca i 8 kwietnia 1990 r. (cd.)

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW		
Chrześcijańska Koalicja Somogy (<i>Somogyi Keresztény Koalíció, SKK</i>)	5 029	0,10	0	5 966	0,12	0	0	0
Węgierska Współpraca i Partia Agrarna (<i>Magyarországi Szövetkezeti és Agrárpárt, MSZAP</i>)	5 882	0,12	0	4 945	0,10	0	0	0
Fédész+Fidesz	3 759	0,08	0	–	–	–	0	0
Niezależna Węgierska Partia Demokratyczna (<i>Független Magyar Demokrata Párt, MDP</i>)	4 640	0,09	0	2 954	0,06	0	0	0
Partia Wolności (<i>Szabadságpárt, SZP</i>)	4 342	0,09	0	2 814	0,06	0	0	0
MSZP+ASZ	2 255	0,05	0	–	–	–	0	0
Węgierska Partia Niepodległości (<i>Magyar Függetlenségi Párt, MFP</i>)	2 129	0,04	0	2 143	0,04	0	0	0
Sojusz Wsi i Obszarów Wiejskich (<i>Szövetség a Faluért, a Vidékért, SZFV</i>)	3 092	0,06	0	–	–	–	0	0
Towarzystwo Świętej Korony (<i>Szent Korona Társaság, SZKT</i>)	1 906	0,04	0	–	–	–	0	0
Partia Pokoleń, Partia Emerytów i Rodzin (<i>Nemzedékek Pártja, Nyugdíjasok és Családok Pártja, NPNY</i>)	1 762	0,04	0	–	–	–	0	0
MSZP+HVK	1 589	0,03	0	–	–	–	0	0
Związek dla Ochrony Przyrody i Społeczeństwa (<i>Természet- és Társadalomvédők Szövetsége, TTVSZ</i>)	1 284	0,03	0	–	–	–	0	0
Węgierska Partia Pracujących Demokratycznego Centrum (<i>Magyar Dolgozók Demokratikus Centrum Párt, MDDCP</i>)	973	0,02	0	–	–	–	0	0
Partia Wiejskich Węgier (<i>Vidéki Magyarországiért Párt, VMP</i>)	690	0,01	0	–	–	–	0	0
Socjaldemokratyczna Partia Węgierskich Romów (<i>Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja, MCSZDP</i>)	613	0,01	0	–	–	–	0	0
Partia Ludzi ze Wschodu, Chrześcijańscy Demokraci (<i>Kelet Népe Párt, Kereszténydemokraták, KNP-KD</i>)	346	0,01	0	–	–	–	0	0
Kandydaci niezależni	342 674	6,91	6	–	–	–	–	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z: D. Nohlen, P. Stöver: *Elections in Europe: A data handbook*, 1st edition. Baden-Baden 2010, s. 924.

Tabela 28. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 8 i 29 maja 1994 r.

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW		
Węgierska Partia Socjalistyczna (<i>Magyar Szocialista Párt, MSZP</i>)	1 689 081	31,28	149	1 781 867	32,99	53	7	209
Związek Wolnych Demokratów (<i>Szabad Demokraták Szövetsége, SZDSZ</i>)	1 005 766	18,62	16	1 066 074	19,74	28	25	69
Węgierskie Forum Demokratyczne (<i>Magyar Demokrata Fórum, MDF</i>)	649 966	12,03	5	633 957	11,74	18	15	38
Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy (<i>Független Kisgazdapárt, FKgP</i>)	425 482	7,88	1	476 416	8,82	14	11	26
Fidesz	416 143	7,71	0	379 295	7,02	7	13	20
Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa (<i>Kereszténydemokrata Néppárt, KDNP</i>)	397 887	7,37	3	379 573	7,03	5	14	22
Partia Robotnicza (<i>Munkáspárt, MP</i>)	177 458	3,29	0	172 117	3,19	0	0	0
Sojusz Agramny (<i>Agrárszövetség, ASZ</i>)	132 181	2,45	1	113 405	2,10	0	0	1
Partia Republikańska (<i>Köztársaság Párt, KP</i>)	104 289	1,93	0	137 484	2,55	0	0	0
Węgierska Partia Sprawiedliwości i Życia (<i>Magyar Igazság és Élet Pártja, MIÉP</i>)	67 162	1,24	0	85 623	1,59	0	0	0
Sojusz Liberalno-Obywatelski – Partia przedsiębiorców (<i>Liberális Polgári Szövetség – Vállalkozók Pártja, LPSZ –VP</i>)	42 951	0,80	1	33 367	0,62	0	0	1
Zjednoczona Partia Drobnych Posiadaczy (<i>Egyesült Kisgazdapárt, EKgP</i>)	43 234	0,80	0	44 315	0,82	0	0	0
Węgierska Partia Socjaldemokratyczna (<i>Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MSZDP</i>)	32 913	0,61	0	51 122	0,95	0	0	0
Narodowy Sojusz Demokratyczny (<i>Nemzeti Demokrata Szövetség, NDSZ</i>)	32 258	0,60	0	28 075	0,52	0	0	0
ASZ+SZDSZ	9 280	0,17	0	–	–	–	0	0
VP+Fidesz+ASZ+SZDSZ	6 440	0,12	0	–	–	–	0	0
Węgierska Partia Rynkowa (<i>Magyar Piacpárt, MPP</i>)	5 459	0,10	0	635	0,01	0	0	0
Partia Konserwatywna – Związek Rolników i Obywateli (<i>Konzervatív Párt, Gazdák és Polgárok Szövetsége, KP–GPSZ</i>)	5 241	0,10	0	2 046	0,04	0	0	0
Węgierska Partia Zielonych (<i>Magyarországi Zöld Párt, MZP</i>)	4 766	0,09	0	8 813	0,16	0	0	0
SZDSZ+KP	4 664	0,09	0	–	–	–	0	0
Porozumienie Niezależnych Drobnych Posiadaczy (<i>Kiegyezés Független Kisgazdapárt, KFKgP</i>)	4 386	0,08	0	5 918	0,11	0	0	0
Partia Solidarności Romów (<i>Cigányok Szolidaritási Pártja, CSZP</i>)	3 282	0,06	0	–	–	–	0	0

Tabela 28. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 8 i 29 maja 1994 r. (cd.)

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW		
Zielona Alternatywa (<i>Zöld Alternatíva, ZA</i>)	2 638	0,05	0	849	0,02	0	0	0
Niezależna Węgierska Partia Demokratyczna (<i>Független Magyar Demokrata Párt, FMDP</i>)	2 366	0,04	0	–	–	–	0	0
Partia Demokratycznej Koalicji (<i>Demokrata Koalíció Párt, DKP</i>)	2 117	0,04	0	–	–	–	0	0
Narodowy Związek Węgierskich Rodzin (<i>Magyar Családok Országos Szövetsége, MACSOSZ</i>)	2 005	0,04	0	–	–	–	0	0
Historyczna Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy (<i>Történelmi Független Kisgazda Párt, TFKgP</i>)	1 792	0,03	0	–	–	–	0	0
VP+Fidesz	1 347	0,02	0	–	–	–	0	0
Partia Emerytów (<i>Nyugdíjasok Pártja, NYUP</i>)	1 245	0,02	0	–	–	–	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (<i>Szociáldemokrata Párt, SZDP</i>)	1 197	0,02	0	–	–	–	0	0
Partia Demokratyczna (<i>Demokrata Párt, DEMP</i>)	115	0,00	0	–	–	–	0	0
EKGP–KDNP	840	0,02	0	–	–	–	0	0
Węgierska Socjalistyczna Partia Robotnicza (<i>Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP</i>)	704	0,01	0	–	–	–	0	0
Partia Węgierskiego Interesu (<i>A Magyar Érdék Pártja, AMEP</i>)	416	0,01	0	–	–	–	0	0
Partia Węgierskich Biomedyków i Reformatorów (<i>Magyar Természetgyógyászok és Életreformerek Pártja, MTÉP</i>)	334	0,01	0	–	–	–	0	0
Narodowa Partia Węgierskich Matek (<i>Magyar Anyák Nemzeti Pártja, MANP</i>)	265	0,00	0	–	–	–	0	0
Sojusz Wyborczy Węgrów (<i>Magyarországért Választási Szövetség, MVSZ</i>)	211	0,00	0	–	–	–	0	0
Partia dla Historycznych Węgier (<i>Történelmi Magyarorszáért Párt, TMP</i>)	203	0,00	0	–	–	–	0	0
Węgierska Partia Bezrobotnych (<i>Magyar Munkanélküliek Pártja, MMNP</i>)	190	0,00	0	–	–	–	0	0
Ruch Sił Narodowych (<i>Nemzeti Erők Mozgalma, NEM</i>)	188	0,00	0	–	–	–	0	0
Kandydaci niezależni	122 219	2,26	0	–	–	–	0	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z: D. Nohlen, P. Stöver: *Elections in Europe: A data handbook*, 1st edition. Baden-Baden 2010, s. 925.

Tabela 29. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 10 i 24 maja 1998 r.

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDA- TÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDA- TÓW		
Węgierska Partia Socjalistyczna (<i>Magyar Szocialista Párt, MSZP</i>)	1 332 412	29,82	54	1 446 138	32,25	50	30	134
Fidesz – Węgierska Partia Obywatelska (<i>Fidesz – Magyar Polgári Párt</i>)	1 161 520	25,99	90	1 263 563	28,18	48	10	148
Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy (<i>Független Kisgazdapárt, FKgP</i>)	594 099	13,30	12	617 821	13,78	22	14	48
Związek Wolnych Demokratów (<i>Szabad Demokraták Szövetsége, SZDSZ</i>)	456 032	10,21	2	353 205	7,88	5	17	24
Węgierska Partia Sprawiedliwości i Życia (<i>Magyar Igazság és Élet Pártja, MIÉP</i>)	249 135	5,58	0	248 832	5,55	3	11	14
Partia Robotnicza (<i>Munkáspárt, MP</i>)	165 461	3,70	0	183 071	4,08	0	0	0
Węgierskie Forum Demokratyczne (<i>Magyar Demokrata Fórum, MDF</i>)	137 621	3,08	17	139 934	3,12	0	0	17
Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa (<i>Kereszténydemokrata Néppárt, KDNP</i>)	129 791	2,90	0	116 068	2,59	0	0	0
Węgierska Demokratyczna Partia Ludowa (<i>Magyar Demokrata Néppárt, MDNP</i>)	87 971	1,97	0	62 568	1,40	0	0	0
Nowy Sojusz dla Węgier (<i>Új Szövetség Magyarorszáért, ÚSZM</i>)	23 659	0,53	0	26 330	0,59	0	0	0
Unia Zjednoczonych Węgier (<i>Együtt Magyarorszáért Unió, EMU</i>)	13 599	0,30	0	9 149	0,20	0	0	0
Front Narodowy (<i>Nemzeti Front, NF</i>)	11 928	0,27	0	5 895	0,13	0	0	0
Węgierska Partia Socjaldemokratyczna (<i>Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MSZDP</i>)	11 845	0,27	0	5 689	0,13	0	0	0
Partia przedsiębiorców (<i>Vállalkozók Pártja, VP</i>)	8 634	0,19	0	3 962	0,09	0	0	0
Związek Niezależnych Obywateli (<i>Független Polgárok Szövetsége, FPSZ</i>)	1 798	0,04	0	–	–	0	0	0
Węgierska Partia Zielonych (<i>Magyarországi Zöld Párt, MZP</i>)	1 758	0,04	0	–	–	0	0	0
Spółeczność Niezależnych (<i>Függetlenek Közössége, FK</i>)	972	0,02	0	–	–	0	0	0
Spółeczna Koalicja na Rzecz Polityki Zorientowanej na Ludzi (<i>Társadalmi Koalíció az Emberközpontú Politikáért, TKEP</i>)	825	0,02	0	–	–	0	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (<i>Szociáldemokrata Párt, SZDP</i>)	669	0,01	0	–	–	0	0	0
Węgierska Socjalistyczna Partia Robotnicza (<i>Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP</i>)	515	0,01	0	–	–	0	0	0
ÚSZM + VP	463	0,01	0	–	–	0	0	0
Partia Kobiet (<i>Nők Pártja, NP</i>)	460	0,01	0	–	–	0	0	0

Tabela 29. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 10 i 24 maja 1998 r. (cd.)

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDA- TÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDA- TÓW		
Węgierska Socjalistyczna Partia Zielonych (<i>Magyar Szocialis Zöld Párt</i> , MSZZP)	328	0,01	0	2 145	0,05	0	0	0
Demokratyczna Partia Węgierskich Romów (<i>Magyar Cigányok Demokrata Pártja</i> , MCDP)	290	0,01	0	–	–	0	0	0
Związek Węgierskiego Dobrobytu (<i>Magyar Népjóléti Szövetsége</i> , MNJSZ)	252	0,01	0	–	–	0	0	0
Węgierska Partia Ludowa (<i>Magyar Nép Pártja</i> , MANÉP)	184	0,01	0	–	–	0	0	0
Partia Mieszkańców Ziemi, Życia, Sprawie- dliwości, Pokoju i Wolności (<i>Földlakók- Élet- Igazság- Béke-Szabadság- Pártja</i> , FÉP)	150	0,01	0	–	–	0	0	0
Kandydaci niezależni	75 965	1,70	1	–	–	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z: D. Nohlen, P. Stöver: *Elections in Europe: A data handbook*, 1st edition. Baden-Baden 2010, s. 926.

Tabela 30. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 7 i 21 kwietnia 2002 r.

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDA- TÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW		
Węgierska Partia Socjalistyczna (<i>Magyar Szocialista Párt</i> , MSZP)	2 277 732	40,50	78	2 361 983	42,05	69	31	178
Fidesz - Węgierska Partia Obywatelska + Węgierskie Forum Demokratyczne (<i>Fidesz-Magyar Polgári Párt + Magyar Demokrata Fórum</i> , Fidesz-MPP + MDF)	2 217 755	39,43	95	2 306 763	41,07	67	26	188
Związek Wolnych Demokratów (<i>Szabad Demokraták Szövetsége</i> , SZDSZ)	380 982	6,77	2	313 084	5,57	4	13	19
Węgierska Partia Sprawiedliwości i Życia (<i>Magyar Igazság és Élet Pártja</i> , MIÉP)	257 455	4,58	0	245 316	4,37	0	0	0
Partia Centrum (<i>Centrum párt</i>)	182 256	3,24	0	219 029	3,90	0	0	0
Partia Robotnicza (<i>Munkáspárt</i> , MP)	108 732	1,93	0	121 503	2,16	0	0	0
Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy (<i>Független Kisgazdapárt</i> , FKgP)	67 401	1,20	0	42 338	0,75	0	0	0
MSZP+MSZDP	41 461	0,74	0	–	–	–	0	0
MSZP+SZDSZ	27 892	0,50	1	–	–	–	0	1
Partia Nowej Lewicy (<i>Új Baloldal Párt</i> , ÚJBAL)	5 597	0,10	0	3 198	0,06	0	0	0
Węgierska Partia Zielonych (<i>Magyarországi Zöld Párt</i> , MZP)	2 221	0,04	0	–	–	–	0	0
Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy (<i>Független Kisgazdapárt</i> , FKgP)	2 758	0,05	0	1 086	0,02	0	0	0
Partia Drobnych Posiadaczy i Partia Sojuszu Drobnych Posiadaczy (<i>Kisgazdapárt a Kisgazda Szövetség Pártja</i> , KgP)	2 699	0,05	0	451	0,01	0	0	0
Węgierska Partia Zjednoczonych Przedsiębiorców (<i>Magyar Vállalkozó Egységpárt</i> , MAVEP)	1 288	0,02	0	318	0,01	0	0	0
Partia Węgierskiego Interesu (<i>A Magyar Érdék Pártja</i> , AMÉP)	919	0,02	0	–	–	–	0	0
Unia dla Solidarności (<i>Összefogás a Fennmaradásért Szövetség</i> , ÖFMSZ)	793	0,01	0	–	–	–	0	0
Partia Węgierskich Emerytów (<i>Magyar Nyugdíjasok Pártja</i> , MNYP)	685	0,01	0	–	–	–	0	0
Węgierska Socjalistyczna Partia Robotnicza (<i>Magyar Szocialista Munkáspárt</i> , MSZMP)	612	0,01	0	–	–	–	0	0
Partia Socjaldemokratyczna (<i>Szociáldemokrata Párt</i> , SZDP)	590	0,01	0	912	0,02	0	0	0
Partia Węgierskich Romów (<i>Magyarországi Roma Párt</i> , MROP)	589	0,01	0	745	0,01	0	0	0
Niezależna Węgierska Partia Demokratyczna (<i>Független Magyar Demokrata Párt</i> , FMDP)	531	0,01	0	–	–	–	0	0
Obywatelska Partia Demokratyczna przeciwko Korupcji (<i>Korrupcióellenes Polgári Demokrata Párt</i> , KPDP)	261	0,01	0	–	–	–	0	0
Demokratyczna Partia Romów (<i>Demokratikus Roma Párt</i> , DRP)	171	0,01	0	–	–	–	0	0
Kandydaci niezależni	43 215	0,77	0	–	–	–	0	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z: D. Nohlen, P. Stöver: *Elections in Europe: A data handbook*, 1st edition. Baden-Baden 2010, s. 927.

Tabela 31. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 9 i 23 kwietnia 2006 r.

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDA- TÓW		
Fidesz-MPSZ/KDNP	2 269 241	41,99	68	2 272 979	42,03	69	27	164
Węgierska Partia Socjalistyczna (Magyar Szocialista Párt, MSZP)	2 175 312	40,26	98	2 336 705	43,21	71	17	186
Związek Wolnych Demokratów (Szabad Demokraták Szövetsége, SZDSZ)	340 746	6,31	3	351 612	6,50	4	11	18
Węgierskie Forum Demokratyczne (Magyar Demokrata Fórum, MDF)	238 566	4,41	0	272 831	5,04	2	9	11
MSZP + SZDSZ	154 619	2,86	6	–	–	–	0	6
Węgierska Partia Sprawiedliwości i Życia – Ruch na Rzecz Lepszych Węgier Trzecia Droga (MIÉP – Jobbik a Harmadik Út pártszövetség)	92 798	1,72	0	119 007	2,20	0	0	0
Fidesz-MPSZ/KDNP + MDF	34 109	0,63	0	–	–	–	0	0
Węgierska Komunistyczna Partia Robot- nicza (Magyar Kommunista Munkáspárt, MKMP)	16 379	0,30	0	21 955	0,41	0	0	0
Partia Centrum (Centrum párt)	14 126	0,26	0	17 431	0,32	0	0	0
Węgierskie Forum Demokratyczne + Solidarność dla Szabolcs (Magyar Demokrata Fórum + Összefogás Megyénkért, MDF + ÖFM)	13 672	0,25	0	–	–	–	0	0
Związek Somogy (Somogyért Szövetség)	9 457	0,18	1	–	–	–	0	1
Forum Romskich Organizacji na Węgrzech Partia Jedności Romów (Ma- gyarországi Cigány Szervezetek Fóruma Roma Összefogás Párt, MCF RÖP)	7 165	0,13	0	4 459	0,08	0	0	0
Partia Zielonych (Zöldek Pártja, ZP)	4 678	0,09	0	2 870	0,05	0	0	0
Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna (Kereszténydemokrata párt, KDP)	2 906	0,05	0	2 362	0,04	0	0	0
Węgierska Partia Mieszkańców Wsi i Miast (Magyar Vidék és Polgári Párt, MVPP)	2 716	0,05	0	2 789	0,05	0	0	0
Niezależna Partia Drobnych Posiadaczy (Független Kisgazdapárt, FKgP)	2 030	0,04	0	838	0,02	0	0	0
Żywy Łańcuch (Élőlánc Magyarorszáგért)	2 002	0,04	0	–	–	–	0	0
Robotnicza Partia Węgier 2006 (Magyarországi Munkáspárt 2006)	1 489	0,03	0	556	0,01	0	0	0
Węgierska Partia Emerytów + MDF (Magyar Nyugdíjasok Pártja + MDF)	1 166	0,02	0	–	–	–	0	0

Tabela 31. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 9 i 23 kwietnia 2006 r. (cd.)

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDA- TÓW		
Związek Węgrów Jeden za Drugiego (Magyarok Egymásért Szövetsége, MESZ)	904	0,02	0	767	0,01	0	0	0
Ludowa Partia Drobnych Właścicieli i Mieszczan (Független Kisgazda Nemzeti és Polgári Párt, FKNEP)	742	0,01	0	889	0,02	0	0	0
Węgierska Partia Emerytów (Magyar Nyugdíjasok Pártja, MNYP)	505	0,01	0	–	–	–	0	0
Partia Socjaldemokratyczna Szociálde- mokrata Párt, SZP)	118	0,00	0	–	–	–	0	0
Związek Zielonych Demokratów (Zöld Demokraták Szövetsége, ZDSZ)	95	0,00	0	–	–	–	0	0
Partia Żyjących poniżej Minimum Socjalnego i Równych Szans (Létfennmaradás Alatt Élők és Esélyteremtők Pártja, Létalap)	80	0,00	0	–	–	–	0	0
Kandydaci niezależni	18 054	0,33	0	–	–	–	–	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z: D. Nohlen, P. Stöver: *Elections in Europe: A data handbook*, 1st edition. Baden-Baden 2010, s. 928.

Tabela 32. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się w dniach 11 i 25 kwietnia 2010 r.

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			OKRĘGI WIELOMANDATOWE			LISTA KRAJOWA (MANDATY)	MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW		
Fidesz-MPSZ/KDNP	2 732 965	53,43	173	2 706 292	52,73	87	3	263
Węgierska Partia Socjalistyczna (Magyar Szocialista Párt, MSZP)	1 088 374	21,28	2	990 428	19,30	28	29	59
Ruch na Rzecz Lepszych Węgier (Jobbik)	836 774	16,36	0	855 436	16,67	26	21	47
Polityka Może Być Inna (Lehet Más a Politika, LMP)	259 220	5,07	0	383 876	7,47	5	11	16
Węgierskie Forum Demokratyczne (Magyar Demokrata Fórum, MDF)	72 768	1,42	0	136 895	2,67	0	0	0
Ruch Obywatelski (Civil Mozgalom, CM)	34 938	0,68	0	45 863	0,89	0	0	0
MDF + AFD	12 652	0,25	0	–	–	–	0	0
Fidesz + KDNP + Vállalkozók Pártja (MVMP)	10 661	0,21	0	–	–	–	0	0
Somogyért	7 470	0,15	0	–	–	–	0	0
Węgierska Komunistyczna Partia Robotnicza (Magyar Kommunista Munkáspárt, MKMP)	5 668	0,11	0	5 606	0,11	0	0	0
MDF + Összefogás Megyénkért	4 052	0,08	0	–	–	–	0	0
Partia Jedności (Összefogás Párt, ÖP)	3 422	0,07	0	2 732	0,05	0	0	0
Węgierska Partia Socjaldemokratyczna (Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MSZDP)	3 156	0,06	0	4 117	0,08	0	0	0
Torgyán-Kisgazda-Koalicja	3 079	0,06	0	–	–	–	0	0
Węgierska Partia Sprawiedliwości i Życia (Magyar Igazság és Élet Pártja, MIÉP)	2 345	0,05	0	1 286	0,03	0	0	0
Zielona Lewica (Zöld Baloldal, ZB)	1 425	0,03	0	–	–	–	0	0
Związek Węgrów Jeden za Drugiego (Magyarok Egymásért Szövetsége, MESZ)	1 027	0,02	0	–	–	–	0	0
Forum Romskich Organizacji na Węgrzech Partia Jedności Romów (Magyarországi Cigány-szervezetek Fóruma Roma Összefogás Párt, MCF RÖP)	491	0,01	0	–	–	–	0	0
Partia Drobnych Posiadaczy (Független Kisgazdapárt, FKGP)	381	0,01	0	–	–	–	0	0
Kandydaci niezależni	33 702	0,66	1	–	–	–	–	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.valasztas.hu/dyn/pv10/outroot/vdin2/en/l22.htm>.

Tabela 33. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się dnia 6 kwietnia 2014 r.

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			LISTA PARTYJNA			MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	
Fidesz-KDNP	2 165 342	44,11	96	2 264 780	44,87	37	133
koalicja Jedność (Összefogás)							
Węgierska Partia Socjalistyczna (Magyar Szocialista Párt, MSZP) + Razem (Együtt) + Koalicja Demokratyczna (Demokratikus Koalíció, DK) + Dialog na Rzecz Węgier (Párbeszéd Magyarorszáért, PM) + Węgierska Partia Liberalna (Magyar Liberális Párt, MLP)	1 317 879	26,85	10	1 290 806	25,57	28	38
Ruch na Rzecz Lepszych Węgier (Jobbik)	1 000 637	20,39	0	1 020 476	20,22	23	23
Polityka Może Być Inna (Lehet Más a Politika, LMP)	244 191	4,97	0	269 414	5,34	5	5
Ojczyzna nie jest na sprzedaż (A Haza Nem Eladó, HNEM)	23 037	0,47	0	23 507	0,47	0	0
Związek Marii Seres (Seres Mária Szövetségesei, SMS)	20 229	0,41	0	22 219	0,44	0	0
Węgierska Partia Robotnicza (Magyar Munkáspárt, MMP)	12 712	0,26	0	28 323	0,56	0	0
Zieloni (Zöldek)	9 392	0,19	0	18 557	0,37	0	0
Socjaldemokratyczna Węgierska Partia Obywatelska (Szociáldemokraták Magyar Polgári Pártja, Soc Dems)	12 232	0,25	0	15 073	0,30	0	0
(Sportos és Egészséges Magyarorszáért Párt, SEM)	11 746	0,24	0	12 563	0,25	0	0
Demokratyczna Społeczność Dobrobytu i Wolności (Jólét és Szabadság Demokrata Közösség, JESZ)	13 051	0,27	0	9 925	0,20	0	0
Społeczność na rzecz Sprawiedliwości Społecznej Partia Ludowa (Közösség a Társadalmi Igazságosságért Néppárt, KTI)	10 551	0,21	0	10 969	0,22	0	0
Razem 2014 (EGYÜTT 2014)	6 361	0,13	0	14 085	0,28	0	0
Węgierska Partia Romów (Magyarországi Cigánypárt, MCP)	9 030	0,18	0	8 810	0,17	0	0
Partia Drobnych Posiadaczy (Független Kisgazdapárt, FKgP)	7 175	0,15	0	8 083	0,16	0	0
Partia Jedności (Összefogás Párt, ÖP)	6 887	0,14	0	6 552	0,13	0	0
Partia Nowego Wymiaru (Új Dimenzió Párt, ÜDP)	1 706	0,03	0	2 100	0,04	0	0
Partia Nowych Węgier (Új Magyarország Párt, ÚMP)	2 018	0,04	0	1 578	0,03	0	0

Tabela 33. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego odbywających się dnia 6 kwietnia 2014 r. (cd.)

KOMITET WYBORCZY	OKRĘGI JEDNOMANDATOWE			LISTA PARTYJNA			MANDATY ŁĄCZNIE
	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	LICZBA GŁOSÓW	%	LICZBA MANDATÓW	
Żywy Łańcuch (<i>Élőlánc</i>)	3 328	0,07	0	–	–	–	0
Kisgazdapárt-MIÉP	2 054	0,04	0	–	–	–	0
Partia Czwartej Republiki (<i>Negyedik Köztársaság Párt, 4Kl</i>)	1 897	0,04	0	–	–	–	0
Węgierska Partia Gospodarcza (<i>Magyar Gazdaság Párt, MGP</i>)	1 534	0,03	0	–	–	–	0
Partia Niezadowolonych (<i>Elégedetlenség pártja, EP</i>)	1 362	0,03	0	–	–	–	0
Partia Socjaldemokratyczna (<i>Szociáldemokrata Párt, MSZDP</i>)	1 058	0,02	0	–	–	–	0
Węgierska Partia Socjaldemokratyczna (<i>Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MSZDP</i>)	937	0,02	0	–	–	–	0
Inne ugrupowania	9 412	0,19	0	–	–	–	0
Listy mniejszości narodowych	–	–	–	19 543	0,39	0	0
Kandydaci niezależni	12 850	0,26	0	–	–	–	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: http://www.valasztas.hu/dyn/pv14/szavossz/en/l22_e.html.

ANEKS II

Wyniki nowych partii politycznych w ujęciu przestrzennym

Polska

Okręg wyborczy	LPR 2001	SRP 2001	RP 2011	K'15 2015	.N 2015
1 Legnica	5,89%	9,42%	11,59%	9,59%	7,15%
2 Wałbrzych	6,48%	10,91%	12,79%	8,81%	6,64%
3 Wrocław	7,86%	9,51%	9,59%	8,74%	10,65%
4 Bydgoszcz	8,16%	9,57%	12,09%	7,77%	7,30%
5 Toruń	7,61%	12,05%	10,73%	8,32%	6,50%
6 Lublin	9,91%	13,31%	11,77%	9,32%	4,54%
7 Chełm	11,30%	15,86%	12,05%	10,47%	3,75%
8 Zielona Góra	5,44%	9,60%	11,71%	8,75%	9,99%
9 Łódź	7,34%	6,69%	10,82%	7,24%	8,99%
10 Piotrków Trybunalski	7,49%	15,90%	8,81%	10,08%	5,59%
11 Sieradz	7,51%	17,76%	10,48%	8,92%	5,32%
12 Kraków I	11,54%	8,38%	8,83%	8,67%	5,79%
13 Kraków II	9,66%	6,89%	8,90%	7,26%	9,73%
14 Nowy Sącz	11,44%	7,98%	4,67%	7,83%	3,69%
15 Tarnów	13,02%	10,05%	6,60%	9,60%	4,54%
16 Płock	5,67%	13,04%	8,38%	8,41%	5,15%
17 Radom	7,71%	13,54%	8,53%	8,41%	4,81%
18 Siedlce	9,67%	14,19%	6,86%	8,36%	4,63%
19 Warszawa I	7,12%	3,05%	10,87%	7,76%	13,39%
20 Warszawa II	9,38%	8,26%	8,55%	7,22%	10,01%
21 Opole	6,62%	11,01%	9,67%	12,57%	7,14%
22 Krosno	11,89%	12,27%	7,06%	9,15%	3,97%
23 Rzeszów	15,78%	10,14%	6,72%	9,28%	4,16%
24 Białystok	11,79%	12,04%	8,02%	9,07%	5,37%
25 Gdańsk	5,90%	6,38%	9,06%	7,15%	9,17%
26 Gdynia	7,87%	9,21%	9,53%	8,02%	8,22%
27 Bielsko-Biała	9,83%	7,91%	9,42%	9,36%	8,27%
28 Częstochowa	5,48%	10,61%	13,39%	11,63%	6,74%
29 Gliwice	5,48%	6,09%	10,78%	12,19%	8,90%
30 Rybnik	5,97%	7,10%	9,02%	11,31%	6,33%
31 Katowice	brak listy	5,55%	10,90%	10,05%	8,66%
32 Sosnowiec	3,97%	6,84%	14,81%	10,24%	8,97%
33 Kielce	6,24%	12,81%	8,85%	9,41%	4,98%
34 Elbląg	6,69%	12,71%	11,58%	8,24%	5,82%
35 Olsztyn	8,57%	9,63%	11,20%	8,97%	6,82%
36 Kalisz	7,49%	12,77%	10,14%	7,98%	7,04%
37 Konin	5,66%	13,76%	11,16%	8,83%	6,94%
38 Piła	6,64%	11,74%	11,01%	9,01%	6,98%
39 Poznań	7,22%	5,08%	11,69%	6,06%	14,49%
40 Koszalin	4,45%	22,77%	12,36%	9,41%	8,06%
41 Szczecin	5,77%	10,24%	11,84%	8,42%	8,66%
wynik ogólnokrajowy	7,87%	10,20%	10,02%	8,81%	7,60%

Zacieniowano wyniki w okręgach, w których partia uzyskała wyższy poziom poparcia niż rezultat w skali ogólnokrajowej. Pogrubiono rezultaty w okręgach, w których dane ugrupowanie nie przekroczyło progu wyborczego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

Powiat (Okres)	ĽS Nasza Słowacja 2016	Jesteśmy Rodziną 2016	#SIEŤ 2016	OLaNO 2012	Wolność i Solidarność 2010	MOST - HÍD 2010	ANO 2002	SOP 1998
Bratislava I	2,69%	3,83%	7,22%	8,97%	16,60%	11,06%	5,37%	5,03%
Bratislava II	4,01%	7,12%	6,52%	8,41%	17,15%	9,64%	6,70%	5,83%
Bratislava III	3,71%	5,85%	6,94%	9,53%	17,14%	6,94%	6,86%	5,91%
Bratislava IV	4,46%	6,66%	6,83%	9,64%	19,13%	7,31%	7,95%	6,52%
Bratislava V	4,79%	8,10%	6,65%	9,65%	19,05%	8,00%	8,05%	6,16%
Malacky	7,25%	10,04%	5,72%	13,53%	18,77%	2,64%	8,85%	6,80%
Pezinok	6,18%	9,28%	6,10%	14,39%	19,14%	3,03%	7,65%	6,99%
Senec	4,91%	8,27%	6,02%	10,73%	16,33%	16,76%	6,48%	5,44%
Dunajská Streda	1,29%	3,25%	1,98%	1,81%	2,99%	50,87%	1,73%	1,43%
Galanta	5,71%	6,58%	3,77%	7,28%	8,68%	29,37%	4,29%	4,05%
Hlohovec	9,74%	8,07%	4,58%	11,90%	12,48%	1,26%	4,51%	5,59%
Piešťany	9,89%	6,67%	5,74%	10,98%	15,09%	2,11%	7,26%	6,13%
Senica	8,21%	9,06%	5,84%	10,02%	14,52%	1,46%	6,02%	5,77%
Skalica	8,97%	7,65%	6,57%	15,06%	16,90%	1,32%	7,58%	4,42%
Trnava	8,62%	8,17%	5,66%	16,52%	14,68%	1,89%	4,91%	4,63%
Bánovce nad Bebravou	8,62%	7,86%	4,44%	6,11%	8,27%	0,82%	5,68%	2,75%
Ilava	9,80%	8,64%	4,49%	8,12%	11,56%	1,24%	5,90%	5,65%
Myjava	6,61%	8,23%	5,16%	9,08%	15,10%	1,44%	8,39%	5,94%
Nové Mesto nad Váhom	10,05%	8,11%	5,49%	8,59%	12,65%	1,31%	5,67%	5,73%
Partizánske	8,78%	7,48%	4,91%	7,65%	11,42%	1,04%	6,60%	5,05%
Považská Bystrica	9,64%	6,86%	5,08%	6,44%	11,68%	0,89%	4,70%	4,25%
Prievidza	8,78%	7,40%	7,58%	9,44%	13,71%	1,32%	7,31%	6,27%
Púchov	8,72%	6,78%	4,89%	7,75%	11,32%	1,22%	4,59%	5,45%
Trenčín	7,41%	7,99%	5,30%	10,78%	14,17%	2,33%	5,80%	7,70%
Komárno	2,05%	2,99%	2,66%	2,55%	4,88%	37,73%	3,64%	2,92%
Levice	6,82%	6,68%	4,68%	8,24%	11,80%	17,86%	8,00%	6,13%
Nitra	8,40%	7,11%	5,21%	6,56%	10,70%	6,51%	6,67%	5,75%
Nové Zámky	5,50%	6,04%	3,38%	4,34%	8,12%	23,82%	6,23%	4,29%
Šaľa	6,59%	6,71%	3,91%	6,19%	9,44%	26,42%	5,73%	4,85%
Topoľčany	9,11%	6,92%	3,60%	6,45%	9,22%	0,87%	5,81%	4,33%
Zlaté Moravce	9,75%	6,00%	3,88%	7,12%	9,35%	1,80%	6,10%	4,61%
Bytča	10,53%	6,79%	4,27%	5,15%	7,68%	0,82%	3,85%	3,32%
Čadca	10,81%	4,14%	5,45%	4,97%	6,54%	0,92%	3,24%	2,99%
Dolný Kubín	12,58%	4,61%	6,96%	14,28%	15,18%	1,89%	6,82%	6,74%
Kysucké Nové Mesto	11,18%	5,51%	4,05%	5,24%	7,86%	1,02%	4,28%	2,94%
Liptovský Mikuláš	8,96%	7,30%	5,13%	10,87%	16,80%	1,59%	15,24%	8,75%
Martin	7,91%	8,54%	5,43%	11,45%	17,52%	1,71%	9,91%	10,28%
Námestovo	10,46%	3,95%	14,88%	11,31%	9,74%	0,86%	4,51%	4,89%
Ružomberok	10,78%	5,85%	5,46%	9,63%	12,07%	1,47%	8,69%	5,53%
Turčianske Teplce	9,11%	8,42%	4,02%	7,20%	11,78%	1,16%	9,05%	7,59%
Tvrdošín	11,32%	4,49%	6,89%	15,83%	12,30%	0,97%	4,35%	3,02%

Powiat (Okres)	LS Nasza Słowacja 2016	Jesteśmy Rodziną 2016	#SIET 2016	OLaNO 2012	Wolność i Solidarność 2010	MOST - HÍD 2010	ANO 2002	SOP 1998
Žilina	8,71%	6,87%	6,36%	9,65%	13,94%	1,68%	5,31%	4,50%
Banská Bystrica	9,33%	6,13%	6,29%	11,95%	18,24%	2,63%	12,28%	5,72%
Banská Štiavnica	10,93%	5,81%	3,91%	8,25%	13,30%	2,58%	10,11%	8,87%
Brezno	14,05%	5,73%	6,49%	8,73%	14,43%	1,40%	10,75%	6,33%
Detva	10,98%	6,02%	3,48%	8,10%	11,26%	1,70%	7,85%	4,80%
Krupina	15,35%	5,93%	3,52%	8,62%	10,86%	1,71%	10,16%	5,97%
Lučenec	6,81%	6,70%	4,49%	7,32%	11,20%	16,77%	9,77%	7,52%
Poltár	13,66%	6,67%	3,63%	7,00%	9,48%	1,62%	7,56%	7,86%
Revúca	13,63%	3,41%	4,62%	3,36%	6,06%	12,62%	10,15%	8,90%
Rimavská Sobota	8,65%	3,87%	2,68%	2,77%	6,50%	20,06%	8,22%	7,04%
Veľký Krtíš	11,10%	3,94%	3,65%	4,49%	6,90%	15,44%	7,30%	5,98%
Zvolen	7,92%	7,78%	6,06%	12,14%	17,38%	2,45%	12,49%	6,91%
Žarnovica	11,53%	7,55%	3,87%	8,53%	10,90%	1,64%	8,83%	4,97%
Žiar nad Hronom	12,09%	6,87%	3,97%	10,21%	15,53%	1,79%	10,44%	5,65%
Bardejov	9,70%	5,27%	4,96%	9,56%	9,12%	1,34%	7,70%	9,52%
Humenné	9,35%	6,70%	5,55%	5,50%	7,09%	1,70%	10,81%	13,61%
Kežmarok	13,32%	5,34%	5,66%	10,13%	9,85%	1,28%	13,88%	11,23%
Levoča	8,85%	6,68%	7,90%	6,60%	8,27%	1,99%	11,05%	9,63%
Medzilaborce	5,79%	4,37%	6,11%	3,62%	4,29%	1,62%	6,73%	12,47%
Poprad	10,30%	6,82%	5,92%	11,91%	16,08%	1,83%	13,62%	9,63%
Prešov	7,87%	6,88%	6,59%	11,35%	12,83%	2,42%	11,21%	10,35%
Sabinov	9,86%	5,48%	7,65%	6,42%	8,74%	0,80%	8,52%	10,24%
Snina	6,24%	5,00%	4,34%	3,78%	5,72%	1,45%	7,25%	13,05%
Stará Ľubovňa	10,13%	4,14%	4,16%	5,91%	6,87%	0,79%	6,98%	8,96%
Stropkov	8,37%	5,40%	4,14%	5,57%	8,32%	1,19%	9,17%	9,55%
Svidník	7,49%	4,37%	6,75%	4,19%	6,52%	1,25%	7,73%	9,86%
Vranov nad Topľou	11,29%	5,39%	4,23%	3,85%	5,60%	1,75%	8,50%	11,38%
Gelnica	11,21%	6,30%	7,27%	4,83%	8,23%	2,44%	9,63%	12,49%
Košice I	6,38%	7,37%	8,33%	11,91%	17,03%	9,41%	12,92%	23,80%
Košice II	7,04%	8,16%	8,25%	11,31%	17,20%	8,03%	14,71%	24,31%
Košice III	7,40%	8,88%	7,72%	11,53%	17,22%	6,78%	15,09%	28,44%
Košice IV	6,68%	8,26%	7,88%	10,77%	14,22%	8,93%	13,09%	25,43%
Košice - okolie	8,91%	7,07%	7,12%	7,09%	9,45%	15,99%	11,43%	21,93%
Michalovce	7,00%	6,42%	5,17%	4,75%	7,47%	8,42%	9,90%	13,52%
Rožňava	8,68%	4,66%	4,35%	5,29%	7,57%	21,17%	7,41%	14,15%
Sobrance	8,53%	5,20%	5,67%	3,61%	4,54%	1,18%	7,90%	11,99%
Spišská Nová Ves	10,10%	7,06%	6,00%	8,86%	12,49%	2,25%	11,94%	10,59%
Trebišov	6,00%	5,30%	4,84%	3,98%	6,29%	12,71%	10,60%	16,09%
wynik ogólnokrajowy	8,04%	6,62%	5,60%	8,55%	12,14%	8,12%	8,01%	8,01%

Zacienowano wyniki w powiatach, w których partia uzyskała wyższy poziom poparcia niż rezultat w skali ogólnokrajowej. Pogrubiono rezultaty w powiatach, w których dane ugrupowanie nie przekroczyło progu wyborczego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

Czechy

	Czeska Partia Piratów 2017	Burm- istrzowie i Niezależni 2017	ANO 2011 2013	Świt Demokracji Bezpośredniej 2013	TOP 09 2010	Sprawy Publiczne 2010
Praha	17,59%	5,05%	16,46%	3,19%	27,27%	10,31%
Benesov	10,58%	8,67%	20,32%	7,35%	17,09%	9,62%
Beroun	12,41%	4,83%	19,96%	5,64%	17,47%	10,09%
Kladno	11,71%	5,60%	20,12%	6,02%	15,86%	10,44%
Kolin	8,65%	18,33%	20,34%	7,68%	14,53%	10,11%
Kutna Hora	9,39%	9,97%	18,91%	7,19%	13,02%	8,87%
Melník	11,65%	6,82%	20,35%	6,51%	16,21%	11,88%
Mlada Boleslav	9,92%	6,96%	20,38%	8,01%	15,12%	11,61%
Nymburk	11,24%	7,57%	21,29%	7,07%	17,10%	11,31%
Praha-vychod	15,10%	7,86%	21,44%	5,05%	23,79%	11,92%
Praha-zapad	15,81%	8,35%	20,28%	4,52%	26,53%	10,69%
Příbram	11,77%	7,01%	19,29%	6,87%	14,37%	10,48%
Rakovník	10,38%	6,34%	19,03%	6,29%	13,14%	10,48%
České Budejovice	10,48%	5,27%	17,91%	7,21%	19,02%	11,24%
Český Krumlov	9,28%	3,67%	18,18%	7,34%	17,20%	12,62%
Jindřichuv Hradec	10,28%	3,50%	14,56%	7,23%	14,04%	10,71%
Písek	11,46%	3,33%	15,41%	6,79%	16,59%	9,69%
Prácheň	9,18%	4,98%	15,45%	7,34%	15,07%	10,05%
Strakonice	10,61%	4,22%	17,82%	7,20%	16,08%	9,82%
Tábor	11,29%	5,56%	17,90%	6,53%	16,61%	10,85%
Domazlice	7,96%	5,85%	16,44%	6,16%	13,02%	8,60%
Klatovy	10,01%	5,36%	17,94%	5,43%	17,28%	9,42%
Plzeň-mesto	11,53%	4,06%	18,88%	5,03%	20,69%	9,27%
Plzeň-jih	8,70%	5,41%	19,35%	5,30%	15,08%	10,82%
Plzeň-sever	9,47%	5,64%	20,13%	6,20%	16,19%	11,02%
Rokycany	9,79%	4,17%	18,54%	5,52%	13,93%	9,54%
Tachov	9,43%	4,35%	17,00%	6,68%	12,80%	10,75%
Čebí	11,22%	5,20%	20,86%	7,93%	14,17%	10,99%
Karlovy Vary	10,54%	6,06%	22,24%	8,05%	19,36%	11,77%
Sokolov	8,09%	4,24%	20,48%	9,14%	13,76%	12,76%
Decín	8,25%	4,52%	22,06%	8,09%	13,66%	12,07%
Chomutov	7,84%	3,33%	20,41%	9,16%	13,47%	10,85%
Litoměřice	9,45%	3,97%	19,79%	6,92%	13,85%	10,18%
Louny	7,19%	2,62%	20,07%	7,27%	11,62%	9,60%
Most	7,10%	3,53%	23,40%	7,26%	10,30%	13,76%
Teplice	8,10%	2,91%	20,00%	7,77%	13,68%	12,51%
Ústí nad Labem	9,17%	4,05%	23,23%	6,92%	15,55%	12,08%
Česká Lípa	9,68%	11,88%	21,09%	8,45%	14,28%	13,27%
Jablonec nad Nisou	14,15%	9,57%	22,90%	8,18%	21,47%	12,47%
Liberec	10,89%	14,10%	22,29%	7,05%	20,69%	12,58%
Semily	11,46%	14,79%	19,29%	9,07%	20,43%	13,03%

Czechy (cd.)

	Czeska Partia Piratów 2017	Burmi- strzowie i Niezależni 2017	ANO 2011 2013	Świt Demokracji Bezpośredniej 2013	TOP 09 2010	Sprawy Publiczne 2010
Hradec Kralove	11,43%	4,21%	21,12%	6,82%	22,62%	10,66%
Jicin	11,17%	8,42%	21,57%	8,40%	20,26%	12,91%
Nachod	9,81%	4,29%	19,11%	8,44%	17,60%	13,34%
Rychnov nad Kneznou	9,58%	4,32%	19,14%	8,95%	16,35%	12,25%
Trutnov	11,08%	5,34%	20,02%	8,75%	17,11%	13,10%
Chrudim	9,84%	4,96%	22,46%	6,27%	13,29%	10,86%
Pardubice	10,99%	4,89%	22,27%	6,13%	17,40%	11,94%
Svitavy	9,52%	4,83%	16,62%	6,54%	12,48%	10,81%
Usti nad Orlici	11,17%	5,20%	17,20%	8,38%	16,90%	12,40%
Havlickuv Brod	10,34%	4,54%	17,18%	5,87%	13,52%	9,36%
Jihlava	10,50%	3,61%	14,59%	8,32%	16,47%	10,48%
Pelhrimov	10,45%	5,88%	14,89%	6,03%	14,27%	10,32%
Trebic	9,29%	4,36%	17,08%	7,78%	14,81%	9,92%
Zdar nad Sazavou	9,33%	3,62%	15,57%	5,89%	12,70%	9,56%
Blansko	8,90%	3,34%	15,83%	6,26%	11,08%	10,95%
Brno-mesto	11,16%	3,58%	17,24%	5,28%	19,91%	9,04%
Brno-venkov	8,73%	4,50%	18,06%	6,55%	15,69%	10,19%
Breclav	8,32%	4,20%	18,97%	7,61%	14,77%	9,41%
Hodonin	7,93%	3,31%	16,49%	7,90%	11,65%	9,52%
Vyskov	8,04%	2,86%	16,12%	7,22%	10,60%	10,40%
Znojmo	6,48%	2,79%	18,37%	7,10%	11,54%	10,41%
Jesenik	7,21%	6,13%	19,33%	10,19%	14,76%	11,67%
Olomouc	9,92%	4,04%	19,52%	7,97%	15,10%	11,84%
Prostejov	8,05%	3,05%	18,63%	9,50%	12,02%	10,46%
Prerov	7,11%	3,46%	21,67%	9,27%	11,93%	10,85%
Sumperk	8,00%	6,99%	18,55%	9,13%	13,13%	13,05%
Kromeriz	7,54%	4,05%	18,67%	11,47%	11,08%	10,50%
Uherske Hradiste	8,07%	6,55%	15,10%	9,62%	14,80%	7,35%
Vsetin	8,87%	4,98%	20,61%	9,35%	11,19%	11,03%
Zlin	8,86%	6,83%	18,86%	10,45%	16,76%	10,07%
Bruntal	7,24%	3,27%	18,41%	9,94%	8,58%	11,93%
Frydek-Mistek	8,73%	3,07%	18,26%	7,67%	10,77%	12,10%
Karvina	7,24%	2,14%	15,98%	6,84%	7,43%	10,41%
Novy Jicin	9,65%	2,22%	18,86%	8,33%	10,37%	12,94%
Opava	9,03%	2,89%	19,47%	7,93%	11,49%	12,42%
Ostrava-mesto	9,26%	2,57%	18,26%	7,59%	10,77%	11,31%
wynik ogólnokrajowy	10,79%	5,18%	18,65%	6,88%	16,70%	10,88%

Zacieniono wyniki w powiatach, w których partia uzyskała wyższy poziom poparcia niż rezultat w skali ogólnokrajowej. Pogrubiono rezultaty w powiatach, w których dane ugrupowanie nie przekroczyło progu wyborczego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.

Węgry

KOMITAT	JOBBIK 2010	POLITYKA MOŻE BYĆ INNA 2010
Budapest	10,84%	12,81%
Baranya	12,68%	8,90%
Bács-Kiskun	15,70%	5,58%
Békés	19,21%	5,21%
Borsod-Abaúj-Zemplén	27,20%	4,20%
Csongrád	15,93%	7,66%
Fejér	16,20%	6,96%
Győr-Moson-Sopron	12,57%	6,32%
Hajdú-Bihar	18,86%	5,05%
Heves	24,97%	6,04%
Jász-Nagykun-Szolnok	24,01%	5,65%
Komárom-Esztergom	13,76%	8,37%
Nógrád	20,82%	5,57%
Pest	16,52%	8,35%
Somogy	14,23%	6,39%
Szabolcs-Szatmár-Bereg	23,64%	2,86%
Tolna	15,44%	5,45%
Vas	12,09%	6,37%
Veszprém	14,66%	7,15%
Zala	16,91%	5,80%
wynik ogólnokrajowy	16,67%	7,48%

Zacieniowano wyniki w komitatach, w których partia uzyskała wyższy poziom poparcia niż rezultat w skali ogólnokrajowej. Pogrubiono rezultaty w komitatach, w których dane ugrupowanie nie przekroczyło progu wyborczego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wyborów.